GAVRIL ISTRATE

Studii și portrete

vol. IV

Sinteze culturale

SUPERGRAPH 2005

Gavril Istrate

STUDII ŞI PORTRETE IV

Dedic această carte foştilor mei învăţători de la şcolile din Nepos şi din Năsăud, precum şi profesorilor de la Liceul „George Coşbuc" din Năsăud, şi celor de la Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi, din perioada 1921-1937. Ei au modelat sufletele generaţiei mele şi au făcut oameni din noi.

Cu cele mai adînci sentimente de recunoştinţă şi mulţumire.

Iaşi, 11 aprilie 2005 *Gavril Istrate*

Complexul muzeal Bistriţa-Năsăud

lector: Mircea Prahase

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale

GAVRIL ISTRATE

Studii şi portrete - Vol. IV/Gavril Istrate - Cluj-Napoca:Supergraph, 2005

ISBN 974-86212-4-0

821.135.1-09

GAVRIL ISTRATE

Studii şi portrete

Vol. IV

Editura SUPERGRAPH
Cluj-Napoca 2005

De acelaşi autor

Limba română literară, 1970
Originea limbii române literare, 1981
Studii eminesciene, 1987
Transilvania în opera lui Sadoveanu, 1999
George Coşbuc în ultimii 50 de ani, 2001
Studii şi portrete, 2001
Studii şi portrete II, 2002
Studii şi portrete III, 2003
Un rapsod de pe Valea Someşului, 2003
El n-a murit... E numai dus, 2003

Ediţii de Opere

Geoge Coşbuc, *Scrieri alese*, 2001
Mihail Sadoveanu, *Drumuri basarabene*, 2001

În pregătire

Figuri universitare
Limba noastră
George Coşbuc şi limba literară
Studii sadoveniene
O antologie a DOINEI
Album eminescian

Prefață

La alcătuirea sumarului acestui volum mi-am amintit împrejurările în care au fost realizate cele mai multe dintre studiile care au fost selectate în vederea punerii lor la dispoziția cititorilor.

În situația în care nu mai existau nici un fel de legături între noi și lingviștii apuseni, cînd eram privați de orice bibliografie din Vest, de acolo unde înflorise filologia și lingvistica, am fost obligați să ne limităm doar la două, trei domenii de cercetare pentru care găseam materia primă acasă; nu era absolută nevoie să așteptăm ajutoare din afară. Ne rămîneau doar trei direcții în care urma să ne orientăm cercetările: *Istoria limbii române literare*, disciplină nouă în programele din universități, *Dialectologia* și *Limba română actuală*. Am fi putut lucra și în domeniul limbii române vechi, dar ne loveam de o rezistență a oficialității care, pe numele ei adevărat, se chema *interdicție*. În iulie 1952, într-o ședință de neuitat, atacurile îndreptate împotriva limbii vechi, a utilizării ei la realizarea Dicționarului Academiei, au fost nu numai numeroase, ci și foarte dure. Cum este posibil ca citatele din scrierile lui Varlaam și Dosoftei să fie infinit mai numeroase decît cele din clasicii marxismului se întrebau criticii improvizați?

În această situație m-am gîndit că am putea spune cîte ceva în domeniul *Dialectologiei,* unde au lucrat, mai înainte, lingviștii clujeni, care ne-au dat, printre altele, o lucrare impresionantă, *Atlasul Lingvistic Român*, după cum tot ei au realizat o serie de monografii dialectale, privind dialectele aromân și meglenit (Teodor Capidan) și pe cel din Istria (Sextil Pușcariu), așa cum Ovid Densusianu a realizat cea mai importantă monografie a unui grai din nordul Dunării: *Graiul din Țara Hațegului*. Unul dintre elevii cunoscuți ai lui Ovid Densusianu, Tache Papahagi, este autorul tezei de doctorat *Graiul și folclorul Maramureșului,* iar Dumitru Șandru, alt elev cunoscut al lui Densusianu, ne-a dat o serie de studii bazate pe anchetele dialectale pe care autorul le-a realizat în mai multe zone din Transilvania, precum și în Basarabia.

Specialiștii din Iași nu s-au simțit atrași de studiul dialectelor; nu ne-au lăsat nici o monografie în acest domeniu. Dar atît Philippide, cît și Iordan, cît și Gheorghe Ivănescu au folosit din plin tratatele de dialectologie la realizarea lucrărilor proprii. Pentru toți lingviștii români, de pînă la 1950,

Dialectologia a constituit un izvor bibliografic deosebit în lămurirea unor probleme fundamentale de Istoria limbii.

Am inițiat cercetarea graiurilor din Moldova în dorința de a merge pe urmele colegilor din Cluj, care încheiaseră cercetările pe teren, încă înainte de anul 1940, și începuseră publicarea *Atlasului.*

În vara anului 1950, cînd am inițiat aceste cercetări, m-am oprit la raionul Fălticeni, în ideea de a urmări în ce măsură graiul din partea locului se reflectă în marea operă a lui Sadoveanu.

În același timp, am căutat să văd în ce raport se găsesc elementele regionale cu arhaismele. Am avut satisfacția să constat că legătura între cele două sectoare este mai strînsă decît s-ar fi putut crede la prima vedere. Am putut constata că același cuvînt putea să apară, în opera lui Sadoveanu, cînd în funcție de regionalism, care localizează acțiunea și identifică un personaj, cînd în funcție de arhaism, care ne indică timpul în care se petrece acțiunea. Și dacă ar trebui să ne oprim la un exemplu, mi se pare că cel mai potrivit ar fi cel al substantivului *prunc*, regionalism în volumul *Ochi de urs*, dar arhaism în *Frații Jderi.* Un cuvînt ca *ai*, în loc de *usturoi*, pe care îl întîlnim o singură dată în toată opera lui Sadoveanu, nu-i regionalism, după cum ne-am aștepta, din moment ce este frecvent în graiurile din Transilvania, ci arhaism; el apare în *Frații Jderi*, operă cu caracter istoric și, deci, are rostul de a data, nu de a localiza, fapt care rezultă cum nu se poate mai clar din context.

Am preluat predarea cursului de *Istoria limbii române literare* și, cum nu aveam nici un fel de bibliografie pentru alcătuirea lui, am început să citesc tot felul de texte, din toate epocile existenței limbii noastre, și să-mi fixez coloanele de susținere ale clădirii pe care îmi pusesem în gînd s-o înalț.

Din unele afirmații întîmplătoare ale filologilor din trecut, am început să desprind cîteva idei privitoare la ceea ce s-ar putea numi limbă literară, iar din textele vechi, din cele populare și din literatura secolului al XIX-lea, în special, am început să întrezăresc drumul pe care această limbă l-a parcurs din perioada celor mai vechi texte românești existente, din secolul al XVI-lea pînă la jumătatea celui de al XX-lea în care mă aflam.

Primele idei referitoare la limba literară aveam să le exprim într-un scurt articol despre limba scrierilor lui Const. Negruzzi, publicat în revista „Cum vorbim”, 1949, nr. 6, p. 12-14.

În 1954 am scris un articol mai mare; îl criticam pe Dan Deşliu pentru modul nesatisfacător în care utiliza limba în poemul „Minerii din Maramureş", iar un an mai tîrziu semnam, în Analele Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi, un articol reparator în apărarea lui Timotei Cipariu, socotit, mai înainte, ca un reacţionar.

Anul 1955 a fost hotărîtor pentru activitatea lingviştilor ieşeni. Am publicat, atunci, două articole mai mari, amîndouă în revista academică „Studii şi cercetări lingvistice", unul intitulat *Mihail Sadoveanu, maestru al limbii literare*, reprodus în volumul al doilea al cărţii mele ***Studii şi portrete***, Iaşi, 2002, pag 53-81, iar celălalt, *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, inclus în sumarul acestui de al IV-lea volum din ***Studii şi portrete***.

În anul 1957 am publicat în AUI, secţia a III-a, studiul *Originea şi dezvoltarea limbii române literare,* iar de atuncea pînă în momentul de faţă numărul contribuţiilor personale din acest domeniu a crescut an de an.

Cînd am luat hotărîrea de a începe cercetările dialectale în zona Fălticenilor, am avut în vedere şi faptul că numeroşii bejenari ardeleni, din secolul al XVIII-lea, s-au stabilit în această parte a Moldovei, cum se poate dovedi nu numai prin numeroasele regionalisme ardeleneşti, ci şi printr-o serie de nume proprii ca *Ardeleanu, Ungureanu, Someşan, Nimigean, Vărărean* şi multe altele, ori prin numirea unor porţiuni de sate: *Monorăni*, din localitatea Boroaia. Mi-am putut explica atunci de ce prin satele din jurul Fălticenilor unele cuvinte, ca *picior,* de exemplu, se prezintă în diverse variante formale; peste forma de bază, obişnuită în partea locului, s-au suprapus altele, aduse de diverşi bejenari veniţi din Transilvania. Pe baza unor asemenea suprapuneri, Vasile Ţîra a putut conchide, spre exemplu, că strămoşii locuitorilor din Tătăruşi erau originari din unele sate din sudul Bistriţei, Gledin şi Ardan.

Despre bejenarii ardeleni aşezaţi în nordul Moldovei şi în Bucovina am găsit unele informaţii în cercetările istoricului bucovinean Ion Nistor ori în unele scrisori pe care le-am primit din partea unor colegi de generaţie, printre care îl pomenesc pe poetul D. Florea Rarişte, originar din Ilişeştii lui Simeon Florea Marian, care îmi scria la 28 iulie 1950 din Valea Vinului: „Sînt în concediu şi ca atare îmi petrec cele 25 de zile (adică le-am petrecut) la Casa de Creaţie a Scriitorilor, în Valea Vinului, aproape de

Ineu. Probabil că aceste împrejurimi îți sînt cunoscute; ele fac parte doar din pămîntul tău natal...

Am în lucru două monografii: 1. *Viața și opera lui Simeon Florea Marian* (de care, cum știi, mă ocup de mai bine de zece ani și care sper să fie gata de tipar în cursul acestui an) și 2. *Monografia satului Ilișești. În* privința acestei ultime lucrări, mi-a fost de mare folos petrecerea mea de acum în ținutul Năsăudului. În *comuna Ilișești se folosește pînă la identitate graiul din Năsăud, care, pe lîngă documentele istorice, confirmă, o dată mai mult, migrația ardelenilor în Moldova, migrație care prin secolul al 18-lea ia proporția unui adevărat nou descălecat".*

Pentru limba literară, în formare, sînt foarte importante cărțile apărute în secolul al XIX-lea, și mai ales cele dintre 1800-1860, cînd are loc așa-numitul *război al limbilor.* Este perioada în care limba noastră se maturizează, cînd vocabularul ei se îmbogățește și se mlădiază pe baza introducerii masive a neologismului. Dar drumul nu duce numai înainte, cum s-ar fi așteptat unii. După traducerea aproape modernă a cărții *Ahilefs Laskiro*, realizată de Iordache Slătineanu (1797), urmează o serie de cărți care lasă impresia că ar fi apărut mai degrabă în secolul al XVIII-lea, decît în al XIX-lea. Ea anticipează, însă, *Caracterurile* lui Barbu Paris Mumuleanu (1825), carte care interesează și sub aspectul caracterului limbii, nu numai sub cel literar, și *Genoveva de Brabant*, a lui Grigore Pleșoianu (1838), pentru ca după 1840, în traducerile lui I.D. Negulici, ale lui Simion Marcovici și ale altora, limba română literară să se descătușeze definitiv, împotriva boierimii ruginite care reprezenta influența grecească, în limbă, greoaie și învechită.

În această perioadă apare, în Moldova, curentul istoric-popular de la „Dacia literară", una dintre cele mai importante verigi spre nașterea și consolidarea limbii literare moderne. Acuma apare prima capodoperă a prozei noastre literare, *Alexandru Lăpușneanu*, de Const. Negruzzi, în care limba vorbită în epocă se întărește printr-o îmbinare fericită a elementelor arhaice cu cele regionale și cu cele populare.

Neologismul utilizat, în chip inspirat, de Vasile Alecsandri, în proza sa și mai ales în notele de călătorie, ridică limba noastră la un nivel capabil să exprime toate sentimentele și ideile timpului. Iar după apariția nuvelelor lui Odobescu și a celebrului său *Pseudokinegeticos*, putem spune că războiul limbilor se încheiase. A ajutat la realizarea acestui deziderat și

poezia populară, dezgropată de Vasile Alecsandri şi pusă în lumină, pe plan teoretic, de Alecu Russo.

Neologismul devenise, după 1840, atît de frecvent, încît scriitorii simțeau nevoia să-l explice în context ori în note speciale plasate în josul paginii.

În acelaşi timp, s-a simțit nevoia publicării unor dicționare speciale în vederea explicării neologismelor:

1. I.D. Negulici, *Vocabularu romanu de tote vorbele străbune priimite pînă acum în limba romana, şi de tote quelle que suntu a se mai priimi înainte, şi mai allesu în sciinte,* Bucuresci, 1848.

2. T. Stamati, *Dicționăraş românesc*, 1851, ediția a II-a 1856, în care se compară amestecul de cuvinte din limba noastră cu costumul cuiva care ar avea curiozitatea să îmbrace „bucăți de straie din deosebite epohe şi țări":

„Ce ați zice dacă vi s-ar înfăţoşa acum, într-o soțietate, o persoană îmbrăcată cu nişte vestminte din mai multe bucăți de straie din deosebite epohe şi țări? aşa d.e. acoperemîntul capului să-i fie din o bucată de *cealma*, o bucată de *chivără,* alta din *pălărie,* alta din *coif.* Straiele: o mînică de *cațaveică*, alta de *surtuc*, gulerul de *mundir*, coşul de o *malotea*; o poală de *giubea* şi alta de *anteriu.* Pantalonii: un crac de *şalvari* şi altul de *ițari*; în picioare o *ciobotă* giumătate de *vacs* şi giumătate de *glanț*, iar alta un *iminiu* şi aşa mai departe toate celelalte straie. Desigur că nu v-ați putea ține rîsul privind o aşa pestrițătură.

Ei bine, tocmai aşa începusem a păți şi noi cu limba noastră." (ediția a II-a, 1856, p. I-II)

În 1954, într-o recenzie a *Țiganiadei* (ediția Jack Byck), am putut constata că I. Budai Deleanu, care n-a avut alte modele de poezie cultă în afară de *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei (1673), a înțeles să-şi fundamenteze limba poetică pe graiurile populare de pretutindeni, nu numai pe cel din Hunedoara copilăriei lui, şi aşa vor proceda toți creatorii care au venit după apariția lui.

Puțin mai tîrziu, Eminescu, Creangă, Caragiale şi Coşbuc ridică limba noastră literară la rangul de limbă artistică, la nivelul oricărei limbi de mare cultură din Europa. Eminescu, Coşbuc şi Sadoveanu reuşesc să îmbine şi să pună să stea alături cuvinte care nu s-au mai găsit niciodată în vecinătate, unul cu altul, de la începutul lumii. Arhaism şi regionalism duc casă bună cu limba realizată pînă atunci şi, pe lîngă toate epocile istorice care stau în atenția marilor creatori, ei îşi extrag materialul necesar din

graiurile de pretutindeni, de pe întregul teritoriu al limbii noastre. În felul acesta este asigurată şi consolidată unitatea limbii noastre literare. Nu putem cita nici un singur scriitor adevărat care să se mulţumească numai cu ce-i putea oferi graiul său matern.

Toate studiile şi articolele din volum poartă data elaborări şi publicării lor în diverse periodice. Ele sînt reproduse, în volum, în exact forma în care au fost publicate la data respectivă. Doar în două cazuri mi-am permis să aduc uşoare completări bibliografice.

Un moment important în istoria limbii române literare: *Noul Testament de la Bălgrad* (1648)

La numai cinci ani după imprimarea, la Iaşi, a *Cazaniei* lui Varlaam, una dintre cele mai importante cărţi din toată literatura noastră veche, apărea, în centrul Transilvaniei, o altă traducere menită să facă epocă în limba română literară: *Noul Testament de la Bălgrad,* din 1648, în care se ridică, pentru prima dată, probleme teoretice importante, cum este aceea a unităţii limbii, a circulaţiei cuvintelor ori a neologismelor. Iată, pe scurt, ideile traducătorilor, exprimate în *Predoslovie cătră cetitori* (nepaginată).

„Aceasta încă vă rugăm să luaţi aminte că rumânii nu grăiesc în toate ţărîle într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip; pentr'aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înţeleagă toţi grăind un lucru unii într-un chip, alţii într-alt chip: au veşmînt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip. *Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţărâle, aşa şi cuvintele acele sînt bune carele le înţeleg toţi. Noi derept aceea ne-am silit, de în cît am putut, să izvodim aşa cum să înţeleagă toţi, iar să nu vor înţelege toţi nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii priîntr-alte ţări, de ş'au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toţi într-un chip".*

„De aceasta încă vom să ştiţi, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alţii într-alt. Iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecesc, văzînd că alte limbi încă le ţin aşa, cumu-i *synagoga*, şi *poblican,* şi *gangrena*, şi *pietri scumpe,* carele nu să ştiu rumâneşte ce sînt; nume de oameni şi de lemne, şi de veşmente, şi altele multe, carele nu să ştiu rumâneşte ce sînt, noi încă le-am lăsat greceşte, pentru că alte limbi încă le-au lăsat aşa".

Spre deosebire de secolul al XVI-lea, cînd toate tipăriturile noastre sînt concentrate în Transilvania, la Braşov, Orăştie şi, probabil, la Sibiu, o sută de ani mai tîrziu, centrul de greutate se mută cînd la Iaşi, cînd la

Bălgrad, cînd la Bucureşti, subliniind, prin însuşi acest fapt, rolul tuturor provinciilor istorice româneşti la formarea limbii literare.

Prin calităţile deosebite ale acestei cărţi, prin claritatea şi fluenţa frazei, prin felul în care traducătorul se orientează spre limba populară şi ştie să pună măsură în întrebuinţarea tuturor elementelor străine care constituiau „moda" acelei vremi, Noul Testament ne lasă impresia că nu ne găsim numai la 67 de ani de la apariţia ultimelor tipărituri ale lui Coresi, ci la o distanţă mult mai mare. Ca şi în cazul *Cazaniei* lui Varlaam, trebuie să vorbim şi aici de un talent neobişnuit al traducătorului, de vreme ce textul acesta va fi luat ca model de mulţi alţii, mai tîrziu, sau chiar „împrumutat" fără modificări importante de o serie de cărturari care i-au urmat.

Aproape toţi specialiştii care s-au ocupat de limba şi literatura română veche au constatat nu numai marile apropieri între *Noul Testament* şi *Biblia* de la Bucureşti (1688), ci şi măsura în care traducătorii acesteia din urmă şi-au însuşit multe pasaje şi le-au înglobat în propriul lor text.

La această constatare generală, aş mai adăuga un lucru, poate chiar mai important. Urmărind, paralel, cele două texte, cu scopul de a pune în lumină măsura în care unul depinde de celălalt, eşti adesea impresionat de superioritatea unor lecturi din primul faţă de cel care îi urmează la exact patruzeci de ani. Cuvinte izolate, expresii sau fraze întregi pledează în sensul acestei superiorităţi. Nu-i nevoie să mai spun că în alte cazuri, cu siguranţă destul de numeroase, situaţia se prezintă exact invers, aşa cum este de presupus, dacă avem în vedere nu numai legile evoluţiei unei limbi literare, ci şi faptul că *Biblia* de la Bucureşti este, mai mult decît sigur, o operă de colaborare, o traducere izvorîtă din mintea şi din strădania mai multor cărturari, nu numai a unuia singur, cum se mai presupune, pînă astăzi, că stau lucrurile în cazul *Noului Testament.*

Dar presupunerea la care ne referim este destul de şubredă. Dacă luăm în consideraţie afirmaţiile din prefaţa dedicată principelui Transilvaniei, Gheorghe Racoţi, cu ajutorul căruia s-a şi tipărit această carte, nu putem neglija faptul că, la traducerea ei, au ostenit „preuţi cărtulari şi oameni înţelepţi". Este de presupus că, în general, traducerile religioase nu se datoresc unei singure persoane, că, de la traducerile coresiene pînă la ultima ediţie a *Bibliei,* acest procedeu se aplică, cu puţine

excepții, în toate cazurile.[1] Specialiştii sînt oarecum de acord cu acest lucru, cînd e vorba de cărțile tipărite de Coresi şi, într-o oarecare măsură, cu *Biblia* de la Bucureşti (1688), ca să nu mai vorbim de *Palia* de la Orăştie, în cazul căreia ne sînt cunoscuți, nominal, traducătorii respectivi. Noi credem că problema trebuie pusă în forma aceasta şi cînd e vorba de *Cazania* lui Varlaam, de *Noul Testament* ori de numeroasele traduceri ale lui Antim Ivireanu.[2] Este greu de admis că acest „străin" pripăşit în Muntenia şi-ar fi putut însuşi limba română în aşa măsură, încît să depăşească, pe planul întrebuințării ei, tot ce s-a scris pînă atunci. Este mult mai acceptabilă ideea că traducerile puse pe seama lui au fost făcute de cărturarii de care era înconjurat marele mitropolit şi el numai a patronat, cum se întîmplă pînă astăzi, aceste traduceri, şi a sprijinit tipărirea lor.

Cu toată superioritatea traducerii de la Bălgrad, față de tipăriturile coresiene, limba ei stă, încă, sub semnul unei varietăți de forme şi de cuvinte care nu se datoresc atîta lui Simion Ştefan, cît epocii în care apare această carte. Sîntem, doar, abia în cel de al doilea secol din care ni se păstrează traduceri româneşti de texte religioase. În acelaşi timp nu trebuie să neglijăm faptul că fiecare traducere nouă aduce, față de cele precedente, nu numai elemente pe care le impune progresul în limbă, ci şi o serie de particularități pe care fiecare cărturar le împrumută din graiul provinciei natale. Tradiția, pe de-o parte, elementele noi, pe de altă parte, sînt şi aici, ca în oricare disciplină, forțele în acțiune de care depinde locul pe care îl ocupă fiecare text în dezvoltarea limbii noastre literare. Nu uităm, se înțelege, calitățile personale ale traducătorului sau ale scriitorului, simțul înnăscut pentru limbă, puterea de creație etc.

Oarecare nesiguranță manifestă traducătorii *Noului Testament* în folosirea formelor de genitiv-dativ a substantivelor şi adjectivelor feminine, la singular, unde întîlnim atît variante de tipul *aceştii* (rude rele); spune noao pilda neghinelor *ceii* holde, cît şi *cărariei, dreptăției, giudecăției, lumiei,*

1. În ce ne priveşte, considerăm opere individuale traducerile lui Dosoftei (în frunte cu *Psaltirea în versuri*) şi pe cele ale lui Samuil Micu.
2. În *Istoria limbii române literare*, I, 1961, academicianul Al. Rosetti şi B. Cazacu pleacă de la aceeaşi idee că traducerea *Noului Testament* este operă de colaborare (p. 82, nota 4). Cf. şi ediția a II-a, p. 104. Iar, mai înainte, Ştefan Ciobanu, în *Istoria literaturii române vechi*, I, Bucureştii 1947, p. 286, spunea: „De sigur că mitropolitul Simion Ştefan, care a fost un om cu multă dragoste de carte, dar care n-a fost un erudit, a avut colaboratori cu ştiință de carte, a avut cunoscători de limbă greacă, slavă şi poate ebraică".

morției, mulțimeei (al. de *mulțimei*!). Variantele impuse în limba literară sînt, însă, bine reprezentate și ele: *casei, giudecății, împărăției, lumii, măriei* (tale), (în mijlocul) *mării, morii, naşterii, nopții* etc. Puternica influență a limbii vorbite duce, adesea, la variante ca: *bogăţiii, Gheeniii* (alături de *Gheenului*!), *împărățiii, măriii* (tale), (sîngele) *Zahariii.*

Şi în privința vocativului constatăm deosebiri față de ceea ce cunoaștem din limba secolului al XVI-lea, ba chiar față de ceea ce am întîlnit în *Cazania* lui Varlaam. Cu toate că persistă încă forme arhaice, de tipul: *credincioase, farisee oarbe, învățătoare, nebune, oame, soațe* (pentru *soțule*!) este relativ bine reprezentat și vocativul în [u]le, în cazul substantivului *învățător*, care la Coresi, spre exemplu, ca şi la Varlaam, se întîlneşte numai sub forma veche, în vreme ce în *Noul Testament* predomină forma actuală (*învățătoriule*!). Să ne oprim la două exemple de vocativ arhaic, mai întîi:

Atunce răspunsără unii de în cărtulari și farisei zicînd: *învățătoare*, vom de la tine să vedem sămn (16).

Şi iaca vare cine, apropiindu-se, zise lui: *învățătoare* bune, ce bine voi face ca să aibu viața vecilor? (25) și altele, cîteva, dintre cele care au rămas în limba română literară:

Şi trimisără la el ucenicii lor cu slugile lui Irod, zicînd: *învățătoriule*, știm că ești derept și în calea lui Dumnezeu în dereptate înveți... (29).

Iară răspunzînd Iuda, cela ce-l vindea pre el, zise: au, doară, sînt eu, *învățătoriule*? (35).

Şi numai cît venind la Isus, zise: bucură-te, *învățătoriule,* și-l sărută (35 v).[3]

Şi era el în fundul corabiii, dormind pre un căpătîi, atunci-l deşteptară și ziseră lui: *învățătoriule*, au nu bagi samă că perim? (46).

Dintre formele nedefinitivate, încă, în limbă, ne atrag atenția cele ale numeralului ordinal. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea erau, se vede, curente variantele neliterare de tipul al *doile, al treile, al şasele, al şaptele, al noaole* etc. şi chiar *al patrul* (în loc de *al patrulea*!):

„Şi luo şi *al doile*, şi aceasta încă[4] muri fără feciori. După aceea o luo şi *al treile*, aşijderea pînă la *al şaptele* nu lăsară feciori și muriră (97): Iară den

3. În *Noul Testament*, nu sînt marcate paginile, ci numai filele. Din cauza aceasta, notăm cu cifră simplă prima pagină a fiecărei file (pe cea fără soț) și cu un *v* (verso!) cifra care indică pagina a doua a filei.
4. Să se observe cum acest cuvînt apare într-o accepțiune cunoscută, pînă astăzi, graiurilor de peste munți (= „de asemenea").

al şasele ceas întunearec fu preste tot pămîntul, pînă la al *noaole* ceas (102). „Auzi şi Irod, al *patrul* domnitoriu, ceale ce fură de el toate". (79 v).

După forma, curentă în epocă, *al cincile*, traducătorii *Noului Testament* recurg, la un moment dat, şi la al *cincilesprăzeace* (69), unde articolul respectiv se aplică lui *cinci*, la mijlocul cuvîntului, nu ca astăzi la sfîrşitul lui. Asemenea cazuri erau cu totul singulare şi au, pînă la un punct, caracterul unor creaţii personale. Le mai întîlnim, totuşi, în aceeaşi vreme, în *Pravila* lui Vasile Lupu (*cinciasprezeace*) şi în *Îndreptarea legii* (*cinceasprezeace*!)

Dativul format cu prepoziţia *a* se bucura şi el de oarecare răspîndire: „şi să arătară *a mulţi*" (38). În ediţia din 1885 a *Codicelui voroneţean*, unde sînt publicate, împreună, trei texte vechi, găsesc următorul pasaj caracteristic, din Noul Testament: „Şi agiutat cu agiutoriul lui dumnezău, pînă în ceastă zi, stau mărturisind acestea *a mic* şi *a mare*... (81). În *Codicele voroneţean* avem: „mărturisesc *micilor* şi *marilor*", iar în *Biblia* de la Bucureşti: „mărturisind *la mic* şi *la mare*".

Frecventa întrebuinţare a lui *pre*, la acuzativ, dovedeşte contactul strîns al traducătorilor cu limba vorbită:

„Cinsteşte *pre* tatăl tău, *pre* muma, şi iubeşte *pre* prietenul tău, ca însuţi *pre* tine" (25); „Atunci merseră fariseii făcînd sfat, ca să-l prindză *pre* el în cuvînt" (29); „Şi dzise lor: al cui iaste acest chip şi scriitura ce e *pre* el?" (29); „Că să va scula o limbă *pre* altă limbă şi ţara (sic!) *pre* ţară". (30 v). Trebuie observat că ultimul exemplu nu poate fi imaginat fără *pre*.

Deşi întîlnim, încă, forme de plural învechite, la substantivele neutre, ele sînt totuşi mai rare în comparaţie cu ceea ce găsim în alte texte contemporane şi, cu atît mai mult, în cele din secolul al XVI-lea. Iată cam tot ce am putut nota, în urma unei lecturi speciale a primelor cincizeci de file ale ediţiei din 1648: *ceriure, cuibure, darure, duhure, lanţure* (al. de *lanţuri*!), *locure, mărgăritariure, neamure, pature, rîure, stihure, trupure, vînture*. La acestea se poate adăuga şi femininul *dzacealure* (39 v), care ar constitui o primă confuzie, după cîte putem spune în momentul de faţă, pe linia amestecului de forme, de plural, în limba noastră, confuzie care va atinge punctul maxim în secolul a XIX-lea, odată cu pătrunderea masivă a neologismelor în limba română. Nu-i imposibil să ne găsim, de fapt, în faţa unei „creaţii" individuale şi nu a unei forme care avea o circulaţie mai largă, în epocă.

Variantele literare ale formelor în discuție ne întîmpină mai des. Lucrul acesta pledează, iarăşi, spre o orientare mai sigură, a traducătorilor, către limba vorbită, pe care se vede că o stăpîneau foarte bine. Oricum, impresia celui care urmăreşte relativ atent limba din *Noul Testament* este aceea că formele arhaice de neutru sînt în scădere, pe punctul de a fi înlăturate din rîndul normelor literare.

Sînt relativ numeroase formele pronominale şi adverbiale care mai apar întărite cu particula *-şi*: *acii[a]ş* (19, 42, 42 v, 46), *atunceaş* (42, 43, 43 v, 45, 46 v, 37, 48 v, 49), *cineş* (34 v), *eiş* (11, 22, 42 v, 45, 49), (de) *eluş* (45 v), *loruşi* (76), (cu) *putereaş* (42), (în) *sineş* (15), (în) *trupuş* (47) etc.

Numărul elementelor slave cărturăreşti, ca şi al grecismelor, este sensibil redus nu numai față de situația existentă în textele din secolul al XVI-lea, ci chiar în raport cu ceea ce întîlnim la cărturarii moldoveni Varlaam şi Dosoftei. Notăm, printre altele: *gubav* „lepros" (12, 14), *gubăvie* „lepră" (10), *opăci*, „înşela, amăgi" (7, 30 v, 31) *oțapoc* „pai" (9), *pesti* „întîrzia" (32 v), *poroboc* „copil" (2, 14, 21, 23, 25, 27), *poroboacă* (47), *porobocie, posledui* „a cerceta, a examina, a colaționa„ *săblăzni* „supăra" (7), *şterc* „gunoi, pai" (9).

Tot influenței slave se datoreşte şi confuzia între diatezele verbelor. Ni se pare important faptul că, întocmai ca în *Cazania* lui Varlaam, verbul care se „pretează" la această confuzie este *posti*: „Iară ucenicii lui Ioan şi a fariseilor *să postiea*; veniră şi dziseră lui că ce ucenicii lui Ioan şi a fariseilor *postescu*, iară ucenicii tăi *nu postescu*" (43); „Iară ei zisără: derept ce ucenicii lui Ioan *să postesc* ades, şi rugăciuni fac, aşijderea şi ai fariseilor, iară ai tăi mănîncă şi beau? Iară el zise lor: nu puteți face pe fiii nuntei pînă iaste mirele cu ei *să postească*. Ce vor veni zilele cînd se va lua de la ei mirele, atuncea *vor posti* în zilele acealea". (73 v)

Relativ puțin numeroase sînt şi arhaismele propriu-zise, în traducerea de la Bălgrad, din 1648. Constatarea aceasta duce, indirect, la concluzia că ne găsim în fața unei lucrări în care a fost pusă la contribuție, în primul rînd, limba vorbită a vremii, în special aspectul ardelenesc al ei. Cele mai caracteristice dintre arhaisme par a fi: *agru, auă, blămaț, fur, fuşi*, *neca* (= omorî, pieri), *pasă, rost* (= gură), *spre* (cu înțelesul lui *asupra, împotrivă*), *stîlpare, zgău* (= pîntece): „Iară *agrul* iaste lumea, sămînța cea bună, aceştia sînt fiii împărățiii" (18); „că s-au copt *aua*..." (314); „*blămaț* în sate şi în oraşe ce-s mai aproape" (42); „Iară aceasta să ştiți,

că de are şti stăpînul casei în care ceas va veni *furul,* are preveghia şi n-ară lăsa să-i sape casa lui" (32 v); „Şi răspunzînd Isus zise lor: ca la un tălhar ați ieşit cu arme şi cu *fuşti* să mă prindeți" (66); „Şi alta căzu între spini şi crescînd spinii cu ea o *necară*" (77 v); „*pasă* în casa ta, cătră ai tăi" (46 v); „nemică nu răspundzi, la acestea ce mărturisesc aceştia *spre* tine" (36) „Şi face *stîlpări* mari, cît pot supt umbra lui păsările cerului să sălăştuiască" (45 v.); „Că va fi mare înaintea domnului, şi vin şi sichera nu va bea; şi să va împlea de duhul sfînt încă de în *zgăul* mamei lui" (65 v).

Lipsa elementelor slave cărturăreşti şi a celor greceşti ar fi de aşteptat să fie compensată de cuvinte de altă origine, ungureşti să zicem, din moment ce traducerea a fost efectuată şi tipărită în Transilvania. Dar situația nu se prezintă aşa. Numărul elementelor împrumutate ori formate pe baza influenței limbii maghiare este, şi el, foarte mic (*beteag, chelşug, furtuşag, filer, hitlean* (şi *hiclean*!), *holdă*.[5]

Aşa stînd lucrurile, nu mai putem fi surprinşi de faptul că în locul unor termeni de origine slavă sau grecească, din alte texte, traducătorul recurge la cuvinte formate pe terenul limbii noastre, prin calc: *popa cel (mai) mare, mai marii popilor* etc.,[6] care sînt, de fapt, curente şi în textele anterioare.

Prin forța lucrurilor, numărul neologismelor este redus în limba din secolul al XVII-lea. Am notat, în *Noul Testament*, doar *căpitan, gangrena, stadie* (= 125 de paşi!), *teatron, piaț* (în locul şi alături de tîrg!), la care s-ar mai putea adăuga altele cîteva.

---

5. Nu cred că asemenea elemente, alături de altele pe care le întîlnim în această traducere, trebuie explicate printr-un original unguresc, pe care l-ar fi avut la îndemînă traducătorii, împreună cu versiunile grecească, slavă sau latinească de care se pomeneşte în prefață, cum presupune I. Bălan, în *Limba cărților bisericeşti* (Blaj, 1914), p, 138. În forma aceasta, am putea explica unele elemente latineşti, necunoscute nici textelor anterioare, nici graiurilor ardeleneşti. Cuvintele de origine maghiară sînt, în general, din rîndul celor cunoscute în vorbirea din Transilvania şi, prin urmare, se explică numai prin originea locală a traducătorilor; nu este nevoie să presupunem şi un original maghiar de la care ar fi putut pleca ei. Nu ni se pare lipsit de importanță faptul că întîlnim, în această traducere, pe *cuget* (73, 77, 81, 82 v, 83 v. 104 etc.), de origine latină, şi nu apare *gînd* (unguresc!), împotriva influenței puternice a limbii vorbite. Tot aşa îl întîlnim pe *cugeta* (73, 85, 96), în locul lui *gîndi*.

6. Şi Vasile Radu şi Gala Galaction, în *Biblia sau dumnezeiasca scriptură a vechiului şi a noului testament,* Bucureşti, 1938, folosesc, uneori termenul mai *marii preoților* (v. p. 1130, 1132). Dar la ei nu mai este vorba de ezitarea în folosirea unui cuvînt de origine străină, cu care n-ar fi fost familiarizați, ci de respectarea unei tradiții pe care au impus-o, foarte probabil, tocmai traducătorii *Noului Testament*.

Fiind prima mențiune a cuvîntului *teatru*, în limba română, nu-i de mirare că el își păstrează fonetismul grecesc și că a putut atrage, după el, și pe *testament*, care apare, la forma articulată, *testamentomul* (99). În textele anterioare, cum sînt *Codicele voronețean* și *Praxiul* lui Coresi, se folosește cuvîntul de formație românească *prăvire*,[7] iar în *Biblia* de la București (1688), *priveală*. Ultimul cuvînt revine într-o serie de texte de mai tîrziu și-l vom întîlni, pe scară mai mare, în opera lui Sadoveanu, unde apare cu un sens mai larg de *priveliște*, spectacol etc. Dar prima lui mențiune, cu acest sens, pare a fi tocmai aceasta din *Biblia* de la București. Cuvîntul se întîlnește, se înțelege, și în alte texte vechi, ca în *Didahiile* lui Antim Ivireanul: „Iar de ne trebuie să ne .adunăm pe la hore, ca să privim, mai bună horă decît aceasta a besericii și mai frumoasă *priveală* și mai cuvioasă adunare nu socotesc nici cunosc a fi alta decît aceasta".[8]

Un alt cuvînt care trebuie menționat aici este *urător*, care i-a atras atenția lui Ovid Densușianu, *Limba română în secolul al XVII-lea* (1935-1936),[9] pagina 113:

„O formă cunoscută și astăzi, dar întrebuințată cu alt înțeles, e *urător*. E glosat astfel: care e grăitor sau procatăr. În pasajul latin corespunzător apare *orator*. Simion Ștefan, găsind în textul *Bibliei* acest cuvînt, și-a zis că orator seamănă cu derivatul românesc din *ura* și fără ezitare a pus forma românească *urător* ca să redea semnificația formei latine. E, deci, un caz curios de cuvînt existent, căruia i s-a transpus o noțiune neologică sub influența latină".

Să ne mai oprim la cîteva cuvinte care pot interesa pe specialist, fie sub aspectul lor formal, fie sub cel al înțelesului lor. Remarcăm, mai întîi, o formă verbală, substantivizată, mai tîrziu, *audzire*, pe care o întâlnim alături de *audzitul*:

„Și dzise lor: cine are urechi de *audzire* să audză". (45 v); „Să are cineva urechi de *audzire* să audză." (50); dar: „cu *audzitul* veți audzi și nu veți înțelege, ci căutînd veți căuta[10] și nu veți vedea" (16).

---

7. Pe care îl întîlnim, o dată, și în *N.T.*: „Și toată mulțimea care venise la acea *previre*, văzînd carele fură, ucigînd piepturele lor să-ntoarsără", 102 v).
8. Antim Ivireanul, *Predici*, Editura Academiei, București, 1962, p. 142. Cf. și *Opere*, 1972, p. 72-73.
9. E vorba de un curs litografiat!
10. Verbul acesta, sinonim cu *a privi*, dar, negeneralizat în limbă, ne transpune într-un mediu propriu regiunilor de peste munți și anume în zona subdialectului crișean, întocmai ca formele de condițional-optativ de tipul *are ști*, *are priveghea*, păstrate tot numai în Crișana.

Ovid Densuşianu, în cursul citat ceva mai sus, relevă prezenţa în Noul Testament a unui ungurism, *leşuę*, cu varianta *aleşuę*, din care a rezultat, pe terenul limbii române, un *leşuitor*, nemaicunoscut, după părerea sa, în limba de azi. Verbul acesta avea înţelesul de „a sta la pîndă". Iată, după ediţia *Codicelui voroneţean*, contextele în care apar aceste cuvinte:

„Şi acolea petrecînd trei luni, vrînd să meargă el în Siria, pusără lui jidovii *leşuitori*, iară el gîndi să să întoarcă pre în Machedonia". (p. 15);

„Iară tu nu-i crede pre ei, că-l *aleşuiesc* dentru ei bărbaţi mai mulţi de patruzeci, carii s-au giurat că nece vor mînca nece vor bea, pînă nu-l vor omorî pre el", (p. 53-55);

„Iară dacă-mi deaderă de scire că jidovii *leşuiesc* după el, numaidecît trimeş pre el la tine, lăsînd şi pîrîşilor să au ceva împotrivă-i spuie înaintea ta, *să fii sănătos*" (p. 57).[11]

„Pohtind să le facă voia împotriva lui, să-l cheme în Ierusalim, puind *leşuiori* să-l omoare pre el pre cale", (p. 67).

---

11. Ultimele cuvinte dau impresia unui sfîrşit de scrisoare; se vede influenţa stilului vorbit. Exemplul la care ne-am oprit aici are, cum vom vedea ceva mai jos, atît el, cît şi unele derivate ale sale, o circulaţie ceva mai largă. Chiar *N.T.* ne mai pune la dispoziţie şi alte exemple: „Deaca zise el aceastea, lor, începură cărtularii şi fariseii tare a-i sta lui împotrivă, şi a-l îndemna pre el de multe să grăiască, *aleşuindu-l* şi cercînd să vineaze ceva de în gura lui, ca să-l pîrască" (85); „Derept aceea luînd aminte pre el,, trimisără leşuitori, carii se făcea pre sine a fi derepţi, ca să-l prinză pre el în cuvinte, ca să-l dea pre el împărăţiii şi puterii deregătorului" (96 v); Verbul *leşui* este atestat şi în *Psaltirea şcheiană* (v. Candrea II, 428), în *Cazania*, lui Varlaam (ed. Byck, 335, 372) şi în *Psaltirea în versuri*, a lui Dosoftei (ed. Bianu, 33, 180). În *Psaltirea şcheiană*, întîlnim şi pe *leşuitură*, cu înţelesul de *pîndă* (*Ibid.*, 428).

Substantivul *aleş* apare la un scriitor din secolul nostru, I. Agîrbiceanu, în *Opere*, I, p. 42: „Ieşiai cu măciuca ferecată în drumul mare, te puneai în *aleş*, şi cînd trecea vrunul cu punga groasă, cu burta roată, cu trei bărbii, ieşiai de unde te ţinea pămîntul şi-l trăzneai în numele tatălui". În volumul al şaselea de *Opere*, Agîrbiceanu foloseşte varianta fără *a-* a acestui substantiv: „Întîi a voit să-mi ia mireasa, a împuşcat din *leş* noaptea după noi, cînd ne întorceam de la cununie" (p. 229), iar în *Licean... odinioară* (Bucureşti, 1939), p. 207, întîlnim pe *aleşuire*: „Scăpat de *aleşuirile* care în copilărie atacă direct, neîmbrăcate în nici un mister, în nici un fel de poezie, – fiind cu atît mai primejdioase nevinovăţiei, – Ionică Albu avu norocul să simtă existenţa sexului contrar abia la vîrsta de şaptesprezece ani, cînd conştiinţa acestei existenţe nu mai era legată de nici o impuritate materială, ci se-apropia de el încărcată de vis şi de poezie, de un fel de sfială şi adoraţie, ca un mister". În volumul al V-lea din *Opere*, în sfîrşit, ne întîmpină şi verbul *aleşui*: „Dar cîteva mii de oameni se zbăteau, alergau, asudau, făceau planuri, combinaţii de unire şi despărţire, se *aleşuiau*, se înşelau, minţeau cu seninătate, se urau şi se propuneau..." (p. 522-523).

Prezenţa acestor cuvinte o semnalăm şi în scrisul altui ardelean, de azi, Ionel Pop, atât în volumul *Îmi aduc aminte* (Cluj, 1972):

Tot O. Densuşianu a semnalat, în acelaşi curs (p. 107), şi prezenta lui *oţapoc,* pe care îl deriva din ucr. *otcúpok*:

„Dară ce cauţi *ştercul* în ochiul fratelui tău, dară bîrna care-i în ochiul tău nu o ai aminte. Şi cum zici fratelui tău: lasă să scot *oţapocul* den ochiul tău şi iaca-i bîrna în ochiul tău. Făţarnice, scoate întîi bîrna de în

„Doar primăvara îşi aduce aminte de copitele ascuţite ale căprioarelor, – şi pricina numai în el o căuta, *aleşuind* după vreun ied care aştepta ascuns să-şi umple mama ugerul" (27); „Şi nu avea nici dreptul jderului care *aleşuieşte* şi însângerează, ca să-şi hrănească trupul făcut pentru *aleşuire* şi vărsare de sânge" (129),

cât şi *în Întâlniri cu animalele*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1972:

„Înţelepciunea din bătrâni i-a învăţat că în zodia foamei, când turmele de oi zac noaptea în ţarcurile din sat, iar mânjii stanelor şi juncanii ronţăie liniştiţi în grajduri, vânătoarea de unu sau de doi, cu *aleşuiri* şi apucări pe neştiute, prea puţină agoniseală aduce" (74-75)

Prima variantă, de la Agîrbiceanu, le era cunoscută şi autorilor *Lexiconului budan* (v. p. 74), unde mai apar înregistrate şi *aleşuę, aleşuire, aleşuitor.* Pentru *aleş, aleşuę* vezi, de asemenea, şi alte dicţionare ale limbii, noastre: CA, 36; Scriban, 86, care, amîndouă, trimit la formele fără *a-* (*leş, leşuę*). În schimb în *Vocabular româno-german*, compus şi întocmit cu privire la trebuinţele vieţei practice de G.A. Polizu, doctor în medicină, înavuţit şi cores de G. Bariţ, dat în tipar şi prevăzut de I.G. Ioan, neguţetor şi membru al camerei comerciale şi industriale, Braşov, 1857, nu sînt indicate decît formele cu *a-* (*aleş, aleşuę, aleşuire, aleşuitor*), toate la pagina 13, şi nu se face nici un fel de menţiune în legătură cu variantele fără *a-*. Pe *aleş* îl găsesc şi la Iulian Marţian, *Acte şi documente* (în „Arhiva someşană", nr. 6, 1926, p. 63).

Din *DLR*I, partea I, 1913, p. 113, vedem că *aleş* le era cunoscut şi autorilor *Pravilei* moldoveneşti, după cum ni se dă un exemplu şi din Teofil Frîncu şi Gheorghe Candrea, *Rotacismul la moţi şi istrieni,* Bucureşti, 1886. Tot de aici aflăm că, prin Cîmpeni, cuvîntul are şi sensul de „Rociu sau plasă de pescuit" (după Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal,* Bucureşti, 1906). Cînd e vorba despre derivate, verbul *aleşuę* singurul menţionat în dicţionarul pomenit, nu mai este urmărit, aici, sub *a*, ci se face trimitere la *leşuě*(II, partea II, p. 68), unde atît el, cît şi substantivele *leşuială, leşuitură* ni se arată că sînt discutate, toate, sub *leş* (p. 164). Important este că, aici, se fac alte trimiteri în legătură cu existenţa cuvîntului în limba română, atît sub raport istoric (Anonymus Caransebesiensis, Hronica lui Şincai, Povăţuirea cătră Economia de cîmp, 1806, etc.), cît şi geografic (comuna Straja în Bucovina, judeţul Suceava). La toate acestea se mai poate menţiona substantivul *aleşuire* la I. Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti*, Blaj, 1914, p. 32: „Fiecare apoi a făcut rugăciunile misterelor sfintei liturghii, după cum permitea răbdarea poporului şi *aleşuirile* prigonitorilor". Toate acestea duc la ideea că ne găsim în faţa unor cuvinte relativ cunoscute, în graiurile din Transilvania, pînă în momentul de faţă.

În *Psaltirea în versuri*, a lui Dosoftei, mai apare, pe lîngă verbul *leşuě*(p. 33), şi derivatul substantival *leşnic,* cu acelaşi înţeles de (loc de) pîndă, ca şi *aleş, aleşuire:* „Ascuns să supune-n *leaşnici* cu bogaţii ca să viclenească să nu sîmţă alţîi" (p. 33); „Să pun *leaşnici*, întind laţuri şi stau de vinează. Abia-mi rabdă bietul suflet încurcat să-l vază" (p. 184). În sfârşit, verbul *aleşui* îi era cunoscut şi lui D. Cantemir: „Şi încă-l păzind, pre sărac să-l apuce *aleşuiaşte*" (*Divanul...*, 1969, p. 203).

ochiul tău şi atuncea caută de scoate *oțapocul* de în ochiul fratelui tău". (N.T. p. 9).[12]

Şi *rută*, sinonim al lui *mintă*, i-a reținut atenția lui Densuşianu (p. 107-109). Explicația pe care o propunea el, însă, nu poate fi acceptată; cuvîntul nu e de origine slavă sau germană, ci e unguresc. Este cunoscut autorilor *Lexiconului budan* şi continuă să se folosească în vorbirea din Transilvania.

Publican este sinonim al lui *vameş*, de mai tîrziu, care i-a luat locul în traducerea lui Gala Galaction:[13]

„Şi fu cînd şedea în casa lui, şi mulți *publicani* şi păcătoşi şedea cu Isus, şi cu ucenicii lui, că era mulți şi mergea după el. Şi văzînd cărtularii şi fariseii pre el mîncînd cu *publicanii* şi cu păcătoşii, dziseră ucenicilor lui că ce mănîncă şi bea cu *publicanii* şi cu păcătoşii". (N.T. 43).

Un cuvînt pe care nu-l mai cunoaştem astăzi, deşi traducerea lui Galaction îl menține,[14] este *raha*:

„Iară eu grăiesc voao că vare cine să mînie pre fratele său pren nemică vinovat este giudecății. Dară cine ară zice fratelui său *raha* vinovat este săborului. Dară de-ară gice nebune, vinovat ieste focului Gheienului". (N.T., p. 7) Sensul cuvîntului nu rezultă, prea clar, nici din context, nici din nota marginală: „ce să zsice tu om fără minte". Constatarea aceasta este valabilă şi dacă ne gîndim la reluarea cuvîntului de către Matei I. Caragiale, într-una dintre cele mai semnificative cărți ale prozei româneşti dintre cele două războaie mondiale, *Craii de Curtea-Veche*: „Atunci am înțeles însă pentruce i se strigase *raca*, mi-am dat seama cît de monstruos trebuie să fi părut şi de străin desrobiților şi feciorilor-de-lele ce se năpustiseră toți asupra-i ca să-l sfîşie şi să-l nimicească". (*Opere*, 1936, p. 110).

Un alt cuvînt, tot aşa de puțin clar, este *speaie*, căruia îi va lua locul, mai tîrziu, *obroc*:

---

12. Să se observe apariția, în cadrul aceluiaşi citat, a lui *şterc*, care este sinonim cu *oțapoc*. *În* privința acestuia din urmă, remarcăm prezenta lui şi la Cantemir, *Istoria ieroglifică*. I, 1965, p. 50: „ce precum se dzice cuvîntul, că nevinovățiia unuia *oțapoc* stă în ochiul altuia". Cf. şi DA VII, p. 2-a, p. 383-384, unde nu ni se mai dau alte citate, dar, în schimb, se fac trimiteri la dicționarele mai vechi, începînd cu *Lexiconul budan* (1825), pînă la cel al lui Tiktin (1895-1925). Cuvîntul le era cunoscut şi lui Candrea şi lui Scriban şi nu înțelegem de ce ei nu mai sînt citați în DA.
13. Vezi p. 1134.
14. Sub forma *racî* (p. 1103). Cuvîntul a rămas netradus în ediția franceză (*Les Seingneurs du Vieux-Castel,* Lausanne, 1969), p. 94, a cărții lui Matei Caragiale, citată imediat mai departe.

„Nece aprind făclia şi să o puie supt *speaie*, ca în sveaşnic şi să lumine tuturor ce sînt în casă. Aşa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vază faptele voastre cele bune şi să proslăvească pe tatăl vostru cela ce iaste în ceriure". (6 v)

„Şi dzicea lor: au doară făclia pentru aceea o aprindu ca să o puie supt *speaie* sau supt pat, au în sfeaşnic să o puie? Că nu iaste nece o ascunsă care a să nu să arate, nece ascunsă carea să nu vie la aiave". (45 v)[15]

Alte cîteva cuvinte merită să fie menționate, mai ales că unele dintre ele nu mai apar în alte tipărituri vechi.

Din domeniul păstoritului, unde se refereau numai la oi, au intrat, în limba scrisă, cu modificări de înțeles, atît verbul *apleca*, cît şi substantivul *aplecătoare*:

„Şi întorcîndu-să Isus cătră iale, zice: fiicele Ierusalimului, nu plîngereți de mine, însă pre voi plîngeți şi pre feciorii voştri. Că iacă vor veni zilele în care vor zice: ferice de ceale stearpe şi zgăurele cealea ce n-au născut şi ţîțele care n-au *aplecat*", (101 v).

„Iară vai de greoaelor şi *aplecătoarelor* în aceale zile". (30 v)[16]

„Iară vai de greoaie şi *aplecătoare* în zilele acelea, că va fi nevoie mare în acest ţînut, şi mînie între oameni". (98)

Dintre cuvintele cu caracter religios, intrate acolo din greacă, avem *avă*:

„Şi zise, *avva* părinte, toate să pot ție. Treci de la mine paharul acesta". (60 v)

Din ebraică, prin intermediul traducerilor anterioare celor româneşti sau, poate, chiar direct ni s-a transmis *ravvi,* „carele zice, *delver* (= de-l vei) tîlcui", învățătoriu (106):

„Atunci, aducîndu-şi aminte, Pătru zise lui: *ravvi,* iaca smochinul pre carele blăstămaşi, secă" (56); „Şi viind, numai cît să apropie la el zise lui: *ravvi, ravvi*, şi-l sărută pre el" (61); „Ce căutați? Ei ziseră lui: *ravvi*, unde lăcuieşti?" (106); „Răspunse Natanail şi zise lui: *ravvi,* tu eşti fiul lui dumnezău, tu eşti craiul lui Israil". (106 v).

---

15. La Galaction avem, în amîndouă citatele respective, *obroc* (p. 1102 şi, respectiv, 1137). Dar, în limba veche, cuvîntul se mai întîlneşte la Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 365.
16. În traducerea lui Radu şi Galaction: „Vai de cele însărcinate şi de cele ce vor *apleca*, în zilele acelea".

Un cuvînt pe care nu-l mai întîlnim în nici un alt text vechi, de pînă la jumătatea secolului al XVII-lea, este *sicheră,* explicat într-o notă marginală prin „beutură de beție":

„Că va fi mare înaintea domnului şi vin şi *sechera* nu va bea". (65 v).

În *Dicționaru limbii româneşti,* Iaşi, 1939, August Scriban îl derivă din ngr. *sikera*, pe care îl pune în legătură atît cu ebr. *sęhar*, cît şi cu lat. *sicera*, amîndouă cu înțelesul de „vin de fructe" (p. 1197, sub *sicheră*!). Din lat. *sicera* a rezultat fr. *cidre*, de care, apoi, este apropiat românescul *cidru*. La pagina 276 (sub *cidru*), sensul cuvîntului capătă un spor de precizare: „vin de mere sau de alte poame". Ar fi interesant de ştiut dacă apariția cuvîntului în *Biblia* de la Bucureşti (1688) se explică prin N.T. sau a fost luat, din nou, din limba greacă.

Nici *şofariu, şofărie* nu se întîlnesc decît sporadic în textele vechi: „Zise domnul: oarecine este *şofariu* derept şi înțelept, carele îl pune domnul mai mare pre slugile sale, să dea în vreame obrocul lor" (86 v); „Iară zise către ucenicii lui: era un om bogat, carele avea un *şofariu* şi acesta fu pîrît la el că răsîpeşte avuția lui. Şi chemînd pre el zise lui: ce auz aceasta de tine? Dă samă de dregătoria ta, că nu vei putea mai mult a fi *şofariu*. Zise întru sine *şofariul*: ce voi face că domnul va lua *şofăria* de la mine? A săpa nu poci, a cere ruşine mi-e. Ştiu ce voi face, că dacă mă vor scoate din *şofărie* să mă primească în casele lor". (90 v).

Ovid Densuşianu, în cursul menționat (p. 107), semnalează prezența cuvîntului de origine maghiară *cebălui*, pe care îl mai întîlnim, sporadic, prin unele graiuri din Transilvania. Iată, după C.V., 16-17, citatul care ne interesează:

„Iară şezînd un voinic tînăr, anume Evtih, într-o fereastră, îngreuiat de somn, povestind Pavel multă vreme, *cebăluit* de somn, căzu de în al treile rînd[17] de casă gios, şi-l luară mort".

Tot unguresc este şi *murgui*, pe care dicționarele noastre obişnuite (CA, Scriban, DL,R) îl traduc prin cărți, *mormăi, murmura, protesta*: „Şi *murguia* cărtularii şi fariseii pre ucenicii lui, zicînd: pentru ce cu mitarnicii şi păcătoşii mîncați şi beți"? (73); „Şi *murguia* fariseii şi cărtularii, zicînd: acesta pre păcătoşi priimeaşte şi mănîncă cu ei"(89 v); „Şi văzîndu-l toți *murguia*, zicînd că la un om păcătos au intrat să sălăşluiască" (94 v).

---

17. În C.V. avem *pod*, în loc de *rînd* (cu înțelesul de *etaj*!), iar în *Biblia* de la Bucureşti *straşină*.

Un interes deosebit prezintă substantivul *mîță,* citat și el de Densușianu (p. 112), cu înțelesul de *ancoră.* Încă o dovadă, pe lîngă multe altele, că traducătorii *Noului Testament* evită cuvintele cărturărești și le preferă pe cele populare. Tot aici se încadrează *dumnezăoaie* (47, 160), pentru zeiță, pe care îl vom regăsi la cărturarii de la începutul secolului al XIX-lea.

Încheiem aceste considerații prin *mur* (<lat morus), explicat, într-o notă marginală, prin *rug, ospăț* (<lat. hospitium) și formația românească *răveneală*:

„Și zise domnul: să ați avea credință ca un grăunț de muștariu, zicere-ați *murului* acestuia: smulge-te și te sădeaște în mare, și ar asculta pre voi" (92); „Și găti Levie lui *ospăț* mare, în casa lui. Și era mulțime de mitarnici multă, și de alții carii șădea cu el" (73); „Și alta căzu pe piatră, și răsăpind să usca pentru ce nu avu *răvăneală*" (77 v).

Ca și în *Cazania* lui Varlaam, în *Noul Testament* de la Bălgrad predomină, cum am spus, elementul popular care ia locul, adesea, celui cărturăresc din unele texte anterioare. Nu este lipsit de interes să urmărim, din acest punct de vedere, cîteva deosebiri dintre *Codicele voronețean* și traducerea noastră, eventual în comparație cu ceea ce ne pune la dispoziție *Biblia* de la București (1688). Din listele care urmează mai jos, vedem, mai întîi, cum o serie de noțiuni sînt numite cu alt cuvînt în fiecare dintre cele trei texte. Este vorba de lista numărul I, care e și cea mai bogată din toate. Într-o a doua listă (II), am grupat exemplele în care traducătorii *Bibliei* de la București au preluat cuvintele existente în *Codicele voronețean,* în vreme ce traducătorii *Noului Testament* inovează, deosebindu-se și de unii și de ceilalți. Urmează, apoi, o a treia listă, în care vedem că *Noul Testament* merge împreună cu *Codicele voronețean*, iar *Biblia* inovează față de amîndouă. Lista a IV-a cuprinde exemplele în care *Codicele voronețean* se izolează de celelalte două traduceri, întrucît inovațiile din *Noul Testament* sînt acceptate întocmai de traducătorii *Bibliei*. În sfîrșit, în ultima listă (a V-a), am grupat exemplele comune tuturor celor trei texte.[18] Paginile din paranteză trimit la Ion al lui G. Sbiera, *Codicele voronețean cu un vocabulariu și studiu asupra lui,* în care apar alături cele trei traduceri pe care le avem aici în vedere.

18. Nu putem trece cu vederea faptul că în cazul lui *eghiptean* și *nazarinean* traducătorii *Noului Testament* propun o variantă fonetică superioară celor din C.V. și din *Biblie.* Remarcăm, de asemenea, lectura nesatisfăcătoare din *Biblie*, în cazul lui *vernică*, față de Vernichie din celelalte două texte.

I

C.V.	N.T.	Biblia 1688
dumnezee	dumnezeiasă	dumnesăoaie (9-10, 12-13)
prăvire	teatron	priveală (10-11)
Artemida	dumnezeiască	dumnezăoaie (12-13)
pod	rînd	straşină (16-17)
comarnic	cerdac	foişor (16-17)
dobîndire	ocină	moştenire (22-23)
fecior	poroboc	copil (26-27)
nutŕ	vînslŕ	săvîrşi cale (26-27)
lăcuĕ	rămîne	îngădui (26-27)
miiaş	căpitan	polcovnic (34-35, 44-45)
spițe	trepte	scări (36-37)
măhăi	amenința	clăti cu mîna (36-37)
greață	năvală	silă (36-37)
greață	putere	silă (58-59)
greață	tărie	silă (94-95)
nevoĕ	grăbĕ	sîrguĕ(42-43)
oajde	legături	curele (44-45)
sutaş	căpitan	miiaş (44-45)
preț	sumă	cheltuială (46-47)
cetate	oraş	politie (46-47)
despus	ținut	eparhie (56-57)
tindă	tîrnaț	divan (56-57)[19]
viteaz	urătoriu	meşter de grai (58-59)
întorcătură	val	turburare (60-61)
păcătos	nedrept	strîmb (62-63)
băsădui	vorovĕ	grăi (64-65)
giudecare	giudecată	divan (66-67, 68-69)
pestială	zăbavă	îngăduială (70-71)
chesariu	împărat	sevastos[20] (70-71)
lăsăciure	iertăciune	iertare (78-79)
țapă	strămurare	bold (78-79)
nutŕ	vînslŕ	merge (84-85, 90-91)

19. În înțelesul de „loc unde se tine divanul".
20. Alături de *chesariu*, pe aceeaşi pagină.

nutare	vînslare	mergere (86-87)
blagodori	da har	mulțumi (94-95, 100-101)
greață (a undelor)	tărie	silă (94-95)
cutezare	hrăborie	îndrăznire (100-101)
şerb	slugă	rob (110-111, 168-169)
amînat	pestit	tîrziu (114-115)
amînat	pestit	zăbavnic (114-115)
dintru-ntîi	pîrgă	începătură (114-115)
blăsnĕ	amăgi	înşelŕ (116-117)
mişel	suruman	sărac (118-119)
dobînditor	moştean	moştenitor (118-119)
giunghetor	oltar	jîrtăvnic (122-123)
straste	chinuri	patime (140-141)
iuboste	dragoste	iubire (144-145)
rădica (din morți)	scula (din morți)	înviŕ (144-145)
seva	săveri	ori (148-149)
clățănog	năsilnic[21]	nesilnic (150-151)
spurcăciune	necurăție	tină (156-157)
fur	tălhar	făcător de rău (162-163)
pîră	sfadă	gîlceavă (48-49)
cătuşă	mîță	fiară (92-93)
anchiră	mîță	fiară (94-95)
giurel	voinic	tinerel (54-55)
agru	ținut	țarină (132-133)

II

C.V.	**N.T.**	**Biblia**
Diopet	Iupiter	diopetus (12-13)
merge (pe urma lui)	petrece[22]	merge împreună (14-15)
limbă	păgîn	limbă (28-29, 32-33, 44-45, 78-89, 80-81, 106-107, 148-149)
obrăzuĕ	tăia împrejur	obrăzuĕ(30-31)

21. În graiurile ardeleneşti, *năsîlnic. năsălnic*, este cunoscut şi astăzi şi are sensul de „nătîng„, „încăpățînat„. Traducătorii *Bibliei* de la Bucureşti se vede că nu-l cunoşteau şi l-au transcris cu *ne* (în locul lui *na*).
22. Cu înțelesul de *a conduce*.

gloată	mulțime	gloată (34-35)
căuta	vedea	căuta (40-41)
arhiereu	popa cel mai mare	arhiereu (46-47, 58-59, 66-67, 68-69, 76-77)
împărat	crai	împărat (68-69, 72-73, 74-75, 76-77, 78-79, 80-81, 82-83, 148-149)
împărătesc	crăiesc	împărătesc (118-119)
cetate	oraş	cetate (72-73, 76-77, 130-131, 172-173)
miiaş	căpitan	miiaş (72-73)
nărav	obicei	nărav (74-75)
chesariu	împărat	chesariu (90-91)
Rim	Roma[23]	Rîm (50-51, 100-101)
aproapele	prietenul	aproapele (118-119)
vrăşmaş	pizmaş	vrăjmaş (128-129)
descoperi	arăta	descoperi (142-143)
descoperitul	arătarea	descoperirea (142-143)
nesciînre	cineva	nescine (150-151)
mîntuĕ	izbăvi	mîntui (156-157)
voie	vrere	voie (158-159)
puținel	neşchit	puțin (164-165)
elen	grec	elin (4-5, 20-21)
zăduh	călduri	zăduh (112-113)
tarseanin	pîrgar	tarsean (36-37)

III

C.V.	N.T.	Biblia
aduset	aduset	ați adus (12-13)
Milit	Milit	Mmilitos (18-19)
cerbice	cerbice	grumaz (24-25)
spre	spre	preste (32-33)

23. La pagina 9, însă, întîlnim şi în N.T. tot *Rîm*. Cînd e vorba de adjectivul *rîmlean*, el apare pretutindeni sub forma de aici; nu există o variantă specială, derivată din numele latinesc al oraşului (Roma).

spre	spre	asupra (44-45)
curere	curare	alergare (34-35)
slavă	slavă	mărire (40-41)
slavă	slavă	mărire(140-141, 142-143-144, 145,160-161,162,163,164-165)
viŕ	viŕ	trăi (44-45, 150-151)
giurămînt	giurămînt	procleciune (50-51)
giurŕ	giurŕ	procleţě(52-53)
vindeca	vindeca	tămădui (98-99)
împărat	împărat	chesariu (102-103)
privi – vedea	vedea – privi	căta (104-105)
izbăvě	izbăvě	mîntuě(172-173)
spăsě	spăsě	mîntui (114-115, 120-121)
spăsenie	spăsenie	mîntuire (140-141)
năpastă	năpastă	bîntuială (140-141)
clevetă	clevetă	muzavirie (144-145)
rost	rost	gură (124-125, 150-151)
veşminte	veşminte	haine (152-153)
faţă	faţă	obraz (154-155)
corabie	corabie	chivot (156-157)
cuget	cuget	gînd (158-159)
greceşte	greceşte	elineşte (36-37)

IV

CV.	N.T.	Biblia
vrere	voie	voie (12-13)
miiaş	căpitan	căpitan (44-45, 52-53,54-55)
săgetător	fustaş	fustaş (54-55)
clevetnic	pîrîş	pîrîş (56-57, 70-71)
opritor	eres	eres (58-59)
acmu	acum	acum (60-61)
maţe	vintre	vintre (98-99)
blăznireţi	rătăcireţi	rătăcireţi (114-115)
upovăinţă	nădejde	nădejde (140-141)
upovăi	nedejduě	nedejduě(142-143)

V.

C.V.	N.T.	Biblia
eghiptianin	eghiptean	eghiptinean (36-37)
nazareaninul	nazarineanul	nazoreul (40-41)
patru *mie*	patru *mie*	4000 (36-37)
ziş (= zisei)	ziş	ziş (40-41, 42-43, 78-79)
eres	eres	eres (60-61)
sutaş	sutaş	sutaş (64-65, 84-85, 94-95, 100-101)
rimlean	rimlean	rimlean (70-71, 102-103)
Vernichie	Vernichie	*vernica* (82)
uspăta	ospătŕ	ospăta (98-99)
împărăție	împărăție	împărăție (104-105, 106-107)
fățărie	fățărie	fățărie (118-119)
ascultămînt	ascultare	ascultare (142-143)
slavă	slavă	slavă (162-163)

Constatăm, de la prima aruncătură de ochi, că *grec* şi *greceşte, oraş* şi *împărat, trepte, năvală, putere, căpitan, sfadă, oltariu, rînd*, din *Noul Testament*, sînt nu numai mai generale în limbă, ci şi mai precise, ca înțeles, decît *elin, elineşte, cetate, chesariu* (sau *sevastos*!), *spiță* (al. de *scări*!), *greață* (sau *silă*),[24] *polcovnic* (sau *miiaş*!), *pîră* (sau *gîlceavă*!), *giunghetor* (sau *jîrtăvnic*!),[25] *pod* (sau *straşină*), din *Codicele voronețean* şi din *Biblia* de la Bucureşti.

Cu deosebire interesant ni se pare paralelismul *pod – rînd – straşină,* unde constatăm că traducătorul *Codicelui voronețean* şi cei ai *Bibliei* de la Bucureşti se folosesc de termeni improprii, ceea ce presupune sărăcie de limbaj (în special la primul) şi reprezentarea neclară a noțiunii în discuție. Dimpotrivă, *rînd,* din Noul Testament, este cît se poate de precis şi face parte dintre cuvintele care ni s-au păstrat pînă în momentul de față, în limbă: *casă cu două rînduri*.

---

24. Care au cu totul alt înțeles în textele ulterioare.
25. *Giunghetor* pare să fi fost o creație individuală, pe care a preluat-o şi Coresi, în cazania a doua, iar *jărtăvnic*, împrumut din slavă, nu s-a menținut în limba de mai tîrziu.

Observații asemănătoare se pot face și în legătură cu *cetate – oraș – politie,* unde *oraș* presupune o acoperire mai largă a noțiunii și, în același timp, o adeziune mai mare a traducătorului la limba vorbită, pe cîtă vreme *cetate* și, mai ales, *politie* au, cel puțin prin secolul al XVII-lea, un caracter mai artificial, ceea ce s-ar traduce prin *cărturăresc*, întocmai ca în cazul lui *elin*, față de *grec*, a lui *chesariu* sau *sevastos,* față de *împărat* ori a lui *jîrtăvnic*, fată de *oltariu*. În aceeași situație se găsește *grăbi*, față de *sîrgui, zăbavă*, fața de *îngăduială, slugă*, față de *rob, pîrgă*, față de *începătură, tălhar*, față de *făcător de rău* ori *giurămînt*, față de *procleciune, năpastă*, față de *bîntuială, petrece*, față de *merge împreună, păgîn,* față de *limbă, vînsla*, față de *săvîrși cale*, și față de *merge* etc.

Altă constatare care rezultă din compararea cuvintelor cuprinse în listele de mai sus este următoarea: în numeroase caruri, traducătorii *Bibliei* de la București procedează la înlocuirea unor elemente latinești prin altele de origine slavă, greacă sau maghiară, cum ar fi: *față – obraz*; *Roma – Rîm, veșminte – haine, Iupiter – Diopetus; căldură – zăduh; cuget – gînd.* mai interesantă ni se pare înlocuirea în cazurile de mai jos, unde variantele din *Biblie* pledează în sensul prezenței unor ardeleni, printre traducătorii ei: *vindecŕ – tămăduĕ vedea* și *privi – cătŕ ; izbăvi* și *spăsĕ – mîntuĕ stavă – mărire*; *Vernichie – vernica*. În ultimul exemplu, numele propriu a fost confundat cu substantivul comun *vernică* (= cearșaf), curent în graiurile ardelenești pînă astăzi.

Am spus că, alteori, *Biblia* dispune de variante superioare *Noului Testament*, fapt care nu face decît să sublinieze progresul marcat în cei patruzeci de ani care despart aceste două traduceri. *Aduset*, formă verbală arhaică, rară chiar în prima jumătate a secolului al XVII-lea, a fost înlocuită cu varianta literară, de azi, *ați adus*.[26] Lui *neșchit* i-a luat

26. Chiar în C.V., de unde provine *aduset,* asemenea forme sînt destul de rare. Din *Noul Testament* am mai notat *dobîndiset, fuset, prinset, tinset* și *trimeaset*. Iată-le, pe toate, în context: „Zise către ei: *adusetu-mi* pre omul acesta carele întărîtă oamenii, și iată eu, înaintea voastră întrebîndu-l, nece o vină n-am aflat întru omul acesta, de carele pîrîți pre el". (101 v); „Carii oare cînd nu erați oameni, iară acum oamenii lui dumnezău; care nu *dobîndiset* milă, iară acum ați dobîndit milă". (C.V., 149); „Iară de nu *fuset* credincioși întru avuție nedereaptă, întru cea dereaptă cine vă va creade? Și deacă nu *fuset* credincioși într-altuia, dară ce-i a voastră cine vă va da?" (91); „În toate zile am fost între voi, în beseareca învățînd, și nu mă *prinset*"(61); „În toate zilele fiind eu cu voi în beseareca și nu *tinset* mînile spre mine, ce acesta-i ceasul cela al vostru, și puterea întunearecului". (100-100 v); „Voi *trimeaset* la Ioan, și el încă mărturisi de dreptate". (111 v).

locul *puțin. Rost* a fost înlocuit de *gură, vir* de *trăg, poroboc*[27] de *copil, hrăborie* de îndrăznire, *pestit* de *tîrziu* și de *zăbavnic, curare* de *alergare, spre* de *peste* și *asupra*, iar *săveri* de *ori. Amenința*, în schimb, care este sinonim cu *măhăe* din C.V., și-a găsit o înlocuire mai puțin fericită, în *Biblie* (*clăti cu mîna*!). În sfîrșit, va trebui să mai atragem atenția asupra lui *vrere* (p. 158-159), față de *voie*, din C.V. și din *Biblie*, pe care îl preferă, în poeziile lor și George Coșbuc și Mihai Beniuc, dovadă că își păstrează, pînă în momentul de față, unele nuanțe speciale în graiurile ardelenești. În alte părți, avem *vrere* în C.V. (p. 12-13) și *voie* în N.T. și în *Biblie*.

Între textele de care ne-am servit pentru comparație există apropieri atît de mari, încît ele nu se pot explica decît prin influența pe care au exercitat-o cele mai vechi asupra celor noi, prin dependența celor din urmă față de cele dintîi. Faptul este atît de probant, încît îl poate dovedi oricine. Ne vom opri la două-trei exemple:

Comparînd textul care urmează, din *Codicele voronețean*:

„Și împlură cetatea toată de *sminteală*; porniră-se întru în suflet întru *prăvire* în zborisce; răpiră Gadi și Aristarha, Machidoneni, soții lui Pavel", cu textul corespunzător din *Noul Testament*:

„Și să împlu tot orașul de gîlceavă, și năvăliră toți împreună în *teatron* și răpind pre gaie și pre aristarh machedoneni, soții lui Pavel"
și cu cel din *Biblia* de la București:

„Și să umplu cetatea toată de gîlceavă și să pornіră cu toți de odată la *priveală* hrăpind împreună pre gaion și pre arestarhos machedonenii soțiile lui Pavel" (p. 10-11), sîntem izbiți, în primul rînd, de marea apropiere dintre ele. Deosebirile existente trebuie explicate, în primul rînd, prin stadiul de dezvoltare în care se găsea limba noastră în vremea traducerii cărților respective. Apariția lui *sminteală*, în *Codicele voronețean*, aspectul feminin al numelor proprii *Gaia* și *Aristarha*, sub influența acuzativului din originalul slav, pot fi explicate prin lipsa de tradiție în scrisul nostru, prin lipsa de experiență a traducătorului.

Textul din *Noul Testament* este fundamentat, în general, pe cuvinte demult fixate în limbă (cu excepția lui *teatron*!), întrebuințate în funcțiile

---

27. Cuvîntul acesta, ca și derivatele sale *poroboacă, porobocie*, face parte dintr-o serie de elemente care ocupă un loc aparte, în textele noastre vechi; ele nu se mai întîlnesc decît, doar, în *Palia* de la Orăștie (1582), în *Molitvenicul* lui Coresi, în *Psaltirea* tipărită la Blaj, în 1651, și în *Sicriul de aur* (v. „Cercetări de lingvistică", III, 1958, p. 233).

lor proprii: *gîlceavă* este mai precis decît *sminteală*, după cum *năvăliră* acoperă mai bine noțiunea respectivă decît *porniră-se*.

În sfîrşit, în textul provenit din *Biblia* de la Bucureşti constatăm cum se întîlnesc caracterele celor două traduceri anterioare şi cum, în acelaşi timp, traducătorii de aici, cărturari luminați, îşi trădează preferința pentru sonorități de limbă greacă prin folosirea unor fonetisme care nu pot fi explicate altfel: gadîn, arestarhos.[28]

În al doilea exemplu asupra căruia ne oprim, constatăm o apropiere care duce pînă la identificarea variantelor din NT şi *Biblie*, spre deosebire de cea din C.V., diferențiată sensibil de celelalte două.

C.V.: Dumnezeul părinților noştri *vru se înțelegi vrerea* lui, şi *se* vezi dreptul, şi se *auzi* glas *diîn rostul* lui.

N.T.: Dumnezăul părinților noştri *te-au ales pre tine, să cunoşti voia* lui şi *să vezi pe cel* drept şi să auzi glas *de în* gura lui.

Biblie: Dumnezeul părinților noştri te-au ales pre tine *ca* să cunoşti voia lui, şi să vezi pre *dirept*, şi să auzi glas den gura lui (p. 42-43).

În sfîrşit, în al treilea exemplu remarcăm deosebiri importante între toate cele trei texte pe care le avem în vedere:

C.V.: Deci căzum în loc cu năsip, lăsară corabia şi nasul amu opri-se şi stătu nelegăînrată, iară cîrma flîngea-se de greața undelor.

N.T.: Iară nemerind în locul a doao mări să înprinse corabia, şi piscul de nainte să împlîntă şi sta neclătită, iară partea de îndărăptu să rumpea de tăria undelor.

Biblia: Şi căzînd în loc cu doao mări, deaderă la uscat vasul, şi piscul den nainte împlîntîndu-se, rămase neclintită, iară fundul să rumpea de sila valurilor (p. 94-95).

Alteori, termenul din *Noul Testament* înlocuieşte un arhaism ca în cazul lui *nesciînre – cineva – nescine, miiaş – căpitan – miiaş, nărav – obicei – narav, zăduh – căldură – zăduh* etc., folosind un cuvînt care se va fixa, pentru totdeauna, în limba literară.

Dacă nu pierdem din vedere că traducătorii *Noului Testament* au evitat, în acelaşi timp, şi aglomerarea de regionalisme, avem explicația întreagă a limbii curgătoare, înțeleasă de toată lumea, din această carte.

---

28. Întocmai cum, alteori, ei preferă pe *Militos*, în locul lui *Milit*, din textele anterioare, sau pe *chivot*, în loc de *corabie* (vezi lista nr. III). Cf. şi *testamentomul*, care ne aduce aminte, prin articulare, de procedee neromâneşti (greceşti şi latineşti).

Nu putem trece mai departe fără a atrage atenția cititorului că traducătorii *Noului Testament* sînt cei dintîi care ne pun la îndemînă un procedeu stilistic din care rezultă o etimologie populară:

„Iară în al noaole ceas, strigă Isus, cu mare glas, zicînd: *Eli, Eli, lama Sabathani!* ce să spune: Dumnedzăul mieu, Dumnedzăul mieu că ce mă lăsași? Iară unii ce sta acolea audzind, dzicea că pre *Ilie* strigă acesta. Și numaidecît alergă unul dentru ei și luînd bureatele de mare și-l umplu de oțăt și-l puse într-o trestie și-i deade să bea. Iară alții dzsiseră: lasă să vedem au veni-va *Iliea* să-l mîntuiască pre el" (38).

Spre deosebire de *Cazania* lui Varlaam, în a cărei limbă predomină caracterele moldovenești, în *Noul Testament* ne întîmpină, în primul rînd ardelenisme (luate în sensul cel mai larg cu putință!). Iată cîteva fapte de natură fonetică și de morfologie: *arepile, [a]cicea* (= aici), *adurmě, adurmita, bucina, beutură, botegiune, deregătorie, derept, dereptate, durmě, durmitare, duroare* (durere), *giolgi, gice* (= zice), *îndereptare, îngrupa[re],* nu *lucră, mainte, păhar, Pătru, porumb* și *porîmb* (în loc de *porumbel*!), *săruman* (al. de *suruman* și *siruman*!), *Selivestru, el ști* (al. de *el știe*), *sumă* „rezumat" (a doua prefață), *ulei, usebitură* (1), *usteni[t],* (18), *vergură* (2, 32 v), *zdărîia „zgîria"* (46), *dzuă* etc.

Tot ardelenești (cu Banatul și Crișana!) trebuie considerate; formele de perfect forte și poate chiar și formele normale de perfect simplu, atît de frecvente în această traducere și păstrate în vorbirea din centrul Transilvaniei, pînă în momentul de față:

„Doamne, știutu-te-am că ești om tare, seaceri unde n-ai sămănat și aduni unde n-ai răsfirat. Și temîndu-mă *merș*, și *ascuns* talantul tău în pămînt: iată-ți al tău" (33 v),[29] ori construcțiile infinitivale, în locul celor cu conjuctivul:

„Mai lesni iaste cămilei pre în ureachea acului *a trece*, decît bogatul întru împărăția lui dumnezău *a intra*" (25); „Și dzise lor: cade-să sîmbăta bine *a face* au rău a face cumva? omul *a-l piiarde* au *a-l mîntuě*? Iară ei tăcea" (43 v); „Și auzind că iaste Isus nazarineanul, începu *a striga* și *a zice*" (55 v); „Iară ei începură *a să întrista* și *a zice* lui..." (60); „... să

29. Cf. și *aduș* (89), *feace* (10), *spuș* (32, 59), *ziș* (106 v): „Și altul zise: muiare *aduș* și pentru aceea nu poci veni"; „Și văzînd pre ea domnul i să *feace* milă de ea, și zise: „nu plînge"; „Iară voi vă păziți, iaca mainte vă *spuș* voao toate" (59); „Răspunse Isus și zise lui: căce *ziș* ție că te-am văzut supt smochin, crezi? mai mari de acestea vei vedea". Și acum, cîteva exemple de perfect simplu obișnuit: „nu *aflai* atîta credință" (10); „așa *fu*" (3); „pentru ce te *îndoiși*?„" (19); „pentru ce mă *rugași*?" (24).

cade fiiul omenesc multe *a pîți* și lepădat *a fi* de bătrîni și de mai marii popilor și de cărtulari, și *a-l omorî* și a treia zi *a învia*" (80).

Și construcția de optativ-condițional, de tipul *are fi scris* (2); *să te-are lovi* (7); *de la carele are cere* (9); *carele are vrea* (26 v) trebuie considerată ca aparținînd tot graiurilor ardelenești, mai precis celui crișean, în care continuă să se mențină pînă în momentul de față:

„Iară aceasta să știți că *de are* ști stăpînul casei în care ceas va veni furul *are preveghia* și *n-ară lăsa* să-i sape casa lui" (32 v).

Ca o trăsătură specifică graiurilor de peste munți, mai remarcăm numeroasele inversiuni, de tipul: „Iară el, lăsînd toate, *sculă-să, dusă-să* după el" (73); „... una căzu lîngă cale și o călcară și păsările cerului *mîncară-o*" (77); „... căci cine are *da-i-se va* lui, și cela ce n-are, și ce-i pare că are *lua-să-va* de la el" (77 v); „cuvîntul auzit *țînu-l*" (77 v); „Și rumpînd legăturile, *scotea-l* dracul în pustie" (78); „Că cine va vrea viața lui să o mîntuiască, *piarde-o-va,* iară cine va piarde viața lui pentru mine, *afla-o-va*" (80); „... și cine caută afla-va, și cine va bate *deschide-i-se-va*" (83 v).

Deosebit de bine reprezentată, în *Noul Testament*, este forma de imperativ negativ, construită pe baza infinitivului lung: *nu vă adunareți* voao comoară pre pămînt (8); *nu vă bucurareți* (82); *nu contenireți* (81), *nu credereți* (31 v, 32, 59), *nu dareți* (9); *nu facereți* (107); *nu fireți* ca cei fățarnici (8); *nu giudecareți* (9, 75); *nu vă giurareți* (7); *cum gîndireți* a grăi (5); *nu grăireți* mult (8); *nu vă grijireți* (8, 13, 58 v, 85 v), *nu ieșireți* (32), *nu îmblareți* (81 v); *nu vă înălțareți* (86); *nu incepereți* (69 v), *nu vă închipuireți* (8); *nu intrareți* (12); *nu vă învățareți* (58 v), *nu vă mirareți* (113); *nu-i oprireți* (25, 54); *nu osîndireți* (75); *nu plîngereți* (79); *nu vă potrivireți* (7), *nu purtareți* (81 v); *nu o supărareți* (59 v); *nu vă spăimîntareți* (63 v); *nu strîngereți* aur (12); *nu vă teamereți* (13, 19, 22, 39, 49, 68, 85); *nu vă turburareți* (58 v); *nu vărsareți* (9), *nu zdrobireți* (69 v), conservată și ea în graiurile de peste munți.

Este interesantă constatarea că, de data aceasta, traducătorii *Noului Testament* sînt mai aproape de cei ai *Codicelui voronețean* și rămîn în urma celor ai *Bibliei* de la București, care inovează în mult mai mare măsură, cum se poate ușor observa din comparația următoare:

C.V.	**N.T.**	**Biblia 1688**
nu vorovireți	nu gîlcevireți	nu vă turburați (17)
nu vă blăznireți	nu ratăcireți	nu ratăcireți (115)

nu... fireți	nu fireți	nu fiți (123)
nu vă clevetireți	nu clevetireți	nu clevetiți (131)
nu suspinareți	nu suspinareți	nu suspinați (135)
nu vă giurareți	nu vă giurareți	nu vă jurați (135)
nu vă temereți	nu vă temereți	nu vă temereți (155)
nu vă turburareți	nu vă turburareți	nu vă turburați (155)

Explicația apropierii mai mari de textul anterior, al *Codicelui voronețean*, decît de cel al *Bibliei* de la București, trebuie căutată în contactul relativ strîns al traducătorului, ori, poate mai exact spus, al traducătorilor, cu graiurile ardelenești care păstrează, pînă astăzi, multe dintre aceste trăsături arhaice. Nu putem lăsa nesubliniat faptul că, uneori, aceste forme au fost transmise și traducătorilor *Bibliei* de la București, cum se poate constata din tabelul de mai sus și rezultă, mai clar, din următoarele exemple paralele între cele trei texte:

C.V.: *Nu vă blăznireți*, frații mei ceia dragii.

N.T.: *Nu rătăcireți frații mei iubiți.*

Biblia: *Nu ratăcireți* frații mei iubiți (p. 114-115).

C.V.: *De frica lor nu vă temereți, nece vă turburareți.*

N.T.: Iară de frica lor *nu vă temereți*, nece *vă turburareți.*

Biblia: Iară de frica lor *nu vă temereți*, nice vă turburați (p. 154-155).

În sfîrșit, să notăm și cîteva elemente de vocabular specifice vorbirii ardelenești: *crai, crăiasă, corfă* (= coș), *filer, gătí*, *lămpaș, măcar ce, muiere, a se nădăĕ*(= a-și da seama despre ce este vorba), *pedestru, pîrgar,*[30] *stîlpări, tărhat* etc.

Celelalte graiuri ale limbii noastre i-au furnizat traducătorului puține elemente de limbă. Și, dacă nu uităm că unele dintre aceste particularități lingvistice nu caracterizează numai graiul din Muntenia, respectiv cel din Moldova, se întărește și mai mult ideea că traducătorii *Noului Testament* aveau un simț lingvistic deosebit și că au știut să înlăture, într-adevăr, cum afirmă singuri, într-o formă oarecare, în *Prefață*, particularitățile care ar fi putut provoca dificultăți, în înțelegerea textului, pentru unii dintre cititorii lor.

30. Pe care îl vom întîlni, frecvent, în cărțile lui Lucian Blaga. Cf., printre altele, *Arca lui Noe*, Sibiu, 1944, p. 61, 64, 66, 78, 79, 80, 100, 101, 102 și *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, București, 1965, p. 90, 91, 214, 218.

Nu este lipsit de importanță faptul că nu întîlnim, la ei, nici un singur exemplu de palatalizare și că s-au folosit, peste tot, de forma literară a adverbului *acum* (31 v, 35 v, 48 v), în locul variantelor *amu, acmu*, din textele anterioare, faptul acesta ar putea constitui o bună dovadă că forma literară a adverbului în discuție s-a putut impune, în limba scrisă, încă de la jumătatea secolului al XVII-lea. Marea unitate a limbii, în care este scrisă această carte, duce la ideea că afirmațiile reproduse din *Predoslovie cătră cetitori* sînt în perfectă concordanță nu numai cu modul de a gîndi al traducătorilor, ci și cu ceea ce au putut realiza ei prin traducerea acestei cărți. *Noul Testament* prezintă limba cea mai unitară dintre toate cărțile românești cunoscute pînă în această vreme, iar autorii lui sînt preocupați, mai mult decît alți contemporani, de continua perfecționare a limbii de care se servesc.

Pe seama graiurilor moldovenești am putea pune verbul, de origine slavă, *spăsi*, care are, totuși, o frecvență mai scăzută decît *mîntui*, și cîteva fonetisme ca *iaca* (al. de *iată*!), *nuorii, steclă*. Aproape general este *gi*, în locul lui *j*: *agiunge, agiutorŕ, batgiocuri, botegiune, giucŕ, giudeca[tă], gioc, gios, giug, giunc, giugăni, giumătate, giura, giurămînt, împregiur, încungiura*.

Formele de mai mult ca perfect perifrastic caracterizează, după cum se știe, regiunile nordice ale teritoriului de limbă românească și sînt, prin urmare, deopotrivă moldovenești și ardelenești, cum ne indică, de altfel, și limba vorbită de astăzi, din zona respectivă:

„Și spunea lor, cei ce văzuse, cum *au fost făcut* cu îndrăcitul" (46 v).

„Iară muiarea spăriată și tremurînd, știind *ce-au fost făcut* ei, veni și cădzu la picioarele lui și spuse lui tot cu adevăr" (47).

Fonetismele pe care am fi înclinați să le considerăm de proveniență muntenească erau, ca și în momentul de față, proprii și vorbirii din Transilvania: *deșchide, mumă, desparță, să-l piardză, eu vă trimeț, să vadză, să pîndză* etc. Aceasta însemnează că nu vom putea fi de acord cu M. Gaster care, în *Chrestomația română*, I, p. XCVI, vedea în limba *Noului Testament* o puternică reflectare a graiului muntenesc și afirma textual că: „În orice caz, *Noul Testament* de la Bălgrad reflectă mai mult graiul muntenesc decît cel din Transilvania...". Faptele de limbă discutate pînă aici, și altele, multe, care ar mai putea fi aduse în discuție nu ne dau dreptul să facem asemenea afirmații. Gaster nu avea, ca noi, astăzi, posibilitatea să compare nu numai textele vechi, între ele, ci să

apeleze şi la ajutorul graiurilor care se reflectă în aceste texte. Eventualele fapte de limbă de natură muntenească sau moldovenească fac parte din categoria celor care circulau, încă de atunci, pe tot teritoriul de limbă românească, ştiut fiind că limba noastră literară, formată în decursul mai multor secole, s-a clădit pe elemente luate din toate provinciile istorice româneşti. Aşa cum *Cazania* lui Varlaam este, în primul rînd, moldovenească, cu toate fonetismele, formele sau cuvintele ardeleneşti şi munteneşti pe care le conţine, tot aşa *Noul Testament* este prin excelenţă ardelenesc.

În privinţa derivării şi a formării cuvintelor, semnalăm productivitatea mare a sufixului *-[ăt]ură,*[31] ca în toată limba veche de altfel: *acolisitură, alesătură* (= alegere), *chemătură, cutremurătură* (de pămînt), *[în]demnătură, începătură, împietritură, păgubitură, răpitură, rătăcitură, sămănătură, scriitură, secerătură, ştiutură, tîrguitură, usebitură* (= deosebire), *vînslătură, zîditură*, şi al lui *-ie*: *bogăţie, deregătorie, falie* (= fală), *făţărie, frăţăţie* (derivat din fărtat, *firtat*), *înălţie, înţelepţie, împărăţie, mărie* (= mărire), *necurăţie, porobocie* (= copilărie). Interesante sînt, apoi, derivatele *începenie, sătcel, întărime* (pentru *întărire*!), *căsătoriu, cîştigă* (sbts. cu înţelesul de *minte*!), *ponţian* (de la Pont), *chireneu* (Simon din Chirene!) şi derivatul după model grecesc (Iuda) *Iscariotis* (în locul lui *iscarioteanul*, de mai tîrziu). Pe fila 99, apare şi un *iscariotin,* formă intermediară între celelalte două.

---

31. Dintre aceste derivate, specifice limbii vechi, după cum se ştie, unele au o situaţie specială, prin rara lor apariţie în textele din epocă. Este, în primul rînd, cazul lui *scriitură* (v. citatul la pagina 752!), nesemnalat în alte scrieri, preluat, probabil, din *Noul Testament* de A. Vlahuţă şi I.L. Caragiale (după cum rezultă din unele dicţionare: CA, DLRM). Nu mai putem afirma dacă apariţia cuvîntului la Goga: „În astfel de clipe, sînt eu, dragă prietene, acum cînd citesc scrisoarea ta cu rîndurile ei liniştite, cu *scriitura* lor calmă şi adusă frumos pe hîrtie, ca nişte şiruri de mărgele". (*Însemnările unui trecător*, Arad, 1911, p. 5), ori la Ion Pillat:

Pe pagina de cer senin, de-o oră
Un Dumnezeu – pe semne caligraf –
Ne-ncurcă-n scriitura *lui sonoră*
Şi taie zarea-n dungi de telegraf.

(*Poezii*, II, 1944, p. 379),

ar avea aceeaşi sursă, ar fi, adică, o continuare a stărilor de lucruri din limba veche, ori mai degrabă, trebuie să ne gîndim la o influentă recentă, dinafară, ca în cazul reluării lui de către o serie de critici şi istorici literari contemporani (după fr. *écriture*), ca în următorul citat din „România literară" (19 februarie 1970, p. 22, col. 4), sub semnătura lui Edgar Papu: „Faptul se surprinde direct în factura poeziei, cu mult mai apropiată de *scriitura* modernă decît la variantele romantice ale tuturor celorlalte literaturi, care continuă să păstreze regularitatea formală clasică".

Ca şi Varlaam, traducătorii *Noului Testament* păstrează echilibrul necesar şi nu utilizează decît derivatele foarte curente în epocă, transmise, cele mai multe, şi limbii de mai tîrziu.

Măsura de care dau dovadă traducătorii *Noului Testament* în dozarea elementelor străine şi a regionalismelor, întrebuinţarea pe scară redusă a elementelor slave şi greceşti, orientarea către limba latină, din care au preluat o serie de fonetisme, forme şi cuvinte necunoscute pînă atunci, şi, mai cu seamă, cunoaşterea, într-o formă superioară, a limbii vorbite, i-au pus în situaţia de a se exprima cu o claritate deosebită, în fraze pe care le putem urmări fără nici o dificultate, cum rezultă, cred, din următoarele citate: „Şi zise: un om avea doi feciori şi zise cel mai tînăr tătîne-său: tată, dă-mi partea ce mi se cade de avuţie. Şi împărţi lor avuţia. Şi nu după multe zile, adună toate feciorul cel mai mic şi să duse într-un ţinut departe, şi acolo răsipi toată avuţia lui vieţuind cu răsipeală. Şi amistuind el tot, fu foamete mare în acel ţinut, şi el începu a să lipsi fără bucate. Şi mearse de să lipi de un lăcuitoriu a celui ţînut, şi trimise pre el în cîmpul său, să pască porcii. Şi jăluia să împle pîntecele său de mîncare ce mînca porcii, şi nime nu-i da lui. Deci, viindu-şi în fire, zise: cîţi năimiţi ai tătîni-mieu să satură de pîine? iară eu pieiu de foame? Scula-mă-voi de mă voi duce la tatăl mieu şi voi zice lui: Tată, greşit-am spre ceriu şi înaintea ta. Şi de-acum nu sînt harnic să mă chem fiiul tău: fă-mă ca unul de în năimiţii tăi. Şi sculîndu-să veni cătră tatăl lui. Iără, încă „fiind el departe, văzu pre el tatăl lui şi i se fece milă. Şi alergînd căzu spre grumazii lui şi-l sărută pre el. Zise, într-aceea, lui, feciorul: tată, greşit-am spre ceriu şi înaintea ta şi nu sînt harnic să mă chem fiiul tău, zise tatăl cătră slugile sale: aduceţi veşmîntul cel mai bun, şi-l îmbrăcaţi pre el, şi daţi inelul în mîna lui şi încălţăminte în picioare. Şi aduceţi viţelul cel îngrăşat. Îngiunghieţi-l şi, mîncînd, să ne veselim. Că acesta fiiul mieu era mort, şi înviie, şi pierdut era şi să află, şi începură a se veseli. Era, într-aceea, feciorul lui cel mai mare în cîmp, şi venind să apropie de casă, auzi cîntece şi giocure. Şi chemînd pre unul de în feciori întrebă ce e aceasta. Iară el zise lui, că fratele tău au venit şi i-au giunghiat tatăl tău viţelul cel îngrăşat, ca un sănătos l-au priimit. Şi să mînič şi nu vru să intre, iară tatăl lui ieşi, rugă pre el. Iară el, răspunsînd zise tatălui său: iaca atîţea ani slujesc ţie, şi nece odinioară porunca ta n-am trecut, şi mie nece odată nu mi-ai dat un ied, ca să mă veselesc cu priiatenii miei. Iară cînd fiul tău acesta, carele mîncă avuţia ta cu curvele, veni giunghiaşi lui viţelul cel îngrăşat. Iară el

zise lui: fiiule, tu în toată vremea ieşti cu mine, şi toate ale mele ale tale sînt. A ne veseli şi a ne bucura să cădea, căce fratele tău acest mort iera şi învise, şi pierdut iera şi să află". (90-90 v)

„Şi mergea după el mulțime multă, că vedea semnele lui care le făcea cu bolnavii. Şi să sui în măgură Isus, şi acolo şăzu cu ucenici lui. Şi era aproape paştile, sărbătoarea jidovilor. Şi rădicînd Isus ochii, şi văzînd că multă mulțime vine cătră el, zise cătră Filip: de unde vom cumpăra pîni să mănînce aceştia? (Aceasta zicea ispitindu-l pre el, că el ştia ce vrea să facă.) Răspunse lui Filip: pîni de doao sute de bani nu va agiunge lor, să ar lua cîte unul de ei numai cîte puținea zise lui unul de în ucenicii lui, Andrei, fratele lui Simon Pătru: Iaste un fecior acicea carele are cinci pîni, de orz, şi doi peştişori. Ce acestea ce sînt într-atîtea? Zîse Isus: Faceți oamenii să şază. Şi era în acel loc iarbă multă şi şăzură bărbații în număr ca la cinci mii. Şi luo acele pîni Isus şi deade har şi le împărți ucenicilor, iară ucenicii celor ce şădea. Aşijderea şi din peştişori cît vrură. Şi, cum să săturată, zise ucenicilor lui: adunați rămăşițele de sfărîmituri, să nu piaie ceva. Şi adunară şi împlură doaosprăzece corfe sfărîmituri de în acele cinci pîni de orz, carele rămasără de ceia ce mîncară. Iară oamenii văzînd sămnul carele făcu Isus zicea: cu adevăr că acesta este prorocul carele era venitor lumei" (112).

Dacă în alegerea textelor de mai sus am urmărit, în primul rînd, să punem în lumină exprimarea mult mai clară a traducătorilor *Noului Testament*, limpezimea frazei lor în raport cu cea a textelor coresiene, să ne mai oprim la un fragment în care întîlnim, concentrate, multe dintre particularitățile caracteristice ale acestui monument de limbă de la jumătatea secolului al XVII-lea.

„După acestea era sărbătoarea jidovilor, şi să sui Isus în Ierusalim. Este în Ierusalim, la poarta dobitoacelor, un lac, carele să chiamă ovreiaşte Vitezda, cinci foişoare avînd.

Întru acelea zăcea mulțime multă de bolnavi, orbi, şchiopi, uscați, aşteptînd turburarea apei. Că îngerul domnului pogorîia în acătare ceasuri în lac şi turbura apa: derept aceea carele întră întîi, după turburarea apei, să vindeca săvai de ce boală.

Iară era un om acolo de treizecişiopt de ani bolnav.

Pre acesta dacă-l văzu Isus zăcînd şi înțelese că de multă vreme zace în boală, zise lui: vei să fii sănătos?

Răspunse lui beteagul: doamne, om n-am, cînd să turbură apa, să mă ducă în apă; ce pînă merg eu, altul mainte întră.

Zise Isus lui: scoală, ia-ți patul tău și îmblă.

Și atunceași fu sănătos omul; și luo patul lui, și îmblŕ, și era sîmbătă într-acea zi.

Iară jidovii zicea celui vindecat: sîmbătă iaste, nu ți să cade ție a lua patul.

Răspunse lor: cela ce mă făcu sănătos, acela-mi zise ia-ți patul tău și îmblă.

Și întrebară pre el: cine iaste omul carele zise ție ia patul tău și îmblă?

Iară cel vindecat nu știa cine este, că Isus eșise de în mulțime ce era într-acela loc.

După aceea află pre el Isus în besearică, și zise lui: iată, te-am vindecat. De acum nu greși ca să nu fie ție mai rău.

Mearse omul acela și deade veaste jidovilor, că Isus iaste carele l-au făcut pre el sănătos.

Și pentru-aceea goniia pre Isus jidovii, și vrea pre el să-l omoară, căce aceastea au făcut sîmbătă.

Iară Isus răspunse lor: tatăl mieu pînă acum lucrează, și eu lucrez.

Pentr-aceasta încă mai vîrtos vrea jidovii pre el să-l omoară, că nu numai sîmbătă au frîmtu, ce încă pre dumnezău auzi că-i tatăl lui, făcîndu-să aseamenea cu dumnezău.

Iară Isus răspunse și zise lor: adevăr zic voao, nu poate fiiul face de eluși nemică, ce numai de va vedea pre tatăl făcînd, că cealea ce face acela, acealea așijdere și fiiul face.

Că tatăl iubește pre fiiul, și toate arată lui carele însuș face, și mai mari lucrure de aceastea arăta-va lui, ca˙ să vă mirați voi.

Că cum scoală tatăl pre morți și-i înviiază, așa și fiiul pre carii va vrea învie-i-va.

Că tatăl nu giudecă pre nime, ce toată giudecata deade fiiului.

Ca toț să cinstească pre fiiul, cum cinstescu și pre tatăl. Carele nu cinstează pre fiiul, nu cinstează pre tatăl care l-au trimes pre el.

Adevăr, adevăr zic voao, că cela ce va asculta cuvintele meale și va creade întru cela ce m-au trimes pre mine are viiața de vecie, și la păgubitură nu va mearge, ce treace de în moarte în viiață.

Adevăr, adevăr zic voao, apropie-să vreamea, și acum iaste, cînd morții vor auzi glasul fiiului lui dumnezău; și carii vor auzi învia-vor.

Că cum are tatăl viiață întru el, așa deade și fiiului viiață; să aibă întru el.

Și putere deade lui și giudecată să facă; că fiiu omenesc iaste.

Nu vă mirareți de aceasta, că va veni ceasul în carele tot cei de în morminte vor auzi glasul lui.

Și vor mearge, ceia ce au făcut bine, întru învierea vieții, iară ceia ce-au făcut reale întru învierea păgubirii.

Nu poci eu să fac de mineș nemică.

Cum auz giudec și giudecata mea dereaptă iaste; căce nu caut voia a mea, ce voia celuia ce m-au trimes, a tatălui.

De voi mărturisi eu de mine, mărturia mea nu iaste adevărată.

Altul iaste carele mărturisească de mine, și știu că adevărată iaste mărturia carea mărturisească de mine.

Voi trimeaset la Ioan, și el încă mărturisi de dereptate.

Iară eu la om mărturie nu caut, ce acestea zic ca voi să vă mîntuiț.

Acela era făclie arzînd și luminînd, și voi vrut într-un ceas să vă veseliț în lumina lui.

Iară eu am mărturie mai mare decît a lui Ioan; că lucrurele carele mi le deade tatăl ca să le împlu, aceastea lucrure carele eu fac, mărturisesc de mine că tatăl m-au trimes.

Și cela ce m-au trimes pre mine, tatăl, acel au mărturisit de mine, nece glasul lui n-aț auzit nece odată, nece fața lui n-aț văsuț.

Și cuvîntul lui nu lăcuiaște întru voi; că pre care-l trimeate el, acestuia voi nu creadeți.

Ispitiți scripturile, că voao vî să pare întru iale a avea viiața de veaci; și acelea sînt carele mărturisesc de mine.

Și nu veți să veniți cătră mine ca să aveți viiața.

Slavă de la oameni nu iau.

Ce vă cunoscu eu pre voi că dragostea lui dumnezău nu aveți în voi.

Eu viiu întru numele părintelui mieu și nu mă priimiț pre mine; iară să va veni altul întru numele lui, pre acela veți priimi.

Cum veți putea voi creade, așteptînd laudă de la alalt, și slava carea-i numai de la dumnezău nu căutați.

Să nu vă pae că eu voi pîrî pre voi cătră tatăl; iaste cine vă pîrî pre voi, Moisi, întru care voi nădăjduiți.

Că de ați creade lui Moisi, doară ați crede și mie; că acela de mine au scris; iară să nu veți creade scripturile lui, cum veți creade cuvintele meale? (110 v-111 v).

Din fragmentele citate rezultă că, peste tot, traducătorii acestei cărți realizează o frază descătușată de sub influențe străine, capabilă să le exprime gîndurile fără nici un fel de echivoc. Aerul ei arhaic se păstrează, nici vorbă, fiindcă materialul lingvistic de la care plecau era aproximativ același cu al traducerilor din secolul al XVI-lea. Orientarea spre limba vorbită, însă, a traducătorilor ardeleni de la mijlocul secolului al XVII-lea, i-a pus în situația de a se emancipa de sub influențele străine și de a găsi calea pe care o vor urma, în continuare, toți cărturarii mari de mai tîrziu. *Noul Testament* este cartea care, alături de *Cazania* lui Varlaam, de la Iași, a deschis porțile, ferecate pînă atunci, ale limbii noastre scrise, punînd-o în contact cu lumina soarelui, pe de-o parte, și cu realitățile acestui pămînt, pe de altă parte. Prin însuși acest fapt, *Noul Testament* este una dintre pietrele fundamentale pe care s-a clădit, în secolele viitoare, limba română literară.

Cu toate deosebirile față de *Cazania* lui Varlaam, provocate, fără îndoială, de faptul că acolo predomină elementele de limbă de origine moldovenească, pe cîtă vreme în *Noul Testament* baza o constituie cele aparținînd graiurilor ardelenești, apropierile între aceste două cărți sînt deosebit de importante. Ele se datoresc, în primul rînd, calităților personale ale traducătorilor, gradului în care aceștia stăpîneau limba maternă și au știut să pună greutate pe aspectul ei popular.

Ni se pare vrednic de semnalat faptul că citatele reproduse mai sus sînt concludente și în privința vocabularului întregii cărți. Latinesc în cea mai mare parte, el se resimte doar de influența slavă, reprezentată cum urmează în cele trei texte.

I: *greșę, harnic, jăluę, lipę, milă, prieten, priimę, răsipę, slugă, vreme*;

II: *bolnav, har, ispiti, proroc, ucenic*;

III: *boală, bolnav, ceas, cinsti, dobitoc, dragoste, glas, gonę, greșę, ispitę, iubę, jidov, mărturisę, omorî, pîrî, pogorî, priimę, slavă, veac, veste.*

Pe lîngă acestea, mai remarcăm prezența unui cuvînt pe jumătate slav, *aşijderea*, un grecism, *lipsă*, şi patru împrumuturi din limba maghiară: *beteag*, *foişor*, *(a) mistuă*, *mîntuă*.

Traducerea ardeleană, de la 1648, constituie, alături de *Cazania* de la Iaşi, etapa cea mai importantă, în evoluția limbii noastre literare, de la traducerile lui Coresi pînă la apariția *Bibliei* de la Bucureşti. Lectura atentă a acestei cărți întăreşte ideea, exprimată de Sextil Puşcariu că *Noul Testament* de la Bălgrad „se distinge, mai mult chiar decît *Biblia* de la 1688, printr-o limbă frumoasă şi îngrijită".[32]

1972

32. *Raport către comisia dicționarului* (în *Dicționarul limbii române*, I, 1913, p. X). Din cauză că textul *Noului Testament* n-a fost reeditat, după anul 1648, şi, foarte probabil, din motivul că nu ni s-au păstrat prea multe exemplare din această tipăritură, puțini din specialiştii noştri s-au oprit asupra ei. Aşa se face că privirile de ansamblu, asupra ei, ne lipsesc aproape cu desăvîrşire. În general, ni s-au transmis informații asupra acestei cărți doar sub forma unor scurte paragrafe, în tratatele de istorie literară. Abia în anii din urmă s-au înregistrat şi unele contribuții referitoare la valoarea limbii din această traducere. Cităm, dintre ele, articolul lui Ioan Iliescu, *Considerații asupra gloselor din „Noul Testament" de la Bălgrad* (în „Analele Universității din Timişoara", seria ştiințe filologice, II, 1964, p. 21-34) şi capitolul *„Noul Testament din Bălgrad" (1648). Izvoarele şi glosele marginale. Semnificația lor pentru lexicografie şi limba literară*, din cartea lui Gabriel Țepelea, *Studii de istorie şi limbă literară*, Bucureşti, 1970, p. 7-75. Dar amîndouă contribuțiile respective au în vedere, aşa cum se vede şi din titlul lor, aproape numai glosele marginale şi nu o privire de ansamblu asupra limbii cărții. Este adevărat, însă, că aceste glose conferă un caracter aparte *Noului Testament*, prin care el ocupă un loc cu totul deosebit în întreaga noastră literatură veche.

Biblioteci şi cărţi

Prin carte, cunoaştem mult mai bine perioada căderii Troiei, decît cea a cruciadelor, mai tîrzie cu aproximativ o mie de ani decît cealaltă. Războiul troian s-a bucurat de existenţa unui Homer, pe care cruciadele nu l-au avut.

În biblioteci, cititorii stau în vecinătatea marilor creatori. Ei se înţeleg mai bine cu morţii decît cu contemporanii cu care se ciocnesc zilnic. Bibliotecile sunt instituţii de cultură fără de care nu poate fi imaginată existenţa unui popor.

La 75 de ani de existenţă urez prestigioasei Biblioteci a municipiului şi judeţului Iaşi viaţă lungă pentru transformarea sufletelor şi cugetelor cititorilor ei.

1995

Cea dintîi subliniere a valorii cărţii şi, prin urmare, a existenţei unei biblioteci, ne-a dat-o învăţatul cronicar moldovean Miron Costin, în secolul al XVII-lea, când, în Cuvîntul către cetitor al opusculului său, *De neamul moldovenilor*, scria: „*Puternicul Dumnezeu cinstite, iubite cetitoriule, să-ţi dăruiască după aceste cumplite vremi a anilor noştri, cîndva şi mai slobode veacuri, întru care, pre lîngă alte trebi, să aibi vreme şi cu cetitul cărţilor a face iscusită zăbavă, că nu este alta, şi mai frumoasă şi mai de folos în toată viaţa omului zăbavă, decît cetitul cărţilor. Cu cetitul cărţilor cunoaştem pre ziditorul nostru Dumnezeu; cu cetitul laudă îi facem pentru toate a lui către noi bunătăţi, cu cetitul pentru greşalele noastre milostiv îl aflăm. Din scriptură înţelegem minunate şi veşnice faptele puterii lui, ea face fericită viaţa, ea nemuritor agoniseşte nume. Scriptura... ne învaţă, cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare* (ediţia din 1914, p. 9).

S-a spus, de mult, că biblioteca este ţinerea de minte a omenirii. În existenţa lui, omul s-a mulţumit, la început, să înregistreze şi să memoreze faptele care îl puteau interesa. Dar, cu vremea, memoria fiind tot mai mult solicitată, n-a mai putut face faţă şi s-a simţit nevoia unui auxiliar, care avea să fie *cartea*. Prin Bălcescu, ea avea să fie ridicată la rang de icoană: „Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca

să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagine din viața eroică a părinților lor" (ediție Minerva, 1977, p. 27).

Dimitrie Cantemir a scris, mai înainte, o carte despre trecutul Moldovei, despre cave Sadoveanu spunea că i se pare a fi „o grădină părintească, veche și părăsită, în care umblu înfiorat. În fiecare ungher sufletul meu tresare" (*Drumuri basarabene*, 1921, p. 6).

Au venit, apoi, ardelenii, reprezentanții Școlii Latiniste, acei feți-frumoși cu opinci de oțel, cum i-a numit Nicolae Iorga, constructori ai unei lumi noi, cu cărămizi românești, cum i-a văzut Lucian Blaga. Fiecare carte a lor i s-a părut a fi o cărămidă pentru templul de care aveau nevoie românii. Cărțile apărute la Buda, la Brașov și Sibiu, în vremea latiniștilor (1780-1830) și cele tipărite la Blaj în a doua jumătate a secolului trecut, cînd director al tipografiei era Timotei Cipariu, au transformat sufletele tuturor românilor și le-au făcut să bată în același ritm.

Învățații ardeleni au fost elogiați, fără rezervă, de toate figurile mari ale culturii noastre, de la I. Heliade-Rădulescu, M. Kogălniceanu, Eminescu, Nicolae Iorga, pînă la George Coșbuc, Octavian Goga și, mai ales, Lucian Blaga. Pentru Kogălniceanu, de exemplu, Petru Maior a fost un nou Mesia, iar *Istoria* (lui) *pentru începutul Românilor din Dacia* i se părea a fi de valoarea tablelor lui Moise. Nicolae Iorga, la rîndul lui, și-a intitulat un capitol din Istoria literaturii române, *Epoca lui Petru Maior*.

Prin monografia, din 1904, a lui Iorga, prin drama *Apus de soare*, a lui Delavrancea (1909), prin *Frații Jderi*, a lui Sadoveanu (1935, 1936, 1942), Ștefan cel Mare a fost înălțat în legendă, pînă la a deveni supraom. Sînt cu deosebire importante cuvintele de apreciere pe care le-a spus Lucian Blaga, într-o scrisoare, despre această ultimă carte: „Spune-i lui Sadoveanu că sînt cufundat în fresca *Frații Jderi*, și că e pur și simplu genial" (*Corespondență*, 1989, p. 237).

Cărțile ne dezvăluie trecutul neamului nostru, ne vorbesc despre evoluția vieții, sub toate aspectele ei, de specificul poporului, de modul personal de a gîndi al marilor oameni de cultură. Războiul de Independență ne-a devenit cunoscut din cărțile de istorie, dar și din poeziile lui Alecsandri și Coșbuc ori din povestirile lui Sadoveanu, războiul de întregire din cartea, în trei volume, a lui Constantin Kirițescu, suferințele românilor din Transilvania și lupta lor pentru Unire din versurile fără de moarte ale lui Octavian Goga.

Descendența latină și dorul nepotolit pentru mama noastră, Roma, ne-au fost descoperite de latiniști și de Vasile Pârvan, iar originea noastră, contestată adesea, de cartea monumentală a lui Alexandru Philippide.

Nu putem uita rolul pe care l-a avut Biblioteca Vaticanului în formarea lui Gheorghe Șincai și a lui Petru Maior, în transformarea lor din simpli ucenici în teologie în ctitori ai istoriei și culturii noastre naționale.

Să ne aducem pururi aminte de ce a putut însemna biblioteca de la Cernăuți, a lui Aron Pumnul, pentru geniul tutelar al lui Eminescu.

Timotei Cipariu în conştiinţa urmaşilor

Motto:

E mort Cipariu? Voi spuneţi că-i mort? Dar oare poate
Să moară omul care dă vieţi, care-i trimis?
Nu-i mort! În mii de piepturi, în piepturile toate,
Trăieşte el de-a pururi; nici moartea nu ni-l scoate
Din piept, unde ni-e scris!

Trei scînduri şi-o movilă de glii nu pot s-ascundă
Pe-un om iubit de-o lume, pe-un om de fapte mari!
Un neam întreg, ce plînge, stă gata să răspundă
Că-n veac va recunoaşte cu-o inimă profundă
Pe marele Cipariu!

(George Coşbuc, *Non omnis moriar*, 6 sept. 1887)

S-au împlinit o sută de ani de la moartea lui Timotei Cipariu, unul dintre cei mai mari cărturari ai neamului nostru, singurul învăţat ardelean din întreg secolul al XIX-lea care poate fi comparat cu Bogdan Petriceicu Hasdeu.

Era, după cum se ştie, cel mai important reprezentant al curentului latinist, întruchipînd principalele trăsături ale ardelenilor, care se rezumă, în ultimă instanţă, la afirmaţia lui Lucian Blaga: „ardelean înseamnă a duce un gînd pînă la capăt" (*Izvoade*, Bucureşti, 1972, p. 181). Este primul mare lingvist român, cel care a pus bazele studiului istoric al limbii, insistînd, cum era firesc, asupra elementelor moştenite din limba latină. Putea începe altfel?

A fost elev al şcolilor din Blaj, unde cultul pentru întemeietorii Şcolii Ardelene era mai viu decît oriunde, şi a trăit într-o epocă în care românii din Ardeal se găseau angajaţi în lupta pe viaţă şi pe moarte pentru apărarea fiinţei lor ca popor, luptă care nu putea fi pierdută, fiindcă de ea depindea, în primul rînd, soarta limbii însăşi, elogiată în atîtea rînduri de Cipariu, ale cărui idei le văd rezumate în chip magistral de George Coşbuc, în următoarele cuvinte:

„Limba e cea mai puternică legătură a unui neam. Ea e sufletul neamului, e firea şi fiinţa lui. Aceleaşi vorbe nasc în noi aceleaşi gînduri. Iar toţi cîţi au aceleaşi gînduri, orişicum se numesc ele: aspiraţiuni naţionale, idealuri, năzuinţe, merg pe aceeaşi cărare, biruiesc aceleaşi piedici şi au

aceiaşi duşmani. Ei fac un neam, unul şi nedespărţit" (*Dintr-ale neamului nostru*, Bucureşti, 1903, p. 86).

Născut în comuna Pănade, lîngă Blaj, la 21 februarie 1805, Cipariu şi-a legat întreaga lui viaţă de orăşelul de la îmbinarea celor două Tîrnave. Prin activitatea sa prodigioasă, desfăşurată în întregime acolo, el a contribuit la creşterea numelui bun al „micii Rome", sporind, în toate chipurile, zestrea moştenită de la înaintaşi. Acolo a învăţat, punîndu-şi de la început în uimire magiştrii, şi acolo a funcţionat, ca profesor şi director, editor de cărţi, de ziare şi reviste, conducător al tipografiei etc., pînă la sfîrşitul vieţii, în 3 septembrie 1887. Acolo a fost înmormîntat, şi se odihneşte, de-a pururi, ocrotit de dragostea unanimă a urmaşilor săi.

Ca să ne dăm seama de rolul pe care l-a jucat Timotei Cipariu în cultura noastră din Transilvania şi să putem preţui, la justa ei valoare, moştenirea pe care ne-a lăsat-o în lingvistică, în primul rînd, ca să înţelegem solidaritatea cu care s-a adunat, la un moment dat, toată suflarea românească de peste munţi în jurul lui, este nevoie să ne aducem aminte de starea socială în care se găseau românii de acolo în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, înainte şi după revoluţia lui Horia, şi care era situaţia lor la mijlocul secolului trecut, cînd Cipariu a fost, alături de alţi cîţiva compatrioţi, sufletul mişcării naţionale de la 1848, de pe Cîmpia Libertăţii.

Situaţia social-politică a românilor se înrăutăţise în aşa măsură, încît nu mai putea fi tolerată. Deşi cei mai numeroşi, în întregul principat, mai numeroşi chiar în raport cu toate celelalte trei „naţiuni" la un loc, nu numai cu cîte una, ei erau lipsiţi de drepturile cele mai elementare, nu aveau organizaţii administrative proprii, nu aveau reprezentanţi în Dietă, nu aveau şcoli în limba proprie.

Cum în perioada respectivă Imperiul austro-ungar trecea, el însuşi, prin momente deosebite şi se confrunta cu probleme dintre cele mai grele, atît sub raport politic propriu-zis, cît şi sub raport religios, conducerea de la Viena, după ce încercase fără izbîndă să convertească pe luterani şi calvini la catolicismul pe care îl părăsiseră cu prilejul reformelor religioase, şi-a îndreptat atenţia spre românii ortodocşi. Aderarea parţială a acestora la catolicism a provocat o serie de schimbări în conştiinţa unor învăţaţi ardeleni, schimbări care se reflectă, în mod cu totul evident, nu numai în aspectele teoretice privitoare la studiul limbii române, ci în întreaga ei orientare culturală.

Reprezentanții Școlii Ardelene, descoperind marile afinități ale limbii noastre cu cea latină și luînd cunoștință de faptele de arme ale strămoșilor de la Rîm, nu mai sînt dispuși să suporte starea de inferioritate în care se găsea poporul lor și încep să fluture un steag pe care voiau să-l ridice la nivelul la care se găseau celelalte „națiuni" din Transilvania. Pe lîngă orientarea cunoscută, către limba Romei, care avea să revoluționeze în cele din urmă aspectul literar al limbii naționale, ardelenii și-au îndreptat în același timp atenția către limba vorbită, cum avea să observe, printre cei dintâi, B. P. Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, III, București, 1881, p. IX):

„Primele încercări asupra graiului poporan al românilor, conduse ceva mai sistematic, se datoresc unei pleiade de ardeleni: Șincai, Samuil Micu, Petru Maior, a căror mărime trebuie măsurată nu prin ceea ce ei au făcut, ci prin ceea ce voiau să facă: a deștepta naționalitatea română, a o deștepta cu orice preț. „Sînteți fii ai Romei!", au strigat ei; și românul, zguduit din somn, s-a pus pe gînduri".

Rolul ardelenilor în cultivarea limbii literare și în studiul limbii române a fost, în general, subestimat și, cînd este vorba de specialiști, multă vreme marea majoritate dintre ei nu i-au acordat nici un fel de credit. Datorită criticilor aduse de Titu Maiorescu și, mai înainte, de Alecu Russo, dar, cu siguranță, datorită și ortografiei etimologice, pe care au preconizat-o latiniștii, iar contemporanii au înțeles-o greșit, părerile reprezentanților Școlii Ardelene au părut, celor mai mulți, în afara realității, de-a dreptul fantastice, și în felul acesta s-a creat ideea că nici nu trebuie întîrziat asupra lor.

Critica lui Odobescu, asupra Dicționarului lui Laurian și Massim, ca și cea a lui Șăineanu, asupra Gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, au întărit ideea că reprezentanții Școlii Ardelene ar fi desprinși de realitate.

Mentalitatea aceasta a început să se generalizeze și specialiștii nu mai acordau nici un credit învățaților ardeleni. Cu toate încercările lui Nicolae Iorga ori Giorge Pascu, ale lui Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu și Lucian Blaga, ea n-a mai putut fi înlăturată. Este adevărat că rezerva în care avea să fie învăluită activitatea cărturarilor de peste munți nu s-a reflectat în același fel asupra tuturora. Dacă în privința Școlii Ardelene propriu-zise (Micu, Șincai, Maior, Budai-Deleanu) s-a ajuns, pînă la urmă, la un consens în privința meritelor lor în domeniul culturii, în general, dar și al literaturii și chiar al limbii literare, cînd e vorba de curentul latinist, al cărui

cel mai important reprezentant este Timotei Cipariu, punctele de vedere continuă să fie deosebite.

După criticile, nedrepte în cea mai mare parte, ale lui Titu Maiorescu, Lazăr Şăineanu şi ale altora, s-a creat ideea că tot ce a realizat Cipariu ar fi fost clădit pe nisip. Specialişti dintre cei mai autorizaţi, şi mă gîndesc în primul rînd la Ovid Densusianu şi la Sextil Puşcariu, nu i-au aprofundat opera, deşi s-ar părea că erau convinşi de valoarea ei, că Cipariu merita toată recunoştinţa urmaşilor pentru moştenirea pe care ne-a lăsat-o.

Acelaşi lucru se poate spune despre Iorgu Iordan, cînd avem în vedere aprecierile făcute asupra Gramaticii academice a lui Cipariu.

În schimb, A. Philippide, prin numeroasele trimiteri bibliografice la opera înaintaşului său, se dovedeşte un temeinic cunoscător al lucrărilor lui. Este adevărat că profesorul ieşean a formulat şi unele critici faţă de anume idei ale învăţatului blăjean, dar, în acelaşi timp, lui îi datorăm cea mai elogioasă apreciere asupra lucrării fundamentale a lui Cipariu, *Principie de limbă şi de scriptură*, pe care nu se sfieşte s-o numească „capodoperă"[1].

Pledînd pentru „uzul poporului, care face lege şi care îşi are totdeauna cauza lui binecuvîntată şi mai profundă decît raţiunile filologilor", Titu Maiorescu consideră că Gramatica lui Cipariu face front comun cu *Tentamen criticum* al lui A.T. Laurian şi cu Dicţionarul academic al lui Laurian şi Massim, că toate trei „se încearcă a silui o limbă" şi că ele „nu merită să fie calificate decît de curiozităţi literare fără valoare practică în ceea ce priveşte direcţia lor originală la formarea limbii" (*Critice*, I, Bucureşti, f.a., p. 113).

De pe poziţia lui excesiv critică, Maiorescu ajunge la un moment dat să nesocotească total moştenirea culturală lăsată de latinişti.

Nu le neagă cunoştinţele impresionante şi recunoaşte că viaţa lor a fost pusă, în mod dezinteresat, în slujba unei cauze înalte, dar contestă valoarea în sine a lucrărilor lui Maior, Şincai, Cipariu şi Pumnul.

Punctul de vedere al lui Maiorescu avea să fie „întărit" prin afirmaţiile la fel de categorice ale unor lingvişti de autoritate.

Lazăr Şăineanu, spre exemplu, susţinea că Gramatica lui Cipariu „a fost uitată a doua zi după apariţiunea ei" (*Istoria filologiei române*, Bucureşti, 1895, p. 137). Dar lucrul acesta va fi foarte greu de dovedit, pentru că în realitate nu numai gramaticile datorate contemporanilor aveau

1. *Specialistul român*, Iaşi, 1907, p. 61.

să se resimtă, în mod copios, influențate de cea a lui Cipariu, ci şi altele de mai tîrziu. Această influență slăbeşte, dar nu dispare cu totul, odată cu apariția Gramaticii lui H. Tiktin (1891, ediția a doua în 1895) şi ea poate fi uşor demonstrată cu ajutorul celei a lui Slavici, de exemplu, apărută în anul 1914.

După asemenea afirmații, n-au mai putut fi auzite şi mai ales urmate aprecierile pozitive asupra lucrărilor lui Cipariu, chiar cînd veneau din partea aceloraşi autori, în articolul *Limba română în jurnalele din Austria*, Maiorescu sublinia faptul că „Arhivul filologic al d-lui Cipariu este scris în limbă curată", fără germanismele atît de răspîndite în celelalte publicații ardeleneşti (*Critice*, I, 84–85), dar, de astă dată, cuvîntul lui este mai puțin ascultat şi nimeni nu se grăbeşte să renunțe la vechea părere negativă asupra rolului latiniştilor şi, în speță, a lui Cipariu.

Nici reluările lui Şăineanu nu sînt de natură să schimbe situația şi etimologismul ciparian avea să rămînă condamnat pentru multă vreme. Dar împotriva acestei realități nu putem trece peste faptul că şi autorul *Istoriei filologiei române*, întocmai ca Maiorescu, subliniază valoarea unora dintre cărțile învățatului ardelean, în primul rînd a *Crestomației* de la 1858 (*op.cit.*, p. 3-4, 300).

Cuvîntul greu al lui Maiorescu, la care s-au asociat şi alții, interesul scăzut manifestat de lingviştii de după 1900 față de opera lui Cipariu şi, cu siguranță, victoria lui Maiorescu împotriva etimologismului în chiar sînul Academiei au făcut să nu mai fie auzite eventualele voci favorabile care s-au exprimat asupra activității lui Cipariu. Avem în vedere de data aceasta pe Aron Densuşianu şi Ion Bianu, care, amîndoi, au învățat la Blaj şi l-au avut profesor pe Cipariu. Cu toată căldura pusă în expunerea lor, impresia creată de atacurile lui Maiorescu n-a putut fi înlăturată. Aprecierile lui Ion Bianu datează din 1888, din anul imediat următor celui al morții lui Cipariu, iar cele ale lui Aron Densuşianu au fost extrase din *Istoria limbei şi literaturei române* (Iaşi, 1894).

Cel dintîi subliniază faptul că Cipariu este primul filolog care şi-a dat seama de importanța studiului istoric asupra limbii: „Meritul real, însemnătatea cea mare a studiilor şi a scrierilor lui Cipariu, stă în aceea că el cel dintîi a înțeles că limba trebuieşte studiată în dezvoltarea ei istorică; el a fost cel dintîi care a înțeles că cunoaşterea organismului intim al limbii româneşti nu se poate dobîndi numai prin cercetarea limbii de azi şi din asemănarea ei cu cea latină; el mai întîi a văzut că această cunoştință se

cîştigă numai urmărind limba pas cu pas, în fazele prin cari a trecut, cît se poate mai departe în vechime, căutîndu-i rădăcinile în limba vulgară română" (*Momente culturale*, Bucureşti, f.a., p. 54).

Aron Densuşianu, la rîndul lui, preluînd ideea, insistă asupra valorii deosebite a Gramaticii, „cea mai bună ce avem pînă azi" (op. cit., 262).

Într-o notă de la p. 55 a broşurii lui Bianu, autorul ne informează că „romanistul Mussafia a sistematizat, cu admirabila sa claritate, formele gramaticale din Principiile lui Cipariu într-un articol magistral, publicat sub titlul *Zur rumänischen Formenlehre*, în „Jahrbuch für romanische und englische Literatur", t. X, p. 353–380".

Formularea lui Bianu aduce aminte de afirmaţia lui Hugo Schuchardt (Despre *Textele şi glosele vechi româneşti* ale lui B. P. Hasdeu, în volumul I din *Cuvente den bătrîni* (*Suplement*), Bucureşti, 1880, p. IX; ediţia a II-a, Bucureşti, 1983, p. 482): „O colecţie de astfel de materiale publicase, ce-i drept, şi T. Cipariu încă din 1866, colecţie pe care A. Mussafia a pus-o în 1869 la baza excelentului său tratat *Zur rumänischen Formenlehre* (Despre morfologia română)".

Cu toate acestea, aprecierile negative ale lui Maiorescu asupra activităţii lui Cipariu n-au putut fi anulate, după cum ele au persistat şi după ce Eminescu însuşi s-a pronunţat în mod laudativ asupra Gramaticii învăţatului de la Blaj: „În Bucureşti a repausat cunoscutul profesor şi membru al Academiei I.C. Massim. Cu greu ne-am putea hotărî să păzim zicătoarea latină „De mortuis nil, nisi bene". Intenţiile sale vor fi fost desigur bune şi patriotice, deşi nu putem susţine acelaşi lucru despre scrierile sale. E destul a pomeni colaborarea sa la Dicţionarul fantastic al Academiei, al cărui singur principiu a fost de a nu lăsa neschimonosit nici un cuvînt românesc, pentru a arăta că filologul închinase viaţa minţii sale unor idei rătăcite. În privinţa acestui dicţionar însuşi părintele canonic Cipariu a declinat onoarea de a-l fi inspirat cumva în tendinţele sale. Şi filologul din Blaj a şi avut drept să decline asemenea onoare, căci gramatica sa, desigur o lucrare foarte serioasă, n-a îndreptăţit pe nimenea la clădirea babiloniei academice" (M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, I, 1870-1877, Bucureşti, 1905, p. 329).

La începutul secolului nostru, prin orientarea către lucrările lui Cipariu a unora dintre specialiştii de autoritate (Ovid Densuşianu, Sextil Puşcariu), se părea că soarta operei cărturarului blăjean se pregătea să intre sub alte auspicii. A fost doar o simplă părere. Lingviştii pomeniţi au subliniat

unele aspecte pozitive din opera lui, dar n-au stăruit, cum s-ar fi cuvenit, asupra moştenirii cipariene; s-au apropiat mai mult ocazional de ea, cu prilejul unor comemorări, ori din nevoia de a-i îngloba concepţia într-un curs de istoria ideilor, eventual într-unul de istorie a literaturii române. În cazul lui Ovid Densuşianu trebuie să ne gîndim şi la faptul că, după ce, în 1905, în articolul intitulat *În amintirea unui învăţat,* publicat în revista „Viaţa nouă" (I, p. 241-243), autorul formulase nişte concluzii absolut nefavorabile, nu mai putea reveni, anulîndu-le cu totul. Într-adevăr, el afirma acolo că „Cipariu nu mai este decît un nume care caracterizează bine o epocă din viaţa noastră ştiinţifică. Şi la mormîntul lui, ca şi la al altora, pe lîngă cuvintele de reculegere pioasă, trebuie să ducem în suflet şi bucuria că am trecut mai repede peste această epocă" (*Opere*, I, Bucureşti, 1968, p. 691).

Interesul scăzut pentru lucrările lui Cipariu, în rîndul specialiştilor români, rezultă foarte clar din modul în care aceştia îl citează. Mi se pare cu deosebire caracteristic faptul că îi întîlnim foarte rar numele în publicaţiile periodice de specialitate: „Dacoromania", „Bulletin linguistique", „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»". În acelaşi timp, trebuie să spunem că puţinii specialişti care îl citează nu se dovedesc interesaţi de teoriile lui lingvistice, de ideile noi pe care le pune în circulaţie, nici măcar de sistemul lui etimologic, ci de unele cuvinte izolate, pe care le-a menţionat în cărţile sale (*custa, plăsŕ, tîmbar, mire* etc.), ori de unele probleme de cultură (*Palia de la Orăstie*; raporturile lui cu Academia Română şi cu Astra; rolul naţional-cultural al Blajului; cultul lui Cipariu în Transilvania; Cipariu bibliofil; Cipariu şi Coşbuc; Cipariu şi Italia etc.), eventual de diverse chestiuni literare ori şcolare (poezia populară; înclinările lui literare; admirator al lui Schiller; elev la Blaj; întemeietor al unei societăţi de lectură etc.).

Aceeaşi observaţie se poate face şi în legătură cu diversele istorii ale limbii noastre, unde ideile lingvistice ale lui Cipariu rămîn în cea mai mare parte în afara atenţiei autorilor respectivi şi, în general, aprecierile acestora sînt aproape totdeauna reţinute şi neconcludente.

Nu s-a insistat decît cu totul sporadic şi oricum în măsură insuficientă asupra părerilor lui Cipariu despre dialectele limbii române şi despre limba vorbită, în general. Nu găsim nici o subliniere, în această direcţie, nici în cartea lui I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române* (Bucureşti, 1961), nici în manualul de *Dialectologie română*, elaborat, în cola-

borare, de Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Romulus Todoran, (București, 1977). Abia în *Tratatul de dialectologie românească*, apărut la Craiova în 1984, i se acordă un scurt paragraf.

Nici ideile romanistului Cipariu n-au fost subliniate* și, cu atît mai puțin, fructificate. La fel de puțin i-au cercetat opera autorii de dicționare și, în general, lexicografii. Doar Alejandro Cioranescu citează, cu oarecare consecvență, cuvinte discutate de Cipariu, cînd este vorba de fixat etimologia acestora (*Diccionario etimologica rumano*, Laguna, 1958-1961).

Foarte rar apare numele lui Cipariu în lucrările mari de istorie a limbii (Densusianu, Rosetti) și, atunci, nu se discută concepția lui lingvistică; se fac doar trimiteri bibliografice la anume fonetisme ori forme din textele vechi reproduse în cărțile lui Cipariu.

În primele două ediții ale cărții *Scurtă istorie a lingvisticii*, elaborată de Alexandru Graur și Lucia Wald (apărute în anii 1961 și 1965, la București), numele lui Cipariu nici nu este măcar menționat. Abia în ediția a III-a, din 1977, i se acordă un paragraf de douăzeci de rînduri.

Cum se poate explica acest fapt? Cui se datorește lipsa de interes pentru ideile lingvistice ale lui Cipariu, la un moment dat? Am zice că lui însuși, mai întîi, și celor care, în frunte cu Maiorescu, s-au ridicat împotriva etimologismului, demonstrînd că nu se poate clădi pe el un sistem viabil, că el nu poate sta la baza unei adevărate limbi literare.

Atîta vreme cît sistemul ciparian n-a stîrnit motive de îngrijorare, autorul lui se bucura de un prestigiu puțin obișnuit în rîndul cărturarilor români de pretutindeni. Marea lui autoritate de profesor și director, la Blaj, faima lui de om învățat, de întemeietor și conducător de reviste, de autor de manuale școlare difuzate pe tot cuprinsul provinciilor de peste munți, și nu în ultimul rînd de reprezentant al națiunii în toate ocaziile mari din istoria Transilvaniei, i-au creat o aureolă cum n-a mai cunoscut nimeni dintre contemporani. Numele lui s-a întins din rîndurile celor care i-au citit cărțile și studiile spre toate meridianele pămîntului românesc și a intrat în legendă. Ardelenii, mai ales, priveau la el ca la un sfînt. În felul acesta

---

* Recent, Carmen-Gabriela Pamfil a publicat, în revista „Limba română", XXXVI, 1987, nr. 3, p. 173-184, articolul: *Latina populară de la baza românei în concepția lui Timotei Cipariu.*

s-a creat ideea că înțelepciunea lui Cipariu este nelimitată, că el este în stare să răspundă tuturor întrebărilor pe care le putea pune o epocă atît de zbuciumată, să călăuzească pașii unui popor într-unul din momentele hotărîtoare ale istoriei lui.

Dar legenda avea să fie zdruncinată de critica îndreptată împotriva etimologismului şi cărturarii cu preocupări filologice au început să-şi frîneze entuziasmul. Ei continuau să vadă în Cipariu un mare învățat, dar nu-l mai credeau infailibil. Şi, în loc să-i citească lucrările şi să formuleze singuri concluziile de rigoare, s-au mulțumit să preia afirmațiile lui Maiorescu potrivit cărora „părintele filologiei române" începea să aparțină trecutului. Această stare de lucruri se reflectă cel mai bine într-o caracterizare pe care i-o făcea Ovid Densusianu în *Literatura română modernă* (III, Bucureşti, 1933, p. 12):

„Cipariu a exercitat o înrîurire cum nu au cunoscut-o nici unul din contemporanii săi, partizani ai latinismului, şi de aceea s-a putut vorbi mult timp de şcoala numită cipariană. Aceasta se datoreşte împrejurării că, oricît a exagerat şi el în tendințele de reformă a limbii, a căutat să aducă unele atenuări, cum nu înțelesese Laurian – a făcut chiar concesii principiului fonetic –, şi a ştiut să prezinte mai seducător ideile lui".

Dacă specialiştii în lingvistică au intrat într-un fel de rezervă şi nu s-au mai dovedit, cel puțin pentru o bună bucată de vreme, preocupați de activitatea lui Cipariu, publicul mare, mai ales cel din Transilvania, care n-a citit sau, poate, nu s-a conformat spuselor lui Maiorescu, nu şi-a schimbat atitudinea şi i-a acordat un credit neobişnuit, în continuare. Legenda îşi urma calea ei.

Încercînd o concluzie, pe baza aprecierilor atît de deosebite care s-au făcut asupra activității lui Cipariu, constatăm o stare de lucruri aproape neexplicabilă. Este vorba de faptul că învățatul ardelean a fost glorificat, aproape fără rezervă, nu în opera sa cea mai importantă, din domeniul filologiei, ci în activitatea-i globală. Altfel spus, stima de care s-a bucurat fără întrerupere, de la începutul activității sale pînă aproape de vremea noastră, n-a plecat de la puținii specialişti în problemele limbii, ci de la publicul mare.

Explicația acestor stări de lucruri trebuie căutată în succesul într-adevăr neobişnuit pe care l-a obținut Cipariu în alte domenii de activitate, fapt subliniat din cînd în cînd de unii dintre interpreții operei sale.

Spre deosebire de înaintaşii săi, Cipariu îşi extinde preocupările pe arii mult mai largi. Pe lîngă îndeletnicirile filologice, istorice, religioase, filozofice ale acestora, el se mai simte atras de literatura populară, scrie versuri, întreține un jurnal propriu, întemeiază şi conduce ziare şi reviste, intră în viața politică, încredințat fiind că numai aşa poate preîntîmpina unele atacuri îndreptate împotriva poporului său, şi îşi leagă numele de şcoală românească din Blaj, cea mai importantă pe care au avut-o românii din Transilvania în timpul stăpînirii străine acolo. Ca profesor şi director al vestitului liceu blăjean, Cipariu şi-a creat o serie de merite cu care nu ştiu dacă se mai poate mîndri altcineva.

Nu uităm că a militat pentru crearea unui teatru în limba romană, că a condus o tipografie, adevărată uzină care aproviziona şcolile româneşti de peste munți cu tot felul de manuale, că a contribuit în mod efectiv la înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Iată cîteva dintre domeniile de activitate prin care Cipariu a cîştigat simpatia generală şi o popularitate puțin obişnuită.

Dacă aprecierile la care ne-am referit pînă aici se datoresc în mod exclusiv românilor, unor conaționali ai lui Cipariu deci, activitatea sa a impresionat în mod deosebit şi pe unii străini. Aceştia au fost cuceriți în primul rînd de erudiția marelui învățat, de farmecul lui personal, aşa cum mărturiseşte etnograful german Rudolf Bergner, autorul lucrării *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute* (Leipzig, 1884, p. 116-118), care l-a vizitat acasă, la Blaj, în anul 1883. Fragmente din aprecierile lui Bergner găsim la I.P. Reteganu (*Cărțile săteanului român*, Blaj, 1,13 oct. 1886, p. 148-149), A. Viciu (*Cipariu ca filolog*, în „Unirea", Blaj, 1905, nr. 25, p. 216), dr. Ioan Rațiu (*Timotei Cipariu, viața şi activitatea lui*, Blaj, 1905, p. 106-107), Ion Breazu („Transilvania", Sibiu, sept.- oct. 1943, p. 719-720), Radu Brateş (*Oameni din Ardeal*, Bucureşti, 1973, p. 43-44), Liviu Moldovan (*Vizita lui Rudolf Bergner la Blaj*, în „Vatra", Tîrgu Mureş, oct. 1985, pagina D).

Nu putem trece peste faptul că marele istoric german Mommsen, cel care a adunat într-un corpus inscripțiile latineşti din Peninsula Balcanică, a simțit nevoia să se oprească la Blaj şi să stea de vorbă cu Cipariu.

Între aprecierile provenite de la străini, un loc aparte i se cuvine celei pe care i-a făcut-o profesorul italian Mario Ruffini, prieten constant al poporului nostru, autor al multor lucrări referitoare la cultura, limba şi literatura română. Rîndurile care urmează, extrase din lucrarea *La Scuola*

latinista romena (Roma, 1941, p. 175), apărută la un an după dictatul de la Viena, cînd peste Transilvania fîlfîia, parcă, aripa morții, nu sînt numai un elogiu la adresa lui Cipariu. În ele simțim cum bate inima unui mare prieten al poporului nostru, într-un moment cînd aveam nevoie mai mult decît oricînd de prieteni, după cum simțim mîna ocrotitoare a unui frate care se grăbește să ne acorde sprijinul necesar:

„Il Cipariu aveva profonda fede nei suoi principi e li esponeva con una vivacitŕ che finiva col rendere simpatice ii suo sistema nonostante la sua rigiditŕ Ma i tre volumi della sua *Gramatica limbei române*, vol. I, *Analitica*, 1869; vol. II, *Sintetica*, 1877 e il supplemento *Despre limba romana*, 1878, esposti în forma troppo dogmatica, provocarono il naufragio definitivo delle idee di lui alle quali certo non erano mancate critiche, e da molte parti. *Ma con tutto ciň non si puň negarli il grande merito di aver approfondito, con intelligenza e amore, veramente eccezionale, lo studio del romeno antica e di aver esercitato un benefica influsso sull'ulteriore evoluzione della filologia romena*, aprendo la strada agli studi storici sulla lingua romena, gloria di B.P. Hasdeu e dei suoi succesori".

Punctul de vedere imprimat de Maiorescu și de Șăineanu a dominat, multă vreme, concepția lingviștilor noștri, care nu și-au schimbat orientarea nici în urma apariției unui articol remarcabil semnat de Lucian Blaga, în „Vremea" din 28 noiembrie 1943, p. 6-7 (la puțină vreme după cartea lui Mario Ruffini, deci), reprodus mai tîrziu în volumul *Izvoade* (București, 1972, p. 169-181: *Școala Ardeleană-Latinistă*), cu toate că găsim în el lucruri de-a dreptul impresionante, care conduc spre ideea că spusele lui Blaga ar merita să fie reproduse aici în întregime. Nu vom face, se înțelege, lucrul acesta, dar vom extrage totuși cîteva fragmente care ne vor putea da impresia necesară asupra concepției cunoscutului filozof și poet:

„Imaginea neconturată, pe care învățămîntul liceal ne-a lăsat-o în amintire cît privește acești latiniști, este aceea a unor îmbîcsiți de carte, a unor utopiști cu privirea întoarsă spre trecut, întrucîtva a unor străini de realități. mai stăruie, cel puțin pentru unii dintre ei, și astăzi, direct și indirect, judecata maioresciană, acea sentință formulată sub imperiul unei sobrietăți cam găunoase, care, prin toată ființa ei, nu putea să aibă nici o înțelegere pentru enorma pasiune ce colcăie în dosul preocupărilor cu aparențe livrești ale latiniștilor. Citiți fraza masivă, grea, articulată ca un

mastodont antedeluvian, dar plină de miez, plastică şi învăpăiată, proprie latiniştilor, şi fraza elegantă, puţintică la trup, seacă, a lui Maiorescu, şi veţi pricepe că ne găsim în universuri cu totul diferite" (*Izvoade*, p. 171).

„Nu s-a subliniat niciodată incendiul lăuntric al acestor oameni aşa-zişi de carte, acea pasiune, crescută şi mai mult prin stăpînire de sine, acel foc lipsit de orice izbucnire isterică proprie temperamentelor exhibiţioniste, acea căldură ce străbate molcom şi-n adînc, hrănind şi susţinînd truda de-o viaţă a unor sfinţi muritori, aşezaţi sub porunca unei supreme chemări. Latiniştii erau chinuiţi de cugetul foarte lucid că trebuiau în răstimpul unei vieţi să ridice un popor, rămas cu secole în urmă, la înălţimea unui „veac prea-luminat". Ei se simt chemaţi să împlinească năvalnic, ca la începuturi de lume, pornind de la nimic, ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani. Ei aveau conştiinţa că pun pîrghia ca să înalţe un masiv de munţi, cufundat în tenebre, la nivelul unui veac prea-luminat. O întreagă împărăţie a spiritului trebuia clădită, la repezeală, ca să răscumpere secole pierdute. „Cartea" şi „învăţătura" erau pentru ei mijloacele unei mutaţiuni istorice, ce trebuia grăbită şi stimulată pe toate căile. Dragostea de carte are la ei o semnificaţie pe care astăzi n-o mai putem reconstitui întocmai" (*ibidem*, p. 172-173).

„Latiniştii erau siliţi să cutreiere, singuri, cu săptămînile, ţinuturi şi ţări, cu desagii în spate, să treacă ape şi munţi, să-şi aducă volumele tot de ei scrise, de la Viena, de la Buda, de la Bucureşti. Altele trebuiau aduse pe măgari, chiar de la Ţarigrad. Ce-i mîna, ce-i întărîtă? Numai credinţa singură. O credinţă cum nu se mai găseşte decît în *Faptele apostolilor*. Cărţile erau pentru ei cărămizi pentru zidirea lumii, şi ei se simţeau chemaţi să pună umărul la zidirea lumii româneşti, care rămăsese în urmă, undeva, în zilele de început, în timp ce săptămîna lumii celeilalte era în plină duminecă, sau într-un «veac prea-luminat». Cărţile, toate cărţile pămîntului, dacă ar fi fost cu putinţă, trebuiau scrise" (*ibidem*, p. 174).

„Aşa cum i-am înfăţişat, ca un prolog al spiritului nostru, latiniştii devin, în ciuda rătăcirilor, mai actuali decît oricînd. Actuali sînt prin substanţa lor, dacă nu prin manifestările lor. Ne-am bucura nespus să ştim că prin expunerea de faţă am izbutit să redeschidem un proces în care morţii nu au fost ascultaţi în ultima instanţă" (*ibidem*, p. 181).

Blaga a revenit mai tîrziu asupra subiectului şi l-a tratat într-o carte întreagă (*Gîndirea românească în Transilvania în secolul al*

XVIII-lea), apărută după moartea autorului (în Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966).

În acelaşi an cu articolul lui Lucian Blaga din „Vremea", Ion Breazu semna, în „Transilvania" de la Sibiu, septembrie-octombrie 1943, frumosul articol *Timotei Cipariu bibliofil* (p. 715-721), rămas şi el fără ecou. La acestea am mai putea adăuga, deşi privesc mai mult viaţa şi unele probleme de cultură decît de limbă, contribuţiile lui Ştefan Manciulea din aceeaşi perioadă a începutului deceniului al cincilea: *Timotei Cipariu şi Academia Română*, Blaj, 1941; *Contribuţii noi la viaţa şi activitatea lui Timotei Cipariu*, Blaj, 1942; *Timotei Cipariu şi Astra*, Blaj, 1943.

Atmosfera creată de Maiorescu în jurul operei lui Cipariu n-a putut fi înlăturată nici după aprecierile laudative asupra acesteia ale lui Lucian Blaga, Ion Breazu şi Mario Ruffini. Ba mai mult, ea s-a consolidat imediat după anii 1950, cînd Şcoala Ardeleană avea să fie condamnată în bloc ca o mişcare reacţionară, iar Gramatica lui Cipariu socotită, alături de Dicţionarul lui Laurian şi Massim, ca o culme a exagerărilor lingvistice: „Timotei Cipariu împreună cu A. Treboniu-Laurian şi I.C. Massim au fost ultimii mari exponenţi ai latinismului, care au dus acest curent la cele mai mari exagerări lingvistice prin *Gramatica limbii române din 1869-1879* şi prin *Dicţionarul academic din 1873-1876*" (D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1959, p. 76).

O afirmaţie asemănătoare avea să facă şi Iorgu Iordan: „Am insistat mult asupra Gramaticii lui Cipariu, din cauză că ea este puţin cunoscută, chiar de către specialişti, şi totodată *constituie un exemplu de rătăcire ştiinţifică* datorată concepţiei greşite despre limbă a unui om care avea totuşi pregătirea necesară unui bun lingvist, cum a dovedit în cercetările sale privitoare la limba veche românească" (*Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 765).

Afirmaţia de mai sus mi se pare nu numai exagerată, ci şi neobişnuită în modul de a se exprima al lui Iordan. Ea este, fără îndoială, nedreaptă.

***

Primul articol în care se încearcă reabilitarea lui Cipariu şi se subliniază aspectele pozitive din activitatea lui a apărut în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", III, 1955, p. 301-306, sub semnătura

autorului acestor rînduri (*Timotei Cipariu. Cu ocazia împlinirii a o sută cincizeci de ani de la naştere*).

Au urmat apoi două articole semnate de Pia Gradea: *Din preocupările lexicografice ale lui T. Cipariu* (în „Cercetări de lingvistică", V, 1960, p. 67-74; XI, 1966, p. 309-320) şi *T. Cipariu şi afirmarea latinităţii limbii române* (în „Cercetări de lingvistică" IX, 1964, p. 279-281). În acelaşi timp, la Roma, în paginile revistei „Cultura neolatina", XXII, 1962, p. 159-186, Rosa del Conte publica articolul polemic *Le „invenzioni" di T. Cipariu*.

Semnalăm în continuare articolul *160 de ani de la naşterea lui Timotei Cipariu*, al lui I. Coteanu, în care se subliniază, printre altele, faptul că filologul ardelean a formulat unele rezerve asupra Dicţionarului academic, al lui Laurian şi Massim, înaintea lui Odobescu şi că „a avut o concepţie lingvistică mult mai modernă decît s-a crezut şi poate se mai crede şi astăzi" („Limba română", XIV, 1965, p. 295-300).

Începînd cu anul 1966, articolele în care se încearcă o nouă optică asupra activităţii lui Cipariu se înmulţesc. Este al doilea moment festiv după centenarul naşterii lui Cipariu (1905), pe care se grăbesc să-l marcheze numeroşi cercetători din domeniul lingvisticii, mai întîi, dar nu numai din al acesteia. Este vorba de centenarul creării Societăţii Academice, devenită la puţină vreme Academia Română. Pe această linie semnalăm contribuţia importantă a Mioarei Avram: *Prima gramatică academică a limbii române* (în „Limba română", XV, 1966, p. 487-502), din care rezultă că „Gramatica lui Cipariu apare ca o sinteză a cunoştinţelor de gramatică românească de pînă la 1870" (p. 496) şi, fapt chiar mai important, că „lectura ei atentă este în măsură să reliefeze o valoare în plus, şi anume actualitatea ei în sensul posibilităţii de utilizare pentru îmbogăţirea situaţiilor consemnate în gramatici: mă refer la faptul că în Gramatica lui Cipariu sînt descrise o serie de fenomene şi reguli care lipsesc din studiile actuale de gramatică. Este aici un titlu de glorie al lui Cipariu, dar în acelaşi timp un punct negativ al cercetătorilor de după el, care nu au ştiut să folosească această gramatică" (p. 497).

Articolul conţine şi alte afirmaţii judicioase asupra Gramaticii lui Cipariu, dar nu le putem evidenţia pe toate aici. Ne mai oprim doar la una singură, care se poate constitui în concluzie generală: „Am impresia că ea reprezintă într-adevăr un moment de răscruce, pentru că orientarea latinistă a autorului se împleteşte cu cunoaşterea profundă a limbii vechi

şi moderne, a uzului limbii, pe care s-au întemeiat din ce în ce mai mult gramaticile ştiinţifice de după 1880" (p. 502).

În acelaşi număr din revista „Limba română" au apărut alte articole care interesează problema noastră, chiar dacă ele nu se referă decît tangenţial la activitatea lui Cipariu. Flora Şuteu, spre exemplu, în *Proiectele ortografice ale Societăţii Academice Române* (p. 503-518), ajunge la concluzia că trebuie „să recunoaştem că, fără asceza cipariană pusă în slujba cunoaşterii istoriei limbii noastre, logica magistrală a ideologului «Junimii» n-ar fi găsit calea spre înţelegerea şi delimitarea «sonurilor elementare» ale limbii româneşti, pe care le-a supus disciplinei raţionale" (p. 518).

De asemenea, Ion Gheţie, în articolul *Societatea Academică Română şi unificarea limbii române literare* (p. 519-530), a selectat din opera lui Cipariu recomandările judicioase în vederea normării limbii literare.

Mai important este, cel puţin din punctul nostru de vedere, articolul lui N.A. Ursu, *Contribuţia Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi româneşti* (p. 531-547), în care autorul, după ce arată contribuţia de început, în domeniul respectiv, a lui G. Săulescu (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, al lui Dimitrie Cantemir*, Iaşi, 1835-1836), a lui M. Kogălniceanu („Arhiva românească", Iaşi, 1841-1845 şi *Letopisiţile Ţării Moldovei*, Iaşi, 1845-1852), a lui A.Treb. Laurian şi N. Bălcescu („Magazin istoric pentru Dacia", Bucureşti, 1845-1847), afirmă: „Al doilea moment important în preocuparea de a afla, a studia şi edita texte vechi româneşti îl constituie activitatea desfăşurată în acest domeniu de Timotei Cipariu. Deşi aparţine aproximativ aceleiaşi generaţii de cărturari din care făceau parte şi editorii textelor menţionate mai sus, Cipariu îi depăşeşte prin faptul că priveşte textele vechi cu ochiul critic al filologului, al istoricului limbii şi culturii româneşti. Prin studiile sale publicate în anii 1847 şi 1848 în gazeta „Organul luminarei" de la Blaj, revăzute şi publicate în 1866 în volum, sub titlul *Principie de limbă şi de scriptură*, prin lucrarea intitulată *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*, Blaj, 1854, şi mai ales prin colecţia de texte româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea publicată la Blaj, în 1858, sub titlul *Crestomaţie sau Analecte literare.* Timotei Cipariu este nu numai fondatorul studiului istoric al limbii române, cum l-au numit I. Bianu, în 1889, şi Lazăr Şăineanu, în 1892, ci

– în același timp – și întemeietorul filologiei române propriu-zise" (p. 531-532).

După ce ne dă cîteva rînduri dintr-o scrisoare a lui Cipariu, din 8 septembrie 1869, care constituie în intenția autorului ei un program de lucru în domeniul respectiv, N.A. Ursu reproduce aprecierile măgulitoare ale Academiei formulate de Al. Odobescu (v. *Scrieri literare și istorice*, II, București, 1887, p. 400-402): „Abia unul dintre corifeii științei românești, veneratul părinte Timotei Cipariu, a reușit, prin stăruințele unei întregi viețe de paciență și de laboare, să pătrundă în arcanele străvechii literaturi naționale.

Știți din citirea *Analectelor* sale literarii cu cîte neînchipuite anevoințe și-a putut procura eruditul filolog, în mai multe zecimi de ani, elementele studiilor sale de limbistică română. Fiecare dintre noi nu este un Timotei Cipariu și fiecăruia nu-i este dat a străbate prin așa mari dificultăți ca să pătrundă pînă la miezul ce trebuie extras din acele cărți, spre a nutri Dicționarul românesc cu sucul istoric al limbii. Dar totuși fiecare din noi, și poate chiar și alții afară din cercul restrînsei noastre comisiuni, simte în sine și voința și putința de a studia cu de-amăruntul cîte una sau mai multe din acele antice ale filologiei naționale și de a înlesni oamenilor de știință accederea la misterele limbii din secolii trecuți, prin republicarea de așa prețioase texturi.

Socotim dar, domnilor, că a retipări în edițiuni critice și înzestrate cu glosare speciale și cu indice și cu note lexicografice principalele opere literarii ale secolilor trecuți– și anume, unele din cărțile românești ale diaconului Coresi; din tipăriturile în limba națională făcute în Ardeal sub George Racotzi, în Țara Românească sub Matei Basarab și în Moldova sub Vasile Lupu; din scrierile mitropoliților Varlaam, Dosoftei și Antim; din operile Urechilor, Costinilor, Grecenilor și Cantemirilor, precum poate chiar și unele documente din aceleași epoce, încă inedite – este a așterne, pentru folosul tuturor literaților români, stratul cel mai temeinic al edificiului istoriei noastre limbistice".

După 1970, contribuțiile privitoare la o mai bună cunoaștere a activității lui Cipariu se înmulțesc și datorită acestui fapt se conturează tot mai mult ideea că etimologismul nu trebuie socotit ca o rătăcire a autorului, cînd în realitate el a fost, în concepția învățaților respectivi, cu Cipariu în frunte, un mijloc de unificare a limbii și în consecință un punct de sprijin împotriva inamicilor unității politice a românilor. De asemenea idei a fost călăuzit

atît Victor V. Grecu (*Studii de istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1971), cît şi Paula Diaconescu (*Elemente de istorie a limbii literare moderne*, Bucureşti, 1974) şi Şt. Munteanu – Vasile Ţâra (*Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1978, ediţia a doua, 1983) ori Doina David (*Limbă şi cultură*, Timişoara, 1980).

Pe baza unei cercetări îndelungate, de aproximativ două decenii, Valeriu Niţu a relevat aspecte mai puţin cunoscute din activitatea lui Cipariu, în cîteva studii şi articole, dintre care se remarcă, în mod deosebit, *Contribuţie la valorificarea activităţii filologice şi istorice a lui Timotei Cipariu* (în *Studii de istorie, filologie şi istoria artei*, Bucureşti, 1972, p. 243-297). În lucrarea sa de doctorat (*Concepţia lingvistică a lui Timotei Cipariu*, Iaşi, 1983), nepublicată încă, Carmen-Gabriela Pamfil a realizat o privire de ansamblu asupra activităţii filologului şi lingvistului Cipariu. Ea a urmărit în acelaşi timp influenţele care s-au exercitat asupra lui Cipariu şi ideile pe care alţii le-au luat de la el, unele cu totul moderne, despre care nu se ştia pînă acuma că au fost exprimate, în secolul al XIX-lea, de un român. Aceste idei privesc deopotrivă latina populară, romanizarea Daciei, epoca de formare a limbii române, structura vocabularului limbii, importanţa gramaticilor, reinterpretarea etimologismului ciparian, cum se poate vedea din unele note ale textului ediţiei de faţă, ca şi din *Notă asupra ediţiei*.[2]

Între timp, încep să fie cercetate alte laturi ale activităţii lui Cipariu, prin M. Guboglu (*Manuscrisele şi tipăriturile orientale din fondul „T. Cipariu" al Bibliotecii din Cluj a Academiei*, în „Limbă şi literatură", III, 1957, p. 147-166), Yves Goldenberg (*Preocupările de arabistică ale lui Timotei Cipariu*, în „Analele Universităţii din Bucureşti", XI, 1962, p. 475-489), Sigismund Yakó (*Bibliofilia lui Cipariu*, în „Anuarul Institutului de istorie", Cluj, X, 1967, p. 129-171), Valeriu Niţu, (*Contribuţie la valorificarea activităţii de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în volumul *Studii de istorie*, Bucureşti, 1968, p. 65-93).

Sărbătorirea centenarului Academiei s-a prelungit, sub anume aspecte, pe parcursul mai multor ani, vreme în care alţi cercetători, pe lîngă cei

2. Unele idei de aici au fost expuse şi în articolele *Contribuţia lui Timotei Cipariu la teoria limbii* (în „Limba română", XXXII, 1983, nr. 2, p. 83-93) şi *Importanţa cercetării dialectelor şi subdialectelor pentru istoria limbii române în concepţia lui T. Cipariu* (în „Anuar de lingvistică şi istorie literară," XXX, 1985, p. 361-368).

deja pomeniți, s-au aplecat cu simpatie și cu înțelegere asupra lucrărilor lui Cipariu, scoțînd în evidență alte aspecte ale moștenirii pe care ne-a lăsat-o. Nu este vorba, peste tot, de contribuții substanțiale, ba chiar se poate spune că cele mai multe dintre ele nu prezintă interes prin valoarea lor intrinsecă, individuală, ci prin contextul în care au apărut. Dacă numai puține dintre ele aduc contribuții noi, toate la un loc, considerate în bloc, ne fac dovada unei orientări noi, a cititorilor, față de opera și, în general, față de activitatea lui Cipariu, fapt pentru care ni s-a părut că merită să fie menționate aici: Ioana Botezan, *Contribuția lui Timotei Cipariu la dezvoltarea ziaristicei românești din Transilvania în prima jumătate a anului revoluționar 1848* (în „Apulum", VII,II, 1969, p. 95-108); Valeriu Nițu, *Nicolae Bălcescu și preocupările istorice ale lui Timotei Cipariu* (în *Studii și articole de istorie*, XIV, 1969, București, p. 51-58); Gavril Istrate, *Timotei Cipariu, Jurnal* (recenzie în „Cronica" din 5 aug. 1972); Valeriu Nițu, *Mențiuni documentare despre manuscrisele orientale păstrate de la Timotei Cipariu* (în *Studii și cercetări de științe sociale*, București, 1977, p. 135-153); Mircea Popa, *Contribuții la activitatea social-politică și literară a lui T. Cipariu* (în „Crisia", 1978, p. 339-351); Ioana Botezan, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835-1865* (în „Acta Musei Napocensis", XVI, 1979, p. 669-689); Ion Buzași, *Timotei Cipariu – orator* (în „Steaua", XXX, febr. 1980, p. 38-39); Gavril Istrate, *Un mare cărturar: Timotei Cipariu* (în „Telegraful român", 1 mai 1980, p. 3, col. 1-3); G. Nistor, *Glose la „Elemente de poetică"* (în „Steaua", febr. 1980, p. 39); Zaharia Sângeorzan, *Jurnalul lui Timotei Cipariu* (în „Cronica", 22 febr. 1980, p. 5); Ioana Botezan – Ileana Cuibuș, *Șase documente referitoare la activitatea lui Timotei Cipariu din anii 1849-1852* (în „Acta Musei Napocensis", XVIII, 1981, p. 515-529); Ion Buzași, *Timotei Cipariu – publicist* (în „Steaua", dec. 1981, p. 26-27); Ioana Botezan – Ioan Dani, *Documente privind întărirea legăturilor culturale dintre românii transilvăneni și bucovineni în anii absolutismului restaurat* (în „Acta Musei Napocensis", XX, 1983, p. 561-574); Ioana Botezan, *Aspecte inedite ale dezvoltării învățămîntului românesc din școlile blăjene între anii 1850-1880* (în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", XXVI, 1983-1984, p. 445-451); Ioana Botezan – Liviu Botezan, *O dispută istorică între Cipariu și bucovinenii pumniști* (în „Acta Musei Napocensis", XXI, 1984, p. 603-628); Gavril Istrate, *Timotei*

Cipariu şi Năsăudul (în „Ritmuri", Bistriţa, ian. 1984, p. 21, col. l-5); Ştefan Manciulea, *Timotei Cipariu despre continuitatea românilor din Ardeal* (în „Vatra", Tîrgu Mureş, ian. 1985, p. A, B); Ion Buzaşi, *Timotei Cipariu şi Astra* (în „Steaua", oct. 1986, p. 17).

La acestea trebuie adăugate unele retipăriri de articole mai vechi, cum sînt: Ovid Densusianu, *În amintirea unui învăţat – Timotei Cipariu* (în *Opere*, I, Bucureşti, 1968, p. 690-691); Radu Brateş, *Un mare cărturar: Timotei Cipariu* (în vol. *Oameni din Ardeal*, Bucureşti, 1973, p. 38-54); Ion Breazu, *Timotei Cipariu şi Italia* (în cartea *Studii de literatură română şi comparată*, II, Cluj, 1973, p. 78-94); Sextil Puşcariu, *Timotei Cipariu* (în vol. *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974, p. 567-573); Ovid Densusianu, *Timotei Cipariu* (în *Opere*, IV, Bucureşti, 1981, p. 547-550).

Încheiem lista indicaţiilor bibliografice, cu citarea dicţionarelor şi a unei monografii în care este vorba de activitatea lui Cipariu: Jana Balacciu – Rodica Chiriacescu, *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1978, p. 96-98; Ion Lungu, *Şcoala Ardeleană*, Bucureşti, 1978, p. 202-204; Dan Mănucă, în *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 183-185.

Nu putem trece peste studiul lui I. Muşlea, *Timotei Cipariu şi literatura populară* (din volumul *Cercetări etnografice şi de folclor*, Bucureşti, 1971, p. 65-105) şi peste cel al lui Ion Breazu, *Timotei Cipariu şi Italia* (din *Studii de literatură română şi comparată*, Cluj, 1973, p. 78-94).

Este cunoscută mărturisirea lui Cipariu în legătură cu atitudinea pe care el a dovedit-o faţă de poezia populară; a fost reprodusă în *Început de autobiografie* (Blaj, f.a., p. 22), dar puţini dintre cercetători i-au dat atenţia cuvenită şi deci imaginea perpetuată pînă aproape de vremea noastră a profilului spiritual al lui Cipariu a fost una în care folclorul şi limba vorbită erau cu totul acoperite de modul în care se reflectau asupra ei luminile latinismului etimologist.

I. Muşlea, urmărind cu atenţie influenţa pe care a putut-o avea satul asupra lui Cipariu, ca şi legăturile lui cu numeroşii elevi proveniţi din mediul sătesc, ajunge la concluzia întemeiată că în personalitatea filologului de la Blaj se pot întrezări resurse ale poeziei populare, pe care Cipariu nu s-a mărginit să o aprecieze ocazional, ci a utilizat-o în manualele pe care le-a alcătuit şi i-a sfătuit pe ucenicii săi să o culeagă, pentru a o scoate din uitare. Dar să-i dăm, mai bine, cuvîntul autorului studiului: „Analizînd

contribuția lui Cipariu la cunoașterea patrimoniului popular, am descoperit noi aspecte ale personalității sale. Ele arată că, în cultura românilor transilvăneni din secolul al XIX-lea, studiul istoriei și filologiei a îndreptat interesul cărturarilor și spre creația populară. De acum, Cipariu nu va mai putea fi considerat numai ca un filolog erudit. Materialul folcloric aflat în manuscrisele sale, teoriile despre literatura populară și problema culegerilor dovedesc că și folclorul trebuie cuprins în sfera activității sale. Precizăm: nu ca o specialitate în sine, ci ca o disciplină auxiliară pentru studiile sale filologice și ca o temelie trainică pentru opiniile lui despre cultura națională" (*loc.cit.*, p. 86).

Ion Breazu, la rîndul lui, ne atrage atenția asupra rolului pe care l-a avut influența italiană asupra „poetului" Cipariu, care urmează, sub acest aspect, pe I. Budai-Deleanu și pe George Șincai. Cipariu însuși face uneori mărturisirea că ar fi scris cutare poezie „în metru italienesc" (p. 80). Vorbind despre *Elemente de poetică, metrică și versificațiune* (Blaj, 1860), prin care Cipariu ne dă „întîiul nostru manual mai dezvoltat de poetică", Ion Breazu conchide: „Se mai poate observa la autorul manu- alului o familiarizare mai accentuată cu literatura italiană decît cu oricare din literaturile europene, bineînțeles cu excepția celor antice, folosite cu precădere în dezvoltarea materiei" (p. 93).

Atît opera pe care ne-a lăsat-o, cît și personalitatea lui Cipariu au caracter de sinteză. În calitate de cel mai important reprezentant al curentului latinist, el se plasează, prin cunoștințele vaste de care dispune, ca și prin modul de a pune problemele, de a se comporta cu preopinenții săi și cu oamenii stăpînirii, între Samuil Micu, George Șincai și Petru Maior. Posedă cunoștințele enciclopedice ale primilor doi, dar acționează ca Petru Maior. Nu se intimidează și mai ales nu se descurajează, ca Micu, și nu părăsește cîmpul de bătălie spre a trăi izolat, dar nici nu are pornirile nestăpînite, lipsite de tact diplomatic, ale lui Șincai. Chiar de Petru Maior se apropie mai mult prin hotărîrea intimă de a duce, cu orice preț, pînă la capăt acțiunile începute, evitînd orice neînțelegere cu cei care i-ar putea bara calea. Nimeni, cred, nu l-a caracterizat mai bine decît Lucian Blaga (*Izvoade*, p. 180): „Un Timotei Cipariu, venind mai tîrziu, putea oarecum în duh «sistematic» să culeagă recolta amplă a străduințelor latiniste. El visează un «univers lingvistic», condus de imperative ce nu țineau seama de «realitate», cam în același fel cum un filozof romantic își încheagă viziunea sau lumea sa metafizică din îndemnuri apriorice. Dacă i s-ar fi spus lui Cipariu că

universul său lingvistic nu corespunde «realității», el ar fi răspuns desigur ca și filozoful romantic: «Cu atît mai rău pentru realitate»".

Nu avem încă un studiu monografic asupra vieții și operei lui Cipariu. Nu-i cunoaștem decît aproximativ activitatea extralingvistică, foarte importantă și ea. N-a fost cercetată presa din Transilvania, în vederea unei monografii. Cele mai multe dintre articolele din ziare și reviste dedicate lui au caracter ocazional și, în general, nu ne dau o imagine mai cuprinzătoare asupra lui Cipariu, nici măcar sub aspectul unei singure probleme dintre cele abordate. Ne-am adus aminte de el doar cu ocazia unor comemorări, cum a fost centenarul nașterii lui, în 1905, cînd Augustin Bunea a rostit un discurs la serbare, iar dr. I. Rațiu a publicat broșura *Timotei Cipariu, viața și activitatea lui.* Cu aceeași ocazie a fost retipărită poezia lui Coșbuc, *Non omnis moriar,* scrisă cu ocazia morții și apărută în „Tribuna" de la Sibiu, la data de 6 septembrie 1887, iar revistele noastre literare, de la „Familia" și „Sămănătorul" la „Luceafărul", „Junimea literară" și „Viața nouă", i-au dedicat cîte un articol semnat de Iosif Vulcan, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu. Ziarul „Unirea" din Blaj i-a dedicat un foarte frumos număr festiv, pe data de 24 iunie, în care 23 de pagini din 24 cuprind informații și aprecieri laudative despre diversele aspecte ale activității lui Cipariu, precum și o poezie, intitulată *Memoriei lui Timotei Cipariu* (p. 199-200), datorată profesorului Emil Sabo, din care reproducem strofa a III-a (din cele zece!), caracteristică pentru felul în care era privit Cipariu de ardeleni:

Înarmat cu a științei armă-n veci biruitoare
A ta inimă și suflet au fost muzelor sălaș,
Luminat-ai mii de tineri, strălucind ca și un soare,
Dascăl mare-a românimei, fala școlilor din Blaș.

Din cele peste douăzeci de articole care privesc deopotrivă activitatea de lingvist a lui Cipariu, împreună cu contribuțiile sale din alte domenii, desprindem pe cel al lui I. Agîrbicean, cum își scria cunoscutul scriitor ardelean numele în vremea aceea, intitulat *Versificări de ale lui T. Cipariu* (p. 209-211), din care e de mirare că numeroșii interpreți ai operei cărturarului de excepție care a fost filologul blăjean n-au reținut nimic, ba unii dintre ei i-au negat pînă și înțelegerea pentru poezie, împotriva, să zicem, a unor probe mai mult decît evidente pe care le puteau găsi printre exemplificările din cartea apărută la Blaj, în anul 1860, *Elemente de poetică, metrică, și versificațiune.* Ion Agîrbiceanu a intuit foarte just

nu numai înțelegerea de care a dat dovadă Cipariu pentru poezie, în genere, ci şi modul cum el însuşi a fost influențat de poezia populară: „negreşit că a simțit farmecul doinelor tărăgănate, în cari durerea pare că curge în largi valuri, mulcomite totuşi. Va fi simțit vraja lor, iar frumusețea de bună seamă le-a cunoscut-o şi a ştiut să o prețuiască, după cum vedem din citațiile ce le dă în *Elementele* sale *de poetica* şi din două poezii scrise, mai ales una, în versuri aproape curat populare. Cu fenomenala sa inteligență el ajunge în curînd să cunoască literatura altor popoare, să citească în original productele spiritelor mari din vechea literatură clasică, din timpul Renaşterii, ori din vremile mai apropiate... *Epitaful* său d.e. nu e cu mult inferior celor mai bune poezii a lui Eliade Rădulescu – lăsîndu-se afară *Zburătorul* acestuia –, iar *Dorul*, nu cel tradus din Schiller, e o compoziție în versuri populare de toată frumusețea" (p. 209).

Pentru acelaşi eveniment, din 1905, trebuie să fi fost conceput şi realizat şi studiul de peste optzeci de pagini al lui Ion Stoian, din al XII-lea „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", 1906 (*Der Grammatiker Timotheus Cipariu*, p. 1-87), în care se analizează opera lingvistică a lui Cipariu şi se subliniază meritele lui în diferitele domenii de cercetare a limbii: gramatică istorică, gramatică descriptivă, ortografie, filologie. Se insistă în special asupra rolului lui Cipariu ca inițiator al studiului istoric al limbii române.

Sînt foarte rari cei care, ca N. Iorga, s-au oprit în mod repetat, totdeauna cu înțelegere deplină şi cu o desăvîrşită simpatie, asupra activității lui Cipariu, fie şi în articole foarte scurte ori măcar într-un alineat de cîteva rînduri, într-o carte referitoare la cultura sau istoria Transilvaniei ori într-un volum de istorie literară („Sămănătorul", 1905, p. 315; *Neamul românesc în Ardeal şi Țara Ungurească,* Bucureşti, 1906, p. 103; ediția a II-a, Bucureşti, 1939, p. 229; *Oameni cari au fost,* Văleni, 1911, p. 105; ediția a II-a, vol. I, Bucureşti, 1934, p. 101-105; *O luptă literară*, I, Văleni, 1914, p. 403; *Istoria literaturei româneşti în veacul al XIX-lea,* vol. I, p. 296; vol. II, p. 243-247; vol. III, p. 35-36, 225-226).

Mai puțină publicitate s-a făcut în anul 1937, cînd doar Ilie Dăianu a tipărit broşura *Timotei Cipariu la a 50-a aniversare de la moartea lui.*

Alteori recunoştința urmaşilor s-a manifestat prin publicarea unor articole şi broşuri referitoare la acele aspecte ale activității sale care au rămas ca şi necunoscute în timpul vieții marelui cărturar. Este vorba, în primul rînd, de însemnările lui autobiografice (*Început de autobiografie*), publi-

cate de Şt. Manciulea (Blaj, f.a.), de notele de jurnal (*Jurnal*, ediţie îngrijită de Maria Protase, Cluj, 1972), de poeziile originale (*Poezii, antologie, prefaţă şi note*, de Nicolae Albu, Cluj-Napoca, 1976), precum şi de numeroasele-i discursuri şi cuvîntări (*Discursuri, antologie şi glosar* de Ştefan Manciulea şi Ion Buzaşi, Cluj-Napoca, 1984). În anii din urmă au fost date publicităţii, prin grija Ioanei Botezan şi a lui Alexandru Matei, peste 2800 de documente din *Arhiva personală Timotei Cipariu*, care prezintă o importanţă cu totul deosebită atît pentru cunoaşterea lui Cipariu, cît şi pentru mediul în care a lucrat şi oamenii cu care a fost în contact.

În privinţa volumului de *Poezii*, trebuie să spunem că el nu cuprinde decît o parte din opera în versuri a lui Cipariu, cum rezultă, de altfel, chiar din titlu (antologie), că, pe lîngă unele bucăţi omise de editori din motivul că nu corespundeau exigenţelor impuse, mai există altele care nu le-au fost cunoscute. Într-un *Kaiser – Album, Viribus unitis*, apărut la Viena în anul 1858, am descoperit, prin bunăvoinţa doctorului Ştefan Bucevschi, proprietarul Albumului respectiv, două asemenea creaţii, intitulate, una *La XIX novembre*, iar cealaltă *Cu puteri unite*. Pe de altă parte, Ion Stăvăruş a semnalat recent (vezi „Columna". Publicaţia studenţilor şi cursanţilor lectoratului românesc din Finlanda, Universitatea din Turku, 7 mai 1986, p. 7, 9) o traducere a lui Cipariu, după un text în limba franceză, a unei poezii finlandeze, rămasă în manuscris. Este vorba, probabil, de cel dintâi „dialog" româno-finlandez, în plan literar. Traducerea poeziei (*Cîntecul unei tinere ţărane din Fina!*), datată de Cipariu însuşi: „Blaj în Transilvania, 23 fâurariu 1854", a fost realizată sub influenţa vădită a poeziei noastre populare şi este, în mod neîndoios, superioară celor două texte vieneze.

***

Activitatea ştiinţifică a lui Timotei Cipariu s-a desfăşurat pe o perioadă lungă: aproape o jumătate de secol. Ea constă, în primul rînd, în lucrări de lingvistică: *Principie de limbă şi de scriptură*, Blaj, 1847-1848 (ed. a II-a, Blaj, 1866); *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*, Blaj, 1854; *De latinitate linguae valachicae*, Blaj, 1855; *Compendiu de gramateca limbei române*. Blaj, 1855; *Crestomaţie sau Analecte literare...*, Blaj, 1858 (ediţia a II-a, Blaj, 1916); *Gramateca latină pentru clasele II, III, IV...*, Partea I, Blaj, 1857, Partea a II-a,

Blaj, 1860; *Elemente de poetică, metrică şi versificaţiune* (trad.), Blaj, 1860; *Arhiv pentru filologie şi istorie*, Blaj, 1867-1872; *Gramateca limbei române. Partea I. Analitica*, Bucureşti, 1869, *Partea a II-a. Sintetica*, Bucureşti, 1877; *Despre limba, română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877.

Preocupările sale diverse din alte domenii (istorie, arheologie, filozofie, teologie, literatură) au fost concretizate în alte cărţi şi studii, care au contribuit şi ele la emanciparea culturală a românilor: *Despre creştinarea românilor...*, Blaj, f.a.; *Ştiinţa Sf. Scripturi*, Blaj, 1854 (ed. a II-a, Blaj, 1859); *Acte şi fragmente latino-româneşti pentru istoria bisericei române*, Blaj, 1855; *Elemente de filosofie*, după W.T. Krug, Blaj, 1861, 1863; *Purtarea de bună cuviinţă între oameni* (trad.), Blaj, 1855 (ediţia a II-a, Sibiu, 1863).

Cipariu s-a distins printr-o bogată activitate publicistică. A scris numeroase articole referitoare la ortografie şi la cultivarea limbii, la originea poporului şi a limbii române. Dar, împotriva acestei strădanii, ideile lui au rămas, în cea mai mare parte necunoscute; ele n-au stîrnit discuţii în rîndul specialiştilor de mai tîrziu şi n-au fost fructificate. Ni se pare surprinzătoare mai ales lipsa oricărui comentariu asupra aportului lui Cipariu, în *Originea românilor*, vol. I, Iaşi, 1925, unde Philippide a adunat mai toate contribuţiile învăţaţilor români şi străini referitoare la originea poporului român şi a limbii noastre.

Dintr-o comunicare intitulată *Originea poporului român şi a limbii române în concepţia lui Timotei Cipariu*, ţinută de Carmen-Gabriela Pamfil la sesiunea „Zilele academice istorice", organizată de Academia Republicii Socialiste Române şi de Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi, în zilele de 14-16 mai 1985, reţinem că Cipariu, împotriva crezului său latinist cunoscut, nu se dovedeşte exclusivist şi acordă creditul necesar substratului, afirmînd că elementele de origine tracică „chiar şi cînd ar atinge prea mult forma primitivă a limbei, neputîndu-se evita, nu numai nu puteau a se ignora sau a se suci prin esplicaţiuni false, ci, din contra, ele meritau a se cerceta cu toată nevoinţa şi a se reduce la adevărata lor origine, pentru că sînt mărturie necontestată că cu care ginţi naţiunea noastră a convieţuit în aceste locuri de la început, ceea ce nu puţin ajută la ilustrarea istoriei, ales celei mai vechi a naţiunei, după ce din acea epocă aşa de puţine documente ne-au rămas" (A, 406). Poziţia lui Cipariu în legătură cu rolul elementului autohton la formarea limbii române este

îndreptățită, dacă se face raportarea la descoperirile științifice legate de populațiile tracice din epoca sa. Dar, ținînd seama de faptul că știința a înaintat greu în acest domeniu și că uneori și astăzi argumentația științifică la forma unor speculații, atitudinea sa apare foarte realistă: „Limba romană, transplantată în Dacia, punînd-o de fundament limbei românești, de sine, urmează că tot ce nu e roman în limba românească nu e decît element eterogeniu, fie acela în materie, fie în forme... Adevărat că multe cuvinte se află astăzi în limba românească a căror origine nici din limba latină sau din cele romane, nici din altă oricare limbă nu s-a putut deduce și adeveri. Noi nu avem nemică contra dacă cineva le-ar putea adeveri că sînt dacice; iar dacă cineva numai din cojectură le-ar dechiara dacice, sîntem nevoiți a dechiara și din parte-ne că acestei cojecturi nu putem recunoaște mai multă valoare decît poate avea oricare cojectură, adică nulă" (ms.rom. 347, f, 16^{r}–16^{v}).

În formularea concepției referitoare la caracterul romanic al limbii noastre, rareori Cipariu va repeta excesele Școlii Ardelene, pe care le considera ca atare, criticîndu-le (vezi p. 234). De la ideologia acesteia el și-a însușit numai ideea purității romane a limbii, căreia însă îi aduce unele amendamente. Astfel, pentru Cipariu, „națiunea română e însăși posteritatea directă a coloniștilor romani în Dacia, cum au fost pre atunci, curați sau amestecați, tot una, – iar ce a intrat după aceea, pre timpul colonisării sau mai tîrziu, din alte seminței, chiar și din daci și geți, atît a fost de neînsemnat, cît nu a putut altera elementul original roman al națiunei" (A, 124). Româna este socotită a fi „rămășița și representatoarea acei limbi romane ce pre încet s-a format și s-a vorbit în Imperiul roman oriental, începînd de la Adria în sus, pînă la ușile Dunării în Marea Neagră. Ea și-a luat începutul din limba romană rustică, precum se vorbea pe la începutul clasicitatei" (ms.rom. 348, f. 4^{r}).

În paginile „Arhivului pentru filologie și istorie", dar și în alte scrieri, mai ales manuscrise, Cipariu a abordat problema stratificării lexicale a românei. El a avut în vedere mai toate influențele exercitate asupra românei, din cele mai vechi timpuri și pînă în epoca sa. Deși, cum s-a văzut, Cipariu manifestă unele rezerve în identificarea elementelor autohtone din limba română, el precizează că din acele timpuri am putut moșteni cîteva toponime. Ca sigur dacice socotește a fi numele rîurilor *Prut, Argeș, Olt și Ampoi* (A, 430-431).

Cum era firesc, elementului latin Cipariu îi acordă cea mai mare atenție. În lucrările sale, tipărite sau rămase în manuscris, se află numeroase discuții etimologice, dezvoltările semantice ale cuvintelor ocupînd, de regulă, un plan secundar.

Este drept că o parte din echivalențele româno-latine fuseseră stabilite, înaintea lui Cipariu, de autorii Lexiconului de la Buda, de Fr. Diez (care cunoştea Lexiconul budan) şi de alți învățați anteriori sau contemporani lui. Cele mai multe etimologii latine sînt însă socotite de Al. Cior[nescu, de exemplu (în *Diccionario etimologica rumano*), descoperiri ulterioare, ale lui A. Philippide, S. Puşcariu, A. Candrea, H. Tiktin, A. Mussafia, W. Meyer-Lübke şi alții (vezi *acătare, altminteri, asupra, cam, care, cărunt, curechi, cutare, dator, ie, însura, peste, rătăci, roib, zbiera* ş.a.).

După Cipariu, cuvintele de origine grecească au intrat în română în două perioade diferite, de aceea ele sînt clasificate în: a) cuvinte vechi „usitate pretutindenea" (*drum, spuză, mustață*) şi b) cuvinte noi, intrate „prin comunicațiunea cu grecii în provinciile de dincoace şi dincolo de Dunăre" (*agonisesc, folos, prisos*) (A, 408; ms.rom. 347, f. 19^{v}). O categorie aparte ar constitui-o cuvintele greceşti din epoca fanariotă (A, 409).

Influenței slave Cipariu i-a recunoscut rolul „atît de copios în materialele (lexicul) limbei, însă prea puțin din partea formală" (ms.rom. 347, f. 17^{v}).

După cum se ştie, atitudinea puristă a lui Cipariu se manifestă mai ales în legătură cu această influență, cu siguranță din motivul că era conştient de ponderea şi vigoarea ei. De aceea ne miră mai puțin faptul că „lupta" lui este îndreptată în primul rînd împotriva elementelor slave din cărțile bisericeşti şi se dovedeşte mai ponderat cînd este vorba de cele bulgăreşti (A, 408-409), despre care îşi dădea seama că au pătruns în graiurile populare.

Înaintea lui Hasdeu, observă în limba noastră existența unor cuvinte comune cu albaneza (A, 409). Interesante ni se par şi observațiile sale referitoare la influența maghiară (P, 271-274).

Lucrările cuprinse în acest prim volum de *Opere* reprezintă sinteza gîndirii lingvistice cipariene, adevărate capodopere ale filologiei româneşti. Fără îndoială că, şi în scrierile de mai tîrziu (în special în *Gramateca limbei române*, vol. I şi al II-lea, şi în *Arhiv pentru filologie şi istorie*), Cipariu, aprofundînd şi completînd cercetările inițiale asupra limbii noastre, a dezvoltat teorii interesante, dar acestea din urmă sînt mai puțin cunoscute,

astfel că în conştiinţa specialiştilor învăţatul de la Blaj este, întîi de toate, autorul *Principielor, Elementelor* şi mai ales al *Analectelor.*

În *Principie de limba şi de scriptură*, publicate parţial în „Organul luminarei", Blaj, 1847-1848 şi apoi „adăugite", în volum separat, în 1866, Cipariu abordează cele mai dificile probleme ale limbii române. Fondat pe baze istorice, studiul limbii urma altă perspectivă decît pînă acum. Interesau originile românei, locul şi timpul formării ei, caracteristicile acesteia faţă de limba latină şi faţă de celelalte idiomuri romanice. Cipariu desfăşoară aici o atît de strălucită erudiţie, încît copleşeşte şi astăzi pe orice romanist. Excelent cunoscător al limbii latine, el a adunat orice informaţii despre limba-mamă, din vremea regilor pînă în perioada decăderii imperiale. A dat la iveală mărturii ale unor gramatici latini (Priscian, Festus, Quintilian ş.a.), interpretîndu-le adesea într-un mod foarte original. Este drept că uneori a ajuns la erori, ca aceea că limba latină clasică s-a format sub influenţa limbii greceşti sau că declinarea românească s-ar identifica cu cea din latina arhaică şi altele asemenea, care îi umbresc locul de frunte pe care l-ar fi ocupat altfel printre marii lingvişti europeni ai vremii, dar şi aceştia, la rîndul lor, au fost adesea partizani ai unor ipoteze false.

Trecînd la studiul sunetelor şi al formelor limbii române, Cipariu se dovedeşte unul dintre cei mai autorizaţi cunoscători ai limbii noastre vechi. Fonetisme şi morfeme, cuvinte şi tipuri de derivare specific româneşti, urmărite cu o rîvnă neasemuită în tipăriturile şi manuscrisele din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, sînt pentru prima dată adunate, clasificate, explicate, cu intenţia vădită, este drept, de a se dovedi, în toate împrejurările, latinitatea limbii române.

Cu toate că Cipariu îşi expusese, încă în anul 1841, punctul de vedere în legătură cu noua scriere românească (*Extract de ortografie cu litere latine*), el avea să revină, cu unele modificări, în *Principie*, şi cu o pasiune care nu-l va mai părăsi pînă la moarte.

Pledoaria în favoarea etimologismului avea ca suport ideea unităţii limbii literare. Cunoscînd situaţia altor limbi de cultură din Europa, el credea că va izbuti să creeze şi să impună, ca în Grecia, de exemplu, o χοινέ de care ar putea beneficia românii de pretutindeni, cu ajutorul căreia ar putea fi exprimate toate gîndurile şi ideile epocii.

Cea de a doua carte, *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi* (Blaj, 1854), mai limitată oarecum ca problematică,

deschide seria lucrărilor de fonetică şi morfologie istorică românească. Fiecărui sunet românesc, „primitiv" sau „derivat (spuriu)", îi corespunde un son latin, transformat într-un fel sau altul, în virtutea unor „legi" fonetice. Cipariu încearcă să stabilească, sub influenţa lui Bopp, probabil, şi principalele cauze de schimbare fonetică: eufonia, analogia şi accentul,[3] dar menţine, ca toţi contemporanii săi europeni, confuzia dintre cauză şi condiţie a transformării.

Descrierea formelor româneşti, riguros sistematizate în funcţie de principalele clase şi categorii morfologice, se va regăsi, de altfel, în volumul I al *Gramatecei limbei române*, prima noastră gramatică academică. Slab reprezentată în *Elemente* este sintaxa românească, dar, cum el însuşi mărturiseşte, „întru tot întinsul ei, nu putea lua loc într-un op aşa restrîns şi numai elementar, într-o ediţiune mai întinsă a acestei *Gramateci,* de va ieşi cîndva, toate părţile ei se vor lucra în proporţiunea cerută" (A, 83-84). Întîmplarea a făcut să vadă lumina şi *Sintactica limbei române* elaborată de Cipariu (vol. II al *Gramatecei limbei române*), o lucrare disputată, în epocă, deşi la fel de valoroasă ca şi celelalte.[4]

Opera care s-a bucurat chiar de la apariţie de o apreciere unanimă a fost *Crestomaţie sau Analecte literare.* Iată cîteva referinţe din epocă: „Vrem să constatăm că lucrarea sa e întreprinsă după adevăratele base ale ştiinţei filologice, că, în mai dese rînduri, e executată cu talent şi perspicitate şi că mai ales culegerea sa de exemple din scrierile vechi româneşti e foarte folositoare şi că o asemenea crestomaţie ar trebui răspîndită prin toate şcoalele române...

Exemplele, aşezate după ordinea cronologică, presintă succesiv modificările ce graiul nostru a priimit în cursul timpilor şi ne arăt feluritele influenţe sub care s-au dezvoltat şi s-au transformat vocabulariul şi gramatica limbei române, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea pînă la începutul celui de al XVIII-lea..." (Odobescu, *Scrieri literare şi istorice*, I, Bucureşti, 1887, p. 353).

„Venerabilul T. Cipariu a pus cu mult succes întîia piatră la o lucrare de felul acesta. Filologii români n-au decît a-l imita şi a întinde mai departe studiele şi investigările lor" (*idem, ibidem*).

---

3. Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Contribuţia lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, în „Limba română", XXXII, 1983, nr. 2, p. 83-95.
4. Vezi Mioara Avram, *art.cit.*, p. 491-497.

Merită să semnalăm faptul că această carte a fost utilizată în mod copios de A. Philippide, care, în *Introducere în istoria, limbei și literaturei române* (Iași, 1888), a preluat în mare măsură informațiile referitoare la literatura și limba română din *Analele* lui Cipariu. Tot așa, ea a stat la baza crestomațiilor românești de mai tîrziu, ceea ce dovedește prețuirea de care s-a bucurat în rîndul specialiștilor. Aproape nu putem cita numele cuiva care să fi formulat rezerve asupra ei, cu excepția lui N. Iliescu, elev al lui Aron Pumnul. Dar, cum vom vedea imediat, nu ne găsim în fața unei critici obiective. Timotei Cipariu s-a arătat la un moment dat nemulțumit de modul cum Pumnul și-a întocmit *Lepturariul*; a formulat rezerve asupra modului în care au fost transcrise textele; s-a ridicat împotriva intervenției editorului în ortografia lor și, uneori, și împotriva selecției scrierilor. Pumnul nu a răspuns acestor obiecții, dar elevul său i-a trimis o scrisoare lui Cipariu, prin care a încercat să diminueze valoarea *Analectelor*, pe motivul că ar conține „o limbă rea și un stil neromânesc". În răspunsul său, Cipariu arată că analectele din toată lumea sînt alcătuite din scrierile reprezentative ale literaturii unui popor și că limba acestor scrieri nu este a editorului, ci a înaintașilor. El, editorul, are datoria să aleagă și să pună la îndemîna cititorilor scrierile cele mai caracteristice, cum rezultă clar din afirmația de mai jos a lui Cipariu: „Pentru moldoveni, iată, într-însele (în *Analecte*!) figurează Varlaam și Dosoftei, mitropolitul Moldovei, Demetriu Cantemir, principele Moldovei, Eustatiu și Miron logofeții. Arată-mi vreun moldovean alte cărți tipărite în Moldova pînă la a. 1700, unde se termină întîiul tom din *Analecte*, cu un stil și limbă mai românești, cu idei și sentimente mai naționale, mai morale..." (ms.rom. 260 f. 24^r).

În 1924, în *Introducere* la ediția de *Poezii* a lui Eminescu, apărută în Editura Cultura Națională, G. Bogdan-Duică punea existența unor anume forme gramaticale arhaice, din creația de tinerețe a poetului, sub semnul unei influențe cipariene:

„În 1866 (octombrie) Eminescu întrebuința forme arhaice părăsite mai tîrziu:

Pe rîul dorului, mînat de vînture,
Veni odat
Pe-un vas cu vîsle mînate-n cînture
Linu-mpărat.

În tine vede-se că e în cerure
Un Dumnezeu
Purtînd simetria ş-a ei misterure
În gîndul său

(*Ondina*, str. 9 şi 14).

Formele acestea de plural le întrebuința des şi consecvent T. Cipariu; de ex.: într-un discurs despre limbă rostit la Braşov (1862): *ținuture, locure, timpure*; în „Arhiv" (1868): *vinure, rîure, lanțure, coifure, versure, scuture, turnure, lacure, cursure, lucrure, tipure, Crişure* etc....

Deşi Eminescu a părăsit repede acest arhaism – semn că propăşirea sa stilistică evolua uşor –, deşi el nu are nici o importanță în fizionomia sa definitivă, trebuie să mă întreb: unde a găsit-o? Desigur în cărțile profesorului său Aron Pumnul, din care scrierile lui T. Cipariu nu lipseau. Dar Cipariu ceruse în *Principie de limbă* „restaurarea formelor vechie" – de la 1847 încă, în „Organul luminarei", la care Pumnul colabora; şi apoi în a doua ediție de la 1866 (vezi p. 370, despre: *jocure, locure, lucrure*)" (p. 7-8).

Chiar dacă lucrurile nu se vor fi petrecut exact cum le vede G. Bogdan-Duică, problema trebuia pusă. Fără îndoială că Eminescu, pasionat cititor al textelor vechi, putea găsi formele respective şi în traducerile, atît de prețuite de el, din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Nu-i mai puțin adevărat însă că Cipariu se găsea, el însuşi, în anii formării poetului, în centrul preocupărilor pentru emanciparea limbii, că tînărul elev i-a citit cărțile şi a putut fi influențat de ele.

Ideile lui Cipariu referitoare la problemele limbii au fost împărtăşite de mulți contemporani. Ele trebuie puse la temelia credinței, devenită generală în Transilvania, că limba este principalul factor care ne-a ținut uniți de-a lungul istoriei, împotriva tuturor împrejurărilor potrivnice. Nu cred, spre exemplu, că între un anume pasaj din *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunei,* al lui Cipariu, căruia îi facem loc în rîndurile de mai jos:

„Bine ştim noi că sîntem săraci de bani şi de averi; ştim şi cît de mult apasă în cumpăna vieții banul şi avuția; *ci credem că dacă românul, şi în sclavia lui, cînd ca africanii din America cea liberă nu puteam numi nimic al nostru, tot şi-a ştiut recîştiga libertatea limbii naționale în contra unui pericol şi mai mare, acum în acest ev de aur al libertății cu mult ne va fi mai uşor a ne apăra şi fără multă avere în contra încercărilor desnaționalizărilor"* (Blaj, 1862, p. 41-42), şi strofa a treia

din cunoscuta poezie a lui Coşbuc *Graiul neamului* asemănările ar fi pur întîmplătoare. Dimpotrivă, sînt absolut încredinţat că poetul năsăudean a împrumutat ideea de la Cipariu:

Astăzi stăm şi noi la pîndă,
Graiul vechi *să-l apărăm;*
Dar pe-ascuns duşmanii cată
Să ni-l fure să ni-l vîndă.
Dacă-n vreme tulburată
Nu ne-am dat noi graiul ţării,
Azi, în ziua deşteptării.
Cum să-l dăm?

Numeroase cuvinte introduse de latinişti în limba literară au căpătat drept de cetăţenie şi le întîlnim, relativ des, atît în scrisul contemporanilor lui Cipariu, cît şi mai tîrziu, la tot felul de scriitori. Iată doar cîteva, extrase din cărţile lui Cipariu: *conturba, culpă, decurge, demanda, desculpa, diligentă, fine, fini, fundament, imperator, molestŕ, morb, mur, narŕ, ocurre, pertracta (re), sistare, spurie* (în graiul ardelenesc, de astăzi, *şpuri*, fem. *şpuroaică* şi *şpureaucă*!), *stipendiu, superbie, testimoniu.*

Nu este cazul să recurgem aici la citate din textele literare. O demonstraţie convingătoare s-ar putea face în acest sens atît cu substantivul *imperator*, cît şi cu *mur* „zid".

La fel de numeroase sînt elementele populare, întîlnite în scrisul lui Cipariu şi preluate de urmaşi. Ele constituie cea mai bună dovadă că autorul lor nu s-a izolat de reprezentanţii vorbirii populare, ci, dimpotrivă, a militat pentru o limbă în care cuvintele cărturăreşti fac casă bună cu cele populare. Cîteva exemple: *ai* (= usturoi), *apriat, astară, boltă* (= prăvălie), *bună minte, a se deda* (= obişnui), *glajă, hurlup* (= prună tînără, necoaptă, deformată de o ciupercă ce creşte pe dînsa), *încătrău, marhă* (= vite), *merindare, modru, muiere, mustră* (= mostră), *ojog, păcurar,* (nu) *poci, pogace, poiată, prunc, şlaier* (= văl de mireasă), *tabac, tătăişă* şi *tişă* (= mătuşă), *tier* (= farfurie), *tieruţ, tolvai, ţîpa* (= arunca) ş.a.

Unele dintre acestea din urmă au şi caracter arhaic, nu numai popular; puteau, adică, şi pot fi împrumutate şi din textele vechi, nu numai din graiuri. Acesta este cazul, în primul rînd, al lui *muiere* şi al lui *prunc*. Asemenea cuvinte mai sînt: *aieptŕ, arină, auă, custŕ, greaţă* (cu înţelesul de greutate!), *meserătate, pănătŕ, pănătate* ş.a. Alături de acestea mai

trebuie trecute şi formele speciale de numeral ordinal, preferate de Timotei Cipariu: *al patrul, al optul.*

Terminologia gramaticală şi, în general, cea lingvistică, pe de-o parte, ca şi cea filozofică, pe de altă parte, îl apropie pe Cipariu în mod hotărît de vremea noastră. Faţă de înaintaşii săi şi de unii contemporani, el este fără îndoială mai „modern”, cum dovedeşte în primul rînd faptul că, în cea mai mare parte, terminologia respectivă, fiind preluată de cei care i-au utilizat cărţile, s-a impus şi a rămas. În privinţa terminologiei gramaticale, cel puţin, ea este în aşa măsură asemănătoare cu cea de azi, încît nici nu mai simţim nevoia să recurgem la exemple: numai rar de tot ne întîmpină cîte un termen care nu s-a impus.

Terminologia filozofică din cărţile lui Cipariu ni s-a păstrat şi ea în cea mai mare măsură. Din cercetarea lui Ioan Oprea, care a urmărit problema în mod special, în teza lui de doctorat (*Terminologia filosofică românească modernă*), rezultă că filozofia devenise o preocupare predilectă pentru învăţaţii din Blaj, începutul fiind făcut de traducerile lui Samuil Micu, care a iniţiat un amplu efort de înlocuire în predare a limbii latine cu limba naţională. În acest climat, după cîteva articole de filozofie, publicate în „Organul luminarei” din 1847 şi în „Foaie pentru mine, inimă şi literatură” din 1849, Cipariu tipăreşte *Elemente de filosofie*, după W.T. Krug (două volume. Blaj, 1861 şi 1863). Publicarea traducerii se face odată cu reluarea la Blaj a cursurilor de filozofie, întrerupte în 1848 prin plecarea lui Simion Bărnuţiu.

Terminologia filozofică întrebuinţată de marele erudit transilvănean în această traducere este caracteristică perioadei de prefacere şi tranziţie din limba literară, cînd aspectele învechite se întrepătrund cu cele noi. Se întîlnesc, aşadar, la Cipariu, alături de calcuri, parafrazări etc., numeroase neologisme latino-romanice care au devenit uzuale în limba filozofică de mai tîrziu. În cazul acestui învăţat, se remarcă profunda influenţă asupra urmaşilor, printre care Titu Maiorescu şi Mihai Eminescu. De aceea, dacă nu a fost păstrată în limba literară actuală întreaga terminologie filozofică întrebuinţată de Cipariu, marele învăţat are meritul de a fi creat o bază serioasă pentru edificiul de mai tîrziu.

Cipariu s-a dovedit mai puţin inspirat în direcţia formării de cuvinte noi, prin compunere şi derivare. Am putea spune că de data aceasta, îndepărtîndu-se de tendinţele proprii epocii în care a trăit, şi-a barat singur drumul spre limba literară, a făcut ca „propunerile” lui să nu mai poată fi acceptate.

Pentru exemplificare, ne vom opri la una dintre categoriile de derivate, cu sufixe dintre cele mai productive, care s-a şi impus în epocă, dar, datorită exagerărilor latiniştilor, ea a stîrnit nemulţumiri şi critici, în care au intervenit şi unii scriitori dintre cei mai mari, Alecsandri şi Caragiale.

În a doua jumătate a secolului trecut, prin consimţămîntul celor care ţineau un condei în mînă ori numai prin oficializarea în ortografie, toată lumea scria *adoraţiune, afirmaţiune, ambiţiune, atracţiune, confuziune* etc., chiar şi reprezentanţii celui mai autentic realism, Nicolae Filimon şi Ion Ghica. Dar includerea în rîndul acestor derivate a unor forme aberante ca: *alăturaţiune, despărţiciune, despreunaţiune, duraţiune, generificaţiune, împreunaţiune, întrebaţiune* a putut stîrni nemulţumiri şi deci proteste împotriva întregii categorii. Cu toate acestea, ea a rezistat multă vreme, în special în limbajul juridic şi în cel filozofic. Tudor Arghezi, într-o tabletă intitulată *Ministrul*,[5] ne-a dat, prin deceniul al patrulea, proba nu numai a existenţei formei respective în epocă, ci şi a atitudinii cititorilor împotriva ei. În cele nouă pagini ale tabletei avem nu mai puţin de 154 de derivate în *-iune*, aglomerate adesea în cuprinsul a două trei fraze, ca în exemplul următor, unde sînt concurate de neologismele în *-itudine*:

„Sunt scîrbit, domnule Mare Cetăţean, mi-a răspuns Omul Politic. *Turpitudini, incertitudini;* în viaţa politică ai căuta zadarnic *rectitudini, corectitudini,* fiind plină de *ingratitudini.* În continuă *acţiune*, pentru *naţiune*, capeţi o bizară *noţiune* şi *convicţiunea* că viaţa politică este o *abjecţiune*. Să nu crezi că am ajuns la *superstiţiune*".

Aşa cum Caragiale, spre exemplu, punea în gura eroilor săi şi un exemplu ca *poliţiune*, cu intenţia de a „demasca" pe cei care recurgeau în mod exagerat la asemenea derivate, tot aşa Arghezi face acelaşi lucru printr-un procedeu de aglomerare a lor în frază.

Formele aberante la care m-am referit mai sus au fost acceptate de Cipariu din motivul că el descoperise, pentru ele, modele în limba veche. La p. 218-223 din *Principie,* ne dă o listă de asemenea exemple, iar pentru cîteva dintre ele face şi trimiteri la textele vechi (*adevericiune, asupriciune, cumpliciune, denemicăciune, descumpărăciune, întunecăciune, lăsăciune, mirăciune, orbiciune, ruşinăciune, secerăciune, vindecăciune*), unde sufixul este, de fapt, *-ciune* (şi aşa erau redate exemplele în alfabetul chirilic).

5. Cf. volumul *Tablete din Ţara de Kuty*, Bucureşti, f.a., p. 151-159.

În *Gramateca limbei române*, I, 355, chiar afirmă că în limba veche forma respectivă „e încă şi mai uzitată", trimite la *Principie* (locul citat mai sus!) şi reproduce o parte dintre exemplele date acolo.

Într-o situaţie asemănătoare se găsesc şi substantivele de tipul lui *activitate, calitate, cantitate, demnitate, deplinătate*, „completate" de latinişti cu formaţii care, de la început, erau sortite eşecului: *beatitate, contrapuseţionalitate, cugetabilitate, cuprinsabilitate, fericitate, ponderozitate*.

Toate exemplele din ambele categorii au fost extrase din cartea lui Cipariu *Elemente de filosofie*, după W.T. Krug, unde găsim şi termenii filozofici cei mai numeroşi, utilizaţi de el.

Cărţile lui Cipariu nu se mai găsesc decît în bibliotecile mai importante din oraşele mari. Cititorii lor s-au împuţinat în mod sensibil. Nici în trecut ei n-au fost prea numeroşi, din, moment ce numai *Analectele, Compendiul de gramatecă* şi *Purtarea de bună cuviinţa între oameni* au mai fost reeditate.[6] Şi mai puţin cunoscute au rămas, după moartea autorului, lucrările publicate în periodice şi neînmănunchiate în volum. Cîţi cititori au putut avea sub ochi revistele conduse de Cipariu sau ziarele la care a colaborat el? Cîţi s-au mai putut încumeta, în această situaţie, să cerceteze în biblioteci cărţile, periodicele şi manuscrisele rămase de la învăţatul filolog, cu scopul de a redescoperi comori peste care, vreme de o, sută de ani, s-au aşternut praful şi indiferenţa?

Cipariu trebuie, într-adevăr, redescoperit. Avem încă multe de învăţat de la el. Nu se poate scrie o istorie a limbii române fără concursul lui. Cărţile lui trebuie puse, numaidecît, în mîna tinerilor interesaţi să cunoască trecutul nostru. Este nevoie să-i cunoaştem viaţa şi modul cum şi-a desfăşurat activitatea, ca să ne poată servi ca model. Este nevoie, mai ales, să-i cunoaştem lucrările din care s-au inspirat, o bună bucată de vreme, cei care i-au urmat imediat.

Într-o vreme în care s-au publicat ediţii noi din operele atîtor lingvişti (B.P. Hasdeu, Densusianu, Philippide, Puşcariu etc.) ori au fost date studii substanţiale despre alţii, îndrăznim să credem că a sosit timpul să

6. În mod obişnuit se spune, după indicarea autorului, de fapt, că şi cartea din 1866 (*Principie*) apărea în ediţia a II-a. Dar în cazul respectiv situaţia este totuşi diferită: ediţia întîi era considerată cea din revistă („Organul luminarei"), unde avem, de fapt, şi un text deosebit, mult mai scurt.

avem reeditată şi opera lui Cipariu, deschizător de drumuri în istoria lingvisticii româneşti.

Dintr-o prezentare prin forța lucrurilor rezumativă şi, fără îndoială, lacunară, pe care am încercat-o în paginile precedente, rezultă, în primul rînd, ideea că toate aprecierile pozitive făcute de numeroşi specialişti şi reproduse, parțial, de noi nu pot suplini lipsa unei ediții integrale a operei lui Cipariu, singura în stare să-l fixeze pe locul ce i se cuvine în istoria lingvisticii româneşti şi a celei europene.

Un om care n-a obosit muncind toată viața lui în folosul națiunii, a cărui personalitate a dominat o epocă şi a reglat bătăile inimilor contemporanilor, n-a putut trece zadarnic prin viață. Dacă în timpul vieții lucrările lui au putut dinamiza conştiințele şi clocotul inimii sale a putut fi transmis cititorilor şi auditorilor lui, dacă pe măsură ce noi, cei de azi, luînd cunoştință de comorile pe care le deshumăm din studiile sale, ne încălzim la focul pe care ele îl degajă, înseamnă că investigațiile noastre „arheologice" trebuie duse pînă la capăt, pînă la reconstituirea totală a modelului care stă la temelia cunoaşterii istoriei limbii materne.

Împlinirea unui secol de la moartea marelui cărturar se cuvine să fie sărbătorită, în primul rînd, printr-o ediție integrală a operei sale.

1987

La centenarul lui Eminescu

Convorbire cu prof.univ.dr.docent Gavril Istrate
de la Universitatea „Al.I. Cuza" – Iaşi

– Stimate Gavril Istrate, în curînd se pare că se va încheia publicarea ediţiei naţionale a „integralei Eminescu". Ce perspective credeţi că deschide eminescologiei publicarea integrală a creaţiei eminesciene?

– Cu apariţia ediţiei integrale, eminescologia intră într-o fază nouă. E de aşteptat să se producă un reviriment de felul celui de după anul 1902, cînd Maiorescu a donat Academiei lada cu manuscrisele lui Eminescu, cu postumele prin care ni se făcea cunoscută o altă faţă a personalităţii şi activităţii poetului. Pesimist, pînă atunci, el ni se înfăţişa, acum, încrezător în destinele neamului şi, în plus, se evidenţia şi în ipostazele de prozator propriu-zis, şi de ziarist, de cel mai mare ziarist pe care l-am avut. Cu toate acestea, scriitorul continua să fie apreciat, de cei mai mulţi cititori, numai ca poet. Este caracteristică „neîncrederea" pe care i-o acorda Lovinescu, spre exemplu, prozatorului Eminescu, spre sfîrşitul deceniului al treilea. În acelaşi timp, ziaristul era încă foarte puţin cunoscut şi, de obicei, într-un mod cu totul unilateral. Apariţia ediţiei monumentale, inaugurată de Perpessicius în anul 1939, ne dă posibilitatea să apreciem activitatea scriitorului sub aspectul ei global şi să înţelegem legătura strînsă care există intre poezia lui, între proza artistică şi ziaristică.

– Ce credeţi că înseamnă responsabilitatea faţă de Eminescu?

– Eminescu ne-a deschis drumul pe care trebuie să-l urmăm. El a făcut fuziunea între cultura europeană a vremii şi aspiraţiile unui popor tînăr. După îndemnul şi după modelul activităţii lui, am putut urca spre vremea de azi şi spre viitor. Sîntem, prin urmare, obligaţi să continuăm acest drum şi să luăm cunoştinţă, cum spunea Iorga, în anul 1929, de ultimul rând, de cea mai puţin însemnată notiţă, ce a căzut de sub condeiul său, pentru că scrisul lui Eminescu este însuşi programul de viitor al poporului nostru. Datoria imediată, ce ne stă în faţă, este să depunem toate eforturile pentru ca interpretările pe care le aplicăm operei lui să fie pe măsura valorii acesteia.

– Generații de-a rîndul caută să descifreze tainele valorilor creației eminesciene, mereu mai vie și actuală. În ce constă actualitatea lui Eminescu?

– Actualitatea lui Eminescu se explică prin marile adevăruri pe care le cuprinde opera lui, prin concordanța dintre vorbă și inimă. Trăind în mijlocul evenimentelor, a fost unul dintre „martorii" cu cea mai mare autoritate ai procesului de formare a României moderne. Cunoscând nu numai drumul parcurs de poporul nostru, în închegarea istoriei lui, ci și condițiile care l-au dirijat, Eminescu, cu viziunea lui de geniu, a anticipat viitorul, a întrezărit anumite cuceriri, prin care s-a dovedit, așa cum s-a afirmat deja, contemporan cu cei care au trăit în vremea lui. Aceia nu și-au putut da seama de adevărurile „vizionarului" Eminescu. Nimic din ceea ce ne-a lăsat nu s-a învechit. Parcă tot ce a elaborat ar fi fost scris astăzi.

– Ce rol acordați Transilvaniei în formarea profilului de scriitor complet și complex care este Eminescu?

– Făcând abstracție de locul nașterii lui și „uitând" că poetul a plecat de la Botoșani, am putea pleda pentru ideea, exprimată și altă dată, că el a descins de pretutindeni, de la Botoșani, ca și de la Iași, de la Giurgiu ori de la București, de la Oradea Mare ori de la Blaj. Mai ales de aici, din Roma Mică, din ale cărei idei s-a alimentat direct, prin Aron Pumnul, ca și prin citirea cărților lui Cipariu, din îndemnul lui Iosif Vulcan, ori din focul revoluției de la 1848, prin Mureșanu și prin Toma Nour, ca și prin poezia populară culeasă de peste munți, ori, prin graiul ardelenesc ale cărui influențe asupra limbii dumnezeești, pe care ne-a lăsat-o moștenire Eminescu, pot fi ușor depistate. Nu vom afirma că ardelenismul poetului copleșește și desființează moldovenismul ori muntenismul lui, dar sînt încredințat că nu greșim, cîtuși de puțin, afirmând că moldovenismul n-a umbrit și nu va putea umbri niciodată ardelenismul poetului. Dacă resemnarea profundă, ca și melancolia lui își au originea în Moldova copilăriei, atitudinea hotărîtă, încordarea eroică de care dă dovadă, alteori, vin, fără îndoială, din Transilvania.

– De când datează preocupările dumneavoastră pentru Eminescu și cum s-au născut ele?

– Preocupările mele pentru Eminescu datează din anii liceului. Profesorul Virgil Șotropa, dirigintele meu din clasa a IV-a, mi-a vorbit cel dintîi, cu admirație, despre el. Citisem *Viața lui Eminescu*, de N. Zaharia, o carte fără relief, dar citisem mai multe articole semnate de G. Ibră-

ileanu, plus prefața ediției poeziilor, din 1930, pe care am alăturat-o, încă de atunci, celebrului necrolog, *În Nirvana*, semnat de I.L. Caragiale. Am citit, de asemenea, *Poezia lui Eminescu*, de Tudor Vianu și am savurat *Viața lui Eminescu*, de George Călinescu, adevărată revelație pentru elevul de atunci. Nu uit prezentarea elogioasă pe care a făcut-o acestei cărți G. Ibrăileanu, în revista „Adevărul literar și artistic", la care eram abonat, în numărul din 11 octombrie 1932.

Prin George Călinescu am luat cunoștință de existența unor postume, publicate, înainte de a intra în cele cinci volume din *Opera lui Eminescu*, în revista „România literară" de sub conducerea lui Liviu Rebreanu și, nu peste mult, aveam să-l ascult, vorbind despre Eminescu, pe G. Ibrăileanu, care a produs asupra ultimilor lui studenți o impresie de neuitat, cu totul deosebită. Atmosfera culturală a Iașului era și atunci, în 1933, contaminată de spiritul neobișnuit al lui Eminescu. La Universitate, pentru examenul de literatură, *Epoca Eminescu*, am citit nu numai tot ce a scris Ibrăileanu, ci am urmărit bibliografia în întreaga colecție, de pînă atunci, a revistei „Viața românească". Am trecut examenul respectiv cu cea mai mare notă, cu distincție. În redacția revistei „Însemnări ieșene" și, alteori, pe stradă, îl „provocam" pe poetul Mihai Codreanu la un dialog Eminescu. Recitam cu glas înalt anume versuri din poezia lui Eminescu. Mihai Codreanu ne întâmpina radios, ne prindea de un nasture de la haină și nu ne dădea drumul până nu ducea la capăt poezia începută de noi. În anul 1938 mi s-a dat să văd, pentru prima dată, ediția Maiorescu, din 1883, la colegul meu de an, poetul D. Florea-Rariște. I-am cerut să mi-o împrumute pentru a-mi nota ordinea poeziilor în exemplarul meu, atunci achiziționat, din ediția Călinescu, pe care îl am încă. Ediția din 1883, scoasă de Maiorescu, nu exista, atunci, în nici una din bibliotecile Iașului.

– Deoarece ați scris mult despre Edițiile Eminescu, vă întreb ce părere aveți dumneavoastră despre ediția academică, ediția națională?

– Ediția Eminescu, inaugurată de Perpessicius și continuată de o serie de colaboratori din cadrul Institutului „George Călinescu" și al Muzeului de Literatură, este, fără îndoială, monumentul cel mai de preț pe care cercetătorii din ultimii 50-60 de ani l-au putut înălța poetului. Sarcina celor ce i-au urmat lui Perpessicius n-a fost ușoară și nu cred că se poate supăra cineva dacă vom spune, aici, că ei nu l-au putut egala totdeauna și, cu atît, mai mult nu l-au putut întrece. Este adevărat că munca lor s-a

deosebit, oarecum, prin natura însăşi a materialului care le-a stat în faţă. Dacă în cazul poeziei şi al prozei beletristice n-au existat, decît în cazuri cu totul excepţionale, probleme de atribuire a paternităţii unor texte, în cazul articolelor politice lucrurile stau cu totul altfel, din moment ce Eminescu nu-şi semna toate articolele din „Timpul". Există, pînă în momentul de faţă, îndoieli asupra încercărilor de atribuire a paternităţii. Timpul scurt pe care l-au avut cercetătorii la dispoziţie, pentru realizarea volumelor pe care le-au scos, a dus şi el la unele neajunsuri. Oamenii n-au avut răgazul necesar să mediteze, în voie, asupra unor întrebări pe care le-au ridicat anumite texte, Câteodată graba a putut duce la afirmaţii necontrolate, ca în cazul începutului „Cronologiei", cu care se deschide volumul al XVI-lea. În primul rînd al cărţii s-a strecurat o greşeală regretabilă; poetul este considerat a fi al optulea copil al familiei, cînd toată lumea ştie că el este al şaptelea. Pe pagina imediat următoare se corectează afirmaţia respectivă, din moment ce al optulea copil este considerată Aglaia, sora imediat mai mică a poetului. Surprinde faptul că această eroare n-a putut fi observată măcar la corectură, după cum ne miră şi lipsa unei prefeţe, a cărţii, al cărei conţinut, deosebit de al tuturor celorlalte, se impune să fie lămurit cititorului.

– *Scrieţi în* Cuvânt înainte *la cartea dumneavoastră* Studii eminesciene *(Editura Junimea, 1987, colecţia Eminesciana), următoarele: „Nu avem o cronologie a poeziilor lui Eminescu şi, probabil, nici nu vom putea avea una absolută. Nu avem o evidenţă clară a ediţiilor acestor poezii. Nu avem decât o* Bibliografie... *parţială, utilă, fără îndoială, dar încă foarte departe de ceea ce ar trebui să avem în cazul lui Eminescu. Visez, de multă vreme, măcar un volum, bine îngrijit, cu toate prefeţele care s-au scris la diversele ediţii Eminescu, dacă nu este posibilă o Bibliografie cu aceste prefeţe reproduse integral, după modelul Bibliografiei româneşti vechi, alcătuită de Ion Bianu şi Nerva Hodoş, cu comentariile de rigoare". Cum s-ar putea realiza toate acestea? Ce soluţii propuneţi dumneavoastră?*

– O ediţie integrală Eminescu nu poate fi consultată cu succes decît în măsura în care ea este completată cu o bibliografie corespunzătoare. Am cunoscut cercetători care nu s-au putut realiza, decît parţial, tocmai din motivul că n-au avut la îndemînă bibliografia necesară la alcătuirea unei lucrări. Ei au fost obligaţi să aloce infinit mai mult timp documentării decît redactării propriu-zise.

Mă gîndesc că ar fi fost foarte utilă o bibliografie a tuturor contribuțiilor aduse în acest an al centenarului (cărți, articole, poezii, dedicate lui Eminescu, pliante, medalii comemorative, pînă la clădirile ce au fost înălțate în această perioadă, în cinstea evenimentului). S-ar fi putut vedea, în modul cel mai clar cu putință, interesul nostru pentru cinstirea lui Eminescu. S-ar fi putut vedea ce puncte de vedere noi au adus, în eminescologie, cercetătorii de azi, O asemenea bibliografie n-ar fi rămas izolată; ea ar fi putut fi foarte ușor integrată într-una generală, cu care sîntem datori poetului. Ea trebuie realizată, cît mai curînd, printr-un efort colectiv, prin colaborarea celor mai autorizați eminescologi.

– Cum vedeți eminescologia astăzi? Împliniri, deziderate, obligații...

– Pe baza ediției integrale, avem posibilitatea de a cunoaște ultimul rînd căzut din penița lui Eminescu. Suntem cei dintâi care dispunem de acest avantaj. Să ne folosim de el în vederea corectării unor afirmații eronate din trecut, dar și în vederea elaborării unor lucrări care n-au putut fi concepute și realizate pînă acum Se impune alcătuirea de noi ediții, după cum este de dorit să inițiem un buletin special, în paginile căruia ar putea fi supuse unui examen riguros toate pasajele puse sub semnul întrebării, toate versurile obscure ori ambigui, în vederea lămuririi lor definitive. De fapt, abia după rezolvarea unor asemenea probleme de amănunt se va putea trece la elaborarea unor noi ediții ale operei.

– Care credeți că este stadiul receptării creației eminesciene în lume? Ce credeți că ar trebui întreprins pentru ca opera scriitorului nostru național să fie mai bine cunoscută și în alte țări?

– Iată o problemă care nu e de natură să ne entuziasmeze. Sub acest aspect, lucrurile nu s-au schimbat prea mult de acum 60 de ani, de când George Murnu, scriind în revista „Cele trei Crișuri", de la Oradea, afirma că Eminescu este, într-adevăr, cel mai mare poet român, dar, din nenorocire, el rămâne numai al nostru, fiindcă poezia lui este foarte greu, dacă nu imposibil de tradus. Această idee a lui Murnu avea să fie întărită de o afirmație asemănătoare pe care Jean Louis Courriol o face în prefața cărții sale de traduceri din poezia lui Eminescu (1987, p. 9). Dintre străini, îl pot aprecia pe Eminescu, la dreapta lui valoare, doar cei care ne învață limba și îl citesc în original. Aceștia, însă, sînt extrem de puțini. O transpunere corespunzătoare, în altă limbă, presupune un traducător de aceeași talie, ori măcar apropiat de geniul eminescian. În plus, acela va

trebui să aibă cunoştinţe aprofundate asupra ambelor limbi, româna, din care traduce, şi cealaltă în care se face traducerea. Chiar în această situaţie rămîn alte impedimente, legate de caracterul necomun al celor două limbi.

Eminescu îşi poate face drum în lume numai prin străinii care, învăţîndu-ne limba, se transformă ei înşişi în ambasadori ai culturii româneşti, ca Rosa del Conte, în Italia, ca Iurii Kojevnikov, în U.RS.S., ori ca Alain Guillermou şi Jean Louis Courriol, în Franţa.

– *Vă mulţumesc!*

Convorbire realizată de Alexandru Ruja

1989

Cu Eminescu prin veac

Manifestările prilejuite de împlinirea unui secol şi jumătate de la naşterea lui Eminescu m-au făcut să mă întorc înapoi cu 50 de ani, la semicentenarul naşterii poetului.

Schimbările produse în viața poporului nostru după cel de-al doilea război mondial au tulburat toate apele, după cum se ştie, şi literatura a trecut prin momente neaşteptate. Toate coloanele de susținere, de pînă atunci, ale ideologiei literare, se prăbuşiseră şi haosul domnea pretutindeni. Marii poeți, ca şi prozatorii reprezentativi ai literaturii noastre, nu mai însemnau nimic pentru lumea „nouă". Ultimele ediții ale poeziilor lui Mihai Eminescu fuseseră publicate în anii 1946, 1947, iar despre Rebreanu, de exemplu, nu s-a putut vorbi nimic pînă în anul 1954, cînd un critic literar a avut curajul să afirme că „fără Rebreanu literatura română nu poate fi imaginată"!

În toamna anului 1949, ne-am întîlnit, întîmplător, pe strada Lăpuşneanu, cu colegul I.D., cu care ne-am oprit în fața vitrinei librăriei care era amplasată cam pe locul unde se intră, azi, în Palatul Telefoanelor. Discutam tocmai despre „soarta" literaturii şi, venind vorba despre Eminescu, colegul meu m-a „înfruntat" cu o apreciere care mi-a lăsat impresia unei lovituri de ciocan: „Eminescu nu mai poate fi reluat, e putred; toate păcatele burgheziei se reflectă în poezia lui"!

– Bine că-mi spui, i-am zis eu. Mă grăbesc să ajung mai repede acasă, să scot din raft *Odiseea* şi *Iliada*, să le arunc în foc; Homer reprezintă sclavagismul, prin literatura lui.

– Stai, mi-a zis el, cu Homer lucrurile se prezintă puțin altfel; el nu se găseşte în situația lui Eminescu.

– Îmi dau seama de diferență, am îndrăznit să afirm eu. Homer este grec, Eminescu e român. Nu vom încerca să-i lămurim noi pe greci să renunțe la sclavagismul lor.

Împotriva acestei opoziții, la două, trei zile după Anul Nou 1950, a venit la decanatul Facultății de Filologie unul dintre oamenii cu greutate politică deosebită şi m-a anunțat că la 15 ianuarie va avea loc o mare adunare festivă, în sala Teatrului Național, pentru cinstirea lui Eminescu cu ocazia împlinirii unui secol de la naşterea lui. „S-a schițat un program, mi-a spus

el, au fost fixaţi vorbitorii şi dumneata, în calitate de decan, urmează să conduci şedinţa respectivă."

Nu ştiu de unde şi cum s-a ivit în mintea mea întrebarea: „Dar dacă omul acesta vine, în ajunul lui 15 ianuarie, şi-mi spune că eu nu voi mai conduce şedinţa, ci va trebui să susţin conferinţa de bază?". M-am dus repede acasă şi m-am apucat de lucru; am redactat un text, cu care am aşteptat liniştit sărbătoarea respectivă.

Ziua de 15 ianuarie cădea într-o duminică. Vineri, 13 ianuarie, omul meu a intrat ca o furtună în decanat şi mi-a spus: „Am schimbat totul. Dumneata trebuie să prezinţi, poimîine, conferinţa omagială."

– Cum am să pot eu realiza, în 24 de ore, o asemenea conferinţă?

– Nu mă interesează pe mine lucrul acesta; eşti decan şi trebuie să mă asculţi; mîne dimineaţă vii la regiune, să ne prezinţi textul respectiv.

Continuam să mă mir cum mi-a venit ideea, cu 10-12 zile mai înainte, să scriu conferinţa. M-am prezentat la regiune, unde, pe lîngă secretari, se aflau şi cîţiva activişti de al doilea rînd. Am citit, acolo, textul integral. Îmi intitulasem conferinţa *Eminescu şi limba populară*. Auditorii mei m-au ascultat, în linişte, pînă la sfîrşit, cînd mi-au cerut să renunţ la alineatul final pe care îl reproduc aici (după *Limba română literară*, 1970, p. 160): „Toate acestea ne dau, cred, dreptul să încheiem prezentarea noastră cu cuvintele lui G. Ibrăileanu (*Note şi impresii*,1920, p. 180): „Iar dacă ne gîndim la calitatea profundă a lirismului său, dacă ne gîndim că Eminescu a apărut într-o literatură începătoare, fără tradiţii, fără modele, fără limbă artistică, fără limbă literară fixată, dacă ne gîndim că el a avut de luptat cu mizeria, cu boala, cu obtuzitatea mediului şi cu răutatea oamenilor, dacă mai adăugăm că opera lui, creată în condiţii aşa de grele, a fost înfăptuită pînă la vîrsta de treizeci şi trei de ani, pînă la vîrsta cînd un poet de aşa puternică gîndire abia începe să devină ceea ce e menit să fie, atunci poate avem dreptul să spunem că Eminescu este cel mai mare liric modern, *că el a ridicat limba noastră la rangul de limbă artistică şi că elementul fundamental al acestui măreţ edificiu este limba şi literatura poporului român*".

Citatul lui Ibrăileanu se încheia cu vorbele: „*Eminescu este cel mai mare liric modern*"; ce urmează în continuare a fost adăugat de mine; aşa mi s-a părut că s-ar „rotunji" mai bine ideea, că, în felul acesta, auditorii mei îşi vor da seama mai uşor de rolul pe care l-a avut Eminescu în „modelarea" limbii noastre literare şi de ridicarea ei la rang de limbă artistică.

Fiindcă nu puteam fi de acord cu propunerea comitetului regional, am replicat în mod foarte hotărît: „Fără finalul acesta nu urc pe scena Teatrului Național; nu văd o jignire a cuiva, prin afirmația mea, nici falsificarea vreunui adevăr de necontestat; este vorba, doar, de limba noastră maternă, pe care nici un scriitor adevărat n-o poate neglija."

Oamenii m-au privit întrebător şi căutîndu-se unii pe alții, din priviri, unul a spus: „Într-adevăr, nu văd ce nenorocire s-ar întîmpla, dacă-l lăsăm pe tovarăşul decan să-şi expună conferința aşa cum a alcătuit-o".

Am fost doi vorbitori, în sala Teatrului Național, Maria Banuş, din partea Uniunii Scriitorilor, care a dezvoltat subiectul *Eminescu şi dragostea*, şi eu, cu titlul indicat mai sus.

Nu s-a întîmplat nici o nenorocire; Teatrul Național n-a luat foc. Dar treaba nu se încheiase. Imediat după conferință, au venit la mine băieții de la „Iaşul nou", să le dau textul să-l publice în revistă. „Vi-l dau, le-am zis eu, dar nu accept nici o schimbare; nu-mi eliminați nici o virgulă". Erau studenți de-ai mei şi nu m-au „tradus". Dar au venit şi ei cu propunerea să renunț la final. „Nu pot, le-am zis, aştept pînă cînd veți ajunge şi voi la înțelegerea cuvintelor mele."

Peste exact un an, conferința a apărut în aceeaşi revistă „Iaşul nou", nr. 1-2, 1951, pp. 127-144, de unde am reprodus-o, absolut fără nici o modificare, în volumul *Limba română literară. Studii şi articole*, Minerva, 1970, pp. 144-160.

Încă din anul 1950 au început să apară ediții, foarte modeste, alcătuite de nespecialişti, cu introduceri sau prefețe de cele mai multe ori necorespunzătoare. O serie de nouă conferințe, ținute în cadrul centenarului, au fost adunate într-un volum intitulat *Studii şi conferințe cu prilejul sărbătoririi a o sută de ani de la naşterea lui Eminescu*. Autorii lor erau, în ordine, M. Sadoveanu, Eugen Jebeleanu, N. Moraru, M. Beniuc, G. Călinescu, Măria Banuş, Ion Vitner, Nestor Ignat, J. Popper.

În majoritatea acestor conferințe, care trebuie considerate ca un început în noua interpretare a poeziei lui Eminescu, era vizat Titu Maiorescu, considerat a fi principalul vinovat pentru viziunea greşită de pînă atunci asupra operei scriitorului. Era începutul punerii la zid a lui Maiorescu, despre care nu se va mai putea vorbi, decît între patru ochi, vreo două decenii.

Iată cîte ceva din afirmațiile unora dintre autori: „Mihai Eminescu – opera sa şi aspectele reale ale personalității sale – au fost ascunse,

apăsate, mascate, mai bine de o jumătate de veac, sub ploaia de cenuşă savant împrăştiată, o cenuşă cu perfid aspect de pulbere de argint, a considerațiilor critice burgheze." (Eugen Jebeleanu, p. 9)

„Critica burgheză a diformat însăşi opera poetului. Chiar atunci cînd Eminescu era în viață, atît junimiştii, cît mai ales Titu Maiorescu, au intervenit direct pentru schimbarea ideilor poetului." (N. Moraru, p. 34)

„Una din marile deformări ale adevărului istoric, în materie de literatură, în jurul căreia burghezia şi moşierimea au desfăşurat un mare efort propagandistic, este rolul jucat în cultura noastră de cenaclul «Junimea» şi de revista «Convorbiri literare»." (I. Vitner, p. 111)

Acestea erau directivele după care aveau să se „orienteze" aproape toți cei care aveau să se ocupe de poezia lui Eminescu şi, în general, de receptarea fenomenului literar. A fost nevoie de foarte mari eforturi şi de stăruință îndelungată, din partea unor critici literari şi oameni de cultură, printre care îl văd mai întîi pe profesorul clujean Liviu Rusu, în vederea reabilitării lui Titu Maiorescu şi a Junimii.

Marea ediție Perpessicius, al cărei prim volum a apărut în 1939, cu ocazia semicentenarului morții poetului, întîmpina tot felul de dificultăți. Noile retipăriri nu mai însumau toată opera poetică a lui Eminescu; unele poezii erau omise din tabla de materii. A fost nevoie să treacă aproape zece ani pînă cînd Perpessicius a reuşit să scoată ediția pe hîrtie biblia, necompletă nici ea, în 1958, şi reeditată în anii 1960 şi, din nou, în 1963. O ediție deosebită avea să apară în anul 1964, la 75 de ani de la moartea poetului, iar în anul 1976 apărea o *Bibliografie Eminescu*, nu una cum s-ar fi cuvenit, dar, oricum, foarte bine venită.

Cu cîțiva ani mai înainte, în 1968, a apărut, sub îngrijirea lui Tudor Vianu, aşa-numitul *Dicționar al limbii poetice a lui Eminescu*, titlu puțin forțat, după părerea mea; i s-ar fi potrivit mai bine unul simplu: *Dicționarul limbii lui Eminescu*, din cauză că majoritatea cuvintelor ce le conține sînt prezentate cu valorile lor obişnuite, obiective, nu îndeplinesc o funcție poetică propriu-zisă.

Din marea ediție Perpessicius au mai apărut volumele IV (1952), V (1958) şi VI (1963), după cum au apărut alte ediții datorate unor specialişti cunoscuți: D. Murăraşu, Vl. Streinu, Al. Piru, Petru Creția. Tot aşa, au apărut cîteva ediții la Chişinău, în Basarabia. S-au publicat numeroase cărți. A luat ființă, la Iaşi, colecția „Eminesciana", inițiată cu edițiile Ibrăileanu şi Tudor Vianu, ajunsă, astăzi, la numărul 58. Au apărut, de ase-

menea, mai multe ediții bibliofile și, lucrul cel mai vrednic de menționat, a fost reprodusă, prin mijloace foto, în vreo opt variante, ediția princeps din 1883. S-au publicat, apoi, numeroase studii, printre ele și o carte excepțională semnată de Petru Creția, *Testamentul unui eminescolog*, pe care am citit-o cu plăcerea pe care am încercat-o acum 68 de ani la lectura cărții lui George Călinescu, *Viața lui Eminescu.*

Atenția specialiștilor a fost atrasă de cartea lui I. Negoițescu, *Poezia lui Eminescu*, valoroasă, fără îndoială, dar căreia i s-a acordat un credit exagerat. El, ni se spune, a pus în lumină valoarea poeziilor postume, în raport cu antumele, fapt adevărat numai în parte, din moment ce unele „adevăruri" din ea au fost afirmate, mai înainte, de Ibrăileanu și, mai ales, de George Călinescu, cum recunoaște Negoițescu însuși. Vom mai obiecta, apoi, că nu toate postumele se pot considera superioare, sau măcar pe același plan cu antumele. În sfîrșit, nu putem fi de acord, în nici un caz, cu autorul respectiv cînd afirmă că Eminescu nu și-a publicat postumele din cauză că nu și-ar fi dat seama de valoarea lor; a fost în stare să le scrie, să le creeze, dar nu să le și aprecieze și este nevoie, chipurile, de ajutorul nostru, care vedem mai departe și mai adînc decît el.

Se cuvine să ne oprim, o clipă, asupra transpunerilor în alte limbi ale poeziilor lui Eminescu, relativ numeroase și ele în ultimii 50 de ani. Dar numărul relativ mare al acestor traduceri nu compensează calitatea îndoielnică a lor. Toți cei care s-au oprit asupra lor au formulat rezerve. Caracteristică mi se pare atitudinea lui George Murnu care, încă în anul 1930, într-un articol publicat în revista „Cele trei Crișuri", din Oradea, spunea, printre altele: „Eminescu este, fără îndoială, cel mai mare poet pe care l-a dat neamul nostru, dar, din nenorocire, el rămîne numai al nostru, fiindcă poezia lui este intraductibilă". Punctul acesta de vedere l-a exprimat și Tudor Arghezi, în celebra conferință despre Eminescu, ținută și dată publicității în anul 1943. La un moment dat, Arghezi afirmă: „Traducerea lui Eminescu este dificilă și în limba română, dovadă această expunere a mea". În sfîrșit, profesorul francez Jean Louis Courriol se alătură și el acestei păreri și mărturisește că el nu l-a tradus pe Eminescu în franțuzește, ci l-a transpus.

În 1989, cu ocazia centenarului morții poetului, și în anii imediat următori, s-au scris aproximativ 300 de poezii pe care le-am adunat, în vederea publicării lor, într-un volum, și i-au fost dedicate poetului mii de articole. Este vorba, de cele mai multe ori, de simple exerciții, nu de

adevărate creații. S-a adîncit cercetarea operei poetului şi s-au înmulțit perspectivele din care ea poate fi privită. Cu toate acestea, au rămas aspecte total neluate în seamă, după cum s-au descoperit mai multe ediții ale poeziei lui, absolut neluate în seamă atîta vreme; numai eu am semnalat vreo patru.

S-a încheiat marea ediție Perpessicius, încît avem posibilitatea, pe care n-au avut-o cei de dinaintea noastră, de a studia şi interpreta întreaga producție eminesciană; numai aşa vom putea duce mai departe valorificarea unei opere absolut unice. Nu poate ajunge la rezultate cu adevărat pozitive decît cel care parcurge atent, şi pe îndelete, toată opera pe care Eminescu ne-a lăsat-o moştenire. Altfel rişti să cazi în situația compătimitoare a celor care s-au apucat să valorifice poezia lui Eminescu, să afirme că pe ei nu-i impresionează limba poetului, lăsîndu-ne să înțelegem, de la început, că ne găsim în fața unor „exegeți" care nu l-au prea citit pe Eminescu, au furat o idee de la unul ori de la altul şi au început să clădească pe nimic. Şi, ca să ne exprimăm altfel, e vorba de oameni care nu strălucesc prin puterea de a înțelege şi de a interpreta. Declarînd că nu te impresionează scrisul poetului nu-i dăunezi cu nimic lui Eminescu; îți expui, doar, propria autobiografie.

Trist este că, în loc ca aceşti nenorociți să fi fost puşi la locul lor de către cei care l-au citit pe Eminescu, au fost, cumva, încurajați, încît, în concluzie, nu putem decît să recurgem la o vorbă ardelenească, poate prea tare, dar profund adevărată: „Nu-i nebun cine mănîncă şapte pite; nebun e cine i le dă."

Să luăm, deci, ca modele de urmat în studierea operei lui Eminescu interpretările date de Perpessicius, în marea lui ediție, ca şi pe cele ale altor exegeți competenți şi să medităm asupra fiecărei fraze din cartea citată a lui Petru Creția. Să citim cu cea mai mare atenție, şi în mod repetat, opera lui Eminescu, pînă la ultimul cuvînt ce a căzut din penița lui şi să procedăm la o interpretare nouă, dacă e nevoie, animați de cea mai curată bună credință şi de sentimentul că limba națională este bunul cel mai prețios de care dispunem. Numai în felul acesta vom putea cinsti, cu adevărat, memoria poetului rege.

2000

Limba operei lui Goga

Poezia lui Octavian Goga continuă într-o formă, cu totul nouă, activitatea înaintaşilor săi ardeleni. Poetul aminteşte, deopotrivă, de Andrei Mureşanu, cu celebra poezie *Răsunetul*, care a contribuit la „deşteptarea" sentimentului naţional, dar şi de flămînzii din poezia *Noi vrem pămînt!* a lui Coşbuc, care îşi revendică, pentru ei, pămîntul pe care asudă. Nu repetă, însă, nici pe Coşbuc, nici pe Mureşanu. Lumea eroilor lui este deosebită, ca şi limba pe care e foloseşte. S-a arătat, cu bună dreptate, că nici Mureşanu, nici Coşbuc nu se mărginesc la problemele provinciei lor. Amîndoi îmbrăţişează teme general româneşti. Goga este, prin excelenţă, un poet al Transilvaniei şi numai cu totul incidental atacă şi teme ciscarpatine, în poezie. În ziaristică, însă, care-i ceva mai tîrzie decît poezia adunată în primele volume, orientarea scriitorului este mai largă din acest punct de vedere, deşi atenţia îi este îndreptată, în primul rînd, tot spre Transilvania lui, spre visul neîmplinit.

Urmărind, în mod special, problemele Transilvaniei, făcîndu-se ecoul durerilor de acolo, poetul s-a orientat, de la început, spre limba populară, cu foarte puţine particularităţi ardeleneşti propriu-zise, dar îmbibată cu numeroase elemente de vocabular specifice textelor bisericeşti. Această simbioză n-a fost înţeleasă, totdeauna, cum se cuvine. Ea nu trebuie explicată nici numai prin tradiţia imprimată de mai multe generaţii de preoţi, în familia poetului, nici prin orientarea unilaterală a lui Goga. Trebuie subliniat, mai ales, faptul că nu-i vorba de vreo atitudine retrogradă ori de pe poziţii conservatoare, a unui ideal depăşit. Limba poeziei lui Goga este în concordanţă desăvîrşită nu numai cu conţinutul fiecărui volum în parte, ci şi cu împrejurările istorice în care ea a fost creată.

„Ţară de ţărani, Ardealul nu putea oferi decît un material rural", spunea Eugen Lovinescu[1] şi, în consecinţă, limba poeziei lui Goga nu putea fi decît una „specific ardeleană, rurală, puternic influenţată de limba şi expresia figurată bisericească".[2] Ideea aceasta a fost subliniată, de asemenea, de I. Pillat, care vorbea de un „grai poetic plin de sevă şi de au-

---

1. *Istoria literaturii române contemporane 1900-1937*, Bucureşti, 1937, p. 76.
2. *Idem, ibidem*, p. 80.

tentică savoare populară",[3] de G. Bogdan-Duică, după care „în opera lui Goga respiră și șesul ardelenesc, și muntele ardelenesc[4] și toată viața lui plugărească, oierească, popească"[5] și de Victor Eftimiu, care vedea, în autorul „Oltului" și al „Cosașului", un poet viguros, cu vocabularul de plugar, de cronicar și de uricar".[6]

Să nu uităm că, în Transilvania, literatura beletristică apare relativ tîrziu. Lupta pentru apărarea limbii naționale și a existenței poporului român a făcut să se prelungească, pînă aproape de începutul secolului nostru, preocupările inițiate da Școala Ardeleană în domeniul filologiei și al istoriei. „Cumplitele vremi", care pot fi comparate cu o lungă perioadă de război, n-au permis muzelor de peste Carpați să se desfășoare. Ela au fost silite să îmbrace, întocmai ca femeile dacilor de demult, armura de război și să stea de strajă împreună cu părinții, cu soții și cu frații lor. Vestita poemă eroi-comică a lui I. Budai-Deleanu constituie doar o mare excepție. După cum se știe, ea n-a putut fi tipărită decît abia în anul 1877, în revista „Buciumul român", de la Iași.

Dacă lăsăm la o parte pe scriitorii populari Ioan Barac și Vasile Aaron, mai mult versificatori decît poeți adevărați, nu putem cita în poezia ardelenească de dinainte de apariția lui Goga, decît pe Andrei Mureșanu și pe George Coșbuc. Șt.O. Iosif era, el însuși, la începutul carierei poetice și n-a putut exercita o influență hotărîtoare asupra cîntărețului „pătimirii noastre".

La începutul secolului nostru, așa cum a arătat, de altfel, Coșbuc în articolele sale din „Viața literară" (1906), nu se putea vorbi de o limbă literară definitiv închegată. Pe de altă parte, atît Coșbuc, cît și Iosif și Goga nu se poate să nu fi avut sentimentul că limba literară modernă, de pînă la dînșii, s-a format mai mult în afara Transilvaniei, fără contribuții prea însemnate ale scriitorilor de acolo. Pentru ei această constatare era similară cu un angajament care trebuia îndeplinit cît mai curînd. Transilvania trebuia integrată „țării" și sub acest aspect. Așa trebuie înțeleasă activitatea lui Slavici și a lui Coșbuc, în ultimele decenii ale secolului trecut și în acest angajament se încadrează acțiunea tuturor colaboratorilor ziarului „Tribuna" din Sibiu.

---

3. *Tradiție și literatură*, 1941, p. 226. Cf. Perpessicius, *Opere*, II, 1967, p. 422.
4. Tatăl poetului era de la cîmpie, mama de la munte!
5. *Răspuns la discursul de recepție*, p. 52.
6. *Amintiri și polemici*, p. 99.

Problema mai are, însă, şi alt aspect. Luptătorii, în rîndul cărora se integrase şi al căror conducător avea să devină, foarte curînd, Goga, erau recrutaţi aproape exclusiv din rîndurile ţărănimii. Singurii intelectuali care se identificau, atunci, în Transilvania, cu aspiraţiile poporului de agricultori şi oieri, ei înşişi ţărani ceva mai răsăriţi, erau învăţătorii şi preoţii. Octavian Goga ştia, foarte bine, acest lucru şi, în consecinţă, a procedat la alcătuirea operei sale poetice pe baza limbii populare din Transilvania şi pe baza celei existente în cărţile bisericeşti. Trebuie să presupunem că Goga însuşi avea sentimentul unui fiu de ţăran. În orice caz, în *Fragmente autobiografice*, el consideră satul ca un nesecat „rezervor de energie naţională" (p. 27), iar în proza politică revine, mereu, asupra rolului pe care l-a jucat ţărănimea în istoria noastră naţională, asupra păstrării caracterelor noastre specifice, în decursul veacurilor.

Elementul arhaic apare, în poezia lui Goga, numai în măsura în care el continuă să fie utilizat în textele religioase ori în cele cu caracter administrativ,[7] iar neologismul, necunoscut în rîndul cititorilor săi ardeleni decît în cazuri excepţionale, îi va servi doar pentru explicarea diferitelor influenţe exercitate asupra lui, în primul rînd este vorba de cea a lui Eminescu, şi, apoi, de transpunerea în poezie a unor sentimente intime, prin care poetul nu se mai adresează unui public larg, ca în volumele precedente (1905, 1909). Neologismul îşi face apariţia „îndeosebi" în volumul al treilea, *Din umbra zidurilor*.[8] În sfîrşit, neologismul se mai întîlneşte şi în unele poezii cu subiect politic, în care autorul intervine în lupta de idei, cu armele unui ziarist, cum este cazul cu cele mai multe din poeziile incluse în volumul *Cîntece fără ţară*.

G. Ibrăileanu vorbeşte, pe bună dreptate, de o „limbă populară intelectualizată",[9] eliberată de idiotismele şi zicerile atît de proprii lui

---

7. Eventual atunci cînd scriitorul, ca în cazul poeziilor „De la noi" şi „În mormînt la Argeş", îşi alege subiectul din istoria patriei. În orice caz, numărul acestor arhaisme este cu totul redus şi eu nu ştiu dacă în afară de *ci, crai, divan, făt, frăţin, judeţ, logofăt, norod, pîrcălab, pravilă, purcede, ucaz, văleat şi vornic s-ar mai putea cita ceva. Carte*, în loc de scrisoare, şi *lege*, pentru credinţă, sînt frecvente, în vorbirea din Transilvania, pînă în momentul de faţă, ceea ce însemnează că au mai mult un caracter popular, regional, şi nu arhaic. Numărul extrem de redus de arhaisme, în opera lui Goga, infirmă părerea exprimată de prietenul său de tinereţe, Victor Eftimiu (p. 2), din a cărui afirmaţie reţinem doar că la vocabularul scriitorului avem numeroase elemente din vorbirea plugarilor; vocabularul de cronicar şi uricar, în schimb, nu-i este caracteristic.
8. Bucureşti, Minerva, 1913.
9. *Note şi impresii*, p. 87.

Creangă, să zicem, dar nepotrivite cu atmosfera poeziei lui Goga. Ibrăileanu mai afirmă că limba din *Poezii* era parcă „ferecată", dar că, în volumele următoare, ea se „laicizează".[10] Această laicizare era sinonimă, în concepția lui Ibrăileanu, cu folosirea, de către poet, a neologismului. Fostul nostru profesor de literatură, avînd în vedere mai ales conținutul primului volum de versuri, al lui Goga, precum și al celui de al patrulea,[11] consideră cu dreptate, pînă la un punct, că neologismul nu se justifică în poezia marelui cîntăreț ardelean. Dacă nu uităm, însă, că tot Ibrăileanu a arătat cum multe dintre poeziile incluse în volumul *Cîntece fără țară* pot fi comparate cu adevărate articole de ziar, scrise în versuri,[12] nu ne putem însuși acest punct de vedere. Concluzia noastră se întemeiază și pe alte afirmații asemănătoare, ale lui Ibrăileanu, în legătură cu prezența neologismului în opera lui Eminescu, spre exemplu, fapt asupra căruia nu putem insista aici.

Primul său volum de versuri, întitulat *Poezii,* a apărut, după cum se știe, în Editura Luceafărul, din Budapesta, în anul 1905,[13] și el corespunde crezului pe care poetul însuși l-a formulat în următoarele cuvinte: „... am crezut întotdeauna că scriitorul trebuit să fie un luptător, un deschizător de drumuri, un mare pedagog al neamului din care face parte, un om care filtrează durerile poporului prin sufletul lui și se transformă într-o trîmbiță de alarmă".[14]

---

10. *Note și impresii*, p. 89. Aprecieri asemănătoare întîlnim și la C. Stere, în al cărui volum *În literatură,* poezia *Clăcașii* este caracterizată ca avînd „versuri fioros răsunătoare, puternice, ca arse de fulgere în stînci de granit" (p. 83). Afirmația aceasta atît de categorică și atît de justă, a fost făcută acum mai bine de 60 de ani (în februarie 1906!). În lumina epocii respective și a situației speciale în care se găsea Transilvania de atunci, ni se pare justă și aprecierea pe care autorul o făcea asupra limbii din opera lui Goga, „limba cărților noastre bisericești – singura literatură citită de întreg neamul românesc" (p. 64) și, prin urmare, nu vedem în ce constă „un anumit ton bisericesc formal, de care ni se vorbește în prefața volumului de *Versuri,* apărut la București în 1957 (p. 17). Suntem de acord cu I.D. Bălan care, în *Prefața* la O. Goga, *Versuri*, 1963, p. XXVI, afirmă că „Elementul religios nu apare... ca expresie a unei crize mistice spirituale, ori ca o chinuitoare căutare a divinității", ci e „mai mult tradiție și datină intrată în viața obișnuită a poporului".

11. *Cîntece fără țară,* București, Sfetea, 1916.

12. Cf. și G. Bogdan-Duică, *Răspuns la discursul de recepție la Academie*, p. 37.

13. Octavian Goga indică, în *Fragmente autobiografice*, p. 35, ca dată a apariției acestui volum, anul 1906, nu 1905, dar adevărul este altul; în 1906 apare, tot în editura „Luceafărul", din Budapesta, ediția a II-a, cu exact același număr de pagini (126), dar cu ușoare modificări de tehnică tipografică și cu corectarea cîtorva greșeli de tipar.

14. *Id., Ibid.,* p. 35. Cf. ,mai înainte, cele spuse în volumul *Însemnările unui trecător* (p. 214).

Poetul dă dovadă, în tot acest prim volum, nu numai de o stăpînire perfectă a limbii, de o concordanță desăvîrşită între conținut şi formă, ci şi de o măiastră împletire între elementul popular şi cel cărturăresc de nuanță biblică. Iată un exemplu, din poezia *Dascălul*:

Mă văd în pragul zilelor mai bune...
O casă-n deal cu straşine plecate,
Unde-asculta de sfaturile tale
Atîta rîs şi-atîta sănătate.
În frunte tu păreai un mag din basme,
Cînd soarele trecînd peste fîntînă,
Blînd pătrundea prin straşina de paie
Şi lumina bucoavna ta bătrînă

(p. 25)

Şi în poezia *În codru* găsesc o strofă potrivită pentru exemplificarea îmbinării elementelor populare cu cele religioase:

Amurgul învestmîntă-n umbre
Zmerita frunzei frămîntare,
Şi pare tînguiosul freamăt
Un glas cucernic de tropare.

– Nu-i jalea pătimirii tale,
Tremurătoarea ta plînsoare,
Ci-i cîntecul de-ngropăciune
Al doinei noastre care moare

(p. 47)

după cum întîlnim una şi în *Plugarii*:

Cu mila-i nesfîrşită, ceriul
Clipirii voastre-nduioşate
I-a dat cea mai curată rază
Din sfînta lui seninătate.

Şi v-a dat suflet să tresară
Şi inimă să se-nfioare
De glasul frunzelor din codru,
De şopot tainic de izvoare

(p. 7).

Caracterul biblic, în mare parte, al bucăților incluse în primul volum, rezultă din aglomerarea, pe alocuri, a cuvintelor cu înțeles religios, ca în finalul din *Apostolul*:

Cuvine-se hirotonirea
Cu *harul cerurilor* ție,
Drept vestitorule apostol
Al unei vremi *ce va să vie*

(p. 23).

În afară de cuvintele subliniate, care, toate, aduc aminte de textele religioase, mai semnalăm, aici, și forma verbală inversată, *cuvine-se,* care se integrează într-o categorie de exemple extrem de numeroase, în special în primul volum, după cum vom vedea ceva mai încolo. La fel stau lucrurile *cu ce va să vie,* altă construcție tipic bisericească.

Alteori, conținutul unei poezii impune, în limba scriitorului, elemente folclorice cum se poate vedea dintr-o strofă ca următoarea pe care am luat-o din *Plugarii*:

Cînd doarme plugul pe rotile
În pacea serilor de toamnă
La voi coboară Cosînzeana
A visurilor noastre Doamnă.
Vin crai cu argintate coifuri
Și-n aur zînele bălaie;
Atîta strălucire-ncape
În bordeiașul vost de paie.

(p. 8)

după cum, în *Rugăciune*, poetul își dorește pentru sine, întocmai ca Eminescu în *Rugăciunea unui dac,* „tăria urii":

Dă-mi tot amarul, toată truda
Atîtor patimi fără leacuri.
Dă-mi viforul în care urlă
Și gem robiile de veacuri

(p. 5).

Elementul religios predomină într-o strofă, ca următoarea, din *Ruga mamei*:

Să-mi plec genunchii iară,
Să-ți spun iar ce mă doare

Preasfîntă născătoare
Şi pururea fecioară!

(p. 91)

sau într-una din poezia *Zadarnic*:

La mine vii cu cartea, cu gînd să-mi dai canoane,
Şi vrei să mă cumineci, părinte Solomoane,
Cucernic faci aghiazmă şi mîna ta, părinte,
Stropeşte casa tatii, ca bine s-o cuvinte.

(p. 94),

după cum prima strofă din poezia *La stînă* poate constitui un adevărat model de preferință pentru elementul popular:

Găinuşa-ncet răsare,
Luna-i după Dealu-Mare,
Plînge-un clopot de cioaie, –
Vin ciobanii de la stînă, –
Strungărițele de mînă
Ascult cîntec de cimpoaie.

(p. 96).[15]

Păcat numai că, în ultimul vers citat, a fost introdusă o formă necorespunzătoare, proprie limbii literare de la jumătatea secolului trecut şi abandonată ulterior. E vorba de *ascult,* în loc de *ascultă.* Fenomenul acesta e printre puținele care nu se explică prin ajutorul limbii populare, ci constituie o moştenire „cultă", în scrisul lui Octavian Goga. Exemplele sînt, se înțelege, mai răspîndite, fără a fi prea numeroase şi, de aceea, ne vom mai opri la două-trei:

Cînd fulgere potrivnice se-ncaier

(*Poezii*, 59).

Doi cărbuni sfiala-şi scapăt, *adormind sub pirostrii,*

(*Ibid.,* p.66).

Cînd trăsnete potrivnice se-ncaier

(*Ne chiamă pămîntul*, p. 145).

15. Substantivele (*a*) *cioaie* şi *cimpoi* vor reveni, mai tîrziu, în poezia lui Lucian Blaga, după cum, înaintea lui Goga, le întîlnim şi în *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu. Putem vorbi, aşadar, în privința lor, de oarecare tradiție care pleacă, nici vorbă, de la realitățile limbii vorbite în Transilvania. Alte cuvinte ardeleneşti, relativ frecvente în poezia lui Goga inclusă în primele două volume, sunt: *adăsta, celar, drumul țării, frăgar, frățin, a se găta, miezuine, muiere, ortac, podmol, țundră, ziler.*

Azi gemi strivită şi bolnavă
Cînd vulturii gonaci te rup,
Văd din răsufletul de-otravă
Arsura stinsului tău trup.
Din munţi, din văi şi pîn la mare,
Te smulg, te muşca şi te-alung,
Cu bocete de îngropare
Răsună vaieru-ţi prelung...

(*Cîntece fără ţară,* 19).

Răsare-o glumă, un cîntec, un zîmbet ori un vaier,
Mă năvălesc într-una, se sbuciumă, se-ncaier

(*Din larg*, 51).

Şi-n vreme ce umbrele nopţii cobor

(*Ibid.*, p.71).

Şireaguri umbrele cobor

(*Ibid.*, p. 102).

Asemenea forme ne indică, în mod sigur, influenţa pe care au exercitat-o, asupra lui Goga, marii poeţi din secolul al XIX-lea, în primul rînd Alecsandri şi Eminescu.

Legătura poetului cu trecutul, care are doar rostul întăririi tradiţiei şi a fixării liniei de viitor, nu pe acela de întoarcere îndărăt, se stabileşte nu atît prin evenimente concrete, cît prin poveşti:

Cum dorm acum neputincioase,
Sub vreascurile stinse-a vetrii,
Poveştile-*nşirate seara*
De-atîtea cuscre şi cumetri;
Cum tremură cenuşa aspră,
Ce-nfioraţi îmi par cărbunii,
De vraja ce le-a mai rămas,
Din cîte povesteau *străbunii...*

(p. 18).

Domol, în mijloc se aşează,
Şi sprijinind încet toiagul,
Clipind din genele cărunte
Începe-a povesti *moşneagul*

(p. 22).

Numai moşul povesteşte,
Aşezat pe faţa vetrii, –
Dumiriţi de-o pildă veche
Îl ascultă doi cumetri

(p. 84)[16]

ori prin cîntece:

Cu valul vremi lor ce curg
Atîtea cîntece *s-au dus,*
Şi valul vremilor ce curg
Atîtea cîntece*-a răpus....*
Eu vă sărut, păreţi străbuni,
Pe varul vost scobit de ploaie...

(p. 20).

Alteori, cîntecul şi povestea apar alături, în aceeaşi poezie, cu intenţia vădită a poetului de a „reînvia" gloria trecută:

Cum zbori cu trenul pe cîmpii,
Tu stai la geamuri visătoare,
Cum zbori cu trenul pe cîmpii,
Tu stai la geam şi nici nu ştii,
De unde vin la tine oare
Atîtea mîndre melodii?...

Sînt cîntece *şi sînt* poveşti
Şi curg adormitoare unde,
Sînt cîntece *şi sînt* poveşti
Cu dulce zvon, cu tainici veşti,
Venind din depărtări afunde,
Tu tot mai multe desluşeşti...

(*Din umbra zidurilor*, p. 147-148).

ori cu regretul că moartea poveştilor aduce, în mod obligatoriu, după sine „cîntecul de îngropare":

16. Procedeul acesta va fi menţinut şi în volumele viitoare cum se poate vedea, clar, din următorul citat:
Priveşte-o şi te uit' afară
Cum cade noaptea la fereşti:
Cu biata rază solitară
Apune-o mie de poveşti...

(*Din umbra zidurilor*, p. 161).

Mor poveştile în pragul
Nopţilor la şezătoare.
Moare-o stea'n adîncul mării
Şi iubirea noastră moare.

Eu rămîn să ţes statornic
Cîntecul de îngropare;
Zilelor de săptămînă,
Zilelor de sărbătoare.
(*Ne cheamă pământul*, p. 115)

Mai rar, povestea se înfrăţeşte cu visul:

Voi munţilor mîndri, moşnegi cununaţi
Cu stelele bolţii albastre,
În leagănul vostru de codri şi stînci
Dorm toate poveştile *noastre.*
Alături de şoimii cu ochii aprinşi,
Din tainica voastră dumbravă,
Se-nalţă-ndrăzneţe-n lumina din cer
Şi visele *noastre de slavă.*
(*Ne cheamă pământul*, p. 51).

În volumul al doilea de poezii, *Ne cheamă pămîntul*,[17] se păstrează, în bună măsură, terminologia cu caracter bisericesc, dar ea nu mai ocupă un loc aşa de însemnat ca în *Poezii*. Atitudinea de revoltă a poetului este determinată, pînă la un punct, de starea socială inferioară a ardelenilor lui şi sîntem de acord că revendicările sociale se confundă cu cele naţionale, în perioada de dinainte de primul război mondial. În acelaşi timp, nu se poate ca, în sufletul unui poet de formaţia şi temperamentul lui Octavian Goga, să nu se fi imprimat, cu ecourile ei cele mai zguduitoare, nu numai mînia surdă a răsculaţilor de la 1907, ci şi „soarta" lor cu totul nefericită, chiar dacă mărturiile documentare pe care la avem nu sînt totdeauna concludente.

În poezia *Cinquecento,* din volumul *Din umbra zidurilor*, avem chiar atitudine antibisericească:

Cardinali purtau coroana
C-un surîs machiavelic

17. Bucureşti, Minerva 1909.

Şi venea din iad Satana
La sinodul ecumenic.

Ars de frigurile vieţii,
Cu satiri şi cu banchete,
Tatăl palidei Lucreţii
Sta de gît cu trei amante.

Era-n chiot Vaticanul,
Plin de patimi şi pierzare,
Se urzea din crime planul
Groaznicului Don Cezare.

Cinstea greu suia Calvarul
Cînd minciuna sta-n domnie;
Aretino pamfletarul
N-avea strop de omenie.

(p. 27-28).

Iată principalele motive pentru care, în acest de-al doilea volum, poetul utilizează, în primul rînd, cuvinte populare; cele bisericeşti trec pe al doilea plan, iar neologismele sînt folosite, încă, cu destulă zgîrcenie. Acestea din urmă se vor înmulţi în volumul următor, cînd şi conţinutul poeziilor este altul.

Printre cuvintele populare pe care le întîlnim în volumul din 1909, cele mai multe deşteaptă ecouri speciale; ele denumesc noţiuni legate direct de situaţia socială necorespunzătoare a eroilor lui Goga. Aceste cuvinte ne erau cunoscute, parţial, şi din primul volum, dar aici numărul lor creşte. Poetul a *sunat şi* mai înainte, în *trîmbiţa-i de aramă,* pentru a închega *cîntarea pătimirii noastre* şi, mai ales, pentru *a sfărma lanţurile* care-i *încătuşau* poporul.

Dar toată lupta lui era axată, acolo, pe ideea naţională. În volumul din 1909, aceasta este înlocuită cu teme sociale. În *Poezii* doar *Clăcaşii* nu se integrează în atmosfera patriotică, generală, şi prevesteşte, cu o forţă de creaţie unică, preocupările viitoare ale poetului.

Nu-i mai puţin adevărat, însă, că accente asemănătoare întîlnim şi în alte bucăţi, numai că, din cauza ideii naţionale care e dominantă în volum, ele par a fi lăsate pe al doilea plan. Iată un singur exemplu, din poezia *Oltul*:

Să verşi păgîn potop de apă
Pe şesul holdelor de aur;
Să piară glia care poartă
Înstrăinatul nost tezaur;
Ţărîna trupurilor noastre
S-o scurmi de unde ne-ngropară
Şi să-ţi aduni apele toate,
Să ne mutăm în altă ţară.

(p. 16).

Într-un fragment din poezia *Înviere*, pe care îmi permit să-l reproduc mai jos, avem tocmai dovada cea mai potrivită a schimbării de atitudine a scriitorului. Numărul extrem de mare de cuvinte referitoare la relaţiile sociale antagonice pledează în sensul schimbării atitudinii lui Goga, în sensul orientării sale spre tematica socială. Nu există nici un singur vers, în acest fragment, în care să nu întîlnim cel puţin un cuvînt cu rezonanţe speciale, capabil să stîrnească, în noi, ideea zăngănirii armelor şi a zornăitului de lanţuri. În acelaşi timp, se observă, iarăşi deosebit de clar, cum cuvintele cu înţeles religios şi-au modificat sensurile, şi le-au umanizat, aş zice:

Frămîntă *creasta plopilor din vale*
Îngrozitorul chiot *de* osîndă.
Şi tremură *omătul pe livadă, –*
Cînd de departe-un lup *îşi taie cale*
Şi-şi strigă *nopţii patima* flămîndă.

În ochii verzi văd fulgere de ură,
Văd neînfrînta sete de viaţă.
Mă biruie păgîna *lor* arsură...
Ei nu cunosc a jugului povaţă!
Te înţeleg, neîmblînzită fiară,
Tu frate bun al visurilor moarte,
Mustrarea *ta ce-mi vine de departe,*
Loveşte-adînc şi-ncepe să mă doară...
Te-ascult, te-ascult ostaş fără odihnă,
Tu sol răzleţ al patimilor *mele,*
Îmi tulburi *pacea cerului cu stele,*
Şi mă cobori din lumea lor senină.

De glasul tău ce strigă-n întuneric
Se frîng *şi* cad zăvoare ferecate,
Se frîng *şi* cad *şi* lanţuri *n-am* să ferec
Adînca cript-*a vremilor uitate.*
Simt sufletul cum calcă pe ruine,
Biruitor *îi* fulgeră armura;
Un mîndru mort *s-a* deşteptat *în mine*
Şi chipul lui cutremură-mi *făptura...*

(p.18-19).

Am spus că elementele religioase, predominante în volumul de la 1905, se păstrează, în bună parte, şi în volumul de la 1909. Numărul lor este, totuşi, vizibil mai mic din moment ce poetul se orientează în altă direcţie. Dar deosebirea cea mai importantă nu este determinată de raportul cantitativ dintre aceste cuvinte, ci de sensurile speciale, deosebite, pe care le au ele, de multe ori, de oarecare emancipare de sub tutela religiei şi de înregimentarea lor în categoria acelor cuvinte care nu se mai referă la raporturile dintre om şi divinitate, ca în primul volum, ci la cele dintre om şi om. Observaţia este valabilă, într-o oarecare măsură, şi pentru înţelesurile cuvintelor religioase din primul volum, dar ea se referă, mai ales, la ceea ce găsim în poeziile publicate la 1909 şi, bineînţeles, şi în cele din volumele următoare (1915, 1916, 1939). Să ne oprim la cîteva exemple:

Nevasta mea... – Ca faţa unei sfinte,
Ai chipul blînd şi-n ochi sclipiri de rouă,
Şi se deschid ca bine să cuvinte
Tăcerea ast' atît de dulce nouă.

(p. 17).

Verbul *binecuvîntă* are, aici, mai mult înţelesul, laic, de *a ura, a dori*, decît pe cel consacrat în textele bisericeşti, după cum, în citatul care urmează, substantivul *cer* nu-i decît obiect de studiu pentru fizicieni şi astronomi şi, mai ales, motiv de inspiraţie pentru poeţi. El nu ne transmite nimic din înţelesul pe care i l-a dat religia. La fel stau lucrurile cu *criptă*:

Îmi tulburi pacea cerului *cu stele,*
Şi mă cobori din lumea lor senină.
De glasul tău ce strigă-n întunerec
Se frîng şi cad zăvoare ferecate,
Se frîng şi cad şi lanţuri n-am să ferec
Adînca cript'*a vremilor uitate.*

(p. 19).

În strofa imediat următoare, *cerul* participă la suferințele celor exploatați și se îmbujorează „cu foc și sînge”, exact cum soarele „mirat sta-n loc” în poezia *Moartea lui Fulger,* a lui Coșbuc:

Țipa pe urma mea oțelul,
Simțeam cum blastămă și plînge,
Și ceriu-*mbujorat departe*
Părea tivit cu foc și sînge

(p. 23).

Înțelesuri speciale, relativ îndepărtate de cele strict religioase, au, în acest volum, și cuvintele *duh, învia, înviere, îngropa, mucenic,* cum se vede, limpede, din citatele care urmează:

În ochii-ntrebători albaștri, priveam eu fulgerat de clipă.
Simțeam cum duhul altor vremuri *deasupra-mi bate din aripă.*

(p. 9).

Simt – duhul răzvrătirii negre *înfricoșata zi de mîne,* –
Cum și-au dospit amărăciunea la bucătura mea de pîne.

(p. 41)

Vedeam cum duhul negru *se destramă,*
Mă îneca funinginea grozavă
Și desluşeam clocotitoarea lavă
Cum se-nfiripă nebăgată-n seamă.

(p. 44).

Am îngropat *atîta vreme de cînd eram noi împreună,*
Îmi învia *o lume-ntreagă cu vorba-i limpede și bună*
Atîtea farmece uitate zîmbeau din graiul lui cuminte,
Se fărîma o jale blîndă în tremuratele cuvinte
Și povestea încet moșneagul mișcîndu-și pletele cărunte.

(p. 9).

La cap un muc de lumînare
Învie-*ncet și dă să moară,*
Asemeni visurilor tale
În sufletul de-odinioară

(p. 32).

Rînd pe rînd îmi înviară
Năzuințe frînte-n două.
De la satul de sub munte
Pînă-n lumea asta nouă.

(p. 64).

Azi îmi trimit nădejdile de veacuri
Strigarea lor ce vine de departe.
Eu o ascult şi-n suflet îmi învie
Sămînța bun' a vremurilor moarte.

(p. 72).

E dragostea mare – ascunsa pornire
Ce sînul pămîntului poartă:
E ceasul cînd glia în truda ei mută
Învie-*şi țărîna sa moartă.*

(p. 83-84).

Noi sîntem copiii pămîntului bun,
Drumeți ai poruncilor firii,
Şi-n sufletul nostru-i acelaşi îndemn
*Ce-*nvie *pe cîmp trandafirii*

(p. 85).

Tot sufletul la poarta ta cînd bate
Drumeț slăbit puterile-şi învie

(p. 128).

E sărbătoare pe cîmpie şi-n suflete e sărbătoare,
Învie *firele de iarbă sub ploaia razelor de soare.*

(p. 130).

Eu celor orbi desleg azi taina înfricoşată de-a vedea
Şi prăznuiesc, că-n al lor suflet învie[18] *învierea mea.*

(p. 132).

Chiar în poezia întitulată *Înviere* (p. 16-20), nu-i vorba de concepția biblică a deşteptării din morți ci de revenirea, în memoria şi în preocupările eroului respectiv, a visurilor de odinioară, nerealizate încă:

---

18. Verbul acesta îşi păstrează sensul figurat, dezbrăcat de atmosfera lui religioasă, şi în poezia de mai tîrziu, a lui Goga. Iată un exemplu din *Cîntece fără țară* (p. 138!):
În ritmul stropilor de apă,
Învie *basme de demult,*
Un vaier de departe scapă
Şi vine-aproape să-l ascult.
Aceeaşi observație se poate face şi despre *reînvia*, pe care îl găsim în poezia *Cîntă moartea*, din volumul *Din larg* (p. 89):
Şi cum sub tîmpla mea fierbinte,
O lume veche-mi reînvie.
Nu cîte-au fost îmi vin în minte,
Ci cîte-ar fi putut să fie.

În pacea caldă visurile toate
Pe-acelaşi drum se duc îngemănate,
Cînd ochii mei în noapte-şi fac cărare,

(p.17).

Cu gîndul la „împlinirea" acestui vis, poetul „prăznuieşte" antefestum, dacă ne putem exprima aşa, *învierea* dorită în momentul în care „amărăciunea moartă" i s-a redeşteptat în suflet:

Dă-mi mîna ta, frumoasa mea copilă,
Să prăznuim măreața înviere*!*
N-auzi eterna lumilor durere?
Din mii de guri s-a deşteptat la poartă!
Fiorul vechi de dragoste şi milă
Mi-a înviat *amărăciunea moartă*
Şi glasul ei din cuibul tău mă cere,
– Dă-mi mîna ta, frumoasa mea copilă!

(p. 20).

şi anunță pe cei fără „ieri" bucuria în care speră să-i vadă, mîne:

Voi ce muncirăți pentru alții trudind cu mînile-amîndouă,
Veniți, căci zvonul meu acuma vesteşte învierea,[19] *vouă!*

Schimbarea de sens este, poate, mai evidentă în fragmentul dat mai jos, unde valoarea de altădată a cuvîntului *mucenic* nu mai poate fi intuită decît prin aspectul lui formal. Nu atît înțelesul acestui cuvînt a determinat întrebuințarea lui, în fragmentul care urmează, cît înfățişarea, aproape nepămînteană, adică neomenească, a cosaşului:

În fața lor stătea pe gînduri
Tovarăşul zdrobit de luptă,
Înfiorat de truda stearpă,
Un biet cosaş cu fața suptă.
Şi cum şedea bătîndu-şi coasa
Întins pe zdrențuita zeche,
Cu ochii stinşi, părea țăranul,
Un mucenic *de legea veche*

(p. 22).

În sfîrşit, pentru a încheia considerațiile da natura aceasta, vom mai sublinia că *sfeşnicul* nu are, în volumul de care ne ocupăm, decît rolul

19. Alt exemplu a fost reprodus în ultimul citat de sub verbul *învia*!

unui opaiţ de care se serveşte popa Istrate la redactarea plîngerii, către împăratul, a celor patru *juzi*, „din patru sate, da la Murăş mai la vale":

Tot mai rar s-aud în noapte clopotele de la strungă
Patru inşi, la popa-n casă, ţin azi sfat de vreme lungă.

Într-un sfeşnic *ard pe masă două lumănări de ceară,*
Plin de grijă, peană nouă moaie popa-n călimară.

(p. 26).

Alteori, elementele religioase de vocabular şi, mai ales, slujbele bisericeşti nu fac decît să sublinieze antagonismul dintre oameni, să accentueze exploatarea şi, în acelaşi timp, să le permită celor lipsiţi de toate drepturile cetăţeneşti să conchidă că lor nu le aparţine decît lumea „cealaltă"; aceasta de aici fiind a grofilor şi a bogătaşilor. Singură *sapa,* tovarăşă nedespărţită de muncă, nu poate fi învinuită de lipsă de sinceritate, pentru că numai ea „prohodeşte", din toată inima, pe cel care n-a lăsat-o să ruginească:

Pe lîngă şură, răzimată,
Te va privi muncita sapă,
De-ar şti vorbi surata bună,
Amar te-ar prohodi la groapă:
O viaţă-ntreag-am fost tovarăşi
În ploi şi-n arşiţă de soare,
De truda palmei tale aspre
Eu m-am făcut strălucitoare
Sclipirea mea spune ruşinea
Şi jalea care mă purta,
M-ai frînt de glia tuturora,
Dar n-am săpat moşia ta!

(p. 34-35).

În *Cosaşul*, care este una dintre cele mai semnificative poezii ale volumului, întîlnim, pe lîngă certe reminiscenţe din *Doina* lui Coşbuc:

Sărmane, blînde dobitoace!
În căutătura lor amară,
Se răsfrîngea întreagă jalea
Acestui trist amurg de vară

(p. 22).

pe care le vom găsi şi în *Pribeag străin*, din volumul *Cîntece fără ţară*:

În strălucirea razelor de-amiază
Ce luminau sfiala ta stîngace
Prin strigătul agenților de pază,
Tu strecurîndu-ți teama și amarul,
Cu cele două blînde dobitoace
Neștiutor înaintai în cale...
În drumul greu părea că plînge carul
Din bietele încheieturi uscate,
Părea că boii prinși de-aceeași jale
În ochii umezi, dătători de pace,
Sub arcuirea frunților plecate
Răsfrîng icoana sărăciei tale

(p. 76)

și prevestitoarea furtună răzbunătoare din *Răscoala* lui Liviu Rebreanu:

În sufletu-mi strivit de groază,
Păgîne patimi prind să fiarbă:
Trudită, chinuită coasă,
Vei mai cosi tu numai iarbă?

Unii cercetători mai vechi[20] au arătat cum în volumul *Din umbra zidurilor*, în care poetul se îndepărtează de preocupările largi, naționale ori sociale, și se orientează spre o poezie cu caracter intim, mai mult, el a fost puternic influențat de înaintași, în primul rînd de Eminescu. Este vorba, de fapt, de o revenire la activitatea din prima tinerețe, risipită prin mai multe periodice și neadunată în volum, care, aproape toată, stă sub semnul influenței lui Eminescu. Autorul însuși, referindu-se la aceste reviste din Transilvania, de dinainte de 1900, se exprima în felul următor:

„Am scris acolo preț ca de un volum de poezii, dacă s-ar aduna, dar aș interzice, firește, astăzi, publicarea lor. Toate sînt răzlețite prin aceste reviste din Transilvania și sînt încercări tinerești, răsărite pe urma vegetației eminesciene.[21]

Caracterul intimist, personal, al acestei poezii impune, sub aspectul limbii, prezența neologismului de care Goga nu se va mai putea emancipa nici cu ocazia alcătuirii ultimului său volum de versuri, publicat în timpul

20.Cf. E. Lovinescu, *Critice*, I, ediția din 1925, p.152-157. Cf., de asemenea, Felix Aderca, *Mărturia unei generații*, p.120 ș.u. și I. Pillat, *Tradiție și literatură*, p.229.
21. *Fragmente autobiografice*, p. 22.

vieții, *Cîntece fără țară*, și care, se înțelege, caracterizează și limba din volumul postum, *Din larg*, apărut în anul 1939.

Volumul postum, *Din larg*, rezumă, fără forța de altădată, aproape întreaga tematică anterioară a lui Goga. Împlinirea visurilor pentru care i-au „adormit și moșii și părinții" face să-i scadă puterea de expresie și ecourile îndepărtate ale unei lupte, care a fost și nu mai este, se aud tot mai șterse, tot mai îndepărtate. În special în partea a doua a volumului, izul biblic și popular, prin care poezia lui de început era atît de accesibilă publicului țărănesc de pretutindeni, a fost „înlocuit" cu tendințe neologice, fără rezonanță deosebită în conștiința cititorului. Atmosfera ștearsă, conținutul intimist al acestei poezii, lipsa preocupărilor național-sociale, a dus, nici vorbă, și la mijloace de expresie deosebite, la creșterea numărului de neologisme, ca în prima strofă a poeziei *Apus*:

Duminecă. Nu-i nimeni pe alee
Și-n împietrită pace vesperală,
Străvechiul parc *îmi pare-o* catedrală.
Altarul ei un strat de orhidee

(p. 63)[22]

O dovadă că lira poetului nu mai vibrează cu forța de altădată o constituie și revenirea lui la o serie de teme cunoscute din volumele anterioare. Așa, spre exemplu, în bucata *Am fost* (p. 79-80) avem reminiscențe și din *Profetul*:

În noaptea mea înviforată,
Drumeț îndrăgostit de soare,
Am fost o harfă spînzurată
Pe-o strașină de închisoare...
Zidit din lacrimi și dezastre
Eu am vestit o lume nouă,
Voi mi-ați dat vaierele voastre,
Eu v-am dat inima mea vouă.

și din „Fără țară":

În zile lungi de pribegie
Biet rob lovit de biciul urii,
Eu am purtat de-o veșnicie
Prea mult blestem în cerul gurii...

22. Cf. și poezia *Karlsbad* (p. 86).

O altă caracteristică a limbii din acest volum o constituie numeroasele titluri latineşti: *De profundis* (p. 23-25; 68-69), *Resurectio* (p. 66), *Tibi mare* (p. 67), *Mare aeternum* (p. 72), *Pax nobis* (p. 74-75), *Post bellum* (p. 81-82) sau italieneşti *Vita nuova* (p. 42), *Breve sogno* (p. 49), date unor poezii.[23]

În sfîrşit, aşa cum se va vedea ceva mai jos, volumul acesta nu are nici un fel de inversiuni care caracterizează, din plin, limba celorlalte.

Sînt relativ dese cazurile cînd scriitorul recurge la sinonimie nu numai pentru a putea exprima, cu mai mare claritate, gîndurile şi sentimentele de care este dominat, ci şi din motivul că înțelege să contribuie, şi sub forma aceasta, la îmbogățirea limbii noastre literare, care era în continuă dezvoltare, departe de stadiul de împietrire la care se găseau alte limbi. Iată cîteva dintre grupurile de sinonime: *oier – păstor – cioban; norod – popor – neam; muiere – femeie – nevastă; hîrb – ciob; praznic – sărbătoare; ceteră – vioară; dragoste – iubire – amor; cîntăreț – lăutar; holdă – lan; lege – credință; copil – prunc – făt.*

Motivul pentru care poetul preferă cînd pe unul, cînd pe celălalt nu poate fi precizat, în toate cazurile, aici. Ceea ce putem spune, totuşi, e că *norod*, spre exemplu, e mai arhaic decît *popor*, şi, în plus, în cazul lui, nu-i totdeauna nevoie de o determinare precisă sub raport etnic. *Popor* denumeşte, în general, o noțiune mai bine conturată şi, se înțelege, dintr-o epocă istorică mai recentă. În poezia „Clăcaşii", însă, el este absolut sinonim cu *norod*:

Şi se tîra poporul *mut de umbre,*
Neputincioasă ceată de-ngropare.

În schimb *neam* presupune, totdeauna, pe lîngă ideea de număr, şi o anumită subliniere de natură etnică. Am spune, aşadar, că *popor*, care poate avea şi sensul subliniat în citatul de mai sus, din poezia „Clăcaşii", face legătura intre celelalte două, între *norod* (mulțime de oameni fără deosebire de naționalitate, eventual lume de rînd!) şi *neam*, care înseamnă, mai ales, grupare colectivă cu trăsături etnice comune.

---

23. Nu vreau să spun că în volumele anterioare n-ar fi existat asemenea titluri, dictate, parțial, de şcoală şi împrejurările în care s-a dezvoltat poetul, dar ele sînt mai rare decît aici. Aşa, spre exemplu, în *Poezii* (1905), avem *Solus ero* (p. 110-111), în volumul *Ne cheamă pămîntul*: *Fecunditas* (p. 5-7), *Prima lux* (p. 54-56), *Carmen* (p. 83-85), *Tempora* (p. 133-135), în *Din umbra zidurilor*: *Aeternitas* (p. 42-43), *De profundis* (p. 49-50), *Carmen laboris* (p. 82-83), *Mors magna* (p. 164-165), iar în *Cîntece fără țară*: *Flamma mundi* (p. 61-62) şi *Dies illa* (p. 153-154).

În cazul lui *praznic* şi *sărbătoare*, constatăm că e vorba numai de o aproximativă sinonimie, întocmai ca la *holdă* şi *lan*. În schimb, referindu-ne la *carte – scrisoare*, la *muiere – femeie* ori la *ceteră – vioară*, putem spune că primele cuvinte din fiecare serie marchează, în intenţia poetului, mediul ardelenesc şi, se înţelege, dorinţa ca acesta să fie reflectat în limba poeziei, pe cîtă vreme celelalte ar pleda în sensul integrării scriitorului, şi a provinciei sale, în limba literară a „ţării".

Necesitatea unei clarităţi cît mai perfecte, în exprimare, ca şi dorinţa de a înlătura orice neajuns în realizarea versurilor, îl pun pe Goga în situaţia de a recurge la diversele aspecte formale ale aceluiaşi cuvînt, care, însă, nu presupun şi deosebiri de înţeles, în toate cazurile. În această situaţie se găsesc *cînt – cîntec – cîntare; cutremur – cutremurare; oftat – oftare; plîns – plînsoare; rugă – rugăciune – rugăminte; strigăt – strigare; tremur – tremurare* etc.

Nu putem trece cu vederea faptul că, în limba poeziei lui Goga, aproape nu întîlnim derivate de nici un fel, în afară de post-verbalele *cutremur, tremur, vaier*,[24] care sînt nu numai mai scurte, ci şi mai concrete decît sinonimele lor, n-am mai putea cita decît formaţii dintre cele mai obişnuite, întîlnite pe toate drumurile, cu excepţia doar a următoarelor: *cerşitorĕ* (vb.), *clocotitor, feciorelnic, fericitor, furtunatic, omorîtor, păgînătate, plînsoare, pribegitor, pribelnic, pustietate, rătăcitor, tînguielnic, tremurător, văzător, zmeuret*. Aceasta înseamnă că, pentru lumea eroilor săi, ca şi pentru tematica pe care a urmărit-o, poetul n-a avut nevoie de alte elemente de limbă decît cele care circulam, în mod obişnuit, în lumea satului ardelenesc, de elementele fundamentale de care se servesc, pînă în momentul de faţă, urmaşii acelor eroi, în toate împrejurările vieţii lor.

Conţinutul poeziei lui Goga, caracterul ei militant, revendicativ, nu se potriveşte nici cu utilizarea diminutivelor, care sunt extrem de puţine, după cum poetul, neurmărind descrieri de natura, nu recurge nici la o serie de onomatopee răspîndite în lucrările unor contemporani de-ai săi, nici la o bogată terminologie picturală, proprie descrierilor de natură. Nu putem spune, totuşi, că el ar evita, în mod deliberat, elementele de limbă cu carac-

---

24. La care putem adăuga pe *cînt* şi pe *murmur*, de origine latină, şi pe *clocot*, împrumutat din limba veche slavă, pe care le întîlnim, tot atît de des, în scrisul poetului. Cf. şi magh. *sîrg* şi bg. *tropot*.

ter auditiv; este vorba numai de altfel de vocabule decît cele obişnuite în poezia de pînă la el, cerute nu de relaţiile dintre om şi natură, ci de cele dintre om şi om, mai exact spus dintre exploatator şi exploatat. Pentru atingerea scopului urmărit, poetul recurge, adesea, la unele sensuri noi ele acestor cuvinte, mai potrivite cu stările sufleteşti de care este dominat.

Iată cam tot ce am putut înregistra, sub acest aspect, din toată poezia lui Goga: *chiot, chiotă, chiu, clocot, clocoti, fierbe (jalea!), geme, gemet, hăulă, hohot, huiet, striga, strigare, strigăt, tropot, ţipa, ţîrlăi (tilinca!l), urla, urlet, urucă, vaier, vaiet, văierá, vuă, vuiet, vuit, zvon.*

Ca orice mare scriitor, Octavian Goga manifestă preferinţă pentru anumite cuvinte, dă caracter dominant unor anumite unităţi lexicale. Dacă este vorba să ne oprim, sub aspectul acesta, la unele elemente eu caracter auditiv, mi se pare că exemplul cel mai potrivit este substantivul *vaier*.[25] Caracterul dominant al acestui cuvînt se reliefează şi mai mult, dacă nu uităm că este vorba de un substantiv rar întîlnit în operele altor creatori.

Din freamătul dumbrăvii-nlăcrimate,
Din curcubeul zărilor albastre,
Din ropotul izvoarelor de munte
Să împletim noi cîntecele noastre.
Şi trăsnetul ce înfioară bolta,
Cînd fulgere potrivnice se-ncaier',
Şi mugetul înfricoşat al apei
Să ferece al strunei noastre vaier.

(*Poezii*, p. 59)

Dezgroapă, moşnege, cu mînile-n tremur
Comoara ta sfîntă de jale,
Tu porţi ferecate durerile noastre
În vaierul *strunelor tale.*

(*Poezii*, p. 62)

Ca într-o criptă doarme-n carne pitica inimă-ngropată,
Nimic din vaierul *de-afară nu izbuteşte să audă.*

(*Ne cheamă pămîntul*, p. 24).

25. Derivat postverbal al lui *văierá*, pe care îl întîlnim, de asemenea, în poezia lui Goga, dar mult mai rar, *vaier* este sinonim cu *vaiet.* Frecvenţa lui mare, în poezia scriitorului, se explică atît prin valoarea stilistică deosebită pe care o are, cît şi prin tonul general al operei lui Goga. Zic operei, şi nu poeziei, pentru motivul că îl întîlnim şi în proză.

Un vaier *amarnic se zbate-n amurg*
Şi moare în zvonuri de ape,
Al munţilor vaier *mă zbuciumă-n piept*
Şi-mi tremură plînsu-n pleoape.

(*Ne cheamă pămîntul*, 52-53).

Tot mai aproape vaierul *lui moare,*
Tot mai pripit cu degetul lui bate.

(*Ne cheamă pămîntul*, 93)

În noaptea grea cînd bolta-nfiorată
Cu junghiu de aur îşi străpunge vîntul,
Cînd codru-şi vede fala-ngenunchiată
Şi umilit se zbuciumă bătrînul,
Cînd trăsnete potrivnice se-ncaier'
Şi creştetele brazilor despică:
Eu în văzduhuri deşluşesc un vaier,
Cum din adînc spre mine se ridică,
Gemînd prelung la poarta mea stăpîne!

(*Ne cheamă pămîntul*, p. 145)

Plîng apele în noaptea asta
Şi într-un vaier *îndelung, –*
Oftări mi-ating în zbor fereastra
Şi-n zbor la patul meu ajung.

(*Din umbra zidurilor*, p. 49)

În valul meu de veacuri plînge
Acelaşi vaier *stins şi mut,*
Mai multe lacrimi decît sînge
Nisipul meu a cunoscut.

(*Din umbra zidurilor*, p. 69)

Ei vin cu suflete-noptate,
De-aceea sfarmă laţuri grele,
De-aceea urlă şi se sbate
Durerea-n cîntecele mele.
Doar din al veacurilor caier
Mi-am împletit eu biciul urii,
Nestinsul vremurilor vaier
Mi-a scris blestemu-n ceriul gurii!...

(*Din umbra zidurilor*, p. 80)

Azi gemi strivită şi bolnavă
Cînd vulturii gonaci te rup,
Văd din răsufletul de-otravă
Arsura stinsului tău trup.
Din munţi, din văi şi pîn' la mare,
Te smulg, te muşcă şi te-alung,
Cu bocete de îngropare ·
Răsună vaieru-*ţi prelung...*

(*Cîntece fără ţară*, p. 19)

Unghiurile lumii urcă azi calvarul,
Primenit în flăcări sufletul şi-l spală,
Vaierele *morţii îţi lovesc hotarul,*
Unde ţi-e credinţa, unde ţi-e altarul,
Ţară fără jertfă, ţară neutrală?...

(*Cîntece fără ţară*, p. 24)

De-aceea fără de repaus
Îţi port cîntările pribege,
Şi sufletu-mi pierdut în haos
Acelaşi vaier *înţelege.*

(*Cîntece fără ţară*, p. 28)

Nimic alături nu tresare
Şi nu s-aude nici un zvon,
Abia din cînd în cînd arare
S-abate-un vaier *monoton.*

(*Cîntece fără ţară,* p. 34)

Cf. şi Însemnările unui trecător, 1911, p. 7, 9, 74:

„Cu bani găsiţi de toate... Îngropaţi în sunetul mărcilor *vaierele* cari trec munţii, gîtuiţi în aur toată moştenirea din părinţi, tot ce s-a visat şi s-a crezut la ei o mie de ani..."

Strigăte în Pustiu = Cuvinte din Ardeal într-o ţară neutrală, Bucureşti, Sfetea, 191, p. 75.

„Sîngele acestor morţi fără rost, sămănaţi pe toate cîmpiile Europei, *vaierul* care întretaie pămîntul lor frumos şi trist, strînge încăperile vorbei şi cuvintele cad neputincioase."

(Ibid., p. 160).

Sus în grui la lelea Floare,
S-adună la şezătoare,
S-adună şi nu s-adună,
Că nu-i om cu voie bună
De cînd cu poruncile
De-or pornit cătanele
Şi goliră satele.
Babele îşi torc fuiorul
Şi nevestele-şi torc dorul,
Şi cum scade caierul
Se sporeşte vaierul.

(*Ibid.*, p. 164-165.)

În ritmul stropilor de apă,
Învie basme de demult,
Un vaier *de departe scapă*
Şi vine-aproape să-l ascult.

(*Cîntece fără ţară*, p. 138)

Un vaier *surd din veacuri depărtate*
Venea la mine-n noapte să mă cheme,
Şi mă găsea cu buze-nfrigurate
Din plînsul vostru împletind blesteme.

(*Din larg*, p. 9)

Mi se desfac prăpăstii din golul nefiinţei,
Aud cum patimi negre se sfîşie cu dinţii...
Răsare-o glumă, un cîntec, un zîmbet ori un vaier,
Mă năvălesc într-una, se zbuciumă, se-ncaier
Şi dintr-odată păreţii par căptuşiţi cu şoapte...
Ce groaznică orgie e-n fiecare noapte!...

(*Din larg*, p. 51)

Zidit din lacrimi şi dezastre
Eu am vestit o lume nouă,
Voi mi-aţi dat vaierele *voastre,*
Eu v-am dat inima mea vouă.

(*Din larg*, p. 79)

Întîlnim, rar, şi derivatul verbal *văiera*:
Spunea de-un sat cu case albe, pierdut pe coasta unui munte,
De oamenii uitaţi acolo, pe cari îi paşte nenorocul,

Cum li s-a stins nădejdea-n suflet şi li s-a stins în vatră focul,
Cum numai mărăcini pe cîmpuri le-a mai lăsat arsura verii,
Cum slujbe dau pe cîmp plugarii şi cum se vaieră *oierii.*

(*Ne cheamă pămîntul,* p. 9)

Deci totul uit ce-n jurul meu se sbate:
Amar, mărire, vis... frumosul mort...
Ca să zîmbească buza mea-n văpaie,
Dar cînd äst neam, – un trup cu mii de braţe
Se vaieră *cu şalele zdrobite,*
Eu, fata lui, – sărmanul schingiuit, –
În mine simt durerea lui întreagă

(*Tr. Omului*, p. 46)

Vaier *între muncitori. Eva tresare.*

(*Tr. Om.*, p. 45)

Tu amuţeşte vaierul *de-afară*!

(*Ibid.*, p. 46)

Tu suferi greu, nici nu ştiam, femeie!
Cum să-ţi ajut? Prin inima ta trece
Şi-n creer simt ca fulgerul äst vaier,
Şi-aud că lumea-mi strigă ajutor!

(*Ibid.*, p. 46)

Părechile de dansatori se depărtează, de afară se aud vaiere.

(*Ibid.*, p. 83)

Ce vaier *e, de ne pătrunde-n creier?*

(*Ibid.*, p. 83)

Suspin şi vaier, *glasuri răguşite*
Pînă se urcă-n cîntec se topesc.

(*Ibid.*, p. 162)

Şi dacă astăzi vaierul *e mort,*
În schimb sunt toate reci şi fără lustru.

(*Ibid.*, p. 163)

N-aude vaier, *glasuri răguşite.*
Ce-nseamnă el e-un cîntec de demult...

(*Ibid.*, p. 164)

Îndemnurile dragostei de viaţă
Se-mprăştie de frigurile tale
Şi nu mai ştii ce-a fost în adevăr...

Iar vaierul *celui din urmă zbucium*
I-un val de rîs asupra luptei noastre...
(*Ibid.*, p. 232)

Scriitorul caută să-şi asocieze, în lupta pe care o întreprinde, nu numai freamătul codrului, al frunzei sau al clopotului, ci şi ciripitul puiului de rîndunică, după cum, alte dăţi, cîntecul lui, în opoziţie cu cel al orăşenilor, este nu numai deosebit de mobilizator, ci şi multicolor:

Din freamătul *dumbrăvii-nlăcrimate,*
Din curcubeul zărilor albastre,
Din şopotul *izvoarelor de munte*
Să împletim noi cîntecele noastre.
Şi trăsnetul *ce înfioară bolta,*
Cînd fulgere *potrivnice se-ncaier*
Şi mugetul *înfricoşat al apei*
Să ferece al strunei noastre vaier
(*Poezii,* 1906, p, 59).

Am stăruit, mai mult, asupra elementelor de vocabular, în cercetarea noastră, pentru motivul că ele determină, în mai mare măsură, caracterul specific al limbii din poezia lui Goga decît sintaxa ori morfologia, care nu ridică probleme cu totul aparte. Într-adevăr, în afară de unele fonetisme ardeleneşti ca *bălaur* şi *călindar, întîie* şi *dintîie, nost şi vost, peană, plămînă ori răsai, să tresaie, se uscă*, *roşă,* nu ştiu ce s-ar mai putea cita. Pentru morfologie m-aş opri doar la *zăvoară,* general popular pînă în momentul de faţă şi singura formă cunoscută şi în limba literară, pînă pe la jumătatea secolului trecut, precum şi la arhaismul *aripe*, frecvent în poezia de tinereţe a lui Eminescu şi al lui Coşbuc.[26] În sintaxă s-ar putea cita, cu titlu da curiozitate, construcţiile, arhaice şi ele, *pat de nori, neguri de zări* etc., din volumul de la 1905, şi, mai ales, preferinţa poetului, cel puţin cînd e vorba de primele două volume, pentru unele construcţii de origine populară.

Aşa, spre exemplu, din graiul său de acasă, Goga transpune, în poezie, o serie de inversiuni, totdeauna în cadrul verbului, care dau o anumită

26. Nu trebuie uitat că această formă de plural se menţine, pînă în momentul da faţă, în unele graiuri din Transilvania şi nu-i imposibil ca, în poezia lui Goga, ea să aibă caracter popular, nu arhaic, întocmai ca formele de mai mult ca perfect perifrastic, care, de asemenea, pot avea la Goga şi caracter popular şi arhaic, atunci cînd nu sînt întrebuinţate sub directa influenţă a lui Eminescu.

coloratură specifică limbii operei sale. Ele sînt cu deosebire frecvente în volumul de la 1905 şi scad, în mod simţitor, în celelalte volume:

Printre şindile facu-şi cale

(p. 18).

Apasă-mi *plumbul pe pleoapă*

(p. 113)

Avere-ai *azi şi Dumneata*
Nepoţi...

(p. 31).

Codrul culcă-şi *cîntăreţii*

(p. 61)

Cuvine-se *hirotonirea*

(p. 23)

Pe cel ce-atîtea înţelesuri
Gătit-a *strălucirii tale*

(p. 47).

Şi-nfiorează-se *nisipul*

(p. 52).

Şi plînge-vor *fraţii de-o lege*

(p. 63).

În taina tăcerii porneşte-se *vînt*

(p. 50).

Prelinge-şi *razele curate*

(p. 48).

Povesti-va *atunci struna*

(p. 68).

Aşa! M-aşteptaţi, vin şi eu cu voi,
Cămaşa răsfrîng-o *de mîneci*

(p. 43).

Ea blînd ridică-l *stînd îngenunchiată*
Şi-ncet îi dă copilului să sugă

(p. 119).

Azi rogu-mă *iar ţie,*
Cum rogu-mă deapururi

(p. 92).

Azi, rogu-te, *să-mi spui din frunză*
Îndurerata ei poveste!

(p. 34)

Primiți-mă, rogu-vă, *iarăşi*

(p. 42).

Rugămu-ne *ție, azi sufletul nostru*
Tu lasă-l departe să zboare

(p. 54).

Trimite, rugămu-ne *ție*

(p. 56).

Şi rumeni-va *zările albastre*

(p. 121).

Şi focuri pe creste pe rînd rumeni-vor
A bolții năframă albastră...

(p. 63).

Vremea lungă cîtă jale
Scris-a-*n sufletele noastre*

(p. 68).

Ursitoare rele scris-au
Toți voinicii să te lasă

(p. 123).

De ce dorurile mele
Spusu-le-ai *la stele*?

(p. 76).

Mai străluci-va *vreodată*
Altaru-nchinărilor mele?

(p. 105).

Atunci, cînd în soare, din nou străluci-vor

(p. 56).

Era şi tata... Ştii-l *tu?*

(p. 33).

Şi vifor năprasnic cu brațe de flăcări
Topi-va *în goana lui cruntă*

(p. 64).

Pe aripi de vînturi trăi-va *pribeagă*
Durerea ta sfîntă, moşnege

(p. 63).

Doar arare, cîteodată,
Vreun rătăcitor, departe,
Satului pierdut în umbră
Mai trimite-i *cîte-o carte*

(p. 124).

Mai ții-le *tu minte oare?*

(p. 32).

Uitat-am *pilda lui Isop*

(p. 33).

Umblat-a *mult băiatul și*
Știe multă carte

(p. 92).

De-aceea venit-am *să văd înc' odat'*
Senina și vesela horă

(p. 43).

Cu mîna lui vitează, îndrăzneață,
Zdrobi-va *cartea legilor bătrîne*

(p. 120).

Blînd zîmbire-ar *milostivul*

(p. 69).

Văl de brumă argintie
Zmălțuitu-mi-a *grădina*

(p. 98).

Exemplele sînt relativ numeroase și în al doilea volum de versuri, al lui Goga, *Ne cheamă pămîntul,* cu toate că, proporțional cu cele din *Poezii,* rămîn cu mult în urmă, sub raport cantitativ; numai cu ceva mai mult de un sfert:

Sfios cădea-va *bobul de sămînță*

(p. 49).

Călătorire-ar *pestrițe popoare*

(p. 98).

Înnebunind cîntare-ar *pe chitară*

(p. 98).

De gîndul ăst' cutremură-le *firea*

(p. 50).

Și chipul lui cutremură-mi *făptura...*

(p. 19).

Înalță-și *ochii către foc să vadă*

(p. 142).

Aprins luci-va *soarele-n văzduhuri*

(p. 49).

Amar nespus răzbate-le *făptura*

(p. 139).

Ridică-şi *ochii tulburați de clipă*

(p. 141).

Curînd veni-vor *pluguri în ogoare*

(p. 49).

În schimb, ele scad în volumul din 1913, unde am notat abia trei, toate la pagina 146, în aceeaşi strofă:

Schimba-va *zile călindarul*
Şi zi urma-va *mersul zilei,*
Se va umplea de mirt răvarul
Zori-va *dragostea copilei.*

Pentru ca în *Cîntece fără țară* să mai întîlnim, într-o singură poezie, două exemple (p. 108):

Sub steagul roş porni-se-vor *ca vîntul*
Şi steaguri cernite veni-vor *în soare,*

iar în volumul postum, *Din larg* (1939), aşa cum am arătat deja, niciunul.

Este evident că orientarea, tot mai hotărîtă, a poetului spre oraş, de la volum la volum, a dus la eliminarea din limba poeziei sale a acestui procedeu specific popular, cu uşor parfum biblic cîteodată, ca în cazul exemplelor în care apare verbul *ruga*, sub formele *rogu-te* şi *rugămu-ne* (ție!). Mai bine zis, exemplul acesta s-a integrat în stilul biblic, pierzîndu-şi, aproape în întregime, caracterul lui popular, datorită faptului că a fost foarte solicitat de textele bisericeşti.

Monografie a satului ardelenesc,[27] poezia lui Goga pune în lumină tot ce era mai prețios în limba provinciei de peste munți, la începutul secolului nostru. Prin opera lui, Transilvania îşi îmbogățeşte contribuția la formarea limbii literare, încoronînd strădaniile traducătorilor rotacizanți şi ale lui Coresi, pe cele ale lui Simion Ştefan ori pe ale reprezentanților Şcolii Ardelene, în frunte cu I. Budai-Deleanu.

Născut în preajma „coloanei vertebrale a poporului nostru",[28] lui Octavian Goga i-a fost dat să realizeze, odată cu opera sa poetică, o etapă deosebit de importantă la dezvoltarea limbii române literare, întocmai ca Ion Creangă şi ca George Coşbuc, el îşi scrie cea mai importantă parte

---

27. G. Bogdan-Duică, Răspunsul citat, p.54. Cf. şi *Fragmente autobiografice*. p.38.
28. *Fragmente autobiografice*, p.26. Cf. şi „Steaua", martie 1966, p. 24. Ideea se pare că îi aparține lui Delavrancea, pe care Goga îl citează în volumul *Mustul care fierbe*, Bucureşti, 19: „Suntem una, un singur trup revărsat de amîndouă părțile munților. Carpații ne sînt şira spinării" (p. 27).

din operă fără să apeleze la arhaism ori la neologism, numai pe baza elementelor populare. Prin aglomerarea unor anumite elemente, în poezia sa, prin tonul cald şi retoric, ca şi printr-o îmbinare cu totul nouă a cuvintelor, el a reuşit să-şi creeze un stil propriu, cu totul personal, uşor de recunoscut de la primele acorduri pentru oricare specialist în literatură. Limba operei sale, bazată în primul rînd pe graiul ardelenesc, este lipsită de stridențe regionale ori arhaice. Poetul a ținut seama de eforturile înaintaşilor săi ardeleni, moldoveni şi munteni, în această direcție, le-a topit într-un tot unitar şi le-a dat o viziune nouă, într-o formă care ne ajută nu numai la stabilirea influenței pe care a exercitat-o Goga asupra altora,[29] ci şi la determinarea contribuției importante pe care el a adus-o la dezvoltarea limbii noastre literare.

*

Jucată, pentru prima dată, în seara zilei de 16 februarie 1914, pe scena Teatrului Național din Bucureşti, drama, în trei acte, din viața Ardealului, *Domnul Notar* se deosebeşte întrucîtva, de poezia lui Goga, printr-o limbă în care îşi fac loc, pe lîngă cîteva regionalisme propriu-zise, şi o serie de ungurisme şi germanisme dintre cele curente în vorbirea minorităților naționale din Transilvania, acum o jumătate de secol, transmise, parțial, şi românilor:[30] *ablazăn* (54), *ainț-țvai* (10, 11,73), *arişte* (10), *beteşug* (49, 58), *birău* (136), *bolînd* (33), *casină* (13), *cătană* (50, 51, 54, 55, 71, 105), *cioro-bor(o)* (89, 121), *a se cînta* „plînge" (121,133), *comitat* (13,20, 99), *direptate* (30, 31), *fain* (12, 28, 33), *farfluct* (72), *fele* (46), *ferdelă* (30), *feri!* (imperativ!) (142), *fomeie* (39), *lăturean* (88), *muiere* (29, 34, 64, 86, 121, 127, 133), *nemeş* (20), *noa* (9, 10, 31, 83), *notăraş* (27, 70), *notărăşiță* (109, 122), *obărşter* (117) *ocinaşe* (13), *pălincuță* (11), *progadie* (44,145), *solgăbirau* (9, 137, 142) *şpațir* (71), *teremtete* (27, 78, 97, 98, 99, 110) *tutoi* „țilindru" (40, 42), *țuhaus* (10), *varmeghie* (27), *vinars* (48), *vițişpan* (20), *zlot* (13, 70), *zupaş* (13).

Element regional, cîteodată necunoscut poeziei, mai des întîlnit în volumul *Mustul care fierbe* şi în *Precursori*: *aciuă*, *blidar*, *casa*

29. Perpessicius, *Mențiuni critice*, I, p. 106. Cf. şi *Opere*, II, 1967, p. 127.
30. Am trecut aici nu numai regionalismele propriu-zise, ci şi cuvintele cu un fonetism propriu graiurilor de peste munți.

dinainte, ciubărar, fişpan, greş, lepedeu, oarzăn, ogaşă, parapleu, purcede, zoli. alături de unele latinisme, cum ar fi: *clama, clamoare, dubietate, dubită, jubilant, jubileu, posident, pronunciament, serenitate, servitute, stipendiu, suburbiu* (al. de suburbie!), *sumisiune, suplicaţiune. trimopaniu, ventripotent, ventripotenţă. vetustate* sau italienisme ca *risorgiment* şi, mai ales, alături de foarte multe neologisme pe care, de asemenea, nu le întîlnim în poezie: *altercaţie, antidot, apoteoză. arierŕ. austeritate, autoconservare, autojustificare, avantpost, beatitudine, cerebralitate. codificŕ, conchistador, condotier, deconcertŕ, dilemă, disoluţie, elaborare, erijŕ, escaladŕ, escamotŕ, hecatombă. hedonism, imberb, imparţialitate, impediment, imprescriptibil, impresionabilitate, indelicat. indestructibil. intempestiv, interaliat, interpus. intrus, inundŕ, invazie, invectivŕ, jeton, macabru, maladie, marasm, megalomanie, miasm, mimetism, morbid, morbideţe, normalitate, normalizare, patrimoniu, pestilenţial, rapacitate, resurecţiune, retranşŕ, semnificŕ, semnificare, tantieme. varie, violentare. vivacitate.*

O menţiune specială trebuie să facem aici pentru *rezon*, care nu mai are sensul peiorativ din opera lui Caragiale, ci înseamnează *raţiune*,[31] cum rezultă clar din citatele de mai jos, extrase şi din alte volume decît cele menţionate:

„.... numai infamiile electorale de acum două luni ar fi deajuns ca orice judecată cu echilibru să se convingă că oamenii ajunşi la cîrma ţării astăzi sînt duşmanii de moarte ai poporului român, şi că desăvîrşita izolare de acest guvern e un caz foarte firesc de datorie naţională. *Rezoane* politice deci nu prezintă acest zvon de împăcare".[32]

„Cu tîrguirea îndelungată, cu *rezoanale* unui utilitarism îngust, voi deschideţi largi porţile spiritului de căpătuială".[33]

„Nici argumente politice, nici *rezoane* de ordin moral nu pot lămuri această trecere".[34]

„Ne mai cumpănind acum raţionamentele de ordin politic, prin care s-ar putea susţine sau dărîma îndreptăţirea acestei chestiuni să ne dăm

31. Şi *amic* îşi recapătă, la Goga, întocmai ca şi la Sadoveanu, sensul lui iniţial de *prieten*.
32. *Însemnările unui trecător*. p. 106.
33. *Ibid.*, p. 184.
34. *Ibid.*, p. 202.

seama în treacăt din ce concepție anume pornește vînturarea și întrucît sînt juste *rezoanele* spiritului public din care e scoasă la suprafață".[35]

„Care să fie, însă, în adevăr, cauza prăbușirii, care *rezonul* falimentului negustoresc, fiindcă de alte chestiuni n-a fost niciodată vorba în ilustra societate".[36]

„În toate domeniile intelectuale, unde pînă mai ieri, alaltăieri, stăpînea ochiul ager al unui mare biruitor, au dat buzna liliputanii. Ei fac și dreg, harnici și productivi, fără *rezon* și fără consecință, își duc înainte tîrgul lor mititel..."[37]

„Iaca Scarlat își are *rezonul* lui de existență. El e arhitect, face case..."[38]

Un loc aparte ocupă, în proza politică a lui Goga, elementele de origine turcească. Ele n-au devenit generale nici astăzi, în vorbirea ardelenilor, și cu atît mai mult nu le erau cunoscute la începutul secolului și imediat după primul război mondial, de cînd datează această activitate a poetului. Scriitorul le-a împrumutat, fără îndoială, din limba literară pe care o foloseau confrații săi din Moldova și din Muntenia. Procesul acesta de infiltrare a unor elemente necunoscute ardelenilor mai vechi, în limba literară, continuă și în momentul de față, cînd marii scriitori de pretutindeni se influențează reciproc. Nu trebuie să uităm că Octavin Goga, deși era inamic politic al lui Slavici,[39] se integrează în mod perfect în lozinca lansată de acesta: „Pentru români, soarele la București răsare". Luînd ca model limba operelor marilor scriitori moldoveni și munteni, a împrumutat, se înțelege, și unele turcisme care aveau avantajul de a defini perfect stările de lucruri pe care la vizează poetul în articolele sale cu caracter polemic.[40] Iată, acum, lista cuvintelor pe care DLRM le consideră ca fiind de origine turcă: *aferim,*

---

35. *Ibid.*, p. 282.
36. *Mustul care fierbe,* p.156.
37. *Ibid.*, p. 441.
38. *Meșterul Manole,* p. 16.
39. Cum se vede nu numai din poezia întitulată *Unui scriitor vîndut* (Lui I. Slavici), din volumul *Cîntece fără țară* (București, 1916), p. 115-116, ci și din articolul intitulat, sugestiv, *A murit un om: Ioan Slavici,* reprodus atît în volumul *Însemnările unui trecător* (Arad, 1911), p. 210-215, cît și în *Strigăte în pustiu* (București, 1915), p. 114-121. Cf., de asemenea, numeroasele referiri ale lui Goga, din alte articole, la adresa lui Slavici (*Însemnările unui trecător*, p. 69, 108; *Strigăte în pustiu*, p. 59, 66, 89, 96, 103, 129 etc.)
40. Nu vom uita, se înțelege, legăturile de prietenie dintre Goga și I.L. Caragiale care l-a putut influența, cu siguranță, mai ales în această parte a activității sale.

agă, bacşiş, bisacteŕ, cacialmŕ, caldarîm, calpac, ciubuc, comitagiu, duium, get-beget, ghiaur. hal, halat, halal. hanger, hatîr, iatac, iatagan, ienicer, işlic, lichea, musafir, muşteriu, paşă, peşcheş, samsar, surugiu, şiretlic, tabiet, tarabă, tertip, toptan, zaraf, zarzavagiu.

Vorbind despre limba poeziei lui Goga, afirmam mai sus că numărul derivatelor este cu totul redus. Mă refeream, se înțelege, la derivatele oarecum rare prin care limba operei scriitorului ardelean se deosebeşte de ceea ce întîlnim la alți scriitori. În proză, lucrurile se prezintă puțin altfel, întrucît ne întîmpină aici, în mod consecvent, numeroase derivate în *-(ă)tor*, pe care nu le întîlnim în poezie. Dacă unele sînt generale, în limbă, şi pot fi întîlnite în opera oricărui scriitor, indiferent de şcoala căreia îi aparține acesta şi indiferent de originea lui locală, altele se întîlnesc mai rar sau fac parte din categoria acelor cuvinte pe care nu le găsim înregistrate în dicționarele curente.

Privite în ansamblu, aceste derivate impresionează, în primul rînd, prin numărul lor mare, ceea ce face să atragă, vrînd-nevrînd, atenția oricărui cititor a prozei lui Octavian Goga: *acuzator, agitator* (şi *aghitator*!), *alcătuitor, alegător, amenințător, apărător, apăsător. arătător, arzător, asanator, asupritor, asurzitor, auditor, batjocoritor, behăitor, binefăcător, binevoitor, biruitor, bocitor, calomniator, călător, călăuzitor, cercetător, chinuitor, cititor, cîrtitor, compilator, conducător, conlocuitor, conspirator, continuator, copleşitor, covîrşitor, creator, cumpărător, cutropitor, cuvîntător, dărîmător, decizător, degradator, detractor, dezgustător, dezrobitor, diriguitor, doritor, edificator, exploatator, explorator, făcător* (de rele!), *fericitor, fructificator, gînditor, guvernator, hotărîtor, iertător, inaugurator, inspirator interlocutor, interpretator, izbitor, îmbucurător, împărțitor, încrezător, îndatoritor, îndrumător, înfiorător, îngăduitor, îngrijitor,*[41] *îngrozitor, înregistrator, înşelător, întregitor, întreprinzător, întristător, înțelegător, învingător, înviorător, jignitor, judecător, lămuritor, lărmuitor, luminător, luptător, mişcător, moştenitor, mulțumitor, muncitor, necruțător, neliniştitor, ne-*

---

41. Sensul acestui cuvînt este acela de *îngrijorător*, pe care Goga nu-l foloseşte niciodată. Tot aşa *îngrijire* are, la el, înțeles de *îngrijorare*, iar verbul *îngriji* este folosit, totdeauna, în locul lui îngrijorí. Se poate spune că aceste cuvinte, prin înțelesul special pe care îl au la Goga, dau limbii operei lui un caracter aparte, nemaiîntîlnit la alți scriitori. Sinonimele literare ale cuvintelor în discuție sînt ca şi necunoscute ziaristului Goga. Doar substantivul *îngrijorare* apare, într-un singur loc, în volumul *Însemnările unui trecător* (p. 121). Încolo avem, peste tot, numai variantele „personale" la care ne-am referit în această notă.

părtinitor, obligator, observator, ocîrmuitor, ocrotitor, omorîtor, otrăvitor, păgubitor, pătrunzător, păzitor, ponderator, povățuitor, primitor, privitor, producător, profitor, propagator, protector, protestator, provocator, purificator, răbdător, răsunător, rătăcitor, rău-făcător, reformator, regenerator, revoltător, roditor, scrutător, semănător (și sămănător!), *sfătuitor, sforăitor, simțitor, slujitor, spectator, speculator, spoliator, sprijinitor, stăpînitor, strălucitor, strigător, strivitor, susținător, șovăitor, tînjitor, trădător, trecător, triumfător, tulburător, ucizător, vindecător, visător, vorbitor, zdrobitor, zguduitor.*

Majoritatea acestor derivate s-au format pe tărîmul limbii noastre. Cîteva neologisme provin din limba franceză, unde își au originea din limba latină. Cel puțin așa sînt socotite de autorii DLRM. Nu-i imposibil, însă, ca unele dintre acestea să ne fi venit și din latinește, și din franțuzește. În sfîrșit, următoarele opt derivate nu figurează în DLRM: *decizător, fructificator, inaugurator, interpretator, lărmuitor, neliniștitor, ocîrmuitor, protestator.*

Nu trebuie să se înțeleagă că asemenea derivate s-ar întîlni numai în proză și că ele ar lipsi, cu desăvîrșire, din poezie. Le întîlnim și acolo, dar în proporție mult mai redusă, ceea ce face ca prezența lor să nu ne atragă atenția în mod deosebit. Iată pe cele înregistrate în primul volum al poetului, ediția din 1906: *adormitor* (p. 115), *biruitor* (p. 58), *călător* (p. 14, 76, 79), *clevetitor* (p. 76), *cuvîntător* (p. 22), *dogorîtor* (p. 119), *gînditor* (p. 14, 111), *grăitor* (p. 7, 65), *izbăvitor* (p. 120), *îndurător* (p. 8), *mîngîietor* (p. 119), *neștiutor* (p. 100), *povestitor* (p. 94), *pribegitor* (p. 125), *purtător* (p. 88), *rătăcitor* (p. 3, 103, 115, 124), *răzbunător* (p. 9), *stăruitor* (p. 19), *strălucitor* (p. 25, 107), *strigător* (p. 23), *știutor* (p. 28), *tremurător* (p. 22, 47,112, 118), *ucigător* (p. 116, 117), *ursitor* (p. 28), *văzător* (p. 91, 123), *vestitor* (p. 23).[42]

În *Mustul care fierbe*, ca și în volumul mai vechi *Însemnările unui trecător* ori în cel din 1915, *Strigăte în pustiu*, ne întimpină, în sfîrșit, și unele cuvinte „tari", cerute de atitudinea polemică a scriitorului, de faptul că el apără anumite idei de pe platforma politică a unui partid împotriva altui sau altor partide: *agent electoral, amfibie intelectuală, antreprenor de opinie publică, apaș, apaș de cerneală, apaș din presă, aport cotidian al minciunii* (cum este definită presa „inamică"!), *arendaș de opinie*

42. La care mai putem adăuga femininele: *cingătoare* (p. 36, 113), *născătoare* (p. 91, 92), *șezătoare* (p. 124) și *ursitoare* (p. 123).

publică, aventurier, balivernă, bastard, balaur, bale de cerneală, borfaş, cabală, camarilă, cameleon, canalie, canibalic, chelălăială, clan, comitagiu, condei de închiriat, crai de cafenea, cumătră sufletească (= presa din Bucureşti), *despăduchiere morală, ditiramb, dobitoci, echilibristica burgheză, escroc, escrocherie, exploatator, flecar, flecărie, flecuros, gazetă de bulevard, hienă internaţională, impertinenţă, industriaş al călimarei, ingrat, injurie, intrus, ipocrizie, inundŕ* (ţara, cu cerneală),[43] *îmbăla, întreprindere comercială* (redacţia unui ziar inamic!), *lacheu al capitalismului, laşitate, latifundiar al scrisului, libertinaj, lichea, macabru, marasm, mercantilism, meschin, meschinărie, miasm, mizerabil, mîrîitură, muget* (= discursul unui duşman politici), *negustor al tiparului, negustor de cerneală, negustor de opinie publică, odios, oficină, oglindă de bîlci* (= anumită presă inamică!) *orator de bîlci, orăcăit* (= discurs politic), *palicar, panglicar, panoramă, păruială, pensionarii Alba Iuliei* (= profitori ai Unirii din 1918), *perfidie, pervertire, pestilenţial, piraterie, platoşă a obrăzniciei, pleavă, plevuşcă, politician trivial, pomanagiu, presă de bulevard, prizonier al finanţei, profitor, puhoi de insulte, putrefacţiune, reclamagiu, samsar, scrib, scuipa* (despre rotativele care tipăresc presa inamică lui Goga), *sectarism, sfîrnărie, sforăitor, speculant, speculator, spoliator, stîrpitură, stîrv, stîrv moral, şacal, şantaj, şarlatanie, şleahtă, şnapan, şterpelę, tarabă, tămîială, tembelism, termite rozătoare, tertip, tiradă, traficant, transfug, trădător, trăncănę, trepăduş, tripou, trivial, trivialitate, trivialializa (re), ţigăneşte, urla* (= rosti un discurs), *urlet venal, voiajor, vulgar, zaraf, zănatic.*

Tot ce am spus pînă aici, în legătură cu limba din scrierile politice ale lui Goga, este valabil şi pentru volumul cu conţinut literar, în primul rînd, *Precursori*. Deosebirea constă doar în faptul că presa literară evită, adesea, cuvîntul crud, cu puternic aspect polemic, deşi el nu lipseşte eu totul nici din *Precursori*; e numai mai slab reprezentat decît în *Însemnările unui trecător,* în *Strigăte în pustiu* şi în *Mustul care fierbe.*

În toată proza sa, poetul se foloseşte de metoda transformării în nume comune a unor nume proprii, cu intenţia vădită de a lovi în autoritatea celor care le poartă, pe de-o parte, dar şi din dorinţa de a dovedi că respectivii nu au dreptul să privească de sus şi să ia în dezbatere o serie de probleme

43. E vorba, iarăşi, de gazetarii din tabăra opusă lui Goga.

pentru care nu sînt în stare să arate altfel de înțelegere decît cea de natură comercială. Iată, acum, exemplele notate de mine: *ahasverii, birăuții, blumenbergii, blumenfelzii, brauaşteinii, coriolanii, goldşteinii, honigmanii, nadlerii, robinsonii, rosenthalii, sanielevicii, şegheştii, vice-birăuții.*

Urmărind, în proza lui Goga, soarta vocabularului bisericesc despre care a fost vorba în cadrul poeziei, constatăm cum el nu-şi mai păstrează aproape nimic din caracterul inițial. Puținele cuvinte, din acest domeniu, pe care poetul le menține şi în articolele sale, apar cu sensuri figurate, mult îndepărtate de cele cunoscute din literatura religioasă.

„Am arătat că s-a curmat firul tradiției de odinioară a gazetăriei-apostolat şi că negustori odioşi au transformat un venerabil *amvon* într-o tarabă."[44]

„Aveam impresia, cum am spus-o necontenit, că s-au furişat intruşi printre noi care ne dărîmă *altarele*, că peste capetele mulțimii năpăstuite îşi dau mîna, şi că într-o bună zi vom plăti scump opera conştientă a atîtor termite rozătoare."[45]

„După pleiada marilor gazetari care prezentau o garanție intelectuală şi morală pe seama publicului, negustorii analfabeți au acaparat ziarele şi au preschimbat *apostolia* în tarabă."[46]

„Eminescu, ca un *botez de foc*, atinsese sufletul cărturărimii ardelene, scriitorii de seamă îşi aruncau zilnic peste baionetele neputincioase de la Predeal rețeaua fermecată a atîtor opere de artă, grăbită şi sigură, se modela, unitatea literară, iar Bucureştii devenise în conştiința tuturora capitala culturii noastre integrale."[47]

„... anii acelei vîrste plăpînde în care sufletul îşi statorniceşte temeiurile şi concepția de viață... pe cale de a primi *botezul maturității*."[48]

„Cine n-a simțit atunci fiorii reînvierii, cine n-a înțeles *botezul sfînt*, cînd vreun tînăr cu profilul dorobanțului uscățiv şi ațos al lui Grigorescu recita versurile."[49]

„Bătrînul preşedinte al comitetului național şi-a dat totdeauna seama că salvarea nu poate veni decît de acolo. De aceea în ziua mare de la

---

44. *Mustul care fierbe*, p.151. *Amvonul* este gazeta pusă în slujba ideilor mari.
45. *Ibidem*, p. 152. *Altarul* are acelaşi înțeles de presă pusă în slujba națiunii.
46. *Ibidem*, p. 31.
47. *Precursori*, p. 95-96.
48. *Însemnările unui trecător*, p. 60.
49. *Precursori*, p. 60.

Alba-Iulia, cînd *catapeteasma* monarhiei habsburgice troznea şi angrenajul nemţesc era în dislocare, cînd armata României liberatoare era în marş, mîna lui s-a întins frăţeşte fără nici o socoteală spre desrobitorul care venea."[50]

„Ştiţi foarte bine că istoria noastră politică se confundă cu istoria presei româneşti şi că ideea naţională şi-a propagat *evanghelia* ei prin aceste tipare indispensabile."[51]

„Şi aşezaţi pe-o bancă, am rămas aşa pierduţi ceasuri întregi, fărîmînd poveşti care *înviau* amintirile unei măriri moarte şi poleiau cu strălucirea visului zorile unul viitor mai bun."[52]

„S-au *reînviat* vechile amărăciuni, s-a dat curs liber credinţelor care purcedeau din cunoaşterea trecutului..."[53]

„E o *reînviere* vijelioasă de energii care se revarsă din toate ungherele pe unde s-a plimbat moartea odinioară..."[54]

„Maestrul[55] clipea din gene, surîsul ironic îi fugea de pe buze şi din cuvintele rostite încet, sentenţios, se desluşeŕ crezul artistic al unui suflet pentru care arta era o *religie...* "[56]

„Dar aşa se face gazetărie la noi, acesta este tipicul de legea veche. Vorbe mari, *vicleimuri*[57] pompoase, o atmosferă sufocantă de laude şi tămîieli şi o desăvîrşită lipsă da sinceritate."[58]

Proza lui Goga se distinge prin calităţi remarcabile şi printr-o totală participare a autorului la subiectul tratat. Nu ne vom opri la discursul său de recepţie, în care avem o frumoasă prezentare a operei lui Coşbuc, dar nu putem rezista plăcerii de a parcurge, împreună cu cititorii, anume aprecieri mai puţin cunoscute, din cauză că n-au fost popularizate nici în manualele de şcoală, nici în lucrările de specialitate, asupra legăturilor noastre cu Roma eternă sau asupra modului cum s-a reflectat romanitatea în conştiinţa populară. Ne vom opri, de asemenea, la aprecierile lui Goga asupra rolului pe care l-a avut generaţia da la 1848 în istoria poporului

50. *Ibidem*, p. 210.
51.*Mustul care fierbe*, p. 31.
52. *Precursori*, p. 252.
53. *Însemnările unui trecător*, p. 87.
54. *Mustul care fierbe*, p. 415.
55. E vorba de I.L. Caragiale!
56. *Precursori*, p. 129.
57. Sensul cuvîntului este acela de „vorbe goale"!
58. *Însemnările unui trecător*, p. 23.

nostru, precum şi la lupta ardelenilor pentru păstrarea ființei lor naționale. Vom spicui, apoi, cîte ceva din caracterizările pe care scriitorul le face unor opere literare ieşite din comun, cum ar fi cea a lui Caragiale şi a lui Eminescu, şi, în sfîrşit, vom întîrzia o clipă asupra „portretului" pe care i l-a făcut lui Avram Iancu după ce, bineînțeles, vom cunoaşte şi patria mică a acestuia, Țara Moților.

„Din negura unei întunecimi de veacuri ne-au smuls cîteva personalități, cîțiva cărturari răsăriți din poporul acestui pămînt batjocorit de umilințe. Înainte cu un veac şi jumătate s-a început munca de dezrobire culturală. Primind învățătura Romei, cîțiva tineri cu sufletul de apostoli, în chiliuțele lor singuratice, răzimați pe cărțile bătrîne şi-au întors privirile spre acest neam chinuit şi, împintenați de îndemnul demnității strivite, căutînd un razim, un cuvînt de mîndrie pentru sufletul lor apăsat de umilință, în îndelunga lor cercetare şi-au descoperit: limba şi istoria lor. Filologia şi istoria lui Clain, Şincai, Maior au dat la ireală cele dintîi raze strălucitoare prin cari a luminat soarele culturii noastre. Ei au adus mîndrie în sufletele descurajate, au adus neamului românesc conştiința de demnitate, care a înviorat pe cel apăsați. Sub influența lor cărturărimea a început a se desface din negura veacurilor posomorîte şi prin ei, din mințile primenite, din sufletele regenerate a primit întrupare conştiința națională. Spre norocul nostru girul acestor personalități excepționale nu s-a încheiat cu prăbuşirea lor, ci s-a continuat mai departe".[59]

Dar nu numai conştiința cărturarilor a fost deşteptată în urma contactului cu bibliotecile Romei şi Vienei. Dezgroparea trecutului pune în mişcare masele anonime şi ideea descendenței din eroii lui Traian şi Decebal se dovedeşte deosebit de mobilizatoare, într-o vreme cînd inamicii poporului român încercau totul în vederea ascunderii adevărului în legătură cu acest trecut:

„Dincolo de munți începuse o viață de stat care angaja interesul tuturora, noi eram paralizați în acțiune şi din contemplarea trecutului scoteam argumente pentru ziua de mîine. De aceea, latinismul nostru s-a perpetuat şi a rezistat vremii, de aceea el n-a fost aici numai o formulă trecătoare de evoluție literară, ci un fel de evanghelie pentru toată lumea, aş putea zice un azil moral al celor năpăstuiți. Traian şi Decebal muriseră de mult în amintirea acestui colț de pămînt, plecaseră şi din palatul de

59. *Însemnările unui trecător*, p. XX.

cleştar al mitologiei populare, dar reînviaţi, de istoriografii ardeleni, ei au cerut o nouă cetăţenie aici, au început să guverneze, să primească invitaţii la toate sărbătorile, să asiste la botezuri şi la ospeţe...".[60]

De la evocarea Romei şi de la sublinierea rolului romanităţii, Goga se îndreaptă spre epoca modernă şi salută cu toată bucuria apariţia, în toate provinciile istorice româneşti, a unei pleiade de patrioţi luminaţi, creatoarea generaţie de la 1848, creatoarea statului nostru modern şi a independenţei naţionale:

„Veacul al nouăsprezecelea, perioada de procreaţie a României moderne, a scos pe arenă o admirabilă pleiadă de personalităţi. Principiul naţional, aruncat în laboratoriul istoriei universale de marea revoluţie franceză, a inaugurat epoca de redeşteptare şi la noi ea şi în alte părţi. Ca după un îndelung somn letargic, în care s-a acumulat o sevă milenară, puterile latente au izbucnit pe amîndouă laturile Carpaţilor şi poporul nostru revenit la viaţă a fost zguduit din toropeala lui cu o egală intensitate sub toate stăpînirile politice de atunci. Un fluid misterios i s-a comunicat parcă în tot organismul lui şi l-a adus în mişcare. Lozincile vremii au găsit deodată răsunet în oropsitele Principate dunărene şi în Ardealul chinuit de apăsarea iobăgiei. Un suflu romantic, o grabă febrilă de viaţă, un val impetuos de porniri generoase a luat conştiinţa obştească în stăpînire ca totdeauna în ajunul marilor primeniri. Dincoace şi dincolo de munţi setea de lumină şi de dreptate a început să agite într-un fel neobişnuit rîndurile mulţimii şi ca prin minune din adormirea unui mediu primitiv patriarhal a crescut dintr-o dată o generaţie de intelectuali frămîntaţi de problemele neamului, militanţi, îndrăzneţi şi gata de ultimul sacrificiu pentru izbînda visului lor. E generaţia ideologilor de la patruzeci şi opt, cum s-a obişnuit să-i numească posteritatea, cei cari în Muntenia şi Moldova au făurit unirea şi războiul de independenţă, paralel cu mănunchiul care a îndrumat destinele neamului aici în Ardeal după prăbuşirea feudalităţii."[61]

Dar bucuriile lui nu sînt de natură să dureze. Gîndul că poporul român continuă să fie „frînt în două", să trăiască în atîta deosebire îl tulbură, iar tratamentul la care sînt supuşi românii din Transilvania îl nelinişteşte profund. Îngrijorarea lui ia proporţii neobişnuite cînd se încredinţează că forurile conducătoare rămîn surde la orice chemare a poporului său, că

60. *Precursori*, p. 33.
61. *Precursori*, p.184-186.

acesta continuă să-şi ducă existenţa într-o mare nesiguranţă, cu viitorul pus sub semnul întrebării, ca toţi cei care pe lîngă o exploatare socială au fost supuşi şi uneia de ordin naţional:

„Dacă acolo în parlamentul ţării ar străbate măcar o notă tremurată din strigarea de îndrăzneală şi amărăciune a acelor mii de muncitori chinuiţi, dacă acel parlament n-ar fi numai palatul de izolare splendidă a unor dezrădăcinaţi cari n-au durere pentru durerea celor din colibi, atunci ar trebui să aşteptăm de la sfătuitorii acestei adunări o schimbare de busolă. Dar păreţii de marmură de pe malul Dunării n-au ocrotit niciodată îndemnuri bune pentru noi. Acolo îşi cîştigă de vreme îndelungată brevetul legalităţii pornirile unei uri fără suflet, acolo se duc la liman afacerile vînătorilor după căpătuieli uşoare, acolo se împlinesc hatîrurile celor cu inima în stomac. Acolo se urmează de decenii munca de dărîmare a tuturor aşezămintelor cari s-au ridicat din truda noastră. Tot ce a putut alcătui munca unui popor, tot ce ni s-a dat prin dărnicia măsurată a unei rău răsplătite supuneri de veacuri, tot ce-a răsărit pe urma judecăţii echitabile a unui mănunchi de bărbaţi străini de noi, dar nesupuşi lăcomiei brutale de astăzi, – tot se sfarmă acolo. De zeci de ani se întrec serii de politicieni cu o îndărătnicie păcătoasă să sape viaţa acestor modeste lăcaşuri de cultură."[62]

Prietenia de care s-a bucurat poetul din partea marelui Caragiale, preţuirea cu care a fost onorat toată viaţa de autorul *Scrisorii pierdute* şi, în acelaşi timp, admiraţia nemărginită a poetului pentru geniul dramatic al lui Nenea Iancu l-au pus pe Goga în situaţia de a scrie, cu ocazia morţii lui Caragiale, pagini comparabile doar cu ceea ce Caragiale însuşi scrisese la moartea lui Eminescu. Să ne oprim numai la două scurte fragmente:

„Cine a avut norocul să-l asculte pe Caragiale vorbind un sfert de ceas oriunde, la o adunare a negustorilor, ori într-un ungher din vagonul restaurant, n-are să uite niciodată cea mai strălucitoare icoană a inteligenţei omeneşti din cîte a întîlnit în drum.

N-a fost minte să stăpînească cuvîntul cu mai multă siguranţă, să-l frămînte şi să-l chinuiască cu mai multă putere. În fraza lui fermecată se revărsa o lumină orbitoare, era pulbere de argint, foc de artificii, rîs şi plîns, era alintare dulce şi durere sălbatecă. Ca într-un caleidoscop fermecat se desluşiau chipuri vrăjite de magie. Marele meşter atingea toată claviatura sufletului omenesc. Deschidea vorba lin, cu bunătate,

62. *Însemnările unui trecător*, p.78.

şi-o muia într-o lene orientală, într-o clipă schimba resortul ca să-ţi arate o seamă de jonglerii capricioase şi deodată se oprea brusc, faţa i se crispa, buzele i se strîngeau convulsiv, în fundul ochilor îi juca o lumină stranie... Era clipa cînd din creerul lui Caragiale răsărea un fulger nou... Universul devenea mai bogat cu o minune..."[63]

şi, cîteva pagini mai departe:

„L-au îngropat şi i se va topi ţărîna... vremea va trece... vor veni oameni învăţaţi să-i cîntărească sicriul, profesori cu ochelari să-i descifreze cărţile, să scrie studii cu adnotaţii despre Conul Leonida sau Caţavencu... Au să-l claseze, să-i deie locul cuvenit în istoria literaturii, să-i facă un monument la Bellu...

Noi însă, cari am avut norocul să-l vedem şi să-l auzim, vom rămînea toată viaţa stăpîniţi de senzaţia că prin moartea lui Caragiale s-a deschis o prăpastie, s-a făcut un gol în natură, ca de-o perturbaţie cosmică. Cu cît va trece vremea, va creşte tot mai mult silueta lui şi vom rămînea totdeauna vrăjiţi de farmecul celui mai luminat creer românesc. Îi vom spune poveştile, îi vom repeta glumele. Se vor crea legende şi personalitatea lui va lua proporţii mitice. Generaţiile viitoare nici nu vor putea înţelege dacă din strălucirea unei minţi s-au întrupat vreodată astfel de raze orbitoare...

Peste un sfert de veac, trecînd cutare bătrân de-a lungul străzii, oamenii îşi vor scoate pălăria înaintea lui şi-i vor deschide drumul cu respect...

– Cine-i moşul ăsta de-i faceţi atîta cinste?, va întreba cutare băeţandru...

– A cunoscut pe Caragiale, vor răspunde cu toţii."[64]

În altă parte, admiraţia poetului a dat glas sentimentelor pe care el le-a nutrit pentru creaţia inegalabilă a lui Eminescu, reuşind să caracterizeze, într-o singură frază, limba luceafărului poeziei româneşti, iar în alta să sublinieze marele lui rol de deschizător de drumuri:

„Limba lui literară, într-o vreme cînd grămătici de tot soiul o drămuiau cu erezii savante, se adapă din moştenirea «veche şi înţeleaptă» a tuturora. Un proverb din Munţii Moldovei, o glumă de pe Tîrnava, o frază euritmică din Gorj, toate îşi dau întîlnire în atelierul lui Eminescu, ca să închege patrimoniul unităţii. El a fixat mai întîi şi de un caracter definitiv

63. *Precursori*, p.125-126.
64. *Ibid.*, p. 152-133.

tablele legii în graiul nostru."[65]
sau:

„Crezul lui trece peste spuma uşoară a prezentului şi se înfige la «o mie patru sute», descifrînd din cronici un cîntec de biruinţă. Deodată cu cultul trecutului el dezgroapă «limba veche şi înţeleaptă», în care-şi toarnă gîndurile înfrigurate, făurind astfel criteriul de căpetenie al unităţii noastre de simţire."[66]

Aceeaşi putere de convingere şi aceeaşi căldură se degajă şi din caracterizarea pe care poetul i-a făcut-o lui Avram Iancu după ce, mai întîi, se opreşte la tăria morală şi la dîrzenia locuitorilor din Ţara Moţilor, unde au apărut şi Horia şi Iancu:

„Ardealul, o mie de ani şi-a muiat desnădejdea în jale şi s-a mîngîiat cu visul. De două ori totuşi a lovit cu sete crîncenă şi cu avînt înfricoşat dospit din impulsuri seculare. În amîndouă rîndurile lovitura lui a pornit din acelaşi loc care prin vitejie legendară a răscumpărat aureola bărbăţiei îngropate şi a dat unul popor oropsit unica zestre de înălţate morală.

Acest loc este Ţara Moţilor.

Moţii apar astfel cu o specială prerogativa în istoria noastră. Neamul lor vînjos adăposteşte singura tradiţie de eroism pe care vremea vitregă nu ni l-a putut înfrînge. În munţii Abrudului continuatorii vechei aşezări romane, ca într-o cetate izolată de slăbiciunile vremelnice, au păstrat reflexe întîrziate din gloria străbună. Cu toată robota lor zilnică aceşti copii ai codrului şi-au menţinut dorul de libertate. Cînd tot Ardealul se legăna în tînguire neputincioasă, în văgăunile lor fermenta revolta. Ei ne-au învăţat mai întîi să plătim cu sînge, nu cu lacrimi, ei au introdus virtuţile războinice pe un pămînt biruit, ei reprezintă acţiunea într-o lume copleşită de visare mistică. De pe culmile munţilor apuseni a strigat pentru întîia oară răzvrătirea, ca un bucium precursor al redeşteptării generale. Moţii sînt Tirolul nostru, pumnul Ardealului, iar cele două inimi mari în care a clocotit uraganul sînt eroii lor: Horia şi Avram Iancu."[67]

Spre deosebire de ceea ce am văzut cînd a fost vorba de Caragiale sau de Eminescu, de data aceasta poetul nu tinde spre o caracterizare cuprinzătoare, ci o sugerează, mai mult, sub forma unei întrebări. El reuşeşte, totuşi, să pună în lumină întreaga personalitate a eroului cu toate

---

65. *Mustul care fierbe*, p. 42.
66. *Ibidem*, p. 139-140.
67. *Precursori*, p.166-167.

trăsăturile sale specifice:

„Se va găsi oare cîndva meşterul iscusit, care despicînd întîmplările şi cîntărind faptele, să reconstruiască această pagină strălucitoare de de mult? Va veni poetul să luminase cu razele lui în zguduitoarea tragedie sombră, ori istoriograful să descifreze fața vremii în toate tainele ei şi să ne dea eternul omenesc din zbuciumul lui Avram Iancu, îndeplinind astfel o operă de educație națională?”[68]

Dacă poetul visat de Goga au s-a ivit, încă, figura cu totul legendară a craiului munților a fost revivificată în drama lui Lucian Blaga (1934) şi în monografia istorică a lui Silviu Dragomir (1966).

Caracterizări asemănătoare cu cele de mai sus se găsesc cu zecile în proza literară a lui Goga. Nu le putem cita pe toate, se înțelege. Ne vom mai opri la una singură, în care poetul, vorbind despre scriitori în genere, subliniază unele trăsături prin care se reliefează, cum nu se poate mai bine, propria sa activitate:

„În viața popoarelor luptătoare scriitorii au fost şi vor rămînea avantgarda care deschide bătaia. Scrisul lor e trîmbița fermecată prin care se propagă aspirațiile unul neam. În sufletul lor larg ei cuprind şi plămădesc durerile mari ale mulțimii. Ei sînt reprezentanții celor mai avansate credinți şi din ținuta lor trebuie să se desprindă idealitatea luptei unui popor. Cu ochii robiți de-un chip, care pluteşte departe, ei merg înainte şi drumul lor e fără cotituri. Ei au numai popasuri, întoarceri n-au. Ei sînt apostoli, nu vameşi. Ei predică, nu fac tîrg. Tranzacțiile la masa verde le săvîrşesc politicienii cu conştiința elastică, în vreme ce scriitorii durează între pămînt şi cer puntea de aur pe care străluceşte sufletul unui popor. În vremile de bătaie, ard focuri în noapte pe culmile munților. Aceste focuri sînt semnul că războiul a început, că în vale sînt oşti gata de luptă. Aceste focuri, – un simbol al vegherei neadormite, – sînt în frămîntarea unui neam: scriitorii”.[69]

S-a subliniat, cu dreptate, încă din perioada primului război mondial, caracterul pronunțat politic al unora dintre poeziile lui Goga. Nu s-a insistat, însă, asupra legăturii dintre aceste poezii şi articolele din *Însemnările unui trecător* (1910) şi, mai-ales, cu cele din *Strigăte în pustiu* (1915). Legătura este atît de strînsă, încît putem spune, fără nici un fel de exagerare, că mesajul multor poezii din volumul *Cîntece fără țară* (1916) se confundă cu cel al articolelor citate, în special cu cele din *Strigăte în*

68. *Precursori*, p.168-169.
69. *Însemnările unui trecător*, Arad, 1911, p.214.

pustiu. Faptul se explică uşor, dacă nu uităm că atît unele, cît şi altele au fost scrise cu intenţia de a determina România să intre în război împotriva Austro-Ungariei, în vederea eliberării Transilvaniei.

Să ne oprim numai la un fragment dintr-un discurs rostit la întrunirea Ligii Culturale la Iaşi, în 15 martie 1915, şi ultima strofă a poeziei *Latinitatea strigă din tranşee*:

„Trebuie ascultat, domnilor, glasul care se desprinde ca o rugăciune din miile de căsuţe umile, unde se chinuieşte, se zbate în aşteptare şi îndoială, în speranţă şi în credinţă sufletul a patru milioane de români, cari sînt robiţi.

Ei sînt în mînile d-voastră cu toată viaţa lor, faceţi ce vreţi cu ei, fiindcă nu mai au nici o putere. Aceşti oameni trebuie să fie ascultaţi astăzi! Să vă daţi bine seama: *ori* vi-i alipiţi acum pe veci, strîngîndu-i în cingătoarea de fier a puştilor româneşti, *ori* îi lăsaţi pradă de moarte vulturului cu două capete. Un lucru însă să ştiţi: *ori* treceţi acum munţii spre ei ca să-i scăpaţi, *ori* rugaţi pe dumnezeu să ridice munţii pînă la cer, ca să nu poată pătrunde la voi glasul blestemelor lor.

Cu această credinţă, domnilor, am venit aici, în mijlocul d-voastră, sfărîmînd în urma noastră toate legămintele pe cari le aveam în stăpînirea vitregă.

Cu această credinţă am venit aici şi *ori* ne întoarcem cu cetele de dorobanţi în Transilvania, *ori* sîntem complici cu crima d-voastră şi trebuie să pribegim în lume pentrucă rosturile noastre de existenţă s-au sfărîmat."[71]

Şi, acum, strofa respectivă, din poezia citată:

Acolo-n hora vijeliei crunte
E clocotul visării noastre sfinte!
Veniţi, români! Porniţi-vă spre munte!
V-arată drumul morţii din morminte.
Să nu uitaţi a veacurilor carte,
Veniţi, veniţi!... Căci adevăr zic vouă:
Ori *vă mutaţi hotarul mai departe,*
Ori *veţi muri cu trupul frînt în două!*[72]

1968

70. Să se vadă, printre altele, afirmaţiile de mai sus ale lui G. Ibrăileanu şi Gh. Bogdan-Duică.
71. *Strigăte în pustiu*, p. 195.
72. *Cîntece fără ţară*, 1916, p.80.

Ibrăileanu și „Viața românească”

În ziua de 23 mai s-au împlinit 120 de ani de la nașterea, iar în noaptea de 10 spre 11 martie cincizeci și cinci de la moartea lui G. Ibrăileanu, unul dintre cei mai mari profesori de literatură dintre cîți am avut. Dar el a fost, în același timp, și un neîntrecut animator, conducătorul, de fapt, al revistei „Viața românească”, de la a cărei întemeiere s-au împlinit, la 1 martie, optzeci și cinci de ani. Revista a fost efectiv condusă de Ibrăileanu în toată perioada ieșeană (1906-1933). El a fost principalul ideolog al mișcării de la Iași, nutrind pentru țărănime o dragoste pe care nimic n-avea s-o umbrească, pînă la sfîrșitul vieții. A știut să atragă, în jurul revistei și în coloanele ei, pe toți scriitorii de talent, indiferent de gruparea literară sau de școala căreia îi aparțineau. N-a existat altă revistă în care să se întîlnească și să fraternizeze oameni cu concepții atît de diferite, cum s-a întîmplat cu „Viața românească”, unde singurul criteriu de selecție era talentul. Și, mai ales, n-a existat conducător de școală literară mai stimat și mai ascultat decît Ibrăileanu, fapt subliniat, printre alții, de Șerban Cioculescu, cu ocazia apariției, la Iași, în editura „Junimea”, a primului volum din *Amintiri despre Ibrăileanu* (1974), dar și de Ana Blandiana (vezi mai jos).

În cele patru volume de *Scrisori către Ibrăileanu* (1966, 1971, 1973, 1982), avem numeroase mărturii ale scriitorilor care au profitat din contactul cu el. Mă mărginesc aici „să amintesc afirmația lui Brătescu-Voinești, care declara, în ianuarie 1928, cînd a împlinit 60 de ani, că înrîurirea lui Ibrăileanu, asupra creației lui, a fost „atît de mare”, încît îl consideră „colaborator al tuturor bucăților” pe care le-a scris (vol. II, p. 134). M-am oprit dinadins la un scriitor din altă provincie decît Moldova, pentru a arăta, printre altele, și aspectul acesta al unității spirituale a românilor, într-o vreme cînd ei trăiau în state deosebite. Admirația și simpatia lui Ibrăileanu au fost nelimitate pentru ardelenii Coșbuc și Goga. Iată cum îl caracteriza pe cel dintîi: „Coșbuc a fost adevăratul și poate singurul poet al pămîntului și neamului românesc cel etern, așa cum a rămas dedesubtul schimbărilor și furtunilor aduse de vremuri. În poezia lui Coșbuc nu sînt curente de idei trecătoare, atitudini de sistem filosofic și de școală literară” (*Note și impresii*, 1920, p. 249). Dintre poeziile lui Octavian Goga l-a impresionat,

în primul rînd, cea cu care se deschide volumul de la 1905, întitulată *Rugăciune*, despre care scria: „În acel admirabil prolog al *Poeziilor* sale întitulat *Rugăciune*, Goga își definea însuși natura temperamentului său poetic... Să nu trecem peste prilejul de a spune că din toate «rugăciunile» poeților noștri, aceasta e cea mai frumoasă prin fond, și mai ales prin formă" (*lucr.cit.*, p. 86).

Ion Agîrbiceanu își amintea, cu ocazia morții lui Ibrăileanu, cum marea revistă de la Iași, „oprită în Ardeal, ne sosea cu coperta sub diferite nume" (v. „Viața românească" aprilie-mai 1936, p. 3). Cel mai obișnuit nume, dintre cele la care se referă Agîrbiceanu, era *Primăvara*, cum se poate vedea din Biblioteca Academică a orașului Năsăud, unde toate numerele din revistă, pe anii 1909, 1910 și 1911, poartă acest titlu.

Eu însumi am, în biblioteca mea, un asemenea număr (7, din 1909), care întîmplător se deschide tocmai cu o schiță a lui I. Agîrbiceanu, *La o nuntă*, amănunt deloc neînsemnat pentru înregistrarea în memoria scriitorului a faptului.

Exemplarul meu, din „Primăvara", nu provine din Transilvania, ci din Bucovina, de la Cernăuți, cum rezultă din păstrarea între filele lui a unui *Aviz* școlar (Schulnachrichten), pe numele Adela Ștefănescu din clasa a III-a primară. Eleva a rămas, de fapt, neclasificată din cauza numărului mare de absențe. Certificatul n-a fost eliberat în anul 1909, ci în anul 1901/1902 și poartă semnătura „conducătorului școalei" (Eufrosina Wilhelm) și a „învățătorului de clasă" (Agrippine v. Tarnowiecki).

Ca să nu poată fi identificat și oprit la graniță, numărul respectiv din *Primăvara* nu conține o serie de date pe care le găsim în numărul corespunzător din *Viața românească*. Nu mai are sus, deasupra titlului, indicat anul apariției, nici luna curentă și numărul anual, după cum lipsește sumarul și notița cu informațiile referitoare la apariția revistei și a costului abonamentului (în țară și în străinătate). Pe coperta lui ni se indică doar noul titlu, cu un nume fictiv de director și cu altă adresă a redacției și administrației revistei:

PRIMĂVARA
Revista Științifică Literară
Director: Ioan Sălăgean
No. 7
Iași
Redacția și Administrația: str. Păcurari no. 6
1909

Lipsesc toate indicațiile pe care le găsim, în *Viața românească*, pe pagina a doua a copertei din nou titlul revistei și numele celor doi directori, lista colaboratorilor și anunțurile cu caracter administrativ privitoare, în genere, la condițiile de abonare. Lipsesc, de asemenea, indicațiile pentru diverșii autori și, iarăși, anunțurile referitoare la abonamente, de pe pagina a treia, după cum pe ultima pagină nu ne mai sînt indicate cărțile apărute, între timp, în editura „Viața românească". Mai clar, paginile 2-4 ale copertelor revistei *Primăvara* sînt complet albe. Tot albe au rămas și primele două file de după copertă.

Lipsesc, din *Primăvara*, și filele roșii (patru la început și patru la sfîrșit), cu anunțuri și reclame, paginile de publicitate, deci.

Cuprinsul revistei este exact același, în cele două variante, și, pentru cei interesați vom spune că, alături de schița amintită a lui Agîrbiceanu, avem articolul lui G. Ibrăileanu, *Partidele noastre politice*, însemnările lui George Tofan referitoare la *Comemorarea lui Mihai Eminescu în Bucovina, Scrisorile din Basarabia*, de A. Nour, cele din Ardeal, de I. Rusu-Șirianu, precum și *Cronica externă* (Evenimentele din Spania), de I.C. Duca, viitorul prim ministru ucis de legionari, în anul 1933, în gara Sinaia.

Lăsînd la o parte contribuția lui Spiridon Popescu (*Rătăcirea din Stoborăni*), a lui Jean Bart și a altor colaboratori obișnuiți ai revistei, vom mai spune că lui Duiliu Zamfirescu i se acordă o atenție deosebită, nu numai prin cele douăsprezece pagini din rubrica „Miscellanea", ci și prin reproducerea poeziei *Strămoșii*, a lui Octavian Goga, în care Duilă, aristocratul, este vizat direct.

Mărturiile de admirație pentru Ibrăileanu sînt nu numai foarte numeroase, ci și de-a dreptul emoționante. Să ne oprim la una datorată altui nemoldovean, lui Tudor Arghezi: „*Viața românească* a fost Ibrăileanu: cum ar putea condeiul să-mi tacă? Unele din cele mai frumoase emoții le-am trăit stînd de vorbă, din cînd în cînd, cu acest om de personalitate vastă ascultîndu-l mut. Îmi plăcea să urmăresc mecanismul unui intelect care mă depășea. Aș putea să uit? De ani de zile fantoma peregrinează prin melancoliile mele, de la pierderea lui în spații. Apoi am fost, pe cît s-a putut, unul din colaboratorii lui. Ieșind din ucenicia literară fără cărțulie calfă, am fost chemat, pe negîndite, în atelierul vrăjitorului și pus la o menghină de aur. Se pot uita tresăririle simțite lîngă un meșter atît de inefabil? Ibrăileanu, într-adevăr, a dat literelor românești publicația cea mai de sea-

mă, s-a identificat cu ea, ca două triunghiuri echilaterale; unul de azur". (*Amintiri despre Ibrăileanu*, I, p. 13-14).

Aprecieri asemănătoare a făcut şi Ana Blandiana, care nu-i moldoveancă nici ea şi, în plus, nu l-a cunoscut pe Ibrăileanu; nu l-a văzut decît cu inima, cum dovedesc rîndurile de mai jos, extrase din articolul intitulat *O experienţă de nerefăcut*: „G. Ibrăileanu este, cred, singurul critic din lume despre care scriitorii au scris mai mult decît a scris el despre ei. Amintirile de la *Viaţa românească*, în care portretul criticului, conturat cu peniţă aproape îndrăgostită, domină întîmplările şi oamenii fericiţi să-i fi fost alături, întrec de multe ori ca volum opera celui venerat. Prin aceste amintiri, dincolo de influenţa literară propriu-zisă, remarcabilă şi ca amploare şi ca durată, pe care conducătorul revistei ieşene a exercitat-o asupra contemporanilor, G. Ibrăileanu şi cercul *Vieţii româneşti*, al cărui spirit rector a fost, impun în istoria noastră literară un mit creator, acela al unei colectivităţi ideale, întrunite în numele binelui şi rezistînd în numele frumuseţii, o legendă capabilă să fertilizeze iluzia lumii solidare prin bunătate şi triumfînd prin altruism. Alături de *Spiritul critic în cultura românească* şi *de Adela*, în rînd cu *Scriitori şi curente* şi cu *Studii literare*, atmosfera de la *Viaţa românească* a fost opera sa, o operă unică prin armonie, care nu seamănă cu nici alta, de dinaintea ei sau de după ea, şi a cărei putere de iradiere păstrează pînă azi sensurile nostalgice ale unei experienţe de nerefăcut... amintirile de la *Viaţa românească* se citesc cu emoţie şi fascinează prin haloul care înconjoară, asemeni unui nimb religios, figura centrală: figura unui mentor căruia nu i s-a putut reproşa niciodată nimic, şi care a fost în stare să impună, înarmat numai cu fineţea spiritului, şi cu forţa sensibilităţii, un model uman aproape utopic, unind frumosul cu binele într-o sinteză socotită imposibilă". (Din volumul *Autoportret cu palimpsest*, 1986, p. 137).

La catedră, profesorul era pur şi simplu cuceritor, împotriva faptului că vorbea „moldoveneşte", neevitînd unele fonetisme sau cuvinte regionale. Sala de curs era totdeauna neîncăpătoare. Nu pot uita cum patru fete, din ultimul an, privilegiate ale sorţii, încadrau catedra şi luau note chiar în preajma profesorului, pe colţurile mesei lui, lăsîndu-i doar o simplă „breşă" prin care comunica cu sala. Noi, bobocii din anul întîi, nu mai aveam loc în bănci şi ne aşezam în faţa acestora, direct pe parchet, şi scriam „pe genunchi", întocmai ca fiul de domn din Scrisoarea III-a. Cu-

vintele lui Ibrăileanu luminau străfundurile conştiinţei noastre şi se legau, între ele, ca nişte adevărate mărgăritare într-o salbă. De cîte ori părerile noastre nu coincideau cu ale lui ne bucuram, în loc să ne întristăm. Ne bucuram că dreptatea era de partea lui. Ne vorbea despre Eminescu, pe care l-a cunoscut, din văzute, şi l-a urmărit pe străzile Iaşului, ori în sălile de spectacol, îi cunoştea poeziile pe dinafară şi mergea atît de departe în interpretarea lor, încît nimeni nu putea să-i stea alături, din acest punct de vedere. Din 1909, de cînd a început să predea cursul de literatură modernă la Universitatea din Iaşi, pînă în preajma primăverii anului 1934, cînd a ţinut ultimele lecţii, generaţii după generaţii de studenţi au învăţat să cînte şi să iubească după poezia lui Eminescu, pe care le-a descifrat-o cu migală şi cu pricepere Ibrăileanu. Nimeni, înaintea lui, nu ne-a lăsat rînduri mai emoţionante, cu excepţia lui I.L. Caragiale. Mă refer la necrologul cunoscut, *În Nirvana*, semnalat pentru prima dată de Titu Maiorescu, într-o scrisoare adresată surorii lui, Emilia, la 21 iunie/3 iulie 1889, în care citim: „Sub bandă primeşti şi un număr din Constituţionalul cu descrierea îngropării. Articolul *În Nirvana* e de Caragiali".

Şi, acum, iată doar fraza de început din *Prefaţa* lui Ibrăileanu la ediţia de *Poezii* (1930):

„Eminescu este unul din exemplarele cele mai splendide, pe care le-a produs umanitatea. Avem convingerea nestrămutată că, dacă mai trăia, sănătos, încă douăzeci de ani, el ar fi fost considerat, fără putinţă de contestare, ca unul din cei mai mari creatori de poezie din întreaga literatură a lumii. Dacă Goethe s-ar fi stins la treizeci şi trei de ani, ca Eminescu, «Goethe» nu ar exista".

Ibrăileanu a murit în noaptea de 10 spre 11 martie 1936, la Bucureşti. Nu l-am văzut mort şi, de aceea, am considerat totdeauna că e numai dus şi că n-ar fi imposibil să-l întîlnim, pe drumurile cunoscute, cu atît mai mult, cu cît spiritul lui n-a încetat să ne urmărească şi să ne călăuzească în permanenţă. E tot atît de viu, în amintirea noastră, ca în dimineaţa de 11 martie 1936, într-o zi de miercuri, cînd îl aşteptam, în amfiteatrul II-7, pe profesorul Giorge Pascu, de la literatura română veche, şi colega noastră Jana Miulescu ne-a comunicat că la secretariat a sosit o telegramă, prin care se anunţă moartea lui Ibrăileanu. Fără să ne gîndim cum ar putea reacţiona profesorul Pascu, găsind amfiteatrul gol, şi fără nici un îndemn din partea vreunuia dintre noi, ne-am adunat, în linişte,

foile de curs şi ne-am îndreptat spre uşă. Am coborît în Fundacul Buzdugan (actuala Stradă Flamura Roşie, numită, din 1989, strada Garabet Ibrăileanu), unde profesorul nostru îşi avea locuinţa, ne-am ridicat la Copou, sperînd să-l întîlnim pe stradă, ne-am risipit pe toate arterele oraşului pe care el l-a înnobilat prin activitatea desfăşurată aici, căutîndu-l peste tot, aşa cum îl mai căutăm şi astăzi, refuzînd să credem că revederea lui nu mai este posibilă. Gîndurile noastre continuă să ne fie dominate de el; spiritul lui ne urmăreşte fără întrerupere şi, de multe ori, coboară şi ne populează visurile. În amintirea noastră el va trăi pînă la sfîrşitul zilelor ce ni s-au dat.

1991

Liviu Rebreanu (Cum l-am cunoscut)*

După George Coşbuc, al doilea scriitor mare care s-a ridicat de prin părţile Năsăudului a fost Liviu Rebreanu. Faptul că prin 1908, puţin înainte de a trece Carpaţii şi de a se stabili la Bucureşti, era ajutor de notar la Nepos, localitate pomenită, de mai multe ori, în *Ion* şi în alte opere ale scriitorului, sub numele vechi de Vărarea, şi i-a cunoscut pe părinţii mei, am auzit vorbindu-se despre el, în casă, încă din vremea copilăriei, Păstrăm, pînă astăzi, un act de familie, scris în ungureşte şi semnat de Rebreanu., La arhivele statului din Cluj se vor fi găsind şi altele, deşi, îmi aduc aminte, din spusele tatălui meu, că după 1918, în multe sate de pe Valea Someşului, arhivele comunale au fost devastate şi arse.

Din Vărarea era şi una din eroinele cărţilor lui Rebreanu, Virginia Gherman, în realitate Virginia Grivase, din *Ion* (v. *Opere*, IV, p. 370-374, 415-424), cu care părinţii mei erau în relaţii de prietenie. Prin intermediul ei s-au publicat, imediat după primul război mondial, cincisprezece poezii ale tatălui meu, trimise, acasă, de pe frontul austriac, sub formă de scrisori (v. *Dor şi jale. Patimi şi suferinţe. Poezii culese din război, aranjate şi publicate pentru popor*, de dr. Emil Precup, Tiparul Tipografiei Diecezane, Gherla, 1920, p. 9-21).

Rebreanu cunoştea bine toate satele de pe Valea Someşului; funcţionase, temporar, ca ajutor de notar, în multe dintre ele. Dintre eroii originari din Vărarea a fost recrutat şi cel mai beţiv popă din ţinut (v. *Opere*, IV, p. 133, 179, 181, 184, 185, 372, 567, 573). Lucrul acesta mi-a fost confirmat atît de părinţii şi bunicii mei, cît şi de alţi bătrîni din partea locului.

La şcoala primară din Năsăud, şi anume în clasa a III-a, l-am avut învăţător pe Teodor Zăgrean, urmaşul lui Vasile Rebreanu, tatăl scriitorului, la şcoala din Prislop, adică din Pripas, pomenit, şi el, în *Ion* sub numele de Nicolae Zăgrean (*Opere*, IV, p. 408, 409, 410, 411, 424, 434, 441, 442, 443, 468, 469, 472, 473, 480, 508, 509, 553, 554, 556, 557, 561, 566, 567, 568, 570, 572, 573). Tatăl lui Rebreanu a fost, după cum se ştie, coleg de clasă cu Coşbuc, la liceul din Năsăud. Alţi colegi de-ai poetului, pe

* Articolul a apărut, într-o formă prescurtată, în revista „Cronica", IX, 10.V.1974, nr. 19, p. 4 (n.e.).

care, întîmplător, i-am cunoscut, au fost preoții Ion Pop, din Mărișel, și Zaharia Bulbuc, din Măgura Ilvei.

Patriotismul local, care era foarte pronunțat la Năsăud, a impus atenției noastre și pe Rebreanu, pe lîngă Coșbuc, care ocupa, fără nici o îndoială, locul întîi în preferințele literare ale oamenilor de acolo. Așa se face că, încă de timpuriu, am luat contact cu literatura lui Rebreanu, pe care, la vîrsta aceea, o apreciam nu atît sub raport artistic, cît prin „recunoașterea" oamenilor și locurilor din ea. Este explicabil, deci, interesul cu care ne constituiam în grupușoare și plecam spre Pripas, în vederea identificării atmosferei și a eroilor din *Ion*. De lucrul acesta avea să afle și Rebreanu, care îl va consemna în cunoscutele sale *Mărturisiri*: „De cînd romanul *Ion* a devenit prea cunoscut, și satul Prislop a dobîndit o faimă pe care n-a nădăjduit-o niciodată, călătorilor de marcă li se arată de șefii autorităților din Bistrița sau din Năsăud casa în care ar fi stat învățătorul Herdelea, crucea de la intrarea din sat, casa lui Ion Glanetașu, cîrciuma lui Avrum, pe care azi o ține un nepot de-al lui, și diverse alte lucruri din roman. *Inutil să spun că elevii liceului din Năsăud se plimbă deseori pînă la Pripas, urmînd pașii lui Titu Herdelea și ai surorilor lui, căutînd să fixeze cu precizie locul unde s-a întîlnit Titu cu d-na Roza Lang și altele, și altele...*" (*Amalgam*, p. 33).

Numele localității Jidovița nu se impusese, încă, în mod definitiv, în conștiința publicului; noi îi spuneam mai mult după numele de altădată, Tradam. Schimbarea avea să se definitiveze ceva mai tîrziu, nu fără ajutorul oficialității, cum a arătat nu numai Nicolae Drăganu, ci și Rebreanu însuși. Într-adevăr, în lucrarea *Toponimie și istorie* (Cluj, 1928), a cunoscutului filolog năsăudean, găsim, la pagina 127, următoarea afirmație: „Astăzi Tradamul este numit Jidovița, nume luat din romanul *Ion* al lui L. Rebreanu".

Și, acum, mărturia scriitorului însuși: „Armadia e numele găsit orășelului Năsăud, precum și Jidovița indică satul ce se numea înainte Tradam, dintre Năsăud și Prislop. Comisiunea oficială care, după Unire, a revizuit și verificat numele tuturor localităților din România Mare, a adoptat, în loc de Tradam, numele Jidovița pe care i l-am dat eu în roman și care exprimă într-un fel și o realitate..." (*Amalgam*, p. 32).

Îmi aduc aminte ce vîlvă a stîrnit, printre noi, elevii, ideea lui Bogdan-Duică, de a identifica eroii din *Ion*, cu tipurile lor reale din Pripas și din localitățile învecinate. Ne deruta, pe alocuri, faptul că scriitorul n-a respectat, totdeauna, numele localităților, ci, adesea, le-a schimbat între

ele. Sub impresia acestor investigații, unul dintre colegii mei de clasă a trimis un articol „Vieții românești", în care îl „demasca", pe Rebreanu că ar fi falsificat realitatea. Firește, articolul n-a putut fi publicat, din motivele la care se referă Rebreanu însuși, în *Mărturisirile* sale, cînd aduce în discuție și inițiativa, rămasă fără rezultate, a lui Gh. Bogdan-Duică (*Amalgam*, p. 44).

Cunoașterea, amănunțita, a regiunii, ne-a ajutat să identificăm localitățile în care autorul plasează acțiunea lucrărilor sale, împotriva numelor schimbate. Așa, spre exemplu, prezența toponimicului Măgura, anume cotitură, spre stînga, a căii ferate, înainte de intrarea în sat, crîșma lui Aron, care a existat în realitate, numele unor intelectuali cunoscuți, ca Grozea (de fapt Groze), Dumitru Boșca și Constantin Partenie, nume obișnuite în Maieru, dar necunoscute în Vărarea, ne-au încredințat că acțiunea din *Cuibul visurilor* se petrece la Maieru, de unde tatăl povestitorului, învățător, cum se știe și cum ni se spune și în această bucată, pleacă la Prislop, ca să aibă o școală mai aproape, cînd i se ridică băieții și urmează să treacă la liceu.

În *Proștii,* cu acțiunea în gara Năsăud (v. *Opere*, II, p. 18), nu poate fi vorba de un bilet pînă la Salva (*ibid.*, p. 15, 17, 19), la numai trei km de oraș, din cauză că această distanță n-o parcurge nimeni cu trenul, nici astăzi, darmite în vremea lui Nicolae Tabără, care se vede că a venit, la gară, de la Prislop, fiindcă numai acolo era cunoscut, pe vremuri, numele acesta. Distanța de la Năsăud la Salva e sensibil mai mică, decît pînă la Prislop, și cei doi țărani n-aveau nevoie să plece, pentru aceasta, pe vreme de noapte, și să aștepte, ceasuri întregi, pentru o călătorie de zece minute, cu trenul personal. Prin Salva trebuie să înțelegem altă localitate, mai îndepărtată.

În schimb, *Lechința* (*Opere*, IV, p. 309), numele unei cunoscute localități din sudul Bistriței, plasată, însă, în *Ion*, pe Valea Diugului, afluent al Someșului care izvorăște în partea de nord a județului, în munții dinspre Maramureș, nu poate fi decît Tîrlișua, satul în care s-a născut scriitorul. Vireag este, de asemenea, o localitate în județul Bistrița-Năsăud, în apropierea Becleanului, căreia i se spune, azi, Florești. Scriitorul a plasat-o în Sătmar, din necesități artistice (*Opere*, IV, p. 205, 359, 360, 361). Gargalău, de la pagina 241, „satul unguresc" (p. 242), cu preot calvin (p. 244), așezat pe malul stîng al Someșului (p. 244), nu poate fi decît Nimigea, singura localitate care avea populație majoritară ungurească.

Numele acesta, unguresc, cu terminație specifică (*-ău!*), este și el o realitate, în toponimia județului, și anume e vorba de un munte, Gărgăleu, Ghergheleu, proprietate a comunei Nepos, în care Rebreanu a funcționat, ca ajutor de notar, prin anii 1908, și, deci, a avut ocazia să-l audă și să-l rostească, de multe ori, nu numai sub forma aceasta, oficială oarecum, ci și sub cea populară, Gergeleu, mai răspîndită decît cealaltă. În cartea, citată, a lui N. Drăganu, citim, în legătură cu el: „Ghergeleu, care ca apelativ înseamnă pășune, pare a fi identic cu legheleu" (p. 68). Toponimicul apare și la Tiberiu Morariu, *Viața pastorala în munții Rodnei,* București, 1937, p. 44, 80, și tot sub forma populară, curentă la Nepos.

În *Ion* se vorbește de cele două baluri tradiționale, din octombrie și din februarie, pe care le organizau, anual, elevii liceului din Nasăud și la care se adunau toți intelectualii de pe Valea Someșului (*Opere*, IV, p. 113, 118, 165-166, 388). Din lectura romanului respectiv am făcut cunoștință și cu orchestra, celebră, a lui Goghi, din Bistrița (*ibid.*, p. 170, 173, 297), solicitată nu numai la serbările pomenite, ci la toate balurile, din regiune, precum și în stațiunea Sîngeorz, vara, în timpul sezonului. Din cauza aceasta, se întîmpla, uneori, să se amîne data uneia dintre serbările de la Nasăud, fiindcă „lăutarii erau angajați... În alte părți" (*ibid.*, p. 118) și, în funcție de ei, putea fi găsită altă dată.

În sfîrșit, cînd, mai rar, făceam drumul de la Nasăud, peste Dealul Tîrgului, la Bistrița, căutam să identificăm nu numai punctul din care scriitorul a privit spre impunătoarea biserică săsească, din mijlocul orașului, ci și suprapunerea, integrală, a acelei imagini, deosebită pentru noi:

„Din vîrful dealului se deschidea o priveliște măreață. Valea Bistriței, ocrotită sub o pînză fină de ceață argintie, se deștepta din somn în mîngîierile calde ale soarelui tomnatec. Jos, în față, răzimat pe o spinare de pădure cu frunze verzi și ruginii, orașul bătrîn părea plăpînd ca o jucărie de copii, iar turnul bisericii săsești, un paznic uriaș și ursuz, îmbrăcat în straie străvechi, cenușii, mîncate de vreme" (*Opere*, IV, p. 382).

Astăzi imaginea respectivă a orașului nu-l întîmpină pe călător, chiar „din vîrful dealului", ci de mai jos, după ce a lăsat în urmă două cotituri ale șoselei, și ea nu-i „jos, în față", ci, după orientarea călătorului, spre dreapta; din cauza aceasta nu se vede imediat, „din vîrful dealului". De aici, însă, nu rezultă că Rebreanu ar fi denaturat realitatea, ci numai că șoseaua urma, atunci, alt traseu: călătorul venit de pe Valea Someșului, la Bistrița, intra în oraș pe Strada Năsăudului, nu pe Calea Bîrgăului, ca astăzi.

Citeam cu emoție pasajele din *Ion* în care este vorba de cele două localuri, celebre, Rahova (*Opere*, IV, p. 76, 276, 280, 297, 322, 346, 358, 459, 468, 481, 515, 563) și Grivița (*ibid.*, p. 167, 346, 556, 563), pe care năsăudenii le-au botezat așa în amintirea biruințelor ostașilor români din războiul de la 1877. Numirile acestea datează chiar din acea vreme (1878), cînd doi profesori ai liceului din Năsăud au scris și au publicat la Graz, în Austria, o impunătoare istorie a războiului româno-ruso-turc (prof.dr. A.P. Alessi și prof. Massimu Popu, *Resbelulu orientale illustratu*, Graz, 1878, XVI + 724 de pagini).

În discuțiile pe care le aveam cu ceilalți colegi, veniți la liceul nostru de prin Moldova sau din Muntenia, dădeam o importanță cu totul deosebită faptului că romanul *Ion* își începe acțiunea în Năsăud, după cum nu uitam să subliniem, ori de cîte ori se ivea ocazia, că una dintre cărțile lui Rebreanu, și anume *Ciuleandra,* a fost scrisă, în întregime, la Maieru. Cu atît mai mult se găseau într-o situație de invidiat colegii proveniți din familii de intelectuali care l-au cunoscut pe Rebreanu și erau în corespondență cu el. Unele scrisori de-ale lui Rebreanu, adresate prietenilor năsăudeni, din perioada tinereții scriitorului, se păstrează în frumosul muzeu sătesc din Maieru.

Interesul pentru opera lui Rebreanu ne-a fost stîrnit, fără îndoială, în primii ani de școală, mai mult pe linia patriotismului local. Nu țin minte ca vreunul dintre profesorii noștri, de limba română, să ne fi vorbit, în mod special, despre valoarea intrinsecă a cărților sale. Dar îmi aduc aminte cum, descoperind o relatare asupra conflictului dintre țăranii români și sași, „din pricina imașului", care „de cincizeci de ani se judecă și tot n-au ajuns la o hotărîre definitivă" (v. *Opere*, IV, p. 417), am pus-o, imediat, în legătura cu articolul *Un proces multisecular*, publicat de profesorul nostru Virgil Șotropa, în revista „Arhiva someșană", nr. 13, Năsăud 1930, p. 243-311. Trei ani mai tîrziu, problema era discutată și în presă. Așa, spre exemplu, în „Universul" din 2 octombrie 1933, apărea, fără semnătură, următorul articol intitulat *Un proces agrar de 461 de ani*:

Cluj, 29 sept.

„În ziua de 28 septembrie, în fața Curții de Apel, din Cluj, s-a judecat un proces unic în felul său. Completul, format din d-nii consilieri Balaș, Brătescu și Mureșanu, a dezbătut, recursul comunei Nepos, din județul Năsăud, contra sentinței tribunalului Năsăud, prin care acesta a atribuit

comunelor Luşca, Prislop, Cepari şi Slătiniţa o porţiune de teren din hotarul cuvenit şi atribuit prin reforma agrară comunei Nepos.

Procesul agrar, care durează de 461 de ani, între comunele Nepos şi Slătiniţa, era să se închidă pe vremea Consiliului Dirigent, cînd acesta a adus o hotărîre de împăciuire, mulţumind ambele comune, prin împărţirea în părţi egale a terenului care a pricinuit atîta neînţelegere între cele două sate româneşti.

Saşii, fiind interesaţi, au căutat să provoace noi certe între cele două comune, punîndu-le din nou pe drumul justiţiei. Ei au sfătuit comunele învecinate ca, din partea atribuită comunei Nepos, să ceară a li se expropria şi lor cîte o porţiune. Intervenţia aceasta s-a făcut, reluîndu-se calea judecăţii în ce priveşte acest teritoriu. Locuitorii comunei Nepos susţin că hotarul între comuna lor şi Slătiniţa, timp de 461 de ani, a fost pe cununa dealurilor Muncei şi Tîrgului, adică pe culmile ce despart valea Someşului de valea Bistriţei.

Împotriva hotărîrii prin care se atribuise o porţiune de teren, din acela reclamat de comuna Nepos, satului învecinat Slătiniţa, locuitorii din comuna Nepos au făcut recurs, care a fost susţinut în faţa Curţii de Apel din Cluj. Pronunţarea sentinţei s-a amînat, fiind vorba de un litigiu greu de lămurit".

Am reprodus acest articol mai mult cu scopul de a se vedea în ce măsura existau condiţii oarecum speciale pentru un scriitor care, ca Rebreanu, a urmărit, în *Ion*, conflictul pentru pămînt, în viaţa satelor ardelene din jurul Năsăudului.

În articol trebuie corectată şi o greşeală de informaţie: comuna Slătiniţa era, în vremea aceea, pur săsească, iar Neposul, ca şi astăzi, curat românesc. Episodul de mai sus nu este decît un fragment, neînsemnat, din conflictul de lungă durată care a existat între oraşul săsesc, de altădată, Bistriţa, şi populaţia românească din satele de pe Valea Someşului Mare. Istoria acestui conflict, urmărită cu multă competenţă de profesorul Virgil Şotropa, în revista pomenită (1924-1940), a cunoscut o perioadă de oarecare acalmie, abia după 1772, cînd s-a înfiinţat regimentul de graniţă de la Năsăud. Prin această întorsătură, conducerea oraşului Bistriţa n-a mai putut să-şi impună punctul de vedere, iar drepturile cîştigate de ţăranii români, sub habsburgi, le-au dat oarecare independenţa şi, mai ales, curajul de a se apăra, în faţa forurilor superioare, ori de cîte ori se ivea ocazia.

Dar acalmia la care m-am referit este cu totul aproximativă, deoarece conflictele nu s-au aplanat niciodată. Ele aveau să înceteze abia după al

doilea război mondial. Am menționat, mai sus, procesul de la Cluj, care a fost, de fapt, provocat de neînțelegerile care au avut loc, în primăvara anului 1933, între vărăreni și dumitreni, pe un afluent ai Văii Carelor, pe Valea lui Stan, neînțelegere soldată cu mai mulți răniți.

Un moment, mai important decît acesta, în lunga istorie a neînțelegerilor pentru pămînt, este cel din anul 1911, cînd mai mulți vărăreni, printre care și tatăl meu, au fost dați în judecată și vîrîți în închisoare din cauză că, în urma unui conflict asemănător, au plecat la Budapesta să se plîngă împăratului, venit, întîmplător, acolo, de la Viena. Episodul a fost consemnat de presa vremii. Între alte ziare s-a ocupat de el „Foaia Poporului" din Budapesta. Se păstrează o fotografie a celor nouă țărani, din Nepos, care au alcătuit delegația, o copie de pe memoriul adresat împăratului, alcătuit de tatăl meu, precum și cîteva scrisori trimise de D. Birăuțiu, directorul „Foii Poporului", tatălui meu.

S-a păstrat, de asemenea, și o scrisoare, în versuri, pe care tatăl meu o trimitea acasă, în 1912, din închisoarea din Bistrița.

Am relatat faptele de mai sus din motivul că ele rezultă din relațiile care au existat, în trecut, între țăranii din părțile Năsăudului. În frămîntările generale, din rîndul țărănimii, pe care Rebreanu le-a urmărit cu deosebită atenție, asemenea întîmplări nu puteau decît să-i întărească hotărîrea de a le trata pe plan artistic și de a face să se audă, cît mai departe, „glasul pămîntului".

Amintirea primei întîlniri cu Liviu Rebreanu este vagă. Eram elev, în clasa a doua, cînd a avut loc dezvelirea bustului lui George Coșbuc, în fața liceului nostru. Participam pentru prima dată la o asemenea sărbătoare, cînd am avut ocazia să ascult mai mulți vorbitori pe care îi cunoșteam numai după nume; printre ei Gh. Bogdan-Duică și Ion Lupaș. Liviu Rebreanu a vorbit în numele Societății Scriitorilor și, printre altele, a spus: „Coșbuc a făcut revoluție în poezia românească. El a introdus pe țăranii noștri în poezie, țărani adevărați, cu păcate și calități mari, cu dureri și bucurii, oameni întregi,. Pînă la el, în poezia românească țăranul era fantoșă de operetă sau martir de melodramă. Coșbuc l-a cîntat întâia oară așa cum este".

Au trecut nouă ani pînă l-am întîlnit, din nou, de data aceasta la Iași, ca invitat al nostru, al studenților de la Facultatea de Litere, cînd a dezvoltat conferința *Iubirea în literatura*, publicată, mai tîrziu, în volumul *Amalgam* (p. 220-256). Textul din volum este însoțit, în notă, de următoarea

informaţie: „Conferinţă ţinută întîia oară în aula Universităţii din Iaşi” (p. 220), iar titlul, uşor modificat faţă de afişul din 1935: *Literatura şi iubirea.*

Scriitorul a venit, la Iaşi, însoţit de doamna Fanny Rebreanu, dar nu de la Bucureşti, ci de la Vatra Dornei, unde a conferenţiat despre Coşbuc. Afirmaţia mea este confirmată de următoarea informaţie extrasă din ziarul ieşean „Opinia” (marţi, 28 mai 1935, p. 3, col. 3):

„Două conferinţe

... Societatea Studenţilor în Litere şi Filozofie... organizează pînă la sfîrşitul anului universitar încă două conferinţe, importante atît prin subiectele alese, cît şi prin persoanele care le vor ţine.

Prima este a d-lui Liviu Rebreanu cu subiectul *Iubirea în literatură.*

A doua este a d-lui G. Topîrceanu, subiectul ales fiind: *Debuturi literare şi revista* Viaţa *Românească.* D-nul Topîrceanu nu s-a fixat încă asupra datei ţinerii conferinţei. Dl. Rebreanu va vorbi în aula Universităţii, marţi, 28 mai, ora 6 p.m. Marele romancier va sosi în gara Iaşi, cu trenul ce vine dinspre Paşcani, la ora unu şi jumătate, în ziua cînd e fixată conferinţa, – unde va fi întîmpinat de studenţii de la Litere...”.

Fiind anunţaţi de sosirea lui, l-am aşteptat în gară, cu un grup numeros de colegi şi, la coborîrea din tren, am fost cel dintîi care l-am întîmpinat. A fost plăcut surprins cînd i-am spus că sînt năsăudean şi a început să mă întrebe despre unii oameni de acolo. Am făcut, cu grupul întreg, o fotografie chiar pe peronul gării.

Conferinţa a avut loc, cum s-a putut vedea din anunţul din „Opinia”, în ziua de 28 mai 1935, în aula veche a Universităţii, şi ea ne-a impresionat prin atitudinea ştiinţifică de care dădea dovadă Rebreanu. Nu era un orator propriu-zis, dar expunerea era foarte închegată şi conferinţa a plăcut.

Din discuţiile de după conferinţă, cînd mi-a dat şi un autograf pe volumul *Metropole,* am înţeles că îl atrăgea vechea capitală a Moldovei prin atmosfera europeană creată de *Viaţa românească* la care Rebreanu a colaborat începînd cu nr. 9 din 1911 şi, mai ales, în anii 1920-1922. Îşi amintea, cu plăcere, că unele dintre primele recenzii asupra lui *Ion* au apărut aici, sub semnătura lui Tudor Vianu şi Octav Botez, după cum nu i-au scăpat cele cîteva rînduri ale lui Ibrăileanu, din *Studii literare* (p. 62-63). Îşi amintea, de asemenea, cu emoţie, de anii războiului, cînd a reuşit să fugă de sub ocupaţia germană, din Muntenia, şi să se refugieze

la Iaşi. Mi-a şi spus că ar vrea să vadă casa, din Păcurari, în care a stat în vremea aceea.

De Iaşi se leagă, într-un fel, şi apariţia romanului *Ion*, în editura „Viaţa românească", după cum de aici şi-a luat subiectul pentru romanul *Adam şi Eva*, carte „lipsită de valoare", după părerea lui Ibrăileanu (loc.cit., p. 63), dar, totuşi, cea mai dragă autorului ei (v. *Amalgam*, p. 59): „Pretextul romanului *Adam şi Eva* e o scenă trăită prin septembrie 1918, la Iaşi" (*Amalgam*, p. 52).

Spre sfîrşitul convorbirii noastre, ne-am „întors" la Năsăud. M-a întrebat despre unii oameni de pe acolo, ca şi despre unii dintre eroii cărţilor sale, în primul rînd despre notarul Stoessel *(Opere*, IV, p. 77, 123, 202, 277, 296, 320, 379, 404, 405, 406, 409, 438, 545, 547), care, cel dintîi, i-a întins o mînă de ajutor lui Vasile Rebreanu, tatăl scriitorului, imediat după suspendarea din învăţămînt şi înlocuirea lui cu Teodor Zăgrean (*vol.cit.*, p. 408-409).

După spusele lui Rebreanu (*Amalgam*, p. 42), printre numele păstrate, în roman, şi nemodificate este şi cel a lui Stoessel, care, se vede tot de acolo, l-a vizitat, la Bucureşti, poate tocmai în vremea în care eu eram elev la Năsăud.

Îmi dau seama că în aceste amintiri, sprijinite şi pe anume pagini de istorie locală, care l-au putut influenţa pe Rebreanu în conturarea acţiunii şi, mai ales, a unor personaje din *Ion,* cititorul nu va găsi lucruri hotărîtoare pentru o mai bună cunoaştere a procesului de creaţie din opera scriitorului. Critica literară va reţine, fără îndoială, foarte puţin din spusele mele. M-am gîndit, totuşi, că în cazul unui scriitor realist, ca Rebreanu, elementele biografice, oricît de mărunte, nu pot fi indiferente cercetătorului orientat spre critica ştiinţifică. Nu-mi fac însă nici o iluzie şi, în acelaşi timp, îmi dau seama că, aşa cum Ibrăileanu, care a copilărit la Bîrlad, unde trăia Vlahuţă, a dat, pe alocuri, caracter de legendă portretului pe care i l-a făcut scriitorului preferat, tot aşa eu mă voi fi depărtat, uneori, de realitatea pură şi i-am împrumutat lui Rebreanu ceva din atmosfera care domina viaţa intelectuală a Năsăudului, în vremea copilăriei mele.

1974

Rebreanu la Năsăud

Liviu Rebreanu este, după cum se ştie, originar din judeţul Bistriţa-Năsăud. Părinţii lui proveneau, amîndoi, din zona vestică a judeţului, dintre Beclean şi Reteag. Mama, din familia Diugan, cobora din satul Diug, Dumbrăviţa de azi. Nu departe de Dumbrăviţa, mai sus spre munte, se găseşte comuna Tîrlişua, în care s-a născut scriitorul în ziua de 27 noiembrie 1885. Tatăl lui, originar dintr-un sat din apropierea Becleanului, era învăţător acolo. De numele comunei acesteia nu se leagă nici o amintire a copilului, din cauză că părinţii lui s-au mutat la Maieru, în apropierea Rodnei, cînd el nu ajunsese încă la vîrsta înţelegerii. Acolo a copilărit Liviu şi acolo a început să dezlege tainele lumii. De Maieru se leagă aproape toate amintirile primei vîrste, precum şi unele scene din romanul *Ion*, clădite pe realităţile, acolo, cum avea să mărturisească Rebreanu însuşi. Maierul este *Cuibul Visurilor* de care ne vorbeşte scriitorul în bucata cu titlul de mai sus, împotriva faptului că numele satului nu este indicat acolo, a fost schimbat cu Vărarea. Dar identificarea lui nu stă sub nici un semn de întrebare. Cotitura căii ferate, chiar la intrarea în sat, cînd vii dinspre vest, prezenţa impunătoarei Măguri, ca şi anume amănunte referitoare la viaţa oamenilor, ori numele unora dintre ei, duc, în mod sigur, la identificarea localităţii cu Maierul. În sprijinul acestei afirmaţii vin, apoi, declaraţiile repetate ale scriitorului din care rezultă ca Maierul şi Someşul sunt, pentru el, locurile cele mai frumoase de pe pămînt.

Copilăria scriitorului a continuat, mai tîrziu, la Prislop, în Pripasul din *Ion*, unde a fost mutat învăţătorul Rebreanu cînd numeroşii lui copii s-au apropiat de vîrsta şcolii medii. De la Prislop se puteau frecventa şcolile din Năsăud parcurgînd cei cîţiva kilometri pe jos, cum cu siguranţă i-a parcurs şi Rebreanu în clasele I şi a II-a, cînd era elev la Năsăud. Tot aşa procedau şi colegii mei, prislopeni, acum 70 de ani.

Primii 10-11 ani Rebreanu i-a trăit intr-un mediu pur românesc, în care nu putea fi auzit nici măcar un cuvînt într-o limbă străină. În anii 1895-1896, cînd elevul Rebreanu a frecventat primele două clase, la liceul din Năsăud erau, în total, 250-260 de elevi, toţi români, greco-catolici, în primul rînd, şi ortodocşi, aproximativ 20%. Un singur elev era romano-catolic, dar şi acela trecut, în anuar, tot român.

În această atmosferă a trăit şi s-a format scriitorul. Din clasa a III-a a trecut la şcoala maghiară de stat din Bistriţa, unde a început să înveţe nu numai ungureşte, ci şi nemţeşte. Afirmaţia doamnei Fany că soţul ei ştia ungureşte din familie a fost combătută de profesorul bistriţean Ştefan Lup, care a arătat că Vasile Rebreanu a fost mereu ameninţat cu scoaterea din învăţămînt tocmai pentru motivul că nu ştia ungureşte.

Ştefan Lup a combătut şi ideea potrivit căreia elevul Rebreanu ar fi trecut, de la Năsăud, la o şcoală germană şi îşi motiva punctul de vedere prin imposibilitatea învăţătorului Rebreanu de a suporta cheltuielile şcolare la liceul german. La şcoala maghiară existau burse de stat şi sigur că părinţii scriitorului n-au rămas indiferenţi în faţa acestei situaţii.

Intrat la şcoala maghiară unde urma să înveţe două limbi străine deopotrivă de dificile, Liviu Rebreanu a neglijat, prin forţa lucrurilor, cultivarea limbii proprii, fapt de care se va resimţi activitatea lui mai ales în anii de început. Firul acestor preocupări avea să fie preluat abia după ce şi-a dat demisia din armată şi s-a întors la Prislop. Dar din motivul că aici nu avea cum să rămînă multă vreme, pe capul unei familii împovărate cu mulţi copii şi cu un singur salariu, a fost obligat să-şi caute diferite servicii spre a putea cîştiga un ban. În Măgura Ilvei, ca şi în Vărarea, unde a fost angajat temporar într-un post de oficiant la primărie, componenţa naţională a oamenilor era, ca şi în Maierul copilăriei şi în Prislop, absolut românească; nu exista nici măcar o familie de altă naţionalitate. În felul acesta Rebreanu şi-a consolidat cunoştinţele de limba română. Rămînea să se iniţieze, în continuare, în domeniul limbii literare şi lucrul acesta avea să-l facă, după cum ne-a mărturisit iarăşi singur, cu ajutorul marilor scriitori de dinaintea lui, în primul rînd cu Ion Creangă şi cu I.L. Caragiale.

Din greutăţile mărturisite de el însuşi, încercate în planul limbii literare, unii interpreţi grăbiţi ai operei sale au tras concluzia că scriitorul, după ce s-a exercitat mai mulţi ani în ale scrisului elaborînd lucrări în limba maghiară mai ales, a fost pus în situaţia să „reînveţe limba proprie". Cum s-o reînveţe, cînd a fost, tot timpul, singura limbă pe care o vorbea?!

În copilăria mea, atmosfera literară de la Năsăud, dar nu numai acolo, era dominată de poezia lui Coşbuc, căreia nu-i putea fi opusă nici o altă operă literară. Rebreanu însuşi vorbeşte despre Coşbuc cu mare admiraţie. Năsăudenii se lăudau, fără îndoială, şi cu Rebreanu, dar, din discuţia cu ei, se vedea că e vorba mai mult de o „simpatie" care nu pleca din cunoaşterea operei, ci mai degrabă dintr-o atitudine patriotică, de „patriotism local". Chiar din expunerile profesorilor mei de limba română,

unii dintre ei foarte buni, nu se vedea căldura la care ne-am fi putut aştepta, vizibilă în orice ocazie cînd venea vorba despre Coşbuc. Îmi aduc aminte că noi, elevii, căutam să identificăm locul în care s-a petrecut cutare scena din *Ion*, pe drumul dintre Pripas şi Jidoviţa, iar studenţii lui G. Bogdan-Duică, originari din părţile noastre, erau îndrumaţi să identifice, în locul unde se petrece acţiunea, pe Ion, pe Rodovica şi pe ceilalţi. Cel mai uşor de recunoscut era preotul din Prislop, pe care eu însumi l-am cunoscut şi am stat de vorbă cu el, cum am stat şi cu Rodovica.

Pentru mine, Rebreanu a reluat contactul cu Năsăudul, pentru prima dată, în iunie 1926, cu ocazia dezvelirii bustului lui Coşbuc, din faţa liceului, cînd a şi vorbit, şi a vorbit foarte frumos despre poetul atît de preţuit acolo. Rebreanu dispunea de o frumoasă cultură literară, dovedită şi cînd a vorbit despre Creangă, spre exemplu, a făcut o apreciere asupra lui Coşbuc, prin care se apropie de ceea ce a spus, atît de clar şi de just, Ibrăileanu, în 1918, cu ocazia morţii poetului din Hordou. Am extras din scurtul cuvînt de la 20 iunie 1926 doar cîteva rînduri, deşi el ar trebui reprodus în întregime, cu atît mai mult, cu cît a rămas necunoscut excelentului editor Nicolae Gheran şi nu este inclus în sumarul nici unuia din cele XVI volume de *Opere*: „Pentru noi scriitorii, Coşbuc înseamnă gloria literară ideală. El n-a fost decît poet şi numai poet. Prin poezia pură a cucerit unanimitatea cunoştinţelor româneşti, a devenit un simbol naţional. Poezia lui n-a avut nevoie de accente străine artei ca să se impună. Prin geniul lui s-a manifestat necesitatea de frumos a sufletului românesc, care e permanentă în orice împrejurări. De aceea poezia lui poartă pecetea eternităţii, ca şi sufletul colectiv din care a izvorît şi căruia i-a dat expresie". (*Serbările de dezvelire a bustului lui George Coşbuc,* Bistriţa, 1926, p. 23).

Un prim pas în vederea întoarcerii lui Rebreanu la ai săi, între oamenii cărţilor sale, l-a constituit inaugurarea casei-muzeu de la Prislop, care are şi ea istoria ei. Casa în care a locuit Vasile Rebreanu, cu familia lui, a fost demolată, prin deceniul al patrulea, şi a trebuit reconstruită, fapt care a fost realizat de locuitorii satului Prislop, îndrumaţi de profesorii din Năsăud şi de unii universitari din Cluj, în frunte cu neuitatul Ion Breazu, cel mai mare specialist în problemele literaturii din Transilvania.

Inaugurarea casei a avut loc în primăvara anului 1957, în luna mai, cînd a vorbit, printre alţii, scriitorul Eusebiu Camilar, iar colegul meu de facultate D. Florea-Rarişte a recitat un frumos poem original, intitulat *Ion*, care a şi fost publicat în ziarul „Făclia Ardealului", din Cluj, pe data de 2 iunie 1957, iar mai tîrziu avea să fie republicat, de mine, în revista

„Cronica" din 16-30 noiembrie 1994. Ion Breazu, fiind suferind, n-a putut participa la inaugurarea casei.

În acelaşi an, 1957, s-au pus bazele muzeului sătesc „Cuibul Visurilor", din Maieru, la iniţiativa profesorului Sever Ursa, care a avut, apoi, grijă să-l îmbogăţească şi să-l dezvolte, an de an, aşa încît, astăzi, el constituie un muzeu model.

La Năsăud, într-una din sălile fostului hotel „Rahova", cunoscut cititorilor din romanul *Ion*, a fost adăpostită biblioteca „Liviu Rebreanu", alături de altă sală pusă la dispoziţia Bibliotecii „George Coşbuc".

Se cuvine să menţionăm, aici, fie şi în fugă, apariţia unor studii datorate unor cărturari năsăudeni, cu care se încheie activităţile de cinstire a lui Rebreanu, înainte de centenarul din noiembrie 1985, care, de fapt, a început să fie pregătit încă din toamna anului 1983 şi, mai ales, pe parcursul anului 1984. Se remarcă, între aceste intervenţii locale, studiul, excelent, al profesorului Ştefan Lup, referitor la şcoala pe care a urmat-o Rebreanu la Bistriţa, studiu publicat în „Steaua"(1970). O menţiune specială merită monografia iniţiată de regretatul Pompei Boca, privind legăturile scriitorului cu oamenii de pe Valea Ilvei. Se cuvine, de asemenea, să mai menţionăm şi lucrarea mai nouă *Constelaţia Liviu Rebreanu,* datorată lui Sever Ursa şi Mihail Vlad, apărută la Tîrgovişte în anul 1994.

În cinstea centenarului, a fost construită o nouă clădire la Prislop, în imediata vecinătate a casei Rebrenilor, prevăzută, între altele, cu un mic amfiteatru destinat şedinţelor de comunicări şi vizionării de filme. La Maieru s-a supraetajat clădirea muzeului, iar spre Tîrlişua s-a modernizat şoseaua pe o distanţă de aproximativ 25 de kilometri. În 1985, prin centenar s-au pus bazele unei tradiţii care nu va mai fi abandonată. Ca şi în cazul centenarului Eminescu, din 1989, manifestările de cinstire a scriitorului nu aveau să se termine cu expirarea anului respectiv. Ele au continuat în toţi anii care au urmat. Centenarul s-a desfăşurat în continuare, fără întrerupere. La Bistriţa, la Năsăud, la Prislop, la Maieru, Tîrlişua şi Beclean, Rebreanu a fost prezent, iar dialogul lui cu urmaşii eroilor din cărţile pe care le-a scris a căpătat caracter permanent. Nu ne putem ocupa de toate manifestările care au avut loc în această perioadă în judeţ. Ne vom opri doar la cele din toamna trecută (23-24 septembrie 1995) la Ilva Mare şi de la Măgura Ilvei, spre a sublinia importanţa unităţii de acţiune în cinstirea lui Rebreanu. S-a dezvelit, în ambele localităţi menţionate, cîte o placă comemorativă în amintirea trecerii şi poposirii scriitorului pe acolo. Au avut loc simpozioane şi diverse manifestări cu caracter popular. Au

fost organizate spectacole artistice. Inițiativa a aparținut despărțămîntului din Năsăud al ASTREI (președinte Ioan Seni) și al celui din Ilva Mare (președinte profesorul Pavel Berengea). Acțiunea a fost sprijinită, cu entuziasm, nu numai de cei doi primari, inimoși, Pavel Pop, din Ilva Mare, și Octavian Bora, din Măgura Ilvei, ci și de toți locuitorii comunelor respective. Ei și-au întîmpinat sărbătorește oaspeții, nu numai cu pîne și sare, ci și cu niște demonstrații specifice de-a lungul satului, călări. Substanțial a fost, în același timp, sprijinul acordat de forurile județene, de la Inspectoratul Școlar, la Prefectură și la Inspectoratul de Cultură. Se vede bine cum viorile erau frumos acordate în vederea susținerii unui concert pe care am dori să-l vedem cît mai des repetat. În felul acesta, cinstirea scriitorului Rebreanu nu s-a mai rezumat la gestul unei manifestări formale, de „patriotism local", ci ea s-a dovedit a fi pornită din convingerea că scriitorul și-a făcut loc în amintirile conjudețenilor lui, că scriitorul continuă de acolo unde se găsește, să le îndrume pașii și să le deschidă ochii asupra priveliștilor lumii.

Interesul pentru creația lui Rebreanu este tot așa de mare și în alte zone ale țării, nu numai la Năsăud. De fapt, el se bucură de aceeași prețuire pretutindeni în țară, iar opera lui constituie una dintre marile realizări ale literaturii noastre. Pretutindeni au și au avut loc diverse sesiuni științifice și simpozioane în care se dezbat probleme legate de creațiile lui Rebreanu. Toți criticii literari, de valoare, s-au grăbit să-i consacre studii și cărți. Faima lui a depășit de multă vreme granițele țării. Romanele *Ion, Pădurea spînzuraților, Răscoala* i-au asigurat un prestigiu de care nu se mai bucură nici un alt romancier român. Nimeni nu l-a putut egala în puterea de a crea oameni ori în concurența pe care o face stării civile. Foarte apreciate au fost și sunt cărțile lui traduse în alte limbi, începînd încă din deceniul al treilea al secolului nostru. De altfel, încă de la apariția lor, *Ion* a fost socotită a fi o adevărată epopee a poporului nostru, corespondent, în literatura națională, a cărții lui Tolstoi *Război și pace*, iar *Pădurea spînzuraților* este socotită, pînă astăzi, drept una din cele mai reușite creații dintre cele inspirate din primul război mondial. Scriitorul este considerat a fi nu numai creatorul romanului nostru modern, ci și cel mai important realizator al lui.

1996

Hronicul şi cîntecul vîrstelor

Cînd l-am văzut ultima dată pe Lucian Blaga, acum 10-11 ani, la Cluj, îmi spunea că are gata de tipar mai multe volume din domenii diferite: poezie, filozofie, teatru, memorialistică, traduceri. După moartea lui au fost publicate *Poeziile*, pe care singur le pregătise, şi piesa *Anton Pann*, cu care şi-a început stagiunea actuală Naţionalul ieşean. Nu de mult, Editura Tineretului ne-a făcut plăcuta surpriză de a ne pune în faţa unei alte lucrări postume a marelui scriitor. Este vorba, de data aceasta, de o operă cu caracter autobiografic, deosebit de importantă pentru cunoaşterea poetului, filozofului, a dramaturgului şi a omului Blaga, dar, în acelaşi timp, cu totul instructivă pentru tineretul nostru studios. Într-adevăr, autorul ei, rămas orfan de tată la vîrsta de 13 ani, a cunoscut, de mic, tot felul de greutăţi pe care le-a învins, însă, datorită, în primul rînd, încrederii nestrămutate în steaua lui şi, în al doilea rînd, hărniciei şi conştiinciozităţii de care a dat dovadă în toate împrejurările.

Scriitorul face parte dintr-o familie de cărturari, dintre care mai cunoscuţi sînt tatăl său, unchiul Iosif şi episcopul Vasile Moga. Tatăl său citea filozofie germană (Kant, Schopenhauer) şi primele îndemnuri îi vor fi venit, viitorului filozof, de la dînsul. Poate tot cu el semăna şi în privinţa calmului, de care da dovadă, precum şi în faptul că era „rar la vorbă". Mamă-sa, care „trăia aievea într-o lume croită pe măsura celei folclorice" (p. 44), i-a transmis, cu siguranţă, pe lîngă simpatia pentru folclor, şi o oarecare înclinaţie către elementele de magie (p. 46), de care se resimte, din cînd în cînd, concepţia sa filosofică.

Din povestirile nu prea numeroase ale mamei, copilul a putut împrumuta subiectul unor opere ale sale, cum ar fi poemul dramatic *Învierea*. Impresionat de apropierea mare, sub aspect tematic, a acestei lucrări cu anumite poezii de tinereţe ale lui Coşbuc, m-am adresat, lui Blaga, printr-o scrisoare, cu cîteva zile înainte de a muri, la care, se înţelege, el n-a mai avut răgazul să-mi răspundă.

Fără să fie vorba de aceleaşi texte folclorice, care l-au inspirat pe Coşbuc, constat că tot poezia populară stă şi la baza poemului său, că informatorul imediat al scriitorului a fost mama sa (v. p. 23-24).

Orientarea spre cultura germană, inițiată, după cum am văzut, în familia scriitorului, ia amploare după înscrierea sa la școala primară cu limba de predare germană, mai întîi, și, apoi, la gimnaziul săsesc din orașul Sebeș – Alba, situat la numai 4 km de Lancrăm, comuna natală a lui Blaga. În vremea cît Blaga era elev în acest gimnaziu, au avut loc serbările centenarului morții lui Schiller. Scriitorul își amintește, cu emoție, nu numai de faptul că li s-au împărțit, cu această ocazie, tuturor elevilor din școală, în mod gratuit, „broșuri și cărțulii" despre viața și opera autorului „Hoților" (p. 49), ci și cum admira pe „studenții" mai mari care citeau, cu voce tare, ori recitau anumite poezii ale lui Schiller". Iată cum gimnaziul din Sebeș – Alba a exercitat o influență hotărîtoare asupra dezvoltării ulterioare a elevului Blaga, împotriva propriilor sale hotărîri de a deveni arhitect (p. 14) și împotriva îndemnurilor fraților mai mari, care încercau să-l îndrumeze spre o carieră practică. Contactul permanent cu o serie de profesori de aici, care studiaseră la Universitățile din Germania, îi deschid elevului Blaga gustul pentru filozofie, încît nu-i de mirare că, la o vîrstă fragilă, face cunoștință și cu „Faust", din care se publicaseră fragmente în „Convorbiri literare", și cu unele idei ale lui Vasile Conta, pe care le putea urmări în aceeași revistă (v. p. 89). Era un prim contact cu terminologia filozofică, în mare parte de proveniență greacă și latină. Cele mai numeroase nume proprii, întîlnite în *Hronic,* subliniază preocupările, tot mai insistente și mai statornice, ale tînărului elev în direcția filozofiei. Sîntem, așadar, prin intermediul acestei cărți, în măsură să apreciem drumul lung străbătut de scriitorul nostru nu numai spre realizarea cunoscutelor sale lucrări originale, ci și pe cel care a dus la efectuarea unor traduceri printre care mi se pare că *Natan înțeleptul,* al lui Lessing, și *Faust,* al lui Goethe, sînt cele mai importante. Ultima traducere pomenită împodobește, alături de textul original și de unele izvoare de care s-a servit Goethe, precum și alături de alte traduceri într-o serie de limbi europene, vitrinele cunoscute din casa-muzeu a celebrului scriitor german, de la Weimar.

În același timp, însă, scriitorul nostru cochetează și cu muzele și, încă în anul 1910, cînd nu avea decît 15 ani, trimite o poezie la revista „Luceafărul", care, însă, nu i se va publica (p. 102), și alta la ziarul „Românul" din Arad, care va vedea lumina tiparului. Din vremea aceasta datează primele proiecte, pentru viitor, ale poetului.

De la Sebeș, elevul se îndreaptă spre Brașov, oraș mult mai mare, unde exista un liceu românesc și unde profesa și unchiul său, Iosif Blaga.

Greutățile pe care le întîmpină viitorul scriitor, aici, sînt, iarăși, numeroase. După moartea neașteptată a tatălui, el este obligat să recurgă la meditații și să treacă unele clase în particular. Nu se dă bătut, însă, și reușește să învingă toate greutățile care-i stau în cale. Împotriva numeroaselor inconveniente, însă, îl leagă, de Brașov, și unele amintiri, dintre care cea mai plăcută este, fără îndoială, călătoria în Italia (p. 108-122), pe itinerarul Predeal – București – Constanța – Constantinopol – Atena – Catania – Messina – Napoli – Pompei – Roma – Florența – Veneția – Fiume – Budapesta – Brașov.

Contactul mai strîns cu românii din „țară”, prezența, printre elevii de la Brașov, a unor munteni veritabili, ca și orientarea tot mai hotărîtă, spre literatura care apărea în Muntenia și în Moldova, întăresc ideea că „pentru români, soarele răsare la București”, cum spusese Slavici, că limba ardelenilor, dură și dominată de unele trăsături dialectale, trebuie modelată după cea din „țară” (p. 141).

Pe măsură ce elevii înaintează în vîrstă, pe măsură ce evenimentele politice se grăbesc spre un deznodămînt ce avea să se încheie cu primul război mondial, ei își dau tot mai mult seama că imperiul austro-ungar este o anomalie, o fiară cu două capete care tind nu numai să se sfîșie între ele, ci urmăresc și suprimarea propriilor „pui”. Sînt deosebit de impresionante rîndurile prin care scriitorul dă glas sentimentelor sale referitoare la unirea tuturor românilor la constituirea adevăratului nostru stat național (p. 169-170):

„Întregirea națiunii în hotarele sale politice firești era o promisiune ce încă din copilărie mi-o făcea frunza arinilor, murmurul apelor și bătaia profetică a aripilor din văzduh. În aerul acestor promisiuni am crescut. Iar cînd s-a încins de-a binelea războiul pe care pe de-o parte îl cîntăream cu atîta oroare, găseam din alt punct de vedere că istoria ne ieșea prielnică în întîmpinare. Căutam, cu alte cuvinte, unui cataclism, declanșat din cauze neghioabe, o semnificație coborîtă din tării și o legitimare ca preludiu al unei supreme împliniri. Dar de la izbucnirea epicului foc au trecut doi ani! De cîte ori n-am disperat că micul stat român, spre care inimile noastre se întorceau ca un imens lan de floarea-soarelui, a pierdut ocazia, ce nu se va mai repeta. Cîteodată mi se părea chiar că „Țara” s-a împotmolit în pragul destinului ei.

Doi ani şi-au picurat clipele în cupa nerăbdării, şi hotarul din vîrful munţilor nu se punea în mişcare să vină asupra noastră, să se desfacă un moment, şi apoi să se închidă iarăşi, îmbrăţişîndu-ne!

Numai zvonuri din om în om, şi prin vama cucului, străbăteau cîteodată „de dincolo", ca să mai sufle în spuza vetrelor de aci, şi să scoată iarăşi la iveală ochiul de jar nestins".

Paginile de felul acesteia sînt numeroase, dar nu ne putem opri la toate aici. Mai alegem doar un singur exemplu:

„În Vinţul-de-Jos ne aştepta, în noapte, spre surpriza noastră, Mama.[1] Din gară o luarăm sub scînteierile Orionului, spre Sebeş, cu trăsura. La un moment dat, cînd roţile trăsurii intrară în nişte făgaşe de pietriş, pricinuind scrîşniri ce acopereau cuvîntul, încît birjarul nu mai putea să-l audă, Mama ne spuse că iarăşi a trecut prin frunza verde un zvon că România va intra în război în curs de cîteva zile. Acesta era motivul pentru care ne întîmpina la gară: voia să ne comunice vestea o oră mai devreme. Glasul Mamei ocolea spre noi printr-un ton de poveste. Cloşca cu puii de aur sclipea deasupra. În gînd trăgeam hotare nouă". (p. 175-176)

Scriitorul evocă momentul întîlnirii, în curtea sălii de gimnastică a liceului din Braşov, cu Aurel Vlaicu (p. 104-105), precum şi pasiunea cu care urmărea apariţia unor cărţi noi, de filozofie sau de biologie, în librăriile din oraş. La Braşov a cunoscut-o, în treacăt, şi pe viitoarea lui soţie, Cornelia Brediceanu.

După terminarea liceului, şi după trecerea bacalaureatului, Lucian Blaga nu poate pleca la Viena, unde ţinea să urmeze filozofia, şi se înscrie la teologie, la Sibiu. Cum lucrul acesta era împotriva inimii sale şi-l acceptase mai mult pentru a scăpa de front, stă, aproape tot timpul, la Sebeş – Alba, unde se mutase mama sa, de la Lancrăm, şi unde profesa avocatura fratele mai mare, Lionel. De acolo se prezenta, periodic, la examene, pe baza unei pregătiri în care Blaga dădea preferinţă disciplinelor filozofice propriu-zise şi neglija pe cele teologice în aşa măsură, încît, nu o dată, era pe punctul de a nu putea promova examenele. În carte e prinsă, foarte bine, şi atmosfera de entuziasm din primele zile de după intrarea României în război, cu înaintarea armatei noastre peste Carpaţi, dar şi îngrijorarea provocată de întoarcerea frontului şi de ocuparea ţării.

1. Să se observe cum, peste tot, autorul scrie, *Mamă* şi *Tată* cu litere mari. La fel procedează şi cu substantivul *Munte* (v., spre ex., p. 56).

Umbrele acestei îngrijorări se vor risipi doar spre sfîrşitul războiului, cînd Lucian Blaga, prezent la marea adunare de la Alba-Iulia, trăieşte, fără îndoială, un moment unic pe care ni-l descrie în felul următor:

„Pentru marea, istorica adunare unională de la Alba-Iulia unde s-a hotărît alipirea Transilvaniei la patria-mumă n-a fost nevoie de o deosebită pregătire a opiniei publice. Pregătirea se făcuse vreme de sute de ani. În dimineaţa zilei de 1 decembrie, ca la un semnal, lumea românească a purces spre Alba-Iulia (spre Bălgrad, cum îi spuneam noi, cu vechiul nume), pe jos şi cu căruţele. A renunţat la călătoria cu trenul, căci pînă la Alba-Iulia nu erau decît 16 km. Era o dimineaţă rece de iarnă. Respiraţia se întrupa în invizibile cristale. Pe o parte a şoselei se duceau spre Alba-Iulia, scîrţîind prin făgaşele zăpezii, căruţele româneşti, buchete de chiote şi bucurie, alcătuind un singur tir, iar pe cealaltă parte se retrăgea, în aceeaşi direcţie, armata germană, ce venea din România, tun după tun, ca nişte pumni strînşi ai tăcerii. Soldaţii germani, fumegînd liniştiţi din pipe, se uitau miraţi după căruţele noastre mai grăbite. Ei îşi luau răgaz. Nu s-a produs nici un incident. „Uite, îi spun lui Lionel, aşa – prin ger şi zăpadă, se retrăgea pe vremuri Napoleon din. Rusia" (p. 231-232) .

În sfîrşit, scriitorul ne poartă prin Viena anilor grei ai războiului, ne face martori ai tuturor îngrijorărilor şi privaţiunilor, dar, în acelaşi timp, nu uită să sublinieze că, prin muncă stăruitoare şi prin hotărîre în acţiune, nu se poate să nu izbuteşti în realizarea planurilor propuse. Împotriva tuturor stavilelor care i-au stat în cale, poetul a putut spune, întocmai ca bătrînul cronicar, „biruit-a gîndul". Poate că tocmai stăruinţa în acţiune şi hotărîrea nestrămutată de a-şi duce gîndul la îndeplinire dau valoare deosebită acestei cărţi, de înaltă ţinută literară, pe care ar trebui s-o citească tot tineretul nostru studios.

Dar caracterul autobiografic al *Hronicului* mai are o importanţă, deosebită, şi sub aspectul urmăririi creaţiei lui Blaga. Cu toate că informaţiile, în această ordine de idei, nu sînt prea numeroase şi, în general, ele se referă mai ales la perioada de început a activităţii scriitorului, merită să fie subliniate cele două articole de prezentare ale primului volum de versuri, *Poemele luminii*, datorate lui Sextil Puşcariu şi lui N. Iorga. Articolul lui Puşcariu se tipărea, înainte de apariţia volumului de versuri, în ziarul „Glasul Bucovinei", de la Cernăuţi (anul al doilea, numărul din 3,16 ianuarie 1919, paginile 1-2). Conducătorul ziarului era Puşcariu însuşi. Articolul este deosebit de

important nu numai pentru lansarea tînărului poet, ci şi pentru o mai justă conturare a personalităţii marelui lingvist clujean.

Întrucît articolul lui N. Iorga, publicat în „Neamul românesc" din 1 mai 1919, a fost reprodus, în întregime, în *Hronic* (p. 237-238), nu vom stărui asupra lui. În schimb, vom reproduce două-trei citate din celălalt, al lui Puşcariu, nu numai din motivul că „Glasul Bucovinei" este foarte greu accesibil cititorilor obişnuiţi, ci şi pentru faptul că găsim, în el, unele, aprecieri care trebuie popularizate.

După ce Puşcariu ne mărturiseşte că, la început, nu se lăsa ispitit de lectura caietului trimis de Blaga, de teamă să nu găsească şi aici banalităţi întîlnite în încercările altor tineri, se hotărăşte, totuşi, să-l deschidă. De la primele pagini se simte cucerit şi lectura „poemelor" îi provoacă o emoţie rară. Dar să-i dăm, mai bine, cuvîntul să ne împărtăşească singur şi în mod direct, impresiile provocate de această poezie nouă:

„Cu un interes crescînd din ce în ce şi cu o adevărată sete cetii tot caieţelul trimis. Seara aceea rece de octombrie deveni una din cele mai frumoase ale vieţii mele, înşirîndu-se la cele cîteva serbări sufleteşti pe care le avusei odinioară, cînd, acum optsprezece ani, la Paris, Şt.O. Iosif cetea unui cerc de prieteni, în atelierul pictorului Kimon Loghi, volumul de *Patriarhale* pe care-l compusese în manuscris, sau, într-o cafenea din Cartierul latin, D. Anghel ne purta prin *Grădina* sa fermecată, sau cînd, mai tîrziu, un tînăr mărunţel cu păr bălai şi cu ochi mari albaştri, în cursul unei plimbări pe dealurile Braşovului, îmi recita din memorie poezii în care descria colţuri din Răşinarii Ardealului, satul său natal, purtîndu-se cu gîndul să alcătuiască din ele primul său volum".[2]

Puşcariu ne informează, în continuare:

„Lucian Blaga m-a autorizat să public versurile sale. Sînt fericit că pot da, începînd cu anul nou, pentru întîia oară în foaia noastră, rînd pe rînd, *Poemele luminei*, despre care sînt sigur că mai tîrziu odată se va vorbi în istoria literaturii noastre. Deşi nici una din ele nu atinge problemele de actualitate care ne preocupă, sînt sigur că toate vor fi binevenite pentru cei ce sînt doriţi de artă adevărată şi „Glasul Bucovinei" se felicită că poate număra între colaboratorii săi literari chiar de la început un talent atît de venerabil".[3]

---

2. Pagina l, coloana 1-2.
3. Pagina 1, col. 2.

Iată, aşadar, cum marele lingvist clujean şi-a legat, pentru totdeauna, numele de începuturile literare ale unuia dintre cei mai reprezentativi scriitori români, în orice caz cel mai apropiat, şi ca profunzime de gîndire şi ca originalitate, de M. Eminescu.

O singură prevedere, din acest articol al lui Puşcariu, nu s-a realizat. Este vorba de dezvoltarea ulterioară a lui pe tărîmul poeziei şi al filozofiei. Plecînd de la exemplul lui Eminescu şi al lui Cerna, Puşcariu spunea că „Viitorul ne va arăta dacă va rămînea savantul care cu mintea rece şi scrutătoare să cerceteze veşnicele probleme ale filozofiei, sau poetul sensitiv şi impresionist. Amîndouă, în acelaşi timp, nu se prea poate".[4]

Împotriva acestor temeri, Blaga s-a realizat pe amîndouă planurile şi, în plus, ne-a dat şi cîteva remarcabile piese de teatru. Este adevărat că unele dintre ideile sale filozofice au fost contestate cîteodată, dar, în acelaşi timp, nu putem trece peste profunzimea sa în gîndire şi curajul de a construi după reţete proprii, neîmprumutate de la alţii.

La intervenţia lui Puşcariu, gazeta de la Cernăuţi publică, începînd cu numărul din 3/16 ianuarie 1919 pînă la 18 iunie, şi un număr de 29 de poezii ale lui Blaga, totdeauna pe prima pagină. Cu excepţia numărului din 11/24 ianuarie, în care întîlnim două poezii (*Veşnicul* şi, respectiv, *Pămîntul*), şi cu excepţia numărului din 20 aprilie, în care apar, pe lîngă poezia *Martie*, şi 17 „Cugetări" (din volumul în pregătire *Pietre pentru templul meu*), peste tot, în celelalte numere ale ziarului nu mai întîlnim decît o singură poezie.

Reţinem, de asemenea, din lectura cărţii de care ne ocupăm, informaţia că piesa de teatru *Arca lui Noe* a fost scrisă în vara anului 1944, în satul Căpîlna, pe Valea Sebeşului, iar *Tulburarea apelor* a fost concepută la Sibiel, în satul prietenului şi colegului său de şcoală, academicianul Andrei Oţetea.

Scriitorul ne mai informează că revista „Luceafărul", care i-a refuzat o poezie, nu-i publică nici prima încercare filozofică şi presupune că motivul principal va fi fost lipsa unui specialist în redacţie (p. 144). Tot ziarul „Românul", din Arad, s-a dovedit mai ospitalier, ca şi în cazul poeziei, căci în paginile lui a publicat Blaga, sub pseudonimul Ion Albu, articolul intitulat *Despre intuiţie în filozofia lui Bergson* (p. 144-145).

4. Pagina 1, col. 2.

În altă ordine de idei, vom menționa „evadările" spre munte, pe Valea Frumoasei, ale scriitorului, deosebit de importante pentru fundamentarea unora dintre teoriile sale filozofice ori pentru explicarea cîtorva din poeziile sale. Paginile în care este vorba de aceste „evadări" ne pun în fața unui Blaga cu totul necunoscut, a unui scriitor cu remarcabile calități de peisagist. În același timp, ne dăm seama de aici, cu mai mare ușurință, de modul în care scriitorul a știut să se apropie, cu toata simpatia și cu adîncă înțelegere, de credințele străvechi ale poporului nostru, de mentalitatea primitivă a acestuia, hotărîtoare, după cum se știe, în însăși concepția filozofică a lui Blaga. Nu-i greu de dovedit că gînditorul acesta, atît de profund și de original, și-a creat sistemul filozofic tocmai plecînd de la modul de viață și de la concepția proprie de gîndire a poporului nostru. Pe cel care, eventual, se îndoiește de acest adevăr, l-aș trimite la un articol al lui Blaga însuși, publicat în primul număr al revistei „Saeculum" (ianuarie- februarie 1943), care apărea sub direcția sa, articol intitulat *Despre viitorul filozofiei românești* și al cărui caracter programatic nu poate fi contestat; în intenția autorului el a jucat, fără îndoială, rolul unui articol de orientare pentru toți colaboratorii revistei. Pentru o mai temeinică argumentare a celor susținute imediat mai sus, îmi permit să pun, în fața cititorului, două-trei citate: „Gîndirea străină ne poate oferi sugestii, motive sau material de prelucrat, gîndirea străină însă nu poate fi furnizoare de formule, care ne-ar obliga în chip *dogmatic*,[5] ca niște corpuri definitiv constituite și intangibile. Acceptăm sugestii, dar nu subjugarea." (p. 11) „Firește, pentru gîndirea filozofică românească, însăși cultura populară folclorică, reprezintă un rezervoriu, de o bogăție, încă necuprinsă, de motive, ce ar putea să fie exploatate." (p. 12). „S-au produs suficiente dovezi că în gîndirea filozofică putem să fim noi înșine. Am dobîndit mișcarea degajată printre idei, ne-am eliberat de constrîngerea lor inoportună, am cucerit distanța necesară față de teoria străină. Ființa noastră și-a făurit cîrma ei proprie și a învățat imperativele rodnice ale gîndirii ofensive. Mărturiile abundă, mărturiile că putem gîndi lumea încă o dată de la început, altfel decît a fost gîndită de alții. Cu aceasta doctrinele de peste hotare au fost reduse la rolul lor normal de «izvoare», din care se pot culege sugestii, motive, material prelucrabil" (p. 14-15).

---

5. Sublinierea aparține autorului cărții!

În acelaşi număr din „Saeculum", la rubrica Note, Lucian Blaga explică raţiunea apariţiei revistei în termenii următori: „Necesitatea unei reviste de filozofie, *care să nu fie un simplu magazin de mărfuri, adunate mai ales de peste hotare*, s-a simţit de mult în viaţa noastră spirituală. Cel ce scrie aceste rînduri a fost adese solicitat, în conversaţii particulare şi prin scrisori, primite mai ales de la tineri, să ia conducerea unei reviste de filozofie, *care să pună accentul pe creaţie, pe contribuţie personală*, pe afirmarea unei generaţii nu numai între hotarele ţării, ci şi dincolo de hotare" (p. 108)

Şi în numărul 2 al revistei „Saeculum" (martie-aprilie 1943), găsim idei asemănătoare. Aşa, spre exemplu, într-o notă intitulată *Existenţialism sau neputinţă de a crea?*, citim: *„S-ar fi cuvenit poate să nu acceptăm de-a gata poziţii cucerite de alţii, ca şi cum acestea ar fi bunuri definitive..."* (p. 110) Iar ceva mai departe: *„Unii existenţialişti îţi declară cu grave jurăminte că sunt gata să moară pentru «adevărul» lor (care niciodată nu-i al lor, căci e plagiat) pentru ca să-i vezi servind într-o singură zi alte adevăruri opuse între ele...* (*Ibid.*, p. 111)

Spre deosebire de opera sa poetică, dramatică ori filozofică, în care Blaga realizează o limbă literară care constituie un adevărat model, în *Hronic*, dată fiind necesitatea de a-şi pune prietenii din copilărie să vorbească, scriitorul utilizează o serie de regionalisme,[6] nemaifolosite în alte lucrări ale sale, precum şi unii termeni de origine latină specifici vorbirii intelectualilor ardeleni de ieri. Asta nu înseamnează că limba cărţii nu este tot literară şi, încă, de o înaltă ţinută.

Printre regionalismele, mai importante, notăm: *adăsta* „aştepta" (p. 33, 48, 65, 154, 245); *boldă* „prăvălie" (p. 6, 7, 67); *balmoş* (cu minuţioase informaţii asupra pregătirii lui, p. 58); *băciţă* (p. 164); *casa dinainte* (p. 9); *chiert* „pierdut" (p. 6); *călăstură, călăştură* (p. 18); *chisăliţă* (p. 18); *a se cînta* „plînge" (p. 19); *creiţar* „monedă divizionară austriacă" (p. 39); *covăsit* „lapte covăsit" (p. 54-213); *călăuz* „conductor la tren" (p. 71,72); *dodoloţ* „rotund„(p. 233); *ducăuş* (derivat de la verbul *duce*) (p. 108); *făţucă* (diminutiv al lui *faţă*) (p. 34); *ferdelă* „baniţă" (p. 22);

6. Acest procedeu apare şi în primele scene din piesa *Avram Iancu*, unde, din cauza eroilor recrutaţi dintre moţii analfabeţi de ieri, întîlnim pînă şi exemple de rotacism: *galbără* (= galbenă) (p. 246), *irimă* (= inimă) (p. 253, 294, 295), *găirile* (= găinile) (p. 247).

ghibol „bivol" (p. 10); *gloabă* „amendă" (p. 18); *gornic* „pădurar" (p. 51, 57, 58, 61, 193); *hiară* „fiară" (p. 19); *june* „tînăr" (p. 23, 88, 200, 205, 247); *junețe* „tinerețe" (p. 57, 154); *lintea* (broaştelor) „mătasea broaştelor" (p. 176); *maşină de îmblătit* „batoză" (p. 10); *mîneca* (p. 251); *muiere* „femeie" (p. 27, 219, 220); *mumă* (152, 153, 165); *oblu* „plan„, „şes" (p. 87); *om* „bărbat" (p. 27, 219); *pănură* (p. 125, 219); *pîrgar* „curier la primărie" (p. 90, 91, 214, 218); *progadie* „cimitir" (p. 23); *socoată* „socoteală" (p. 98, 193); *şiştar* (p. 165); *şlaraf* (p. 93); *ştiobîlc* (p. 179); *taleri* (p. 100); *zăpîrşte* (de băiat) „cel mai mic din familie", „mezin" (p. 212)

La un moment dat, scriitorul foloseşte o construcție cu infinitivul lung: „Se prefăcea, pasămite, *a dormire*" (p. 96), pe care am mai întîlnit-o, o singură dată, şi în volumul de *Poezii* apărut în anul 1942:

A mustrare *clipind*
te superi doar
cînd îngerii trîntesc prea tare uşile
venind sau ieşind.

(p. 229).

Cum nici nu se poate altfel, constatăm existența şi a altor paralelisme, între limba din *Hronic*... şi cea din poezia lui Blaga. Să mai semnalăm cîteva. Am citat mai sus pe *ducăuş*, cuvînt derivat de la verbul *a duce*, pe care îl întîlnim la pagina 108 din *Hronic*, în următorul citat: „Într-o după amiază, în timp ce se făceau ultimele socoteli şi preparative în vederea călătoriei, se pare că unchiul meu a surprins în ochii mei ca o undă de tristețe *ducăuşă*" . Cuvîntul se întîlneşte, de asemenea, în acelaşi volum de *Poezii*, la pagina 274:

Tu eşti în vară, eu sînt în vară. În vară pornită
către sfîrşit, pe muche-amîndoi la cumpăna apelor.
Cu gînd ducăuş – *mîngîi părul pămîntului.*
Ne-aplecăm peste stînci, sub albastrul neîmplinit.

precum şi în piesa de teatru Avram Iancu: „Cum îți veni să stai aici de pază nouă săptămîni e cu adevărat de mirare. Alte păsări, oricît de sfinte, se mai purecă, ori se scaldă în nisip, numai tu eşti năzdrăvană, fire împietrită cu duh *ducăuş* şi stai cu ochii țintă la furtunile din împărăție." (*Opera dramatică*, II, p. 249; cf. *Poezii*, 1962, p. 200)

Dintre cuvintele regionale, citate mai sus, întîlnim, de-asemenea, şi în poezie, pe *gornic, mumă, progadie* etc. după cum ne întîmpină, în ambele

părţi, şi derivatul fără sufix, *cutreier*,[7] rar, dacă nu chiar deloc folosit de alţi scriitori contemporani.

„Cunoşteam de la şcoală că cetatea număra un trecut de şapte sute de ani şi că oştile turceşti în *cutreierul* lor prădalnic au adăstat în repetate rînduri prin locurile cu iarbă verde unde ne înfiripam jocurile în după amiezile libere, închipuirea mea, cutremurată, se întoarce mereu lîngă acel moment de cronică, plin de jale, cînd aproape întreaga populaţie fusese deportată de turci şi silită acolo în împărăţia lor să se piardă fără urmă în aluatul otoman" (*Hronic*..., p. 48)

După ceasuri de cutreier *simţeam nevoie de popas.*

(*Ibid.*, p. 196)

Acestui cutreier *nu-i chip să-i dărui*
temeiul promis
şi mersul de-un mal să-l anin,
sub călcîie
nu se iveşte ţărîna şi piatra,
ce mi se cuvin.

(*Poezii*, 1942, p. 291)

Observ că scriitorul nostru mai recurge la acest cuvînt, atît în *Trilogia Culturii*:

„Protestantul, mai cu seamă, cînd şi-a pierdut puţin busola, colindă de la o doctrină la alta, şi cuprins de un adevărat nomadism al salvării, bate în maniac *cutreier* la uşile tuturor sectelor" (p. 198),
cît şi în *Faust*:

Prin zvon de sfere înfrăţite
Planete, soare, sună-ntr-una,
S-aude ca un mers de tunet
Cutreierul *din totdeauna*

(p. 41).

În sfîrşit, pentru a încheia cu consideraţiile de natura aceasta, vom arăta că Blaga însuşi observă, după plecarea la Braşov, cum graiul satului

---

7. Care nu mai are, caracter regional. Se pare că singur Eminescu îl cunoştea (v. Aurel Candrea şi Gh. Avramescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, p. 377, apoi *DAT*, III, p. 1052, precum şi *DLRCI*, p. 622.) În toate aceste lucrări găsim un singur citat, din *Scrisoarea IV*:

Papura se mişcă-n freamăt de al undelor cutrier,
(Iar în iarba înflorită, somnoros supin" un grier...).

său se deosebeşte de vorbirea din alte părţi, spunînd următoarele: „În primele săptămîni colegii, mai vîrtos braşovenii, care erau foarte siguri de frumuseţea graiului lor, mă cam luau la vale pentru româneasca mea din Lancrăm, unde se vorbea un dialect cu «e» deschis, care s-ar scrie «ä»” (p. 74).

Prin influenţa şcolii, care se găsea, încă, sub impresia mişcării latiniste, în Transilvania, mai ales în ceea ce priveşte vorbirea intelectualilor bătrîni, Blaga introduce în stilul său cuvinte ca *alodiu* „proprietate ereditară, în trecut” (p. 97), *casină* (p. 39, 43), *mur* (p. 48), *silenţiu* (p. 38), *urbe* (p. 48, 77, 120, 122, 131, 176, 227, 228).Ultimul cuvînt denumeşte, după împrejurări, cînd oraşul Sebeş – Alba, cînd Braşovul, cînd Roma.[8]

Am afirmat, mai sus, că această carte a lui Blaga se deosebeşte de toate celelalte ale autorului, prin excepţionale calităţi de peisagist, printr-o putere de a descrie, cum nimeni nu putea s-o bănuiască pe baza lecturii operelor sale anterioare. În consecinţă, rog pe cititor să-mi permită să-i prezint cîteva asemenea fragmente:

„La Săsciori ajungeam între munţi. Regiunea îşi desfăşura frumuseţile, cotitură după cotitură. Aerul era mai proaspăt. Apa rîului tot mai sălbatică. Mii, zeci de mii de buşteni, se rostogoleau pe apă în jos, ca înnebuniţi de-un strigăt al Zeului Pan, care pe-aici se ocupa probabil cu lemnăritul. Uneori buştenii închideau valea.

Lăsam în urmă curmăturile şi munte după munte. La Căpîlna, un sat adunat ca într-o căldare, în fundul unei văi adînci, ne-am odihnit puţin pe-un trunchi, primitor răsturnat, la un colţ de uliţă. Ochii mi s-au oprit îndelung asupra unei mori străvechi, de lemn, ale cărei roţi mi se părea că se învîrt fără. întrerupere chiar de la începutul lumii.[9] Turme de capre negre, roşii, albe coborau pe povîrnişuri în sat. Era aşa de frumos printre pripoare şi zăvoaie, că aş fi stat să-mi prelungesc fără capăt tihna. Dar poate că voi mai veni aci altă dată. La anul, sau poate peste zeci de ani. Da, voi veni, cîndva, să-mi ogoiesc aci inima după un zbucium tîrziu al

---

8. În *Cruciada copiilor*, unde ştim că, printre personaje, se găseşte şi un călugăr catolic, Teodul, apare şi substantivul *pater* (v. *Opera dramatică*, II, p. 192), după cum în *Tulburarea apelor*, piesă inspirată din vremea „reformaţiunii”, în care găsim nu numai români, ci şi saşi, autorul se foloseşte, de mai multe ori, de termenul *magistru* (v. *Opera dramatică*, I, 73, 127, 130, 132, 137), pe care îl întîlnim apoi şi în *Faust*.
9. Poate că aceasta este moara în care se petrece cea mai mare parte din acţiunea piesei *Arca lui Noe*, scrisă, după cum am văzut, în satul Căpîlna.

vieții, aci, numai aici, în această așezare, unde orice schimbare se face fără îndoială numai în tipare de totdeauna, unde desigur că nimic nou nu se-ntîmplă niciodată, de vreme ce Dumnezeu i-a întors spatele ținînd-o la adăpostul milostiv și prielnic al umbrei sale". (p. 53)

„Întrezăream, în stînga și-n dreapta, prin duiumul verdelui, pe sub brazi, mușchiul moale ca un așternut de perne, ferigele cu miros adormitor, bureții galbeni, ciupercile roșii, mănătărcile cît pînile. Sfărmam între dinți acele de brad, ca să le strîng aroma în cerul gurii. Toate împreună alcătuiau pentru mine negîndita, marea întîlnire cu Muntele. Acesta era așadar Muntele, despre care auzisem atîtea și al cărui zvon l-am acceptat ca o țintă de dor chiar și în visuri. Dincolo de ceea ce îmi arăta, Muntele mai era firește și altceva. Muntele mai era ursul și mistrețul, ursul care, precum îmi închipuiam, putea să-ți iasă în cale la fiece pas, ca să-ți întoarcă pielea din ceafă pînă peste față, și mistrețul albăstrui, mătăhălos, dar iute și cu colți aduși ca să ridice pămîntul în rît. Muntele mai era vipera cu semn pe frunte, ce stă la pîndă, arămie printre pietrele bătute de soare, sau întunecată prin tufele de afin. Purtat de ochi și de închipuire, mă pătrundeam, cu și fără fabulație, prin toți porii, de vraja și de primejdia Muntelui. Muntele era pîlcul de fluturi multicolori, ce jucau în cercuri, îngînînd un nevăzut model planetar, după fiecare cotitură de stîncă, a drumului. Muntele era înaltul și adîncul, și adaosul de oboseală proaspătă ce-o simțeam în sînge. Muntele era această priveliște în care intram, tot mai adînc, și care la rîndul ei intra și ea în mine. Eu deschideam numai pleoapele mai tare ca să mă străbată răcoarea prin ochi." (p. 56-57).

„În singurătatea și-n acalmia plaiului, mereu aceleași, fenomenele naturii îmi rețineau luarea-aminte aproape mai mult decît omul cu faptele sale. Istoria, dispărînd din cîmpul meu vizual, dobîndea un profil aproape abstract. Astfel curiozitatea de observator mi-o satisfăceam cu nimicurile veșniciei. Îmi plăcea bunăoară să urmăresc mișcările maselor de neguri, ce se ridicau dimineața din șes, iar seara coborau din nou în văi. Negurile erau ca o uriașă masă de lapte. Această masă zăcea pînă la o anume oră a dimineții, în văi, unde o vedeai de sus ca o suprafață mișcată de valuri egale, a unei mări albe, lucind în bătaia soarelui. Marea se ridica apoi, se apropia de mine, suind, mă ajungea, mă îneca, acoperind soarele și seninul de adineaori. Marea albă mă depășea în sus, eu rămîneam sub ea, și apoi după un timp se risipea în formă de mielușei pe cer, pe care îi

înghițea albastrul, ce rămînea biruitor în înalt. Spre seara, aceleași neguri se realcătuiau din, nimicul seninului, și descindeau, ca să se statornicească departe în matca văilor. Și în timp ce marea de lapte se odihnea între limanurile de jos, noi fiii plaiului ne bucuram de cerul înstelat, ce se alegea deasupra. Acest joc al firii era ca o înaintare și o întoarcere solemnă a unor puteri de începuturi, asemenea stihiilor din vizuinile cosmogonice ioniene." (p. 217).

Sînt și alte aspecte care îți rețin atenția în această carte deosebită. Nu putem să ne oprim asupra tuturora, se înțelege. Vom mai întîrzia o clipă, totuși, asupra unui singur fragment în care scriitorul, urmărind să descifreze viața adînc ancorată în trecut a țăranilor și păstorilor de pe Valea Frumoasei, ne dă posibilitatea, în același timp, să citim mai bine, și în propria sa inimă, neliniștea specifică unei anumite vîrste: „Am căutat chiar din prima zi să-mi potrivesc traiul la tiparele vieții de plai. Aceste tipare nu aveau surprize decît pentru începători, din categoria cărora eu eram singurul din părțile locului, dar și singurul în stare de a le învedera relieful. Mă simțeam acolo, sus, mutat într-o vîrstă arhaică, la adăpost față de tumulturile istoriei, ce numai arar își trimitea rumoarea din vale la noi. Ziarele nu soseau decît o dată pe săptămînă, cînd pîrgarul cătunului le aducea de la Sebeș – Alba. Căzusem la învoială cu pîrgarul ca treacă de fieștecare dată pe la Mama, să-mi ridice corespondența cu nerăbdarea unuia care ar umbla pe cărare de jar, și ieșeam totdeauna în calea aducătorului pînă la o curmătură, pe care am botezat-o «curmătura respirației tăiate»". (p. 213-214)

Pentru majoritatea cititorilor lui Blaga, cartea aceasta este mai mult decît un popas recreator. Străbătută de fiorul celei mai înalte poezii, ea este, în același timp, o „piatră" pentru „templul" început cu aproape cincizeci de ani în urmă, menită să încoroneze o operă de o viață întreagă. Din ea desprindem fațete noi ale omului Blaga și ne întărim convingerea că scriitorul, cu toată activitatea lui prodigioasă, n-a avut răgazul să ne dea întreaga măsură a gîndirii și a talentului său. Închidem cartea cu regretul că informațiile ei se opresc la adolescența scriitorului, dar și cu bucuria că elevul Blaga nu s-a comportat altfel decît colegii săi, în împrejurările hotărîtoare ale vieții. Scriitorul subliniază, cu toată sinceritatea, unele stîngăcii care i-au dominat copilăria și nu ascunde că au fost ani cînd materiile de școală îl interesau prea puțin. Deosebit de instructive ni

se par relatările referitoare la copilăria din Lancrăm, la prietenii de joacă, la imaginea pe care o avea despre lume. Satul, cu viața lui specifică, a jucat un rol hotărîtor nu numai în formația sa intelectuală, ci și în realizarea întregii opere pe care ne-a lăsat-o. Așa cum am văzut că mărturisește singur, cultura filozofică, artistică etc., însușită în decursul timpului, va fi pentru el nu *dogmă*, ci simplu izvor. Scriitorul, cunoscător adînc al gîndirii populare românești, s-a străduit, în toată viața, să găsească formula cea mai potrivită de îmbinare între aceasta și cuceririle dobîndite pe plan european . Întocmai ca Eminescu, altădată, el tinde la o sinteză din care gîndirea și creația românească să iasă biruitoare. *Hronicul și cîntecul vîrstelor* ne ajută să înțelegem, mai ușor, nu numai drumul parcurs de un mare creator, în vederea realizării operei sale, ci și caracterul profund național al acesteia.

1966

Despre însemnătatea cercetărilor dialectale

Cînd, în 1950, am făcut primele anchete dialectale pe teren, în chip organizat, noi nu urmăream decît să completăm, pentru nevoi personale mai mult, anchetele efectuate de clujeni în vederea elaborării „ALR". Din cauza aceasta, am şi evitat punctele anchetate de autorii atlasului şi ne-am ales alte localităţi. Stabilirea punctelor asupra cărora trebuia să ne oprim nu era uşoară. Experienţa noastră era redusă, din acest punct de vedere, şi trebuia să apelăm la cunoştinţele altora; nu era suficient să ne oprim, la întîmplare, în localităţile în care nu se opriseră clujenii, eventual şi alţii înaintea lor. Am căutat, atunci, să legăm preocupările noastre de obiective precise şi limitate. Am căutat să nu extindem cercetările prea mult, nici din punct de vedere geografic, nici din acela al problemelor. Şi, ca să nu facem exact acelaşi lucru pe care alţii l-au efectuat, în alte regiuni, înaintea noastră, am căutat să legăm aceste preocupări de migraţiile care au avut loc din Transilvania în Moldova şi, în acelaşi timp, n-am uitat că graiurile populare, în calitatea lor de element fundamental al limbii poporului, sînt chemate să îmbogăţească posibilităţile de exprimare ale scriitorilor, să alimenteze, în mod permanent, limba literară.

Am ales, pentru primele noastre anchete, cîteva localităţi din raionul Fălticeni, întrucît am considerat foarte utilă cunoaşterea graiului de aici pentru înţelegerea justă a modului în care maestrul M. Sadoveanu se serveşte, în creaţiile sale literare, de limba poporului. Cercetarea noastră urma să lămurească, pe de o parte, în ce măsură poate fi susţinută afirmaţia după care maestrul Sadoveanu ar întrebuinţa, în mod nepotrivit, arhaismul, în romanele istorice şi, pe de altă parte, să vedem în ce raport se găsesc elementele regionale faţă de arhaisme.

Pe măsură ce experienţa noastră s-a îmbogăţit, şi cercetarea dialectală a luat forma unei preocupări statornice, noi am început să îmbrăţişăm tot mai multe aspecte ale problemei şi am căutat să scoatem toate concluziile care puteau fi trase din materialul adunat.

În rîndurile ce urmează încerc, tocmai, să conturez cîteva din aceste concluzii.

Nu ne-a fost greu ca, într-o perioadă relativ scurtă, să ne convingem de exagerarea celor care, ca Ov. Densusianu,[1] erau înclinați să vadă, în romanul istoric al maestrului Sadoveanu, prea multe arhaisme. Fostul profesor de la Universitatea din București considera ca elemente arhaice și unele cuvinte existente, pînă în momentul de față, în graiul din Moldova de nord, a căror circulație restrînsă în limba scrisă le-a făcut să nu fie prea cunoscute. El nu avea de unde să știe că Sadoveanu însuși a mărturisit, în repetate rînduri, că, dacă subiectul propriu-zis al cărților sale, care nu se referă la actualitate, a fost luat din cronici, din diferite documente sau din tradiție, limba acestora nu-i altceva decît limba țăranilor moldoveni din părțile Neamțului și ale Sucevei: „izvorul cel adevărat e tot poporul nostru, care nu s-a schimbat decît foarte puțin"[2].

Noi am putut constata că elementul arhaic, în cazul vocabularului, se mărginește, în mod exclusiv, la terminologia tehnică:[3] *buciumaș, hotnog, junghi, săcăluș, palā, sîneață, sotnic, sotnie, stol* (de oaste) etc., si, din acest motiv, el este rar întrebuințat. Cu excepția acestui domeniu, scriitorul se servește numai de aspectul contemporan al limbii noastre, pe care îl îmbogățește prin ajutorul elementului luat de acasă, din graiul în care a rostit primele cuvinte, și de care s-a simțit legat, în perioada copilăriei. Cuvintele acestea îi vor fi deșteptat, mai tîrziu, în inimă, rezonanțele pe care le simțim noi cititorii, ori de cîte ori întîrziem pe una din paginile cărților sale.

Raportarea graiului moldovenesc la limba cărților lui Sadoveanu ne-a dat posibilitatea să urmărim problema arhaismului în limba literară. Faptul că limba literară n-a fost suficient studiată, pînă în momentul de față, a dus la concluzii care pot fi discutate, în legătură cu arhaismul, cu înțelesul pe care trebuie să-l dăm acestui termen.

Dacă trebuie să facem o distincție netă între arhaisme și elementul regional, se impune să examinăm, cu toată atenția, părerile celor care au vorbit despre aceste lucruri. În literatura noastră de specialitate a început să se vorbească tot mai mult de *arhaisme* și de *provincialisme* și s-ar părea că cei doi termeni pomeniți chiar acum se referă la noțiuni complet diferite. În general, lucrurile se prezintă clar din punct de vedere teoretic;

1. *Evoluția estetică a limbii române*, curs litografiat, 1937-1938, p. 158-185.
2. Cf. Camil Baltazar, *Scriitor și om*, București, 1946, p. 138.
3. În sensul cel mai general cu putință.

toată lumea este de acord că *arhaismul* nu se poate confunda cu *provincialismul,* chiar dacă întîmpinăm uneori oarecare greutate în delimitarea lor. Cînd se analizează, însă, o operă literară, cînd se alcătuieşte un studiu de specialitate etc., lucrurile nu se mai prezintă atît de simplu. În aceste împrejurări sîntem înclinaţi să considerăm arhaism tot ceea ce ştim că exista în limba veche, dar nu se mai întîlneşte în limba literară contemporană, indiferent dacă elementul respectiv continuă sau nu să fie întrebuinţat în vorbirea obişnuită din anumite regiuni ale ţării. De foarte multe ori nici nu-i uşor să se facă distincţie între ce este arhaic şi ce este regional în opera unui scriitor.

Să ne oprim la cîteva exemple. Plecînd de la ideea că limba veche, cel puţin în aspectul ei nordic, cunoştea substantivul *genune,* Ibrăileanu afirmă, cu ocazia semnalării cuvîntului la Eminescu[4] că ne găsim în faţa unui element propriu limbii vechi. Cuvîntul există însă, pînă în momentul de faţă, în Ţara Oaşului,[5] cît şi pe Valea Bistriţei, unde este atît de răspîndit, încît numai între Vatra Dornei şi Broşteni el intră în compunerea a sase-şapte nume topice: *Genunea Maganului, Genunea de la Arinu, Genunea de la Ortoaia, Genunea Ruscăi, Genunea de la Crucea, Genunea Colacului* etc. Dar dacă în toponimie el ar putea fi considerat ca un rest al unei realităţi de acum patru-cinci sute de ani, nu tot aşa stau lucrurile cu substantivul comun *genune* pe care îl cunosc şi-l întrebuinţează, în mod curent, toţi vorbitorii de pe Valea Bistriţei. După Eminescu l-au întrebuinţat şi alţii, între care C. Hogaş şi maestrul Sadoveanu. Dar atît Eminescu, cît şi Hogaş şi Sadoveanu fac parte dintr-o categorie de scriitori care au străbătut, în cea mai mare parte, pămîntul pe care se vorbeşte limba noastră şi-au auzit cuvîntul în vorbirea contemporanilor lor. Sînt înclinat să cred că aceşti scriitori l-au putut lua, tot atît de uşor, din graiul moldovenesc şi nu numaidecît din limba veche. Voi conveni, însă, că graiul moldovenesc nu l-a putut impune în opera lui Cerna, bunăoară. Dar poetul dobrogean nu l-a luat nici din textele vechi; i l-a pus la dispoziţie înaintaşul său Eminescu.

Genune nu-i, totuşi, cel mai dificil cuvînt cînd e vorba de delimitarea dintre arhaism şi provincialism. Sînt împrejurări în care acelaşi cuvînt ar putea fi considerat cînd aparţinînd trecutului, cînd graiurilor populare, în

4. *Istoria literaturii române, Epoca Conachi*, 1920, p. 34.
5. „Buletinul societăţii filologice", II (1906), p. 82. Nu ştiu cum trebuie interpretată prezenţa lui în poezia lui Beniuc, ca un element de acasă sau ca împrumut de la scriitorii anteriori?

funcție de scriitorul în opera căruia se întîlnește și, bineînțeles, în funcție de opera în care apare. Același cuvînt va fi considerat provincialism, în poveștile lui Creangă, și arhaism în romanul istoric al lui Sadoveanu numai din motivul că cel dintîi n-a scris literatură istorică. Așa stau lucrurile cu: *năimi, oblici, poghiaz, proslăvi, întru* (în loc de *în*!), după cum aici trebuie să pomenim construcțiile infinitivale, în locul celor cu conjunctivul, sau mai mult ca perfectul perifrastic, în locul celui obișnuit. În toate aceste cazuri, Creangă se bazează aproape exclusiv pe graiul moldovenesc, pe cîtă vreme Sadoveanu este sigur că a fost influențat și de limba veche. Alte exemple pot ridica probleme asemănătoare. Cum vom considera pe *trăisti* „chin, suferință, patimă și apoi denii" (care în Borșa Maramureșului continuă să se rostească *straste,* întocmai ca în secolul al XVI-lea) sau pe *sturǎ* „promoroacă" cu verbul *sturá* (*sturi, sturî*), a căror arie se întinde de la Baia pînă în Maramureș, iar în textele vechi, cu excepția „Psaltirii Scheiene",[6] n-au fost înregistrate?

Fonetismul *rumpe*, de la Eminescu și Coșbuc, nu trebuie considerat numai arhaism, ci și provincialism, întrucît el continuă să fie singurul cunoscut prin unele regiuni ale țării. La fel stau lucrurile cu *îndărăpt*, de la Eminescu,[7] care, de asemenea este singura formă cunoscută, pe alocuri, pînă astăzi.

În lucrările acad. Rosetti forme de plural ca *ai, goli*, forma verbală *ști* (pers. a III-a singular) etc., sînt considerate ca arhaisme. Dar ele caracterizează, pînă în momentul de față, anumite graiuri ale limbii noastre. Pluralul ai va fi socotit arhaism în *Frații Jderi*, III, p. 23:

Cu vin și cu mălai
Poți trăi o sută de ai

și provincialism cînd apare în lucrările cu inspirație contemporană, cum ar fi în exemplele următoare: „De cînd sînt eu, așa sărăcie n-am apucat, și doar am însemnat și eu la răbuș vreo optzeci și mai bine de *ai*..." (*Opere*, V, 199); „O lua și pe băbătia lui la vale:

Tinerel mă însurai,
Tinerică îmi luai

6. Și acolo, numai substantivul. Cf. *Psaltirea Scheiană*, II, București 1916,p. 306,. 409. La Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, găsim pe lîngă *stur* „țurțur de funingine închegată" și un verb *a să sturî,* „a se prăpădi, a muri„, precum și un adjectiv, *sturuită* (casă sturuită!): „casă, vet'e, d'e abia pot d'esfas'e paiele di pă ia" (p. 335).
7. G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, vol. IV, p. 271.

Numai de-o sută de ai,
Nu poate roade mălai..."

(*Opere*, II, p. 6)

„Baba mi-a murit de douăzeci de *ai*" (*Oameni și locuri*, p. 159); „Apoi dac-ar fi, ar avea ca la optzeci de *ai...*" (*În amintirea lui Creangă*, p. 19)[8].

La fel stau lucrurile cu verbul *a conteni*, pe care-l găsim atît de des în operele marelui scriitor. El trebuie considerat, după împrejurări, cînd arhaism, cînd regionalism. Textele vechi, de proveniență nordică, îl cunosc bine. Astăzi, el este frecvent în graiul din nordul Moldovei și în Transilvania, în schimb pe *fapt*, de la Coșbuc (în locul lui făcut![9]) sîntem mai degrabă înclinați să-l considerăm arhaism decît element regional, chiar dacă se mai întîlnește, pînă în momentul de față, în unele graiuri, cum reiese din lucrarea academicianului Emil Petrovici, *Texte dialectale*, 1943, p. VII, 295:

Să-l lăsați curat, luminat,
Ca mă-sa ce l-a fapt.[10]

Deși regiunea în care apare cuvîntul (Craiova!) e atît de departe de patria lui Coșbuc, nu acesta e argumentul ce mă face să consider pe *fapt* arhaism și nu regionalism. S-ar putea presupune că pînă în jurul anului 1900, cînd a fost scrisă poezia *Cicoarea*, poetul a avut tot timpul să afle de existența acestei forme în graiul din Oltenia. Să nu uităm că legăturile sale cu Craiova sînt ceva mai vechi: aici își tipărește poetul și poemul *Mazepa* (1896) și *Antologia sanscrită* (1897). Cuvîntul apare, însă, în graiurile populare foarte rar și, și atunci, în versuri, și anume în descîntece. Dar se știe că descîntecele cuprind o serie de cuvinte pe care vorbitorii dintr-un moment dat le-au moștenit, de la înaintașii lor, numai în aceste

8. Cu titlu de curiozitate trebuie să menționez că pluralul *ai* se întîlnește și în Oltenia prin fostul județ Gorj, cum reiese din colecția de texte *Graiul nostru*, vol. I, p. 23. Cred că nu greșesc spunînd că ne găsim în fața unui fenomen ardelenesc infiltrat în regiunea respectivă.

9. *Știm așa, c-așa cu toții*
Din strămoși am apucat,
Ca s-o știe-așa nepoții,
Cum s-a fapt *din Lia floare,*
Cea cu trupul rupt din soare,
Fata de-mpărat.

(*Ziarul unui Pierde-Vară*, ed. 1902, p. 155.)

10. Forma aceasta este aproape generală cînd e vorba de substantiv. Zicem *faptul zilei*, *în faptul serii* etc., dar, dialectal, găsim și *făcut de zi* (Cf. *Graiul nostru*, vol. I, p. 3), expresie care pare nouă, prin forma substantivului de care mă ocup în această notă, și veche prin construcția însăși (*de*, la genitiv!).

texte, în vreme ce, aceleaşi cuvinte sau forme sînt necunoscute în vorbirea obişnuită. Un exemplu asemănător este *stîlpări*, care ni s-a transmis, de asemenea, aproape numai în colinde. „A.L.R.M.", II, I, harta 261, nu-l semnalează decît în trei puncte: 182 (regiunea Braşov), 414 (regiunea Suceava) şi 833 în Hunedoara. Cercetările noastre confirmă, însă, existenţa lui şi în alte părţi. Trebuie să spun, de asemenea, că existenţa acestui cuvînt a fost semnalată încă de I.A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, p. 84; O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 286, 334.

Graiurile păstrează unele cuvinte rare, al căror înţeles nu este pretutindeni acelaşi. Din studiul acestor cuvinte se pot trage, adesea, concluzii interesante asupra relaţiilor sociale dintre clase. Nu mă voi opri la exemple ca *prost, mişel, mojic* etc., a căror evoluţie de înţeles a fost discutată adesea. Voi cita, aici, doar verbul a, *porunci*, al cărui sens este, pe alocuri, acela de a trimite vorba, a înştiinţa pe cineva: i-am *poruncit* tatii să vie pînă acasă, să mergem la tîrg.[11]

Alteori, cuvîntul în cauză denumeşte noţiuni de mult dispărute sau, ceea ce-i totuna, el se întrebuinţează în locul unor termeni curenţi care, în limba literară, nu cunosc nici un fel de concurenţă. Acesta este cazul cu *a bate* şi cu *a îmblăti*. Expresii ca „mă duc la maşină să bat grîul" sau „ne trebuie cîţiva oameni la maşină, că vrem să îmblătim zilele acestea" sînt curente. Cele două verbe continuă să se menţină, împotriva faptului că acţiunea pe care o denumeau nu mai există, că ea a fost, între timp, schimbată.

O situaţie asemănătoare are cuvîntul *smîrd* al cărui înţeles actual, de om nesuferit, murdar, scandalagiu, puturos etc. a luat naştere din acela de ţăran[12] în momentul cînd feudalul, în dorinţa-i tot mai mare de a-şi rotunji proprietatea prin anexarea micilor proprietăţi ţărăneşti, făcea presiuni asupra „smerzilor". Cuvîntul care denumea o noţiune indiferentă, atîta vreme cît ţăranul nu ieşea din vorba marelui proprietar, a început să capete un spor de înţeles în momentul cînd ţăranul ia atitudine şi face dificultăţi feudalului. E de la sine înţeles că acesta nu putea fi, din punctul de vedere al aceluia, decît *nesuferit, obraznic, murdar, puturos* etc.

---

11. D. Macrea îmi atrage atenţia că sensul acesta ar putea fi împrumutat din limba maghiară. Chiar aşa stînd lucrurile, interpretarea dată rămîne valabilă. Relaţiile existente altă dată, între reprezentanţii a două clase deosebite, se întrevăd bine în exemplul nostru.
12. B.D. Grekov. *Ţăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R. Bucureşti, 1952, p. 185-218.

Înțelesul actual este consemnat încă în secolul al XVI-lea, ceea ce înseamnează că trecerea de la vechiul sens s-a putut produce nu atît pe tărîmul limbii noastre, ci încă în limba slavă veche.

Cercetările dialectale din Moldova de nord duc la concluzii hotărîte în direcția relațiilor acestei provincii cu Transilvania. Unele lucruri sînt cunoscute din istorie. Cercetarea limbii aduce, ca de atîtea ori, argumente în plus. Ideea exprimată cu atîta claritate de Philippide, în *Originea românilor* și reluată de alți lingviști de-ai noștri, la care s-au asociat și unii scriitori,[13] capătă un caracter tot mai bine conturat.

Fapte de natură fonetică vin să întărească această afirmație:

čag, čagorniță, čeie, čema, čeptar, čingă, čiui, despčicătură, înčeia, înėeță, împčeleca, înčega, înčina, napči, oči, pčilug, pčiron, pčisoc, pčișca, răčită, topči, veči (= vechi), *ureče.*

bgihul, bgis;

fărină;

fiior (= fuior)

verin, verinos, înverina, sărin (în loc de *senin*!) *bd'is, bd'ine, herd'eliie;*

iesăle;

capt'iu, cîń'it'ișt'e, deșt'id'e, grot'iță, înt'inŕ (al. de *închinŕ* și *înčinŕ*), *înt'ingă, înt'ipui, înt'i, arit'* (= aripi), *ot'elari, ot'ins, pat'et, pt'atră, răst'iia, șt'ele, șt'op, t'ag, t'igornišer, t'isor, t'opti, tot'ilă* etc.

Pe baza unor exemple ca: *împčelecŕ, pčilug, topči* etc. alături de care avem și variante cu *k*, s-a putut ajunge, pe de o parte, la un fonetism cum ar fi *Cherehez*, din cauză că forma *č* (*Cerchez*!) era, în mintea vorbitorului, dialectală, iar, pe de altă parte, neologismul *parchet* a devenit, în vorbirea celor care preferă formele cu *č*, deci a bătrînilor, în primul rînd, căci ei păstrează amintirea fonetismelor aduse de părinții lor din Transilvania, *parčet.* Aceiași vorbitori pronunță numele turcului *Tache* (a lui Eiup!), *Tace.*

Iesăle, în locul literarului *iesle,* trebuie explicat prin influența limbii maghiare, despre care se știe că evită grupurile consonantice prin introducerea, între ele, a unei vocale. Alte exemple asemănătoare, întîlnite în Transilvania, sînt *Călăment, chinez* (cneaz!), *hirean, hiribe, Hiristos*[14], *Ighinat, Schiridon* etc. Unul dintre aceste exemple se găsește și

13. Cf. Mihail Sadoveanu, *Evocări*, p. 137-142.
14. Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 105.

în literatura maestrului Sadoveanu: „Eu şi cu Pavel-baci am luat toiege albe ş-o corfă, hotărîţi să căutăm *hiribi*. Aici în Valea Frumoasei se zice «*hiribe*» şi «mînătărci». Pavel-baci le spune şi «pitoance»" (*Poveştile de la Bradu-Strîmb*, p. 7)[15]. Fonetismele de felul lui *capt'iu, deşt'ide, pt'atră etc.* se oglindesc în literatura lui Sadoveanu în exemple ca următoarele:

„– Da' ce să facă acolo la Bucureşti?

– Nu ştiu. Zice că s-o ducă acolo, la *chiatru*." (*Cocostîrcul albastru*, p. 13); „nişte unt de la văcuţele dumitale cele chirole" (*Umbre*, p. 108); „Şi

---

15. Unele dintre aceste exemple, cum ar fi *hărănĕ* (pentru *hrăni*!) depăşesc aria propriu-zisă pe care s-a putut manifesta, în chip normal, influenţa ungurească şi le întîlnim şi prin Oltenia şi Muntenia, cum se poate vedea din *Graiul nostru*, I, p. 20, 42, 45, 46, 73, 85, 121, 150 etc. Tot aici trebuie trecute *şicoală* (*op.cit.*, p. 4, 8) şi *giminastică*, pe care le întîlnim şi în literatura lui Tudor Arghezi, eventual şi *dirept, direapta, direptate*, curente în vorbirea din centrul şi sudul Transilvaniei (cf. şi *A.L.R.M.*, II, harta 97) întîlnite rar şi în literatura de acolo (cf. *Ţiganiada*, X, 96, p. 356). Zic eventual, întrucît forma etimologică a cuvîntului *drept* este aceea cu *e* nesincopat, *derept*, despre care Al. Rosetti spune, *în Istoria limbii române*, vol. VI, p. 66, că se menţinea încă prin secolul al XIII-lea şi numai după această dată a început să se spună *drept*. Din aceeaşi lucrare (p. 105, 169) rezultă că *derept* (respectiv *deretu*) se întîlneşte şi în secolul al XVI-lea. Nu cumva fenomenul ardelenesc de astăzi este continuarea celui din secolele XIII-XVI, care s-a putut menţine şi datorită influenţei ungureşti? Pun această întrebare întrucît academicianul Rosetti vorbeşte de arhaisme în asemenea cazuri. Poate nu-i rău să ne gîndim la fenomene care îşi continuă existenţa, dar a căror intensitate este din ce în cei mai slabă. Observ că Ovid Densusianu exprimase, în *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 28, un punct de vedere care se apropie de acela pe care l-am formulat eu, cu deosebirea că el pune prea mare greutate pe metateză şi nu se gîndeşte decît incidental la influenţa limbii maghiare: „Intercalarea lui *ă* între *şc* şi *l* se observă la *ieşcăl'e* şi în forma toponimică *Mişcăl..ea* (cf. p. 97). *Vărăbet'e* ce se aude destul de des (la Densus, Lunca Cernei, Meria etc.) în loc de *vrăbet,,e* pare să prezinte şi el epenteza lui *ă*, dar se poate să fie influenţat de ung. *vereb*. Un caz de epenteză a lui *i* e *Hiristos* XXXII, LII, LXVII, LXVIII". Alături de *derept* am putea considera ca simple continuări ale unor procese mai vechi pe *lu* (în locul literarului *lui*!), pe *era* (formă unică pentru singular şi plural), *dz* (în locul lui *z*), *-ariu, -oriu* (în locul lui *-ar, -or*), plurale ca *obraze, mînăle, goli* etc., care, toate, sînt şi regionale, nu numai arhaice. Cred că putem îngloba aici şi pe *u* final despre care academicianul Rosetti a spus, de asemenea (loc.cit., p. 67, 129) că ar fi dispărut din limbă încă din secolul al XIII-lea şi că, acolo unde apare în graiurile de astăzi, are origine fonetică. La argumentele invocate împotriva acestei afirmaţii, de acad. Iorgu Iordan („Studii şi cercetări lingvistice", V, 1954, p. 342-343) aş mai aduce unul de natură geografică. Cum se face că *u* final din graiurile actuale a reapărut tocmai acolo pe unde exista şi în limba veche? Mi se pare că răspunsul întreg la această întrebare îl găsim tot în lucrările academicianului Rosetti, cînd stăruie asupra caracterului dialectal al textelor vechi, asupra diferenţierii geografice, şi nu istorice. Vreau să spun că în perioada veche erau regiuni în care *u* final avea existenţă reală şi erau altele care nu-l cunoşteau. Aria compactă din Transilvania, în care întîlnim urme ale existenţei acestui sunet, este tocmai aria pe care se întindea *u* final şi în limba veche. Fenomenul de astăzi este un rest din dialectul literar vechi. Este o continuare a fenomenului de atunci.

pe urmă am intrat în tîrg, o dată cu vacile *chirole*, care se întorceau de la imaş, sunînd din tălăngi cu diferite sonuri." (*Cele mai vechi amintiri*, 212); după cum exemple ca *bd'ine, herd'eliie* etc. se regăsesc în *ghibăci*, de la acelaşi autor.

„Cînd închidea vitele la amiază, pe imaş, ne înfăţişam amîndoi la coliba lui, şi-l găseam totdeauna cioplind şi *ghibăcind* ceva pentru noi". (*Umbre*, p. 113)

Exemple asemănătoare găsim şi în opera lui Caragiale, mai ales în corespondenţa cu unii prieteni, cînd face aluzii la vorbirea ardelenilor: *minken* pentru *minten* = „imediat", *ghemonstraţiune*, pentru *demonstraţie* etc.

Morfologia însăşi ne pune în faţa unor paralelisme care vorbesc în sensul migraţiilor care trebuie să fi avut loc, vreme de mai multe sute de ani, din Transilvania în Moldova.

Nu poate fi pusă la îndoială originea ardelenească a unor forme de plural ca *ai* (*an*), *belţ* (*baltă*), *căs* (*casă*), *goli* (*gol*), *pălmi* (*palmă*), a masculinului *un viespe* (în loc de *o viespe*),[16] a formei verbale de persoana a III-a singular *şti*, în locul lui *ştie*[17] etc.[18]

O importanţă deosebită, pentru relaţiile dintre Transilvania şi Moldova, prezintă lexicul, cu ajutorul căruia am văzut că se pot urmări, de multe ori, în mod precis, relaţiile dintre oameni.

În general, vocabularul întrebuinţat în Transilvania se deosebeşte de cel din Moldova. O mulţime de cuvinte ardeleneşti sînt necunoscute în Moldova şi invers. În regiunile care unesc, însă, cele două provincii, deosebirea este mai puţin accentuată. Unele cuvinte, specifice unui grai, se întîlnesc şi în graiurile provinciei celeilalte. De multe ori continuă să fie întrebuinţat, pe lîngă termenul nou, adus din Transilvania, şi cuvîntul vechi, care se găseşte în relaţii de prietenie sau nu cu celălalt. Uneori învinge elementul vechi, alteori acesta este învins. La lupta aceasta participă, de foarte multe ori, şi alte elemente, din Bucovina de exemplu

---

16. Cuvîntul apare sub formă masculină şi la Coşbuc, în *Purgatoriul*, XXXII, 133-135:

Şi cum retrage-un vespe a*cul pus,*
aşa trăgîndu-şi coada blăstămată,
a smuls din fund, şi nesătul s-a dus.

17. „Studii şi cercetări lingvistice", I, 1950, p. 285-287.
18. Un arhaism interesant este plural *căl'* (< *cale*), pe care l-a înregistrat N.A. Ursu prin regiunea Humuleşti – Pipirig.

şi, în felul acesta, graiul din nordul Moldovei capătă un caracter aparte, a cărui primă trăsătură este o mare bogăţie şi varietate de vocabular:[19]

struţ – buchet
culişări – mămăligari
– melesteu[20]
jghiab – scoc (la streşină!)
argat (mult mai des decît slugă!)

barîşnic – geambaş – sfîrnař
căuaci (dispare şi e înlocuit cu)
– fierar, potcovar, ţigan, covali
curea (mai des decît chimir)
învîrti (şi întoarce fînul!)
fluier – trişcă
bici – corbaci
buzunar – jăp
tencuială – maltăr
ţînţar – ţobîcă (şi *ţoabă!*)
plînge – a se cînta
tăbăcar – dubălar
tăbăcărie – dubălărie
sîrmă – drot

urît – hîd
săci[21] *– nimăt*
bucătărie – cuhne
promoroacă – stură – sloi – chidie
uncheş – (este tot mai rar întrebuinţat şi-i la locul) – *moş*
tărcat – prian (de fapt: *priian*!)
leafă – sîmbrie
străgeată – ţîţîi
ştează – drîstî[22]
o leacă – o ţîră – un pic
topor – secure
omăt – zăpadă[23]
joc – horă
prispă (e tot mai mult înlocuit cu *cerdac*)
cioban – mocan – păcurar[24]
bortă – groapă

---

19. Situaţii asemănătoare se mai întîlnesc şi în alte părţi. Teoretic s-ar putea spune că pretutindeni unde oamenii se găsesc la intersecţia unor influenţe din afară lucrurile se prezintă la fel. Iată o mărturie din Ov. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 18: „Dîndu-se situaţiunea ei geografică, Ţara Haţegului e de aşteptat să prezinte din punct de vedere al limbii varietatea de elemente pe care am constatat-o mai sus cu privire la port, obiceiuri etc. Graiul e într-adevăr departe de a fi omogen şi cercetarea lui ne descopere mai multe curente lingvistice cu particularităţi ce ne amintesc pe cele din Bănat, centrul Transilvaniei şi Oltenia".

20. La Crucea (raionul Vatra Dornei) *melesteul* este mai mare decît *culişăriul* şi se întrebuinţează numai cînd se face mămăligă de cartofi.

21. Cuvîntul îi era cunoscut şi cronicarului Grigore Ureche, în al cărui *Letopiseţ* întîlnim şi verbul *a săciui* " a tăia copacii spre a deschide o poiană, un luminiş, în pădure". Cuvîntul are astăzi, în general, sensul de „staul din lemne doborîte, fără ţăruşi". În sudul Transilvaniei (v. Ov. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 333), sensul lui este acela de „fînaţ, pe un loc unde s-a tăiat pădurea".

22. Paralelismul acesta este interesant, printre altele, şi pentru motivul că duce la ideea unor legături cu sudul Transilvaniei, nu cu nordul acestei provincii, unde *dîrstele* nu sînt cunoscute.

23. Aici nu-i vorba de un paralelism pe bază ardelenească, ci pe bază literară.

24. „Înainte vreme, păcurar se spunea" (Crucea, raionul Vatra Dornei).

holircă – rachiu
halău (din scînduri) – *troacă* (butuc dăltuit)
horn – hogeag
hulub – porumbel – porumb
jăchilă – premîndă
lele – țață
lămpaș – felinar
momîie – ciuhă
nula – zero
oiște – rudă
raf – șînă
prisacă – stupină
pepene – castravete
drum – șosea[25]
papă – scrob
trudit – obosit
vopsi – boi
amuș – acum
ciurgău – scoc – uluc (la apă!)
țințirim – cimitir
trepte –scări
mai – ficat
coștei – (de perină!), dar și *dos*
culeșă – mămăligă
lătoc –uluc
botă – ciomag
corceriță – bucătăreasă – stolnică – socăciță
clop – pălărie
apătos – apos
batăr – măcar
cartofi – napi – barabule – bulughene
călbaș – chiște
dugeană – prăvălie
crăpa – despica (lemne)
foiță de țigară – papir
găvozd – pană
răcituri – aituri[26]
ujină – chindie
lumină – lumînare
tasmŕ – jamșă – ierhă
sălaș – sicriu – raclă
casap – măcelar – mnisarăș
naft – (se spunea înainte la) gaz
temelie – fundament[27]
gobăi – gujbăliți – galițe
văr drept – dulce – bun – primar
capac – fedeu (pe oală)
prosop – miniștergură (Ostra)
ghiuj – vîj
glajă – sticlă

Această mare varietate în vocabular se reflectă și în operele literare ale scriitorilor proveniți din Moldova de nord. Și de data aceasta exemplul cel mai strălucit îl constituie maestrul M. Sadoveanu, a cărui limbă s-a înmlădiat și s-a îmbogățit sub impresia puternică a graiurilor de acasă. Iată numai cîteva paralelisme de acest fel:

25. *Drumul mare* și *drumul satului*, dar *șoseaua națională*.
26. Ultimul, adus din Transilvania, se întrebuințează tot mai rar.
27. Înregistrat la Geamăna, comuna Crucea.

omăt – zăpadă – nea
pulbere – praf – colb
înturna – întoarce
holercă – rachiu – vinars
taur – buhaiu
trudit – obosit
mîndru – frumos – fain
lulea – pipă
curechiu – varză
ciovee – boclucuri – țarțamuri
o leacă – o țîră – puțin
umbrelă – cortel
băitănaș – flăcăuaș – copilandru
băiat – copil – prune – flăcău – cocon
tolbă – tașcă – tășulcă
raclă și sicriu
pită – pîne
basma – broboadă – casîncă – tulpan – naframă
grăi – vorbi
șleah – drum
secure – topor
batîr – barem – macar
standoale – coșere
bîtă – ciomag

Varietatea aceasta de vocabular nu duce, cum mai cred unii, la o încărcare inutilă cu tot felul de cuvinte, în stilul operelor literare, ci, dimpotrivă, ea dă posibilitatea scriitorului să-și exprime ideile și sentimentele cu mai mare ușurință, să recurgă la sinonime care ușurează înțelesul frazei, să înlăture repetiția inutilă și să nu cadă în monotonia care îngreunează lectura unei cărți. Cu ajutorul sinonimiei, scriitorul își diferențiază eroii și indică, de foarte multe ori, fie originea lor socială, fie, mai ales, pe cea locală.

Nu pot să încarc această expunere cu prea multe exemple, dar, pentru o înțelegere mai justă a problemei, pentru a arăta în ce măsură limba română nu trebuie considerată drept o limbă săracă, mă voi opri la un singur citat din opera celui mai reprezentativ scriitor contemporan:

„Petrișor găsi o *frigare*; un pui sta pe o măsuță în lumină; îl puse în *țapă*, se apropie liniștit de jar, răzimă *țigla* de o cărămidă și începu să învîrtă" (M. Sadoveanu, *Opere*, III, 428).

E ușor de închipuit cum ar fi sunat pasajul acesta, dacă Sadoveanu s-ar fi folosit numai de unul dintre cei trei termeni care, împreună, nuanțează expresia, marchează sfîrșitul unei acțiuni și începutul alteia, pun în evidență bogăția vocabularului limbii noastre și „apropie" acțiunile, împotriva faptului că verbele din frază sînt la trecut. În plus, trebuie remarcată „economia" care se realizează prin ajutorul acestui procedeu.

Studiul amănunțit al unor fapte de limbă, de la fonetică pînă la onomastică și la toponimie, ne dă posibilitatea să determinăm pînă și locul de

unde s-au desprins o serie de oameni puşi în situaţia „să-şi ia lumea în cap". Nu-i lipsit de interes să spun că asemenea locuri corespund, în general, cu regiunile în care exploatarea ţărănimii, de către feudalitate, a atins cel mai înalt grad.

În aproape toată Moldova de nord se întrebuinţează substantivul *culişer* pentru băţul de mestecat mămăligă. Trebuie să presupunem că într-o perioadă mai veche exista, alături de el, şi *culeşă*, pentru mămăligă, fiindcă altfel nu putem să ne explicăm de ce a părăsit terenul sinonimul *melesteu*. *Culeşă* nu se mai întîlneşte, însă, decît în cazuri cu totul excepţionale prin regiunile foarte apropiate de Maramureş şi de nordul Transilvaniei, pe unde continuă să fie preferat termenului din limba comună. În satul Coverca, comuna Şaru Dornei, ni s-a spus că „babele mai zic din cînd în cînd şi *culeşă*". Aspectul fonetic al lui *culişer* (cu *u* în prima, silabă, nu cu *o*, ca în nordul Transilvaniei!) ne face să credem că el a fost adus nu de prin părţile Năsăudului, să zicem, ci din Maramureş unde avem, pînă acuma, *culeşă, culişer*. Spre Maramureş ne duc, de altfel şi exemple ca *posadă* „dispozitiv prin care se ridică sau se lasă mai jos roata de la moară" şi pe care l-am întîlnit şi în comuna Crucea;[28] *poarcă*, pentru *scroafă; cosîie*, pentru *toporîşte de coasă*; *tîrnaţ*, care nu denumeşte noţiunea *cerdac*, ca în Transilvania, ci pe aceea de *balcon*, acoperiş făcut la intrarea în casă. Cerdacului propriu-zis, *tîrnaţului* din Transilvania, i se spune prin Maramureş *şatră*. Dacă la Vînători, lîngă Iaşi, oamenii numesc *tîrnaţ* piatra de la intrarea în casă, care nu mai serveşte nici măcar de scară, este neîndoielnic că în acest cuvînt ei păstrează amintirea unei realităţi venite nu din Transilvania, ci din Maramureş.

La fel stau lucrurile cu *sănun* „uluc în care se pune sare cu tărîţe pentru oi".

În *Istoria limbii române*, IV, academicianul Al. Rosetti, plecînd de la unele afirmaţii ale lui Th. Capidan[29] dă, la pagina 75 urm. o listă de cuvinte despre care spune că sînt specifice dialectului macedoromân şi n-ar fi cunoscute în Dacia. În lista aceasta se găsesc şi *săin* „sur, cenuşiu", *soar-*

---

28. Şt. Cuciureanu mă informează că termenul este cunoscut şi în raionul Rădăuţi. Din lucrarea lui Frederic Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, Bucureşti, 1901, p. 151, rezultă că *posada* apare şi în alte părţi. Damé a înregistrat, pentru regiunea Craiova, şi sinonimele *crainic* şi *cîntarul pietrelor*. *Crainic* îi este cunoscut şi lui Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*. p. 314, care îl explică prin „partea de la moară cu ajutorul căreia se coboară şi se ridică pietrele, posadă".
29. *Aromânii*. Bucureşti, 1932, p. 145

te „placentă”, *caprină* „păr de capră”, *sănun* „uluc în care se pune sare cu tărîțe la oi”, pe care le cunosc și graiurile din nordul Dunării. Așa, spre exemplu, existența lui *caprină* a fost confirmată de Al. Procopovici, cu ocazia recenzării cărții pomenite[30] și îl cunosc eu însumi din nordul Transilvaniei, pe *soarte* l-au înregistrat autorii „A.L.R.”,[31] iar pe *săin* îl întîlnim în mod obișnuit atît în regiunile nordice, unde colectivul nostru l-a înregistrat foarte des,[32] cît și în alte părți, după cum reiese din *Graiul nostru*, I (Gorj!), p. 19:

Mi i-a-închis la mănăstire
În haine săine
Săine *și mohorîte*
Cum arată, măi urîte

din lucrarea lui O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 332, unde cuvîntul nostru este explicat prin *sur*, cît și din *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu X, 129:

Cît apucă ele cevas lînă
Îndată le tunde păn" la piele,
Necăutînd de bălaie, săină,
Zicînd că le curăță de rele,
De căpuși, cîrcei; și ca la soare
Păscînd, să le fie mai răcoare.

În aceeași situație se găsește *sănune, sărune*, despre care acad. Rosetti, *op.cit.*, p. 75, crede, de asemenea, că se găsește, iarăși, numai la aromâni (sub formele *sirina, săriñe*!), cînd, în realitate, el a fost înregistrat, pentru dialectul dacoromân, încă de G. Pascu *Sufixele românești*, București, 1916, p. 54, de O. Densusianu, *op.cit.*, p. 44, 332, de Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925 etc. Colectivul nostru l-a întîlnit pe o arie relativ întinsă în nord-vestul Moldovei, unde trebuie considerat ca provenind din Maramureș, cum am spus deja.[33]

Din Maramureș și de prin părțile imediat învecinate ale fostului județ Someș, a putut fi adus fonetismul *dzuă*, întîlnit pe la Coverca, în raionul Vatra Dornei, și cunoscut încă din limba veche, de la Varlaam și de la

30. *Dacoromania*, X, (1943), p. 482.
31. Vezi harta 289 din A.L.R.M., I.
32. Vezi și V. Scurtu, *Cercetări folclorice în Ugocea românească* (AAF, VI, 207).
33. Pentru existența cuvîntului în sudul Transilvaniei cf. lucr. acad. Em. Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu, 1943, p. 73.

Dosoftei, scriitori a căror limbă se caracterizează prin numeroase trăsături ardeleneşti.

Presupunerile mele, bazate pe interpretarea unor fapte de limbă, îşi găsesc confirmare în documentele istorice. Nu trebuie să uităm că regimul feudal a fost deosebit de accentuat în Maramureş şi în regiunile învecinate, cu excepţia Năsăudului. În această din urmă regiune a luat fiinţă, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, un regiment grăniceresc, fapt care a dus şi la unele avantaje, dintre care cel mai important a fost desfiinţarea iobăgiei. Grănicerii din partea locului erau răsplătiţi, pentru serviciile aduse împărăţiei, cu pămînt. În felul acesta nu mai depindeau în aşa mare măsură de grof şi, prin urmare, nu erau ameninţaţi în mod permanent de pericolul de a-şi lua „lumea în cap". Nu întîmplător în această regiune n-a izbucnit nici un fel de răscoală similară cu cele din Ţara Moţilor sau cu cea de la Bobîlna. Pe de altă parte, admiţînd că au plecat şi din aceste părţi o serie de oameni şi au trecut munţii în Moldova sau în Bucovina, ei puteau să se întoarcă după o perioadă de timp fără riscurile pe care aveau să le întîmpine ceilalţi. Aceasta din cauza că nu erau urmăriţi atîta de marele proprietar, cît şi de funcţionarii stăpînirii şi, în al doilea rînd, erau foarte aproape de frontiera pe care, trecînd-o îndărăt, se vedeau din nou acasă: nu-i mai aşteptau emoţiile unui drum lung, grija de-a nu fi descoperiţi de oamenii stăpînirii înainte de-a ajunge acasă.

O situaţie interesantă prezintă *bgiclaj* „cremene albă"[34] şi *corjeică*, amîndouă ardelenisme infiltrate în graiul din nordul Moldovei. Cel dintîi, de origine maghiară, îşi păstrează forma originară *bgicaş*, pînă pe la Ciocăneşti-Iacobeni, iar de aici începe să-şi facă apariţia varianta cu *l* epentetic, ceea ce înseamnează că vorbitorul nu-şi mai dă seama de legătura care există între cuvîntul românesc şi ungurescul *béka-só.*

Corjeică nu este decît *cujeica* din Maramureş şi din Transilvania de nord. Sensul ei nu mai este, însă, acelaşi; ea nu mai denumeşte furca întreagă, ci numai inelul îngroşat care serveşte la menţinerea caierului. Maramureşencele din secolele trecute au luat cu ele, în momentul în care s-au hotărît să-şi caute loc sub soare în altă parte, şi *cujeica.* Au dat însă peste *furca de tors*, care singură stăpînea în Moldova. Multă vreme

34. Cu acesta seamănă în mare măsură, *bulzar*, pe care l-a înregistrat N.A. Ursu, ca variantă a lui *buzar* „cioată", care ţine focul în stînă, „năclad". Sensul obişnuit al cuvîntului nu-i, totuşi, acesta, ci acela de „căpătîie", lemne puse de-a curmezişul pentru ca pe ele să se clădească altele şi, în felul acesta, focul să poată arde mai bine.

s-a dat lupta între cele două cuvinte care exprimau aceeaşi noţiune. Femeile din partea locului, fiind mai numeroase, au impus *furca*.

Din *cujeică*, moldovencele de astăzi, n-au mai păstrat decît o simplă variantă fonetică al cărei înţeles a pierdut mult din cel iniţial. Epenteza lui *r* a putut fi sprijinită de influenţa lui *coarjă*, formă unică, prin unele părţi ale Moldovei, pentru *coajă*.[35]

Trebuie să atrag atenţia că nu numai elementele ardeleneşti îşi schimbă aspectul fonetic prin regiunile din nord-vestul Moldovei. În aceeaşi situaţie se găsesc şi o serie de „moldovenisme". Dacă turcismele de felul lui *durŕ*, *canarŕ*, *haraci*, *şandramŕ*, *tain* îşi modifică foarte puţin înfăţişarea şi aspectul lor nou nu provoacă nici un fel de greutate, în ceea ce priveşte înţelegerea (*cănără*, *dură*, *harag*,[36] *şandrama*, *taim*) avem, în schimb, alte cuvinte al căror aspect se deosebeşte mai mult sau mai puţin de acela obişnuit, cunoscut în alte părţi, eventual şi în limba literară. Din *neleapcă*, „vacă tînără care fată înainte de vreme", „juncă", a rezultat, prin raionul Vatra Dornei, *meleatcă* (cu diminutivul *meletcuţă*!), iar în locul lui *mezin* întîlnim în vorbirea locuitorilor din acelaşi raion, cînd *meşină*, cînd *mijînă*.[37]

Motivul care stă la baza modificării cuvintelor respective este pretutindeni acelaşi: vorbitorii cunosc numai aproximativ cuvîntul şi-l asociază cu altele mai vechi, existente în limbă, după care îl modelează, întocmai cum se întîmplă cu unele neologisme care, înainte de-a se fixa într-o formă definitivă, apar sub aspecte deosebite. Aspectele acestea sînt mai apropiate sau mai îndepărtate de modelul străin, după cum vorbitorii cunosc mai bine sau mai puţin bine limba respectivă. Aşa stau lucrurile şi cu turcismele. Atîta vreme cît ele se întrebuinţează într-un mediu unde erau, altădată, ca acasă, îşi păstrează un aspect cît mai apropiat de acela din limba turcă şi, pe măsură ce se îndepărtează de aceste locuri, suferă modificări în sensul unei cît mai mari apropieri de sistemul fonetic al limbii noastre. Într-adevăr, elementul specific din punct de vedere fonetic al unor cuvinte ca *durŕ*, *şandramŕ*, *canarŕ* etc., este

---

35. Fenomene asemănătoare se mai cunosc în fonetica limbii noastre. Mă voi opri numai la unul. În nordul Transilvaniei, osiei de la căruţă i se spune *ostie*, întocmai ca instrumentului primitiv de pescuit. Am putea presupune că în momentul cînd vorbitorii din partea locului au făcut cunoştinţă cu osia de la car cunoşteau bine *ostia* şi elementul vechi a imprimat celui nou un aspect deosebit printr-o confuzie care nu provoacă nici un fel de greutate în înţelegerea faptelor.

36. Cf. " Am plătit *harag* la turc" (Neagra Şarului).

37. Cf. şi A.L.R.M., II, h. 187.

ŕ de la sfîrşit, element neobişnuit în limba noastră, în care avem, în schimb, foarte multe cuvinte terminate în *ă*.[38] Acest *ă*, e adevărat, nu este accentuat, dar amănuntul nu-i din cale afară de important pentru discuția noastră. Cuvintele turceşti, ca să se poată menține, încep să se apropie de o anumită categorie de cuvinte din limba noastră şi această categorie nu poate fi decît aceea a femininelor în *ă*. În felul acesta s-a ajuns la *cănără, dură, şăndrămă* etc.

În sprijinul acestei presupuneri cred că mai pot invoca un argument. Unele dintre turcismele în *ŕ* îşi schimbă accentul, cînd sînt întrebuințate de scriitorii din Ardeal, şi, în felul acesta, ele se integrează perfect în categoria femininelor în *ă*. Iată un exemplu concludent din *Infernul* lui Coşbuc (p. 113), în care se vede cum cuvîntul turcesc *halcŕ*, din cauza aceleaşi tendințe de integrare a elementelor neromâneşti la spiritul limbii noastre, şi-a schimbat accentul în *hŕlcă*:

iar cel gonit: – „O moarte-acum soseşte!"
Dar celălalt, crezînd că poate calcă
prea-ncet: – „O Lan', aşa de voiniceşte
„tu n-ai fugit la Toppo-n joc de halcă".
Şi poate-apoi, nemaisuflînd uşor,
făcu un grup din trupul său şi-o salcă.[39]

Alte cuvinte prezintă, de asemenea, interes din punctul de vedere al preocupărilor noastre. Să ne oprim la unul singur: *lotru*. Înțelesul obişnuit al acestui cuvînt, în funcția lui substantivală, este acela de *hoț*. În nordul Transilvaniei, însă, el are, mai ales, valoare de adjectiv şi este sinonim cu *frumos, fudul, îngîmfat, mîndru*:

---

38. Nu-i întîmplător faptul că asemenea cuvinte de origine turcească îl modifică pe *ŕ* final în *ă* şi în dialectul macedoromân. Fiind vorba de o tendință generală a limbii noastre, ea se manifestă, deopotrivă, atît în nordul, cît şi în sudul Dunării.

39. Un exemplu asemănător, dar mai elocvent, fiindcă apare la un scriitor muntean, este *zurbă*, din romanul lui Zaharia Stancu, *Desculț*, p. 65: „Atunci ne-am spus că s-o fi iscat pe undeva vreo *zurbă* şi ne duc ofițerii s-o potolim cu focul armelor". La aceasta aş adăuga unul mai vechi, din *Țiganiada*, care ne arată, şi mai clar, tendințele limbii noastre. Este vorba de *belea*, pe care îl întîlnesc exact sub forma aceasta în VIII, 31. El apare sub forma *beleaua*, în VIII, 21,102 şi, lucru important pentru discuția noastră, *beleaŭă*, în acelaşi cînt, în notele de la strofa 33: „După această spune ca Călăban, care se ascunsese în spini, încă căzu într-o *beleaŭă*: căci un gligan înspăimîntat nimeri tocma pe acolo unde era Călăban şi trecu pe su" dînsul, dar fiind spinul des i se acăță de păr şi nu-l putu duce gliganul cu sine..." (p. 275). Se vede, aşadar, cum femininele *măsea, stea, vițea* etc., care cunosc prin partea locului şi variantele *măseaua, steaua, vițeaŭă*, au atras în sfera lor şi pe *belea*, modificîndu-l.

Ce te ții bade-așa lotru,
Că n-ai boi să-i mîi în codru?

Cred că nu în mod întîmplător cuvîntul nostru are același înțeles și la Hangu, în raionul Ceahlău.

Cînd un cuvînt nu este bine sau de loc cunoscut unui vorbitor, el își poate schimba nu numai forma, ci și sensul. Să ne oprim puțin și la asemenea cuvinte, al căror înțeles s-a modificat în funcție de mediul geografic în care trăiește cineva, ori în funcție de influențele culturale exercitate. Să începem tot cu *mezin*, despre care am spus că este necunoscut în Transilvania. Scriitorii de acolo, puși în situația de a-l întrebuința, neglijează originea lui slavă și-l consideră ca aparținînd fondului latin. Pentru aceștia, sensul cuvîntului nu mai este „feciorul cel mai mic", ca pretutindeni în limba noastră, ci al doilea din trei. În această funcție îl întrebuințează Coșbuc, nu numai în poezia de tinerețe *Fata craiului din cetini*:

Era Voinic-Zorilă, copil născut în zori,
Braț greu la bătălie și trăsnet la izbîndă;
Era mezinul *Grangur, om bun, inimă blîndă,*
Milos; și era fiul din urmă, Trandafir,
Frumos ca o poveste, isteț ca un Arghir!

(*Vatra,* p. 13-14)

Mezin *însă, rîzînd*
Și vrînd el joc să-și bată de frate-său grăbește
Și scoate-afară calul și-apoi în rîs vorbește

(*ibid.*, p. 22)[40]

ci și în *Purgatoriul*, XXIX, p. 109-111:

Acesta-n sus aripele-și ridică
Între mezinul *steag și trei și trei,*
dar nu le-atinge-n zarea ce-o despică.[41]

În locul *bîlciului,* din Moldova și Muntenia, avem în Transilvania numai *tîrg.* Cu toate acestea expresia *Tîrgul Bulgiului* ascunde, în partea ei

---

40. Ceva mai jos pe aceeași pagină apare *Mezilă*, nume propriu în locul lui *mezin.* Varianta este interesantă, fiindcă ea ne scoate în evidență concepția care l-a dus pe poet la această confuzie. Trebuie să spun, însă, că inovația nu poate fi pusă în întregime pe socoteala lui Coșbuc; el a luat cuvîntul, cu sensul acesta nou, din lecturile latiniste, de unde s-a impus și în unele lucrări de specialitate cum ar fi *Etiymologisches Wörterbuch*, al lui S. Pușcariu, în care cuvîntul nostru este tradus prin „mijlociu" și considerat drept urmaș al latinescului „medianus".
41. Înaintea lui Coșbuc, cuvîntul a fost întrebuințat în aceeași funcție de Alecsandri. Observ că el apare și în monografia lui Ion Manole, *Anton Pann,* p. 12: v. și *Graiul nostru,* I, p. 156.

finală, substantivul indicat. Aspectul fonetic deosebit, ca şi asocierea cu sinonimul *tîrg* dovedesc că vorbitorii respectivi nu-i cunosc sensul.

Pe alt plan pot fi pomenite, aici, *colţun, găvojdi, hudiţă,* care, de asemenea, denumesc noţiuni deosebite, pe alocuri, faţă de alte regiuni în care le întîlnim.

Colţun n-a putut lua, în Transilvania, locul lui *ciorap*, ca în Moldova, atît din cauză că el denumea altă noţiune, şi anume aceea de „papuci de casă confecţionaţi din pănură," cît şi din motivul că pentru *ciorap* exista acolo şi termenul *ştrimp*. Pînă la introducerea acestuia, ciorapul nu era prea răspîndit, dată fiind ocupaţia de bază a poporului nostru, care impune o anumită îmbrăcăminte; ciobanii poartă opinci şi acestea cer mai degrabă obiele decît ciorapi.

Verbul *a găvozdi* însemnează, în Transilvania, a pune o *pană*, un *ic*, un *găvozd* la o coadă de sapă, la o toporîşte sau la altceva. În Moldova, însă, *găvozdul* nu-i cunoscut; în locul lui apare, de obicei, sinonimul *pană*. Asta însemnează că verbul *găvojdi* (cum sună prin partea locului!) nu-i înţeles tocmai clar şi atunci noţiunea de aici este aceea de „a înghesui lucruri, pe care n-ai timp să le aranjezi într-o ocniţă, într-un coş, după sobă" etc.[42]

Mai interesantă mi se pare schimbarea de sens a lui *hudiţă*, care la Crucea, denumeşte „porţiunea neîngheţată din albia rîului Bistriţa". Faptul acesta duce la ideea că substantivul nostru, sinonim al lui *drum*, în general, se confundă aici cu apa, micul *drum*, singura *hudiţă* pe care pot circula localnicii. Locul fiind accidentat şi valea strîmtă, Bistriţa însăşi este obligată să-şi subţieze firul şi să treacă, pe furiş, prin vestitele „chei" ale Dornei. Iată, aşadar, de ce oamenii, care nu puteau dispun de alt drum, au simţit nevoia să înlocuiască valea, apa, cu *hudiţă*. Dacă nu uităm că ocupaţia de bază a oamenilor din partea locului este plutăritul înţelegem şi mai uşor schimbarea de sens a cuvîntului şi, mai ales, îngustarea acestui sens. Am spus, deja, că localnicii se servesc de cuvîntul acesta numai atunci cînd se referă la porţiunea neîngheţată de pe mijlocul Bistriţei; iarna transportul pe apă este oprit, nu-i *hudiţă*.[43]

42. Cu acest înţeles apare cuvîntul şi la Creangă, în a cărui operă se întîlneşte varianta cu *z*, ca în „Transilvania, nu cea cu *j*, despre care am spus că e mai moldovenească.
43. N-am pretenţia că explicaţia pe care o propun este, numaidecît, cea mai aproape de adevăr. N-ar fi imposibil să ne găsim, aici, în faţa unei exprimări „poetice", a unei schimbări de sens determinată de o stare sufletească specială a unui vorbitor înzestrat.

Nu tot aşa stau lucrurile cu *cîrmaş* „responsabilul unei stîni", în care trebuie să vedem influența terminologiei referitoare la plutărit asupra celei păstoreşti; numai la plută se vorbeşte în mod obligatoriu de *cîrmă* şi *cîrmaş* şi, apoi, termenul apare în accepțiunea nouă numai acolo unde ciobanii sînt în contact nemijlocit cu plutaşii, acolo unde acelaşi individ poate să fie, după împrejurări, cînd plutaş, cînd ciolan.

Poate tot în această categorie intră şi *despicătură* „semn în urechea oilor" şi *gătejele* „mîncare ciobănească preparată din caş dulce şi din zer".

Graiul moldovenesc se leagă de cele ardeleneşti printr-o serie de elemente maghiare[44] proprii acestora: *bai, borcut, borză* (şi *borzac*!), *s'alău* „înşelător" (cf. *celuĕ* „înşela"), *fideu, foltău, foşalău, ghitan, halău, hasnă, hibă, ir, jăp, libă-libă!, ni.*

Ceea ce este, însă, foarte important, în această ordine de idei, şi trebuie semnalat aici, este faptul că o serie de cuvinte care caracterizează graiul moldovenesc, şi între care locul de frunte îl ocupă turcismele, nu se întîlnesc decît cu totul sporadic în graiurile de peste munți. Aceasta însemnează că mişcările de populații s-au făcut mai ales de acolo încoace şi nu invers. Lucrul acesta nu face decît să confirme cunoscuta teorie a lui Philippide şi să întărească argumentele invocate de istorici. Moldovenii aveau mai puține motive să treacă munții în Transilvania, decît aveau ardelenii să se refugieze încoace, din moment ce regimul feudal era, după cum se ştie, cu mult mai sever, acolo decît aici. Nu fuge nimeni de la rău la mai rău, ci numai de la mai rău la rău.[45]

Trebuie să mai spun, în sfîrşit, că o serie de elemente ungureşti existente în Moldova nu sînt cunoscute şi în Transilvania, cel puțin în regiunile imediat vecine cu aceasta. Este cazul lui *cimotie, cenătui, hang, melesteu* etc. care par a fi mai vechi decît celelalte.

Am pomenit mai sus, printre alte exemple, şi pe *melesteu*. Cuvîntul acesta se întîlneşte în Moldova, dar nu este cunoscut prin Maramureş şi prin părțile Năsăudului. În aceste regiuni avem, în schimb, verbul *melestui*, necunoscut în Moldova. Iată două cuvinte, din aceeaşi familie, ale căror

44. Pe lîngă aceasta avem, însă, şi altele pe care, de asemenea, le întîlnim în graiul moldovenesc de nord: *mainte, şpuri, şpuroaică.*

45. Ideea a fost exprimată, într-o formă specială, de scriitorul, Eusebiu Camilar al cărui roman, *Turmele*, pune tocmai problema părăsirii locurilor natale de către maramureşeni şi căutarea posibilităților de trai în altă parte. Satul Moroşăni, de lîngă Vatra Dornei, confirmă şi el acelaşi lucru.

arii nu se suprapun.[46] Ne-am fi aşteptat ca amîndouă să se întîlnească în aceleaşi părţi. Situaţia nu este identică cu aceea referitoare la aria cuvintelor *culişer – culeşă,* deoarece, dacă primul dintre acestea este răspîndit aproape peste tot în nord-vestul Moldovei, în Transilvania de nord şi în Maramureş, în schimb, al doilea apare numai în regiunile de peste munţi, unde aria lui este comună cu a celui dintîi.

Originea locală precisă a unor vorbitori şi, deci, a elementelor caracteristice din vorbirea lor, poate fi sprijinită, în sfîrşit, pe studiul numelor de familie, care, de foarte multe ori, indică localitatea din care au plecat strămoşii, eventual părinţii vorbitorilor de azi.

Dacă nume ca *Ardeleanu, Ierhan, Şandru, Tăpălagă* sau *Ungureanu* nu spun mare lucru, din motivul că ele sînt prea vagi, se referă la întreaga Transilvanie, altele ca *Vărărean, Nimigean, Căilean, Bîrgăuanu, Moroşan, Sălăgean* etc. indică localităţi sau regiuni bine determinate şi nu încape nici o îndoială că, la origine, *Bîrgăuanu* este strîns legat de Bîrgău, Căilean de Căila, Nimigean de Nimigea, Vărărean de Vărarea etc. Aceste nume n-au putut fi date de localnici, ci tot de unii care au venit de peste munţi, fiindcă numai aceştia cunoşteau locurile pe care le părăsiseră şi ştiau, despre fiecare, din ce localitate plecase.

Originea ardelenească a unei părţi dintre moldovenii de astăzi poate fi susţinută şi pe bază de toponimie. În tradiţia locală se menţine ideea că *Fărcaşa, Borca şi Sabasa* au fost întemeiate de unguri. Toponimice ca *Bîtca Primătariului, Pîrîul Primătariului,*[47] *Bolătăie, Arşiţa Ungurului, Părăul Ungurului, Valea Borcutului* etc. vorbesc în acest sens, deşi mult mai vag decît numele de persoane pomenite.

În sensul relaţiilor moldovenilor cu ardelenii şi cu maramureşenii vorbeşte şi vocabularul tehnic numeros, în toate domeniile de specialitate. Nu pot da aici prea multe amănunte. Voi atrage numai atenţia, subliniind şi de data aceasta rezultatele la care poate duce cercetarea graiurilor, asupra numărului mare de cuvinte referitoare la exploatarea lemnului şi la plutărit şi că multe dintre ele au fost introduse prin specialişti aduşi de peste munţi. Pînă în momentul de faţă, instalaţiile necesare la exploatarea lemnului, de la ulucul obişnuit din pădure pînă la haiturile şi barajele cele

46. Cf. *Dacoromania,* III, (1922-1923;, p, 721-722.
47. Cuvîntul apare în literatură la Budai-Deleanu, *Ţiganiada,* p. 155, 244, 246, sub forma *prăvătari.* Sensul lui obişnuit este acela de „negustor de mărunţişuri". Pe teren, el n-a fost semnalat decît la Crucea, raionul Vatra-Dornei, sub forma *trămătari.*

mai moderne, sînt construite, aproape fără excepție, de specialiști veniți din Vișeul Maramureșului.

Studierea graiurilor populare are o importanță deosebită pentru limba literară. Au fost istorici și critici literari care, neglijînd rolul dialectului în îmbogățirea limbii scrise, au făcut afirmații din care rezultă că anumiți scriitori au inventat cuvinte.

Într-un curs pe care criticul Șerban Cioculescu l-a ținut la Facultatea de Filologie a Universității din Iași,[48] se puneau pe socoteala lui Coșbuc verbe ca: *vîrfui, vremui* etc. numai din motivul că nu se știa că acestea apar neobișnuit de des în vorbirea oamenilor din Maramureș și din părțile Năsăudului, ca și prin toată Moldova de nord-vest pînă aproape de Pașcani, poate chiar mai jos de acest oraș, eventual și în Muntenia, de vreme ce pe al doilea îl găsim și la Caragiale.[49]

Același autor consideră pe *băitănaș* ca element „creat" de autorul *Șoimilor.*[50]

Din toate acestea rezultă că studiile de dialectologie constituie un bun izvor de cunoaștere și determinare a caracterelor unei opere literare, a explicării științifice a diferitelor preferințe pe care le observăm la unii scriitori. Un editor de texte care cunoaște bine nu numai aspectul literar al limbii noastre, ci și dialectele acesteia va comite infinit mai puține greșeli decît acela care, intenționat sau nu, le neglijează pe acestea din urmă,

O serie de afirmații eronate, pe care le-au făcut unii critici și istorici literari, cu privire la operele scriitorilor I. Budai-Deleanu, Eminescu,

---

48. *Curs de Istoria literaturii române moderne. Literatura militantă,* Iași, 1947, partea a II-a, p. 29.

49. *Opere*, vol. VII, p. 31, 56. Se prea poate ca autorul *Scrisorii pierdute* să fi luat cuvîntul din vorbirea prietenilor lui din Moldova, și nu din graiul de acasă. În textele publicate de academicianul Emil Petrovici, *Folclor de la moții din Scărișoara,* p. 159, găsesc un substantiv, *vremală*, care corespunde, în totul, verbului *a vremui.* Sensul acestui substantiv este acela de „vreme rea" și el se desprinde foarte limpede din text.

50. „D. M. Sadoveanu se folosește astfel de forma «flăcăuaș», care este specific moldovenească. Dar «băitănaș» ni se pare un termen riscat, încercat de d-sa: este un diminutiv, altoit pe un augmentativ, ceea ce ni se pare destul de curios; – nu cumva a fost construit prin analogie cu «găitănaș»? Dar acest din urmă cuvînt pleacă de la radicalul «găitan», nereprezentînd deci nici o anomalie". (R.F.R., noiembrie 1936, p. 399). Trebuie să observ că *băitănaș* nu-i o „creație" a acad. Sadoveanu, ci există în graiuri, și că, dacă e să recurgem la analogie, nu ne putem sprijini pe „găitănaș", din simplul motiv că ariile celor două cuvinte sînt deosebite, nu se suprapun. „Băitănaș" este specific moldovenesc și nu poate fi conceput în Muntenia, „găitănaș", dimpotrivă, caracterizează graiul muntean.

Coşbuc, Sadoveanu etc., ar fi putut lipsi, dacă specialiştii respectivi ar fi cunoscut şi graiurile limbii noastre şi nu s-ar fi mărginit la aspectul ei literar.

Un model al lipsei de atenţie în ceea ce priveşte vocabularul, formele şi fonetismele regionale îl constituie ediţia apărută în anul 1925, la Casa Şcoalelor, a *Ţiganiadei* lui I. Budai Deleanu.[51]

Unul dintre editorii operei lui Cosbuc,[52] necunoscînd funcţia adjectivală a lui *bărbat*, schimbă punctuaţia în poezie, falsificînd textul şi permiţîndu-şi, astfel, colaborarea cu poetul. Poemul *Mazepa*, tradus din Lord Byron prin 1884 şi publicat în „Tribuna" în anul 1888, retipărit, apoi, în broşură aparte, la Craiova, în 1896, este reprodus de Octav Minar în fruntea volumului citat. Ultimul vers de la pagina a 3-a, care ar fi trebuit să sune:

E om bărbat *stăpînul lor*,

este modificat de grăbitul editor într-un chip cu totul necorespunzător:

E om, bărbat, *stăpînul lor.*

Adjectivul *bărbat,* cunoscut tuturor cercetătorilor, din limba veche şi din unele graiuri, a fost interpretat ca fiind substantiv. Cele două virgule care încadrează cuvîntul şi care sînt, în întregime, contribuţia editorului au rolul important de-a explica necunoscătorilor sensul cuvîntului... *om.* Într-adevăr, lui Minar i s-a părut că poetul a simţit nevoia să alăture două sinonime cu scopul de a repeta noţiunea, pentru ca nu cumva să-i treacă cuiva prin minte că omul ar fi fost femeie, nu bărbat. El n-avea de unde să ştie că autorul *Morţii lui Fulger* întrebuinţează cuvîntul, în aceeaşi funcţiune şi mai tîrziu, în volumul *Fire de tort,* 1896, p. 99, alături de acelaşi „sinonim":

El e om bărbat.[53]

Alt editor grăbit al lui Coşbuc confundă *cujba* cu *pirostriile, dumbrava* cu *crainicul, comîndul* cu *porunca, herghelia* cu *strana* etc.[54]

---

51. V. „Limba română", anul III, 1954, nr. 2, p. 83 şi urm.

52. Octav Minar, *Poeme şi Poveşti,* p. 3.

53. Cuvîntul apare, cu aceeaşi funcţie, în opera lui Eminescu, vol. IV, p. 31, după cum îl întîlnim la Gala Galaction, *Nuvele* (Biblioteca pentru toţi), E.S.P.L.A., 1954, p. 19: „Căci copiii lui Stoicea creşteau *bărbaţi* şi mîndri...". Cf. şi următoarele versuri ale lui Anton Pann, unde apare femininul *bărbată*:

... mai corăjoase
Şi bărbate, *nefricoase,*
Ca să dea lupului gură
Cînd vine în bătătură.

(Apud Ion Manole, *Anton Pann*, Bucureşti, 1954, p. 241).

54. Cf. „Iaşul nou", decembrie 1952, p. 195-198.

În sfîrşit trebuie să mai spun că unii scriitori tineri nu fac nici o deosebire între vocabularul actual şi între cel din secolul al XVI-lea şi pun în gura lui Ion-vodă cel Cumplit expresii cu totul actuale,[55] după cum alţii consideră că un element regional specific Banatului poate caracteriza vorbirea eroilor originari din Maramureş.[56] Cunoaşterea graiurilor poate duce şi la înlăturarea confuziilor de altă natură, la restabilirea unor texte populare etc. Un fost student al Facultăţii de Filologie din Iaşi îmi comunică următoarea cimilitură din Părăul Negru, comuna Mihăileni, raionul Dorohoi:

Două lemne odolene
Şi la mijloc zghilţare *mititele*,

pe care o întîlnesc şi într-o colecţie de texte din Maramureş, într-o formă şi mai îndepărtată de cea originară:

Ce-i
Două lemne
Ho, două *lemne*
Şi mai multe mărunţele [Scara].[57]

Dacă *odolean*, din prima variantă, are înţeles precis, chiar dacă nu se potriveşte în întrebuinţarea de aici,[58] versul al treilea din cealaltă variantă nu are niciun înţeles, în forma de la Papahagi şi trebuie să recurgem la o a treia, pe care eu însumi o cunosc din nordul Transilvaniei:

Două lemne hodolemne
Şi mai multe mărunţele,

hodolemn fiind un compus din hod[59] „lemn întrebuinţat, de obicei, la construirea colibei de la stînă" plus *lemn*.

În sfîrşit, dialectologia ne poate sprijini în corectarea unor afirmaţii în legătură cu probleme de cea mai strictă specialitate. Să ne oprim, şi aici,

---

55. Cf. „Iaşul nou", martie 1953, p. 165-170.
56. E vorba de poetul Dan Deşliu, în al cărui poem, *Minerii din Maramureş*, se întîlnesc numeroase nepotriviri din punctul de vedere al limbii (v. „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, V. 1954, nr. 3-4, p. 489 urm.)
57. Tache Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti 1925, p. 146. N-am respectat transcrierea fonetică din original. Din studiul academicianului Emil Petrovici, *Folclor de la moţii din Scărişoara* (publicat în „Anuarul Arhivei de folclor", V, 1939, p. 155) găsesc că versurile respective sînt greşit interpretate şi în Munţii Apuseni: *Dono leemńi hodoreńi. Şi mai mult'i năn(r)înteli?* Peste tot, în cele trei variante în care *hodolemn* nu este înţeles, ne găsim în faţa unui rezultat provocat de etimologia populară.
58. *Valeriana officinalis*, eventual, uneori, *năvalnic*.
59. Cf. şi O. Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs litografiat, 1933-1934, p. 158, unde apare şi derivatul *hodeţ*.

la un singur exemplu care a fost mereu invocat de diferiți specialişti. Este vorba de vocativul feminin în *-o*, asupra căruia toată lumea este de acord, astăzi, că îşi are originea în limba slavă. Nu tot aşa s-au prezentat, însă, lucrurile în trecut. Astfel, Alexandru Philippide credea că forma aceasta s-a născut pe terenul limbii noastre din substantivul respectiv căruia i s-a adăugat interjecția *o*.[60] Argumentarea lui Philippide se baza, mai întîi, pe considerentul că între vocativ şi interjecție există mari apropieri; şi vocativul şi interjecția au în vedere stări sufleteşti şi cîteodată amîndouă implică ideea de poruncă. În al doilea rînd, Philippide credea că găseşte şi un sprijin de natură analogică în ceea ce priveşte alcătuirea cuvîntului; în Moldova este foarte cunoscut procedeul după care dintr-un substantiv (propriu sau comun!) plus interjecția *hăi!* s-a ajuns la forme ca *mamăi, fatăi, Anicăi, Viorică*i etc. (din *mamăhăi, Anicăhăi* etc.!). Procedeul de formare al acestora ar fi acelaşi cu al vocativelor *Ano, Mario, Tinco* etc., susținea Philippide.[61] Învățatului ieşean i se părea normală această dezvoltare cu atît mai mult, cu cît limba noastră cunoaşte o interjecție *o*. Pentru el problema se punea în felul următor: *o* reprezintă, pentru graiul muntean de sud, exact ceea ce reprezintă interjecția *hăi* pentru cel al Moldovei de nord; cu ajutorul uneia formăm vocativul de tipul *soro, Mario* etc., cu al celeilalte ajungem la „sinonime” ca *fatăi, cumnatăi* etc. Dar Philippide a neglijat faptul că interjecția *o* nu stă niciodată după substantiv, ci numai înaintea lui, şi deci că de la „o, mamă” a lui Eminescu, să zicem, nu se poate ajunge la *mamo*. În al doilea rînd, nu trebuie neglijat faptul că această interjecție nu este „populară”,[62] că majoritatea vorbitorilor nu operează, în mod obişnuit cu ea, că foarte mulți dintre ei nici nu o cunosc. Ca multe alte particularități, ea caracterizează, aproape exclusiv, limba literară. Admițînd, totuşi, că Philippide ar avea dreptate, din acest punct de vedere, se opune explicației sale şi un al doilea element care ni se pare tot atît de important. Dacă e adevărat că vocativul în *-o* are la

60. *Originea românilor*, vol. II, p. 80: „Acolo unde se găseşte *o* final, în româneşte, este de origine recentă: vocativul *o, Ileano*, şi imperativul *-o, vino* îşi au originea în interjecția *o*”. Înaintea lui Philippide a susținut acelaşi lucru Tim. Cipariu, *Elemente de limb'a romana după dialecte şi monumente vechi*, Blassiu, 1854, p. 107, şi chiar Eliade Rădulescu.

61. Autorul Orig*inii românilor* n-a dezvoltat nicăieri, în scris, după cît ştiu, această părere, dar este neîndoielnic că el aşa vedea lucrurile.

62. Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Manual pentru instituțiile de învățămînt superior, Ministerul Învățămîntului, 1954.

bază pe cel în *-hăi,* atunci ne-am aştepta ca *Ano, Mario, soro* etc., să se întîlnească în aceleaşi regiuni în care întîlnim pe *Anicăi, Saftăi, mamăi, fatăi* etc. Dar realitatea nu confirmă acest punct de vedere. Vocativul în *-o* caracterizează graiul muntenesc şi este necunoscut moldovenilor[63] din nord şi ardelenilor, care se servesc, în aceste împrejurări, numai de *Ană, Saftă, mamă* etc., de formele nominativului, deci, de unele care nu se deosebesc, deloc, de cele de la nominativ. În acelaşi timp, celelalte forme *(Anicăi, ţaţăi, fatăi* etc.) caracterizează graiul din Moldova de nord şi ele sînt cu totul necunoscute în aria vocativului în *-o*. Aceasta însemnează că dialectologia se opune şi ea explicaţiei pe care a dat-o Philippide vocativului feminin în *-o*, a cărui origine slavă este neîndoielnică.

Nu-mi dau seama în ce măsură se întîlneşte această formă în primele texte româneşti, fiindcă n-am urmărit-o în mod special. Dacă, eventual, ea nu apare prea devreme, şi nici prea des, şi impresia mea este că aşa stau lucrurile, s-ar putea trage concluzia că fenomenul nu-i prea vechi şi a fost împrumutat nu din limba slavă veche, ci din sîrbă sau bulgară, de vreme ce se mărgineşte la regiunile din sudul ţării şi n-a avut timpul necesar să se răspîndească peste tot teritoriul de limbă românească. Cu alte cuvinte, „originea recentă" de care vorbea Philippide[64] nu trebuie pusă la îndoială, numai că ea nu trebuie înţeleasă ca un proces care a avut loc pe terenul limbii noastre, ci ca un împrumut din limbile slave, de azi, din sudul Dunării, cum ar fi bulgara, eventual, într-o măsură mai mică, şi sîrba.

Cunoaşterea graiurilor limbii noastre ne va permite să vedem cum, într-o lucrare ca *Ostrovul lupilor* a maestrului M. Sadoveanu, elementele moldoveneşti se îmbină în mod fericit cu cele munteneşti şi cu cele ardeleneşti şi că în această îmbinare trebuie să vedem un amestec de populaţii, amestec care duce la caracterul aparte al vorbirii din Dobrogea, la un grai amestecat, fără trăsături specifice puternice.

Iată o parte dintre ardelenismele a căror provenienţă nu poate fi explicată fără ajutorul păstoritului: *aldui, boltă* „prăvălie", *cvartir, cătinel, clisă, domn* „boier", *firtai, gazdă bogată, glajă, îndărăpta, june, modru, mintean, oblu, oluţ, ortac, oier, prunc, pănură, pită de grîu, taur, tină, ţîră, vinars* (care apare şi în cărţile istorice cum este *Nunta Domniţei Ruxandra*), *vintre, ziţ* „scaun la trăsură".

---

63. Formele de vocativ în *-o* întîlnite în operele lui Creangă, ale lui Sadoveanu sau ale altor scriitori moldoveni nu infirmă acest lucru: ele au origine literară şi nu sînt populare.
64. *Loc.cit.*, p. 80.

Şi acum cîteva moldovenisme: *bocluc(uri), cinchi, crivat, cuprins* „bogat", *cîşlă, drochie, garafă, harmăsar, halice, hojma, într-acoace, lacată, mindir, şleah, tain.*

Numărul redus de cuvinte provenite din Muntenia se explică şi prin realitatea propriu-zisă, dar şi prin faptul că autorul cărţii operează, de obicei, cu elemente din nord. Nu-i lipsit totuşi de interes să arăt că, alături de *hîrbul* moldovenesc întîlnim, în paginile acestei cărţi, pe *ciob*, după cum alături de *oier* apare *cioban*, iar *coromîslei* moldoveneşti i-a luat locul *cobiliţa.*

În aceeaşi ordine de idei pot fi citate şi alte fapte, de altă natură. Munţii Călimani, prin aşezarea lor, unesc populaţii aparţinînd la graiuri diferite. În vorbirea şieuţenilor am întîlnit însă o serie de fapte care nu caracterizează graiurile din fostul judeţ Năsăud, ci, dimpotrivă, ne duc mult spre sudul Transilvaniei.

Furcă, în locul *cujăicii, mestecălău*, în locul *coleşărului, ticărău* şi *ticărui* (necunoscute în comunele vecine),[65] *peană,* în loc de *pană* (în pălărie),[66] *tete*, pentru *unchieş, bade, tetiuc*, pentru *frate mai mare* etc. sînt aduse din sudul Transilvaniei şi ne dau dreptul să susţinem că şieuţenii, care sînt oierii cei mai vestiţi din partea locului, sînt pe drept cuvînt „mocanii" nordului. Una din familiile numeroase de acolo, *Gotea,* este ea însăşi de origine sudică, mai precis bulgară, cum se poate vedea din lucrarea acad. Iorgu Iordan, *Nume de locuri româneşti în* Republica Populară Română, Bucureşti, 1952, p 230-231.

Presupunerea că locuitorii comunei Şieuţ îşi au originea în sudul Transilvaniei este întru totul confirmată de cercetările geografice,[67] care indică, de multe ori, pînă şi drumurile pe care s-au mişcat „mocanii" din părţile Sibiului, cînd urcau sau coborau de la munte. Nu-i întîmplător faptul că numai şieuţenilor li se spune „mocani", pe cîtă vreme cei din comuna Monor sînt „porecliţi",„săcui".

Trebuie să mai spun că cercetările dialectale confirmă teoriile mai vechi în legătură cu deosebirea dintre vorbirea femeilor şi cea a bărbaţilor, după cum interesează mult dacă subiectul ştie sau nu carte, e bătrîn sau tînăr etc. Să ne oprim, şi aici, numai la un singur exemplu din care se

---

65. Cf. O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 60, 336.
66. Cf. O. Densusianu, *op.cit.*, p. 21 (*measă, peană, peată*), 23 (*pomeană, veadră*), 44 (*bŕiazdă*), 329 (*pl'easă, pomeană*).
67. Cf. Laurean Someşan, *Viaţa patorală în munţii Călimani* (BSRRG, LII, 1933), p. 338-339; Tiberiu Morariu, *Viaţa pastorală în munţii Rodnei, Bucureşti,* 1937, p. 108-118.

vede în ce măsură se deosebesc, în vorbire, doi soți, chiar cînd sînt tineri şi foarte tineri. Este vorba de informatorii Dumitru Petrea Plăcintă şi Ioana Dumitru Plăcintă, din satul Pîraie, comuna Mălini, raionul Fălticeni. Bărbatul în vîrstă de 30 de ani fusese sergent în armată şi călătorise prin aproape toată țara. Soția sa, mai tînără decît bărbatul cu 9 ani, n-a trecut de Fălticeni. În vorbirea lui se observă o puternică tendință de literarizare, de renunțare la fonetismele locale, pe cîtă vreme vorbirea soției sale se caracterizează tocmai prin menținerea acestora, prin tendința de a păstra nemodificate trăsăturile pur dialectale vechi, ale regiunii respective. În primul text, care este al soțului, avem fonetisme ca *meu, ajungă, fir, cînd*; în celelalte două, ale soției, întîlnim: *ńiřasă, ńiře, ghińę, chetruit* etc.

Dumitru Petrea Plăśintă

Du-te, mîndră, ducă-te
Doru meu *ajungă-te*
Sara descultîndu-te
La masă puindu-te.
Să pui lingura pe blid
Ş-afară să ieş plîngînd,
Să pui lingura pe masă
Ş-afară să ieş din casă
Să stai toată ziua ~ prag
Cu firu *vîrît în ac.*
Cu el să nu pot î ~ pu ~ źe
Pînă nu-i ofta şî-i plî ~ ze
Căci şî ieu mult am oftat
De-*acasă cînd am plecat*
Căci viiața di ~ străini
Îi ca iarba dintre spini

Ioana Dumitru Plăśintă

Taś ńiřasă *nu mai plî ~ źe*
Că ńiřil'e-i *buńişor*
Ț-a faśe capu porşor
Cîn ti da źos d'i pe vatră.
Ț-a mai da ş-o scărmănată.

Hai ńiřasă *înapoi*
Că-i mai ghińe ~ *sat la noi*
Că îi drumu chetruit
Şî-i mai ghińe d'e trăit.

În anchetele noastre am descoperit localități, cum ar fi comuna Mălini (şi în special satul Pîraie) în care aproape nu întîlneşti neologisme şi, dimpotrivă, am lucrat în alte puncte, cum ar fi Şarul Dornei sau Crucea (raionul Vatra Dornei!), unde neologismul apare neobişnuit de des. Explicația nu-i totdeauna aceeaşi. Dacă în Şarul Dornei, stațiune climaterică, elementul nou a putut fi adus de „borcutari”, de „luftari”, la Crucea el a fost sprijinit, fără nici o îndoială, şi de centrul muncitoresc din această localitate. La

Mălini, în schimb, nu poate fi invocat nici unul dintre argumentele acestea. Dimpotrivă, oamenii de acolo se ocupă aproape exclusiv cu păstoritul şi cu agricultura. Faptul acesta imprimă un caracter tradiţionalist, conservator, vorbirii lor.

Iată o parte dintre neologismele înregistrate la Crucea:
avans (chenzinal), *aviz, asigura, asorta, apreciere, agita, accidenta, antîmpinor* (!), *amant, aptitudine, administraţie, acapara, agitaţie, ambala, antret, bloca, bulon, brudărie* (broderie), *balcon, complicaţie, comic, compoziţie, colectiv, construi, clar* (în mod clar), *dispozitiv, dublu, divorţa, dona, diametru, dipou, dimensiune, depozita, deranja, emite, extraordinar, experienţă, eventual, eventualitate, etapă, eroare, expre, extrage, exact* (şi *ezact*), *esenţial, furnicular, fundaţie* (alături de *temelie,* la pod, la casă), *fizionomie, fin, foişor, fronton, flecmatic* (sic!), *indiferent, insecta* (*lemn insectat*), *incomoda, impozit, instalaţie, infectă, inundaţie, i(n)venţie, lot* (de pădure), *lux, medicină, medicament, modern, monta, majoritate, modifica, natural, nectar, nula, necesitate, oval, orificiu, pilot* (*cazîc la pod*), *predator, porţiune, pronunţa(re), promite, parapet* (sau *ţîitor*!), *perfecţiona, proveni, principal, refector* (*reflector*), *renta, radical, remorcă, repera, sensibil, straniu, specifica, subit, tranversa* (şi *tramversa*), *tauletă, uniform, vizor* (ochelari la cai), *venetic, versant, versiune, vertical, zero;*
şi o listă, incompletă şi ea, de neologisme pe care le-am notat la Şarul Domei:
aprecia, analcid, antipatic, beneficia, bornă, cangrenă, comunism, complect, comersant (alături de *comerciant*!), *defect, diaree, decide, depinde, definitiv, deja, epuiza, escroc, fecundaţie, felicita, filozofie, ghinion, ghinionist, infectaţie* (sic!), *important, imediat, indiferent, incompatibil, intimida, înfinat* (*afinat*!), *întîmpinor* (alături de *antreprenor*), *larvă, lent, limbaj, nega, nucleu, partid, partinic, partinitate, permite, populaţie, pretinde, prizonerie, preşedinte, proteja, rapid, răspunsabil, redacţie, repera, repeta, roman, ser, servi, separat, separa, socialism, separator, stagna, strivi, superstiţie, suspenda, studia, violent.*

Atrag atenţia că listele acestea n-au fost alcătuite pe baza informaţiilor unui singur subiect. În amîndouă localităţile, membrii colectivului nostru au stat vreme ceva mai îndelungată şi au repetat, de mai multe ori, ches-

tionarele pe baza cărora au lucrat. Nu e vorba de neologisme care apar pur întîmplător, la indivizi izolați, ci de cuvinte care încep să fie întrebuințate de toată lumea.

Cercetările dialectale prezintă, după cum se vede, o importanță deosebită pentru studierea limbii noastre. Graiurile păstrează, de foarte multe ori, urme ale trecutului și indică puncte de plecare pentru explicarea diferitelor fenomene lingvistice pe care nu le-am putea înțelege altfel. Terenul constituie o probă pe care ar fi de dorit să o treacă toată lumea. Condițiile în care se dezvoltă poporul nostru sînt de natură să accelereze procesul de fuziune a graiurilor cu limba comună, să ușureze „vărsarea" acestora în „limba" unică. Limba literară exercită o influență tot mai puternică asupra graiurilor și acestea își pierd, pe zi ce trece, caracterul lor specific. Cu fiecare bătrîn care moare dispar elemente necunoscute de alții și lucrul acesta trebuie să ne dea de gîndit. Peste patruzeci de ani înfățișarea graiurilor va fi alta, după cum alta era la începutul secolului.[68]

De aceea cred că atenția noastră trebuie să se îndrepte, mai ales, spre dialectologie. Avem atîția specialiști tineri care ar putea să aducă servicii mari lingvisticii românești.

Să folosim momentul pe care nu-l vor mai avea cei care vor veni după noi și să fim încredințați că fiecare investigație nouă ne rezervă surprize de natură să compenseze eforturile depuse în efectuarea anchetelor.

Colectivul nostru nu se poate lăuda cu o experiență îndelungată în această direcție. Dar ceea ce putem afirma, cu toată certitudinea, este că, ori de cîte ori am încercat o anchetă, cît de sumară, am descoperit lucruri necunoscute de alții, am lămurit lucruri care nu erau tocmai clare în mintea noastră ori am notat cuvinte și forme care sînt pe punctul de a dispărea. Dialectologul mai poate, încă, adăuga, cîte puțin, la tezaurul de cunoștințe pe care înaintea noastră l-au sporit, cu dragoste, atîtea generații. Lui i se mai rezervă și alte surprize. Îmi amintesc cu cîtă satisfacție am înregistrat prezența, pe teren, a cuvîntului *stură,* de care ne aduceam numai foarte vag aminte din textele vechi, și cu cîtă mulțumire, cu cîtă curiozitate am urmărit descoperirea ariei lui *zghilțag* „fuștel la scară", pe care nu l-au înregistrat nici autorii „A.L.E.", nici scriitorii din partea locului și nici glosarele existente.

68. Cf. M. Sadoveanu, *Opere*, vol. I. p. IX; *Evocări,* p. 34.

Studiul sistematic al graiurilor duce la ideea că primele noastre texte vechi se caracterizează prin deosebiri de natură geografică, dialectală, şi nu istorică, aşa cum, de altfel, a arătat printre alţii academicianul Al. Rosetti.[69]

Cercetările dialectale, legate de preocupările generale ale lingvistului, şi nu considerate izolat, întăresc convingerea că limba noastră naţională rezervă încă multe surprize, că drumurile care duc la lămurirea ei nu sînt numai întortocheate, ei şi de foarte multe ori, pline de satisfacţie.

1955

69. Cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. VI, p. 79, 83, 85-86, 92, 98, 265, 267. Cîţiva istorici literari mai vechi (I.A. Candrea, Giorge Pascu) vedeau lucrurile cu totul altfel şi considerau că unele texte dintre cele care aparţin secolului al XVI-lea sînt anterioare, pentru că limba lor prezintă o serie de trăsături mai „arhaice". Punctul acesta de vedere nu-l mai susţine nimeni astăzi. De altfel, trebuie să spun că ideea pe care mi-am însuşit-o în această notă, după afirmaţiile academicianului Rosetti, o întîlnim şi mai înainte, la Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi*, p. 91.

Limba literară şi regionalismul

Raportul dintre limba literară şi graiuri a intrat în preocuparea filologilor şi a scriitorilor de multă vreme, dar nu avem o lucrare de ansamblu asupra problemei.

Elementul regional şi-a făcut simţită prezenţa, încă din limba veche, începînd cu secolul al XVI-lea. Cu ajutorul unor cuvinte rare, a unor fonetisme sau a unor forme a fost posibilă localizarea textelor de limbă veche. Pînă la închegarea unei limbi literare, am avut texte uşor diferenţiate, între ele, tocmai pe baza particularităţilor locale. *Codicele voroneţian* şi cele trei psaltiri transmise în manuscris se caracterizează, toate, prin rotacism. Tipăriturile coresiene se disting prin cîteva trăsături proprii graiurilor ardeleneşti de sud, ca şi *Palia de la Orăştie*, care se deosebeşte, totuşi, de ele. Atît manuscrisele, cît şi tipăriturile pomenite sunt ardeleneşti, dar provenienţa lor locală diferită, graiurile deosebite care stau la baza limbii lor le conferă un caracter aparte fiecăruia. De aici nu rezultă însă că am putea vorbi de dialecte literare de sine stătătoare; nu avem deosebiri fundamentale, între ele, cu excepţia rotacismului.

Cu toate că prin tipăriturile coresiene începe să se fixeze o normă, nu putem vorbi de o adevărată unitate nici în secolul următor, al XVII-lea, de cînd datează cîteva lucrări deosebit de importante şi cînd, alături de textele religioase, apar lucrări cu caracter istoric, juridic, după cum, tot acum, încep să se traducă şi unele cărţi populare. *Cazania* lui Varlaam, cărţile lui Dosoftei şi cronicile lui Grigore Ureche şi Miron Costin se disting, sub raportul limbii, prin vizibile caractere moldoveneşti. În *Noul Testament*, de la Bălgrad (1648), ca şi în cea mai veche traducere a *Alexandriei* (1629), recunoaştem cîteva trăsături ardeleneşti. *Biblia de la Bucureşti*, în schimb, nu reprezintă graiul din sudul ţării: ea a fost scrisă într-o limbă amestecată, fapt pentru care specialiştii au tras concluzia că ne găsim în faţa unei lucrări colective; altfel nu s-ar putea explica o serie de cuvinte, forme şi fonetisme necunoscute în graiurile din sudul ţării, proprii vorbirii moldoveneşti şi celei de peste munţi.

Din textele vechi reţinem cuvinte ca *hasnă*, pentru *profit, ferdelă*, pentru *baniţă, socaci*, pentru *bucătar*, păstrate în graiurile ardeleneşti pînă astăzi. Tot aşa *zgău*.

Primul ne-a fost transmis prin tipăriturile coresiene, iar celelalte două provin din traducerea *Alexandriei.*

Un cuvînt rar, care a dat de furcă specialiştilor, în sensul că l-au considerat ca neaparţinînd limbii române, este *traste*, sinonim al lui *denii, patimi, suferinţe*, păstrat, sub forma aceasta, în Borşa Maramureşului, iar în alte variante pe o arie ce cuprinde o bună parte din Transilvania de nord, cum am arătat, încă acum 39 de ani, în *SCL*, I, p. 287-289. În anii din urmă, l-am întîlnit şi în literatură, într-o traducere din Esenin, efectuată de Ioanichie Olteanu (*Ceaslovul satelor,* Cluj, Dacia, 1981, p. 232):

Lîngă pîrtie-argintie,
Încotro mă chemi pe nea?
Ca în trastie-*o făclie*
Arde-asupra ta o stea...

Unele trăsături regionale, la origine, au devenit literare, cu timpul, şi nimeni nu le mai poate considera altfel.

O asemenea trăsătură, specifică limbii din secolul al XVI-lea, impusă de graiurile ardeleneşti, o constituie formele verbale inversate, de tipul *afla-vei, auzit-ai, cuvine-se, gătit-a, porneşte-se, rumeni-va, venit-am,* care au căpătat, prin Eminescu, prin Coşbuc şi, apoi, prin Goga, „carate" speciale, după expresia lui Lucian Blaga, în stilul poetic (v. *Originea limbii literare*, p. 45-53). Blaga însuşi avea să preia, după cum o întîlnim, în exemple extrem de numeroase, în poezia lui Ioan Alexandru, şi nu numai la el.

Elementele regionale dau, uneori, bătăi de cap editorilor grăbiţi sau neatenţi. În cartea lui Ion Druţă, *Clopotniţa*, apărută în editura Cartea Românească, în cursul anului 1990, substantivul *gireadă* este înlocuit, în mod sistematic, cu *cireadă,* deşi noţiunile denumite de cei doi termeni sunt atît de îndepărtate: „Hambare umflate cu grîne, *cirezi* de ciocălăi, orăşele întregi de saci cu pîne..." (p. 102); „Au jucat toată ziua cărţi într-o *cireadă* de paie la marginea Horodişei" (p. 163); „... n-avea cine sări să-mi ieie apărarea atunci cînd mă trînteam cu tovarăşii în *cireada* de paie a şcolii..." (p. 188).

Dificultăţi întîmpină unii autori în utilizarea, în scris, a substantivului *poale*, care nu se confundă cu *poală.* Înţelesul, propriu, al celui dintîi este cel de fustă ţărănească, din pînză de casă, pe care îl avem foarte bine precizat în scrisul lui Rebreanu, spre exemplu: „Copii neastîmpăraţi aleargă printre femei şi chiar prin horă, fură florile fetelor şi fac haz cînd

victimele îi ocărăsc sau se înfurie. Cîțiva mai îndrăciți se lasă pe vine aproape de jucători, uitîndu-se cu mare băgare de seamă la *poalele* fetelor, iar cînd poalele zboară mai tare, dezvelind picioarele goale mai sus de genunchi, se întreabă repede: Ai văzut?" (*Opere*, IV, p. 16).

Înaintea lui Rebreanu, cuvîntul apare, cu sensul tot așa de bine precizat, în manuscrisele lui Eminescu (v. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, V, 1936, p. 23):

Şi în Libanon văzut-am rătăcite căprioare
Şi pe lanuri secerate am văzut mîndre fecioare
Purtînd pe-umerile albe auritul snop de grîu
Alte vrînd să treacă apa cu picioarele lor goale
Ridicară ruşinoase şi zîmbind albele poale
Tulburînd cu pulpe netezi fața limpedelui rîu.

Poală are şi el înțelesul de partea de jos a unei piese de îmbrăcăminte, a rochiei, de exemplu, sau a cămăşii, iar de aici s-a extins şi spre înțelesul de partea de jos a unui deal, a unei păduri, eventual a unei clădiri, dar, în acelaşi timp, s-a fixat pe înțelesul de brațe (ocrotitoare), ca în cunoscuta poezie *Ideal*, a lui George Coşbuc:

Veni atunci din Răsărit
Pe drum o babă. S-a oprit,
Căci auzise la izvor
Gemut ca de creştini cînd mor –
Şi capul fetei l-a proptit
În poala *ei uşor.*

În lipsa unor sacoşe sau a unui paner, se pot aduce, în *poală*, diferite lucruri. Gospodinele adună ouăle din cuibare în *poală*, copiii transportau merele sau alte bunătăți în *poala cămeşii*. Iată cîteva exemple, extrase la întîmplare din poezia lui Goga, a lui Blaga sau a lui V. Voiculescu:

S-ascult cîntarea asta,
Cum picură domoală
Şi capul greu de gînduri
Să-l culc la mama-n poală

(Goga, *Poezii*, 1916, p. 39);

Frumoaso,
Ți-s ochii-aşa de negri, încît seara,
Cînd stau culcat cu capul în poala *ta,*
Îmi pare

Că ochii tăi, adîncii, sunt izvorul
Din care tainic curge noaptea peste văi
Şi peste munţi şi peste şesuri,
Acoperind pămîntul
C-o mare de-ntuneric...
Aşa-s de negri ochii tăi –
Lumina mea...

(Blaga, *Poemele luminii*, p. 62-63);

Şi el, în poala *cămăşuţii cusută cu arnici,*
Ducea acasă mai mult brebenei decît urzici.

(V. Voiculescu, *Destin*, p. 60);

Cînd păsările şi frunzele se scuturau de pe cracă,
Venea pentru el o toamnă săracă,
Fără mîngîiere şi fără făină,
Doar c-o poală *de gutui de la vecină.*

(*Idem, ibidem*, p. 60);

Peste păienjenişul genelor umbre se torceau aţe
Şi ne trezeam cu roua pe visuri şi flori în braţe,
Prinzînd dimineaţa, ca pe fata din dafin goală,
Cum întindea mîna şi culegea stelele-n poală.

(*Idem, ibidem*, p. 60).

Să cităm un exemplu din opera lui Sadoveanu: „Cu mînile încrucişate în *poală*, vorbeşte necontenit." (*Orhei şi Soroca*, Chişinău, Editura „Glasul Ţării", 1921, p. 125)

În situaţii similare, *poală* nu poate fi înlocuit cu *poale*, cum a procedat L.P. Dan într-o traducere din Cehov (*Ţăranii*, Budapesta, Tipografia „Poporul Român", 1909, p. 41):

„Bărbatul meu serveşte la Bazarul Slav. Şi asta e fetiţa mea, Saşa, căreia îi era frig şi se îndesă în *poalele* ei.",

sau ca în *Scrinul Negru*, al lui George Călinescu (ediţia 1960, p. 117): „Şi spunînd aceste cuvinte, îşi lăsă capul în *poalele* Miniei".

Un cuvînt regional, verbul *cioroĕ* a încurcat pe mulţi editori ai lui Eminescu. Verbul, al cărui sens este cel de a susura, al gîlgîi, a curge cu zgomot, a curge de pe ciorοi, adică de pe uluc, a fost considerat un derivat din *cioară*, sinonim, deci, cu a se gîlcevi ca ciorile. Mai mult de jumătate dintre cei care s-ai ocupat cu editarea prozei lui Eminescu i-au dat acest înţeles, deşi el se împotriveşte contextului respectiv din basmul *Făt-Fru-*

mos din lacrimă, care sună: „Rîurile ce *ciorăiau* mai în jos de brîiele melancolicelor stînce învățau de la păstorul împărat doina iubirilor, iar vulturii ce stau amuțiți pe creștetele seci și sure a stîncelor nalte învățau de la el țipetul cel plîns al jelei".

Șerban Cioculescu a confundat, la un moment dat, *oghialul* din opera lui Creangă, al cărui înțeles este cel de plapumă țărănească, cu *obiala*, bucată de pănură sau de pînză cu care țăranii își înfășurau piciorul, cînd se încălțau cu opinci.

În general scriitorii introduc, prin intermediul operelor lor, elemente locale din graiul propriu, fapt pe care îl observăm în poezia de pînă la Eminescu și, mai tîrziu, cu deosebire în proză. Exemple concludente găsim la I. Agîrbiceanu, la Liviu Rebreanu și la Marin Preda.

Ion Agîrbiceanu, spre exemplu, este tipul scriitorului care a apelat, în foarte mare măsură, la graiurile de peste munți în vederea îmbogățirii vocabularului pe care îl mînuiește. Trăind în cea mai mare parte a vieții sale la țară, și, mai ales, luîndu-și subiectele cărților pe care le-a scris din mediul rural, el este reprezentantul cel mai tipic al vorbirii ardelenești. În anii debutului său, în special, elementele locale aveau un rol fundamental, în sensul că autorul nu făcea deosebire între vorbirea eroilor, care erau în aproape totalitatea lor țărani, și propria sa intervenție în prezentarea lor.

În această situație nu mai poate surprinde faptul că Agîrbiceanu, în apelul său continuu la graiul natal, introduce în limba literară elemente rare, unele din rîndul celor care au și caracter arhaic, nu numai regional, nemaiîntîlnite în scrierile altor autori.

Am insistat, altă dată, asupra substantivului *(a)leș* și a verbului *(a)leșuĕ* de a căror existență, în graiurile ardelenești, ca și în limba scrisă din secolul al XVII-lea, se îndoia un specialist ca Ovid Densusianu.

Numai în scrisul lui Agîrbiceanu apare substantivul, de origine săsească, *clichin(ă)*, care, în volumele VI și XII din *Opere* va lua forma *clicin*.

„Era numai-ntr-o *clichină*, se vede că-i luase baba țundra, să nu vie." (*Opere*, I, p. 21) „Îmbrăcat în cioareci de lînă, cu opincuțe, *clichină* de pănură și căciulă, Costică își pierdu, la început, elasticitatea mișcărilor." (Ibid., p. 250) „După ce, sfădindu-se, cinară, Petrea ieși afară, deschise încet covăcia, își vîrî sub *clichină*, lîngă piept, barosul cel greu și se strecură pe ulițele satului, ca o nălucă, spre țigănie." (*Ibid.*, p. 287) „Și așa, nimeni nu-l mai lua în seamă pe Petrea cînd, după cină, deschidea tainic covăcia și-și trecea sub clichină barosul." (*Ibid.*, p. 288) „Nu-i

putură purta pe băieți multă vreme nici cu *clicinele* de pănură neagră, țesută în casă, cu care veniseră în sat. Îi arătau colegii cu degetul. Chiar profesorii atraseră atenția lui Roșu, chemîndu-l la direcțiune, că le trebuiau paltonașe, ca la toți ceilalți..." (*Opere*, VI, p. 390)

Cuvîntul are o răspîndire mai largă, în Transilvania, și, în același timp, cunoaște și alte aspecte fonetice. Așa, spre exemplu, la Bistrița și Valea Someșului Mare el sună *cl'et'e*.

Alte cuvinte regionale, extrase din cărțile lui Agîrbiceanu: *aleș, aleșuę ceteraș, clopotę cucuruz* (alături de *porumb*!), *cucuruziște, dărăburi, ferdelă, firez, frîuă, glajă, haigău* (= *bagău*), *iugăr, june, lăturean, lemnuș, măsare* (și *măsáriță*!), *muiere, mumă, ojină, ospăț, păcurar, pită, tăbac, tulai, țundră* (de pănură), *ziț*.

Tot aici trebuie pomenit și imperativul *griji!*, cunoscut și din poezia de tinerețe a lui Coșbuc. El aduce aminte de *feri!*, de la Eminescu și, iarăși, de la Coșbuc, precum și de *păzi, păzi-te*, curent și el în graiurile ardelenești. *Griji!* Apare și la I. Micu Moldovan, *Povești populare din Transilvania*, 1987, p. 212, după cum apar și *aleș, aleșui*, de mai jos (p. 142, 143, 155, 161, 184) și *ferdelă* (p. 13, 15, 17, 107, 165).

Cu Agîrbiceanu seamănă, sub acest amestec, Ionel Pop, alt ardelean care ne pune la dispoziție un mare număr de cuvinte locale, printre care: *aleș, aleșuę berc, bruj, clop, deschilinę dubălar, felderă, glajă, gornic, holcă, hozate, merindare, oblicę ocinașe, pîrgălę pociumb, sfîrnar, șteap, știricę tarniță, tîrnaț, voj, zdroabă*.

Ca la Agîrbiceanu, găsim și la el unele cuvinte rare, care au în același timp și caracter arhaic, nu numai regional. Astfel, în afară de *aleș* și *aleșuę* pe care am văzut că le are și Agîrbiceanu, mai găsim la Ionel Pop pe *zgău*.

La Voiculescu elementele regionale reflectă o realitate puțin deosebită de cea pe care o întîlnim în scrisul altora. Originar din părțile Buzăului, unde peste particularități graiului muntenesc s-au suprapus și unele fonetisme, forme și cuvinte din graiurile moldovenești și din cele ardelenești, el va recurge cînd la *ciob*, cînd la *hîrb*, după cum alături de *crosnie, testemel, vipie, vîlnic*, proprii vorbirii muntenilor, întîlnim la el și moldovenisme ca *bahnă, huę huiet, hultan, hulub, megieș* etc. ori ardelenisme ca *baie* (= mină!), *ceteraș, ciont, ciurdă, clisă, scaldă, sein, vintre, vinars, tină, tău* etc.

Poate că, în aceste împrejurări, nici n-ar trebui să apelăm la termenii *moldovenism, ardelenism*, fiindcă Voiculescu n-a împrumutat, din altă

parte, elementele respective, ci le-a luat tot din graiul propriu; le avea de acasă, aşa cum n-a fost nevoie să recurgă la vorbirea de peste munţi, în cazul lui *gingeni*, sau la cea de peste Milcov în cazul lui *ghilit*. În schimb *dihór* şi *vultúr*, cu accentul pe ultima silabă, sunt specifice munteneşti.

O situaţia oarecum asemănătoare cu cea de la Voiculescu întîlnim şi în cărţile lui Sadoveanu *Privelişti dobrogene* şi *Ostrovul lupilor*, cu subiecte împrumutate din viaţa oamenilor din provincia situată între Dunăre şi Marea Neagră unde, datorită faptului că acolo locuiesc oameni proveniţi atît din Muntenia şi Moldova, cît şi din Transilvania, semnalăm, deopotrivă, prezenţa lui *ciob* şi a lui *hîrb*, după cum ne întîmpină numai aici, în toată opera lui Sadoveanu, cuvîntul de origine germană *ziţ*, scaunul trăsurii, dus cu ei, peste Dunăre, de ciobanii ardeleni. *Ziţ* am văzut că apare şi la Agîrbiceanu (p. 211).

O situaţie puţin deosebită prezintă opera lui Ion Pillat. Scriitorul, născut în Muntenia, era fiul unui moldovean şi, prin urmare, graiul său natal este unul mixt, amestecat. Pe acesta este fundamentată, în primul rînd, limba scrierilor sale. Elementele ardeleneşti, la care a recurs cîteodată, au o provenienţă dublă. Cele mai multe dintre ele se explică prin tendinţa tot mai pronunţată a scriitorilor de a-şi depăşi graiul propriu şi de a-şi îmbogăţi vocabularul şi prin ajutorul altora. Aşa trebuie explicată prezenţa, în poezia lui Pillat, a ardelenismelor *adăstŕ*, *nea*, *omăt*, *tău*, *tină*, deşi nu-i greu de văzut că *neaua* putea fi luată şi din literatura înaintaşilor, după cum *omăt* exista şi în graiul său patern. Alta este situaţia cu *chitelin*, sinonim al lui *încetişor*, cu *alduĕ* în loc de *binecuvînta*, ori cu *drumar* în locul lui *drumeţ* din poezia *Naşterea Domnului*. De data aceasta poetul a împrumutat elementele citate odată cu tema poeziei, care are, ea însăşi, origine ardelenească.

Unele regionalisme, după o utilizare frecventă şi, mai ales, după prelucrarea lor şi de către o serie de scriitori din alte zone geografice, îşi pierd acest caracter şi devin literare, se generalizează.

În pletora semantică *puţin* – *oleacă* – *niţel* – *o ţîră*, cel dintîi dintre cuvintele citate este, din capul locului, literar şi, în acelaşi timp, general în limbă. *Oleacă* aparţine graiului moldovenesc şi Arghezi, spre exemplu, nu scapă ocazia de a sublinia acest lucru în context:

„El face parte din serile inefabile ale naturii, *o lecuţă* cum se zice pe la Bîrlad, *o lecuţă* ametist, *o lecuţă* porfir, *o lecuţă* matostat şi ceva-ceva

chiciură de micaşist." (*Poetul F. Tutoveanu*, în volumul *Lume veche, lume nouă*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1958, p. 235.)

Procedeul revine, la Arghezi, şi în cazul altor cuvinte proprii vorbirii ardeleneşti. Unul dintre eroii romanului *Lina*, spre exemplu, recurge des la utilizarea regionalismului *nǫ* (pronunțat, de fapt, *no!*): „La supărare pocnia biciuşca de carîmbul cismei şi striga o dată *«no»*, interjecția învățată de la ardeleni, şi-i trecea." (ediția 1942, Cartea Românească, p. 86)

În alt context, interjecția respectivă este însoțită şi de o formă verbală ardelenească: „– *Nǫ!*... a strigat. Nu mai *lucră* nimeni?..." (p. 306)

În sfîrşit, un ultim exemplu, din această categorie, extras din alt volum al lui Arghezi:

„Un muncitor străin cu coasa strînsă şi cu sacul în spinare stă în picioare cu o felie de *slănină* aşternută pe o *felie* de pîine, între degetul mare şi *cichie*. Foamea lui a găsit în ospătăria gării cea mai ieftină gustare. Ea vine din Ardeal să secere şi să cosească Bărăganul, sub înfățişarea zdrențăroasă a unui ungurean înalt, care trebuie să aibă ochii albaştri, cu chimirul cît un corset şi cu pălăria cît o capsulă de vin. Cosaşul stă de vorbă cu cîinele, care se uită țintă în ochii lui prin întuneric şi la briceagul lui de pe felia de pîine. *Vorba ardelenească e înțeleasă pe Bărăgan de cîinele ialomițean* şi pribegia lor, a amîndurora, îi face prietenoşi:

– Ține un dărab şi tu, spune cosaşul, retezînd odată din pîine şi slană, simetric şi proporțional, un dumicat. Că am puțin şi eu. Dac-o da Dumnezeu bucate multe, o să-ți mai dea batia şi țiie... zi bogdaproste." (*Ce-ai cu mine, vîntule?*, Bucureşti, Editura Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1937, p. 49-50)

Un exemplu deosebit, alcătuit în mod intenționat în vederea sublinierii, în vorbire, a prezenței unor regionalisme, găsim în una din cărțile lui Sadoveanu: „Folosind vorbe de-ale ținutului, pot spune că am găsit cu uşurință destul de bun *cortel*. Două *chilii* ne sunt îndestulătoare; de *culină* n-avem lipsă. Linişte ca-ntr-o mănăstioară: nici curiozitate, nici murdărie, nici *chițorani*. Aproape de uliță: n-are nevoie omul să se *guie* tocma la al doilea rînd. *Vipt* am găsit la *ospătărie*, fără să *spesăm* prea mult. Ne-am desprins cu *paradaisele* umplute şi cu clătitele cu *zămăchişă*. Numai borşul nu-mi prea place, pentru că-i zice *chisăliță*. Dimineața ne punem uneori la cale cu cîte-un *dărăb* de *pită* cu *clisă*, şi trebuie să se ştie că slănina-i minunată prin partea locului. Multe *plese* nu mîncăm, fiind nelacomi şi eu şi Anastasie; nici destupăm *glaje* de bere, nici

deşertăm *cante* de vin. Mai bine ieşim la plimbare afară din tîrg şi bem în pumni apă rece dintr-un *ţîrău* care izvorăşte de sub munte. La întoarcere facem popas în *ıvlia* unei biserici vechi, unde cresc mure şi prune brumării, şi privim la un *ariete* cu coarnele răsucite care paşte iarbă grasă în umbra pomilor." (M. Sadoveanu, *Memoriul lui cuconu Ilie Leu despre o călătorie în locuri depărtate, tocmai la Deva,* în volumul *Depărtări*, 1930, p. 20.)

Muntenii, pînă la Caragiale şi la B. Ştefănescu Delavrancea, iotacizează. La fel procedează şi unii ardeleni din sud, fiindcă în graiul lor norma este *auz, văz*.

Tot aşa muntenii preferă fonetismul *mumă*, în loc de *mamă,* şi, iarăşi, ardelenii din sud merg cu ei. Blaga şi, mai ales, Agîrbiceanu fac parte din această categorie.

Scriitorii originari din sud, de după Caragiale şi Delavrancea, nu mai sunt consecvenţi în mînuirea formelor iotacizate şi observăm, spre exemplu, la Damian Stănoiu, cum *auz, văz, trimiţ, simţ* încep să caracterizeze, tot mai mult, vorbirea eroilor, pe cîtă vreme autorii recurg la celelalte variante: *aud, văd, trimit, simt,* de unde se poate conchide că formele iotacizate şi-au pierdut caracterul literar, de mai înainte, şi au intrat în rîndul regionalismelor.

Un procedeu asemănător observăm în cazul fonetismelor *mamă, mumă.* I. Agîrbiceanu, în penultimul volum din *Oper*e (XII!), pune, sistematic, în gura eroilor săi varianta *mumă*, pe cînd în relatările şi consideraţiile sale personale nu întîlnim decît pe *mamă.*

Nu vom susţine, se înţelege, că, în asemenea împrejurări, Agîrbiceanu şi Blaga ar fi fost influenţaţi de vorbirea din sudul Carpaţilor. Fonetismul respectiv are caracterul unei trăsături proprii graiului celor doi scriitori: el provine, deci, din zestrea proprie, de acasă.

Diferenţierea de mai sus o semnalăm şi în scrisul lui Tudor Arghezi, în volumul *Răzleţe,* de exemplu, unde alături de *mumă,* formă proprie vorbirii regionale (p. 26, 32, 47), avem şi *mamă* (p. 32).

La Agîrbiceanu mai observăm cum fonetismul literar *fecior* aparţine vorbirii autorului, în vreme ce eroii lui îl preferă pe cel regional: *ficior*.

Sub influenţa marilor creatori moldoveni, dar şi a graiului respectiv, adverbul *oleacă* a început să fie preluat şi de unii scriitori din sudul ţării ori din Transilvania. O demonstraţie concludentă, în acest sens, ne face I. Agîrbiceanu. Urmărind scrisul prozatorului ardelean, constatăm că, pînă

nu demult, apărea, în cărțile sale regionalismul *o țîră*. În ultimele sale creații, însă, adverbul respectiv nu se mai întîlnește niciodată.

Dacă lui Arghezi moldovenismul *oleacă* îi servește numai la localizarea acțiunii sau pentru a caracteriza un personaj, întocmai cum proceda I.L. Caragiale, în cazul lui *amic*, în scrisorile adresate ardelenilor, Agîrbiceanu, în *Strigoiul*, spre exemplu, îl întrebuințează în exclusivitate, în dauna sinonimului provenit din graiul său propriu, la care nu apelează niciodată.

Ca Agîrbiceanu procedează și Rebreanu, în ale cărui cărți adverbul *oleacă* ne întîmpină în mod frecvent (I, p. 11, 31, 313, 323, 325, 341, 342, 346; II, p. 13, 59, 76; VII, 163, 177, 180, 325), alături de *nițel(uș)* și de *o țîră*, întîlnite infinit mai rar.

Relativ des apare cuvîntul și în opera lui Blaga. Mai interesant este că el apare neobișnuit de des la un scriitor dintre cei mai populari, mai legați, vreau să zic, de folclor, la I. Pop Reteganul (v. *Povești ardelenești*, ed. 1986, p. 51, 85, 90, 125, 129, 130, 159, 226, 229, 241, 244, 268, 270, 290, 306, 340, 342, 344, 347), în al cărui scris ne întîmpină și diminutivul *olecuță* (p. 307), în vreme ce sinonimul specific ardelenesc *o țîră* înregistrează abia patru apariții (p. 89, 304, 341, 346).

Din toate relatările de mai sus, și ele sunt departe de a epuiza numărul mare de exemple ce s-ar mai putea da, se vede că regionalismul moldovenesc *oleacă* a devenit literar și îl concurează, în mod serios, pe *puțin*. Îl întîlnim și în cărțile lui Cristian Tudor Popescu, în *Vremea Mînzului Sec*, de exemplu (Ed. Polirom, 1998, p. 80-85), după cum mai găsim, în scrisul lui, unele cuvinte ardelenești cu puternic caracter regional: *hribă* (în *Timp mort*, ed. Polirom, 1998, p. 173), ca și în *Sportul minții* (Humanitas, 2004, p. 91); *musai* (în aceleași cărți, la p. 115, 201 și, respectiv, 62, 64).

În același timp, nu putem să nu subliniem faptul că alți scriitori, neardeleni, apelează la *o țîră* atunci cînd simt nevoia să caracterizeze, prin limbaj, pe un anumit erou, sau să sublinieze originea lui locală.

La fel cu Arghezi, în cazul adverbului *oleacă* și a celorlalte regionalisme ardelenești citate mai sus, procedează I.Al. Brătescu-Voinești, plecînd însă de la un alt cuvînt, pronumele *mata*, și sprijinindu-se pe unele fonetisme proprii graiului moldovenesc: „Nu voi avea prilejul să-i spui, cum îi spuneam odinioară, imitînd graiul unuia din personajele sale: – Gustă, *mata*, iubite și prea cinstite *cucoane* Mihăiță, din acest borș de pasăre, înadins pregătit pentru *mata* de Raluca lui Gheorghe Nucuță din Dobro-

şăşti, şi de vei spune c-ai mîncat cîndva aşa bunătate, eu voi zice că *mata şuguieşti*, numai spre a mă năcăji *pi* mine". (*Firimituri*, 1929, p. 33)

În schimb, M. Sadoveanu foloseşte ambele procedee. El a generalizat folosirea substantivului *muiere*, cu înţelesul lui din limba veche şi din graiurile ardeleneşti, fără nici o nuanţă peiorativă, şi s-a folosit de prezenţa lui *prunc* în vederea localizării acţiunii sau a caracterizării unui personaj originar din Transilvania.

Alt grup semantic îl constituie cuvintele *chindie, toacă, ojină* (sau *ujină*!), la care poate fi adăugat, uneori, *vecernie*.

Vom spune, de la început, că, în planul limbii literare, nu poate fi vorba de concurenţă decît între muntenescul *chindie* şi moldovenescul *toacă*. Ardelenismul *ojină*, întîlnit mai ales în textele folclorice, apare rar în beletristică, la Agîrbiceanu, de exemplu (*Opere*, VI, p. 205, 292, 331).

Chindie, deşi este simţit ca aparţinînd unui grai, celui muntenesc, s-a dovedit a fi cel mai răspîndit în limba literară. El este utilizat de tot felul de scriitori, de la Coşbuc şi Sadoveanu pînă la prozatorii tineri de azi.

Sub forma pluralului, *chindii*, cuvîntul apare des şi în cartea lui Ion Druţă, *Clopotniţa* (p. 7, 23, 42, 60, 86, 118, 257).

Aproape tot aşa de răspîndit este şi moldovenescul *toacă*.

De la *ojină*, care este de provenienţă maghiară, s-a format, pe terenul limbii noastre, şi un verb, *ojinŕ*, după modelul lui *cinŕ*, de la *cină*, şi a lui *prînzę* de la *prînz*, pe care l-am întîlnit în *Jurnalul* lui Timotei Cipariu: „Din Făgăraş, la 12 plecînd prin Mîndra, Şercaia şi Perşani, unde am şi *ojinat* bine, mai bine decît în cinstitul Făgăraş, seara pă la 8 am sosit la Mădeni..." (p. 95).

În cartea pomenită a lui Ion Druţă constatăm că, alături de *chindii*, autorul recurge des şi la *amurg*, căruia îi dă acelaşi înţeles: „Pe la *amurg* tata aţipeşte puţin..." (p. 90); „Pe la *amurg* Marinca coboară încet cărăruia de după sat, întorcîndu-se acasă." (p. 92); „În *amurg* jocul sfîrşeşte" (p. 119); „În *amurg* apare şi tata de pe undeva" (p. 163); „O zi întreagă am pierdut-o lîngă moara aceea, abia *în amurg* am pornit mai departe, cu sacii de făină în căruţă." (p. 192).

„Odată, pe la *vecernie*, şi nu tocmai, adică pe la ora cînd umbrele se lungesc, întrecînd făpturile, Andrei mă cheamă, cu inflexiuni pline de calde promisiuni în glas: Haide la păstrăvi!" (L. Blaga, *Hronicul şi cîntecul vîrstelor*, 1965, p. 164)

O situație oarecum asemănătoare cu *chindie – toacă – ujină* prezintă și grupul *porumb – păpușoi – cucuruz – mălai.* Și aici este vorba de un element devenit absolut literar, *porumb,* și de un sinonim care îl concurează în mod foarte serios, *păpușoi*, întîlnit în scrisul multor nemoldoveni. *Cucuruz* și *mălai* se găsesc în situația lui *ojină*; caracterul lor strident regional le dă dreptul de apariție în limba literară doar în situații speciale, cînd autorul le atribuie o anumită funcție stilistică.

În privința lui *mălai* va trebui să mai adăugăm că situația lui este cel puțin „privilegiată". Faptul că la sensul de bază, de care ne ocupăm aici, s-a adăugat unul nou, *făină de păpușoi*, care, prin deasa lui întrebuințare, pune cu totul în umbră pe celălalt, este un indiciu că în concurența lui cu *porumb, păpușoi* și chiar cu *cucuruz*, nu mai are nici o șansă.

În cazul sinonimiei dintre *lac. iezer, iaz, eleșteu, baltă, tău,* alt grup sinonimic caracteristic, aproape nu se mai pune problema diferențierii între literar și regional, cu toate că realitățile exprimate de cuvintele în cauză nu se identifică în toate cazurile. Fără îndoială că termenul cel mai obișnuit în literatură, cel mai literar adică, este *lac*, dar, în același timp, ne întîmpină, relativ des, în lecturile noastre, și celelalte; nimeni nu mai ia în seamă caracterul regional, al unora dintre ele, la origine.

Într-o situație asemănătoare se găsește verbul *țipa*, sinonim al lui *arunca*. Dat fiind caracterul său strident regional, el nu mai apare în literatură decît în vederea sublinierii unei anume stări speciale. Nici un ardelean nu-l mai preferă în locul sinonimului citat. El apare, însă, din cînd în cînd, în scrisul lui Sadoveanu: „... noi numai *țipam* puștile jos și se suiam în țug!" (*O înt.*, p. 75); „Pălărioara asta am s-o las să mi-o ia vîntul; pipoiul îl *țîp* într-o rîpă" (*Av. Lea D.*, p. 7); „Pipa o *țîp*; picioarele ba." (*ibid.*, p. 8)

O situație specială prezintă muntenismele din unele cărți ale lui Negruzzi și moldovenismele întîlnite în edițiile apărute la Iași ale unor opere ale lui Grigore Alexandrescu sau ale lui D. Bolintineanu. Ele nu aparțin autorilor respectivi; au fost introduse fie de editorii care au supravegheat tiparul (în mod sigur de Eliade, în cazul lui Negruzzi!), fie de tipografii al căror grai nu coincidea cu cel al scriitorului „cules".

Agud, dud, frăgar, pomnițer este alt grup sinonimic, care ne poate interesa. Dintre cei patru termeni, doar doi sunt considerați literari, și anume *agud* și *dud,* cu care operează un scriitor ca Ion Pillat, vrînd, parcă, să demonstreze că izvoarele sale regionale sunt, deopotrivă, muntenești și moldovenești, la Florica și la Miorcani. *Pomnițer* are un caracter

pronunțat regional și, foarte probabil, nu-și va putea schimba statutul niciodată. *Frăgar*, în schimb, fără să-și fi cîștigat dreptul deplin de a circula, în limba literară, le concurează, în mod serios, pe celelalte două, din moment ce îl întîlnim la tot felul de autori, de la Timotei Cipariu și Florian Porcius, la Ion Pop Reteganu, Octavian Goga, Ion Agîrbiceanu, Liviu Rebreanu și, mai departe, la Vasile Al. George, Ion Lăncrănjan, Mircea Micu, pînă la Ana Blandiana. Le era cunoscut autorilor *Lexiconului Budan* (1825) și, de asemenea, lui Ion Micu Moldovan (loc.cit., p. 67, 72, 73).

Din Octavian Goga (*Poezii*, 1916):

Norodul a cuprins podmolul
Lîngă frăgarul *din uliță*
De cîrjă sprijinit răsare
Bătrînul preot la portiță.

(p. 23)

Frăgarul *își îndoaie coapsa...*

(p. 25)

Tu stai în prag și din frăgar *o frunză*
La sînul tău s-a coborît să moară...

(p. 31)

Zadarnic plînge vîntul și nucii plîng, bătrînii,
Frăgarul *din ogradă și cumpăna fîntînii...*

(p. 96).

În *Lexiconul Budan* se face deosebire între *fraga de pămînt* și cea de *pom*, pentru care ne servim, mai ales, de termenii *agudă* și *dudă*.

Cu titlu de curiozitate, vom menționa faptul că în nordul Transilvaniei atît *fraga*, cît și *duda* sunt cunoscute sub numele de *pomniță* (de la *pomnițer*!), fără nici o altă determinare.

Un regionalism ardelenesc, intrat în limba literară încă din secolul trecut, este *june*, pe care îl întîlnim la tot felul de scriitori, de la Nicu Gane pînă la Eminescu. Altul este *tină*. *Mîță* este general în scrisul lui Arghezi.

Sadoveanu a atras atenția asupra grupurilor semantice *colb – praf – pulbere* și *zăpadă – omăt – nea* și a încercat, el însuși, o delimitare între ele, în planul limbii literare.

Dacă, în secolul trecut, spre exemplu, *omăt* apărea, de obicei, în scrisul moldovenilor și *zăpadă* caracteriza, mai ales, vorbirea muntenească, situația s-a schimbat în mod evident. Cuvintele apar, amîndouă, într-o

justificată concurență, la moldoveni și munteni deopotrivă. Ba unii ardeleni par a arăta preferință pentru *zăpadă*, deși nu s-ar putea spune că nu recurg și la *nea*, pe care îl preferă și scriitorii din țara veche, de multe ori, ca urmare a faptului că el face parte încă din secolul trecut din vocabularul considerat poetic.

Încă în secolul trecut s-au impus, prin Eminescu în primul rînd, o serie de fonetisme de tipul *mîngîiet, spăriet, tămîiet*, al căror loc, în limba literară, a fost consolidat prin apelul la ele al altui scriitor reprezentativ M. Sadoveanu. Cum s-a observat de multă vreme, și cum Sadoveanu însuși avea să afirme, la un moment dat, fonetismele respective contribuie la conferirea unui caracter de intimitate pe care nu-l pot da variantele *mîngîiat, speriat, tămîiat*, distante și reci.

Un exemplu, deosebit de expresiv, găsim la Octavian Goga:

Am fost proroc pe drumul din pustie
Cînd zilele mureau nemîngîiete,
Am fost proroc, izvor de apă vie,
Toți mi-ați băut de foame și de sete

(*Profetul*, în vol. *Din larg*, p. 9)

Dacă ar fi să aducem un argument în sprijinul afirmației de mai sus, ne-am opri la diferența dintre *băiat* și *băiet*, din poezia lui Eminescu. Pe cît de distant și rece sună cuvîntul sub forma lui academică, *băiat,* în strofa cunoscută din *Luceafărul*:

Un paj ce poartă pas cu pas
A-mpărătesei rochii,
Băiat *din flori și de pripas,*
Dar îndrăzneț cu ochii,

pe atît de cald, de intim și de apropiat ne apare în postuma *Fiind băiet păduri cutreieram*, în aspectul lui moldovenesc:

Fiind băiet *păduri cutreieram*
Și mă culcam ades lîngă izvor,
Iar brațul drept sub cap eu mi-l puneam
S-aud cum apa sună-ncetișor;
Un freamăt lin trecea din ram în ram
Și un miros venea adormitor.
Astfel adesea eu nopți întregi am mas,
Blînd îngânat de-al valurilor glas.

(*Opere*, IV, 1952, p. 354)

Din cele spuse pînă aici, se poate conchide că regionalismul a apărut, la început, în texte literare, din nevoia de a determina anume realități, din nevoia de a numi cu termenul cel mai propriu o noțiune pentru care scriitorul în cauză nu găsea un cuvînt mai potrivit. În epoca respectivă nu se făcea deosebire între vorbirea eroilor, indiferent de proveniența şi cultura lor, şi între cea a autorului.

De la o bucată de vreme însă, cînd s-a ajuns la concluzia că se poate realiza un text literar şi fără un apel special la elementul regional, cuvintele locale au început să capete un caracter aparte, să fie preferate pentru valorile speciale pe care le puteau căpăta. Ele au fost învestite cu funcții stilistice.

Tudor Vianu a stăruit, la un moment dat, asupra faptului că în vreme ce eroii lui I.L. Caragiale reprezintă vorbirea muntenească, scrierile lui Creangă se caracterizează prin accentuate trăsături moldoveneşti.

Alți specialişti au subliniat, la Caragiale, arta caracterizării personajelor prin limbaj. La el, mai mult decît la oricare alt creator, recurgerea la elementele regionale a devenit absolut obligatorie; fără ele, efectul artistic ar fi redus pînă la anihilare.

Din istoria limbii noastre literare se desprinde, cum nu se poate mai clar, ideea că nici unul dintre marii creatori, de la Budai-Deleanu şi paşoptişti, la Creangă şi Sadoveanu, Agîrbiceanu şi Marin Preda nu pot fi concepuți fără regionalism. Ba am putea spune că locul lor, bine determinat în literatură, se datorește, în măsură importantă, tocmai acestui fapt.

Cu ajutorul elementelor regionale scriitorii noştri au prilejul să-şi înmulțească, în permanență, mijloacele de exprimare. S-a spus, demult, că limba română literară se găseşte într-o situație privilegiată, determinată de faptul că are posibilitatea de a se înnoi în permanență. Această posibilitate este conferită, în mare măsură, de împrumuturile pe care scriitorii le pot face din graiuri.

În acelaşi timp, trebuie să mai spunem că elementele regionale, diferite de la scriitor la scriitor, contribuie şi la individualizarea autorilor, după cum pun în lumină şi anumite aspecte de geografie lingvistică, reflectate în limba literară. Elementele greceşti şi turceşti din scrisul lui Ion Ghica, Nicolae Filimon şi I.L. Caragiale duc nu numai la o anume epocă istorică, ci şi la regiunile sudice ale țării, care, numai ele, puteau furniza asemenea elemente.

Cuvinte greceşti şi turceşti găsim şi în scrisul moldovenilor, dar ele se prezintă, de data aceasta, într-un aspect fonetic deosebit.

Vocabularul moldovenilor se îmbogăţeşte, cînd e vorba de elemente străine, mai ales cu cuvinte ucrainiene, cum ne-au demonstrat M. Sadoveanu şi Al. Ivasiuc, iar cel al ardelenilor cu împrumuturi din limba maghiară, mai ales, şi, mai puţin, din cea germană, cum se vede din cărţile lui Liviu Rebreanu şi Ion Agîrbiceanu.

În vremea din urmă, elementul regional a început să fie cultivat în sine şi utilizat, în literatură, în scopul reconstituirii vieţii din mediul rural de altădată. Cele mai concludente exemple, din acest punct de vedere, le constituie volumele *La Lilieci*, de Marin Sorescu, şi *Oameni de aer*, de Aurel Rău.

Ovid Densusianu şi, după el, Ştefan Ciobanu, plecînd de la formele verbale, neobişnuite, *poftisesem, sconisesem*, întîlnite în scrisul lui Dosoftei, trăgeau concluzia că autorul era străin şi nu stăpînea în mod desăvîrşit limba noastră. Dar presupunerea aceasta nu poate fi dovedită în nici un fel. Mai degrabă trebuie să ne gîndim la o influenţă a altui grai, peste vorbirea moldovenească a lui Dosoftei. Formele respective de mai mult ca perfect nu erau proprii autorului *Psaltirii în versuri*. În graiul său de acasă se opera şi se operează, mai ales, cu mai mult ca perfectul perifrastic, *l-am fost văzut* şi, în această situaţie, vorbitorii nu aveau siguranţă deplină în utilizarea celeilalte forme. Altfel spus, ei nu ştiau pînă unde se întinde fenomenul. Observînd că, în loc de *au fost ales*, să zicem, avem, în altă parte, *alesesem*, şi tot aşa *culesesem, descinsesem, mersesem* etc., ei au crezut că se poate spune şi *poftisesem, scornisesem*.

Fenomenul aduce aminte nu numai de fonetismele de tipul *demăi-neaţă, rămîine, tătîine*, din *Cazania* lui Varlaaam, ci şi de perfectele simple numeroase, cu accentul schimbat, din scrisul lui George Coşbuc. Ca şi în cazul lui Dosoftei, cu mai mult ca perfectul, Coşbuc nu era familiarizat cu perfectul simplu, din moment ce în graiul său, de la Năsăud, se operează numai cu perfectul compus şi din cauza aceasta el accentuează formele respective altfel decît în limba literară, le modelează după alte forme ale verbelor în cauză, mai ales cînd îl împing înspre aceasta şi necesităţile de versificaţie, ca în traducerea *Divinei Comedii*, din care am extras cele mai numeroase exemple: *adúsei, ajúnsei, ársei, închísei, întoársei, învínsei, prínsei, púsei, răspúnsei, rúpseşi, smúlseşi, spúsei, zísei* etc.

În *Muza de la Burdujeni*, a lui C. Negruzzi (Iaşi, 1851, p. 8), apare o variantă specială de perfect simplu, regională la bază, cunoscută dintr-o serie de texte populare din Moldova şi Transilvania:

Azi cu o petiţiune
*M-*adresăi *către Amor,*
Şi-l rugăi *cu-ncordăciune*
Să astîmpere-al meu dor.

Exemple mai numeroase întîlnim la N. Gane, în volumul *Zile trăite* (Iaşi, 1903): *acceptăi* (p. 20), *apucăi* (p. 49), *aruncăi* (p. 49), *băgăi* (p. 22), *mă dusăi* (p. 21, 26), *întrebăi* (p. 78, 228), *luăi* (p. 49, 73, 196), *plecăi* (p. 76, 80, 196), *scosăi* (p. 24), *zisăi* (p. 35).

În scrisul lui Hogaş, aceste forme le concurează, în mod hotărît, pe cele literare; sunt, cu alte cuvinte, extrem de numeroase, dar numai în ediţiile din 1912 şi 1914. Dintre celelalte, de mai tîrziu, ele se mai menţin, parţial, doar în ediţia din 1921, de la „Viaţa Românească": *adăugăi, mă apucăi, aruncăi, aşezăi, băgăi, mă bucurăi, continuăi, cugetăi, deschingăi, mă îmbrăcăi, mă încredinţăi, încrucişăi, îndreptăi, înhăţăi, înşelăi, înşirăi, întrebăi, lăsăi, luăi, plecăi, răsturnăi, recăpătăi, rîdicăi, sărutăi, urcăi, vărsăi.*

Graiul de acasă impune şi alte forme verbale în limba literară, cel puţin în cazul unor scriitori şi al anumitor împrejurări.

Un verb ca *simt* apare, în mod obişnuit, fără sufix, cum se poate vedea din exemplele, numeroase, extrase din poezia lui Goga:

Eu simt *că-n lung şirag de lacrimi*
Se sfarm' al genei mele tremur
Şi ca un făcător de rele
La poarta ta eu mă cutremur

(*În codru*, 1924, p. 36);

Şi cînd te văd întinsă mare, nehodinită totdeauna,
Cum eşti tu pururi aceeaşi şi totuşi alta-n orice clipă,
Eu simt *că-n sînul tău trăieşte şi frumuseţea şi minciuna,*
Că-n faţa apei amîndouă deopotrivă se-nfiripă.

(*Mama Venerii eterne*, p. 194);

Eu simt *cum matca mea tresare*
De-al amintirilor şuvoi,
Arcaşii lui Ştefan cel Mare
Îmi cer azi moaştele-napoi...

(*Vorbeau azi noapte două ape*, p. 202);

Azi simt *cum noaptea se coboară*
Pe dimineața mea de ieri,
Cum cîntul meu se înfăşoară
În giulgiul veşnicei tăceri...

(*Fără țară*, p. 260);

În bezna nopții fără stele,
Eu simt *cum, prinsă-n umbre reci,*
Cenuşa visurilor mele
Îşi doarme somnul ei de veci...

(*În pacea mută*, p. 267);

Cum stau acum cu coatele pe masă,
Din ochii tăi mă fulger' o mustrare,
O rază nouă astăzi mă-nspăimîntă:
Simt *cum te ceri în sat la tine-acasă...*

(*Portretul*, p. 273);

Îmi răsar acum cîntecele uitate,
Şi-ntr-o pribegie fără de noroc,
Eu te simt *că tu eşti singurul meu frate,*
Rătăcit şi galben fir de busuioc...

(*Bobotează*, p. 286);

În suflet simt *o teamă cum s-aşterne:*
Să mor în pat cu capul între perne!

(*În suflet simt o teamă cum s-aşterne*, p. 289);

Ca o broboadă de mătasă
Simt *zvonul tău adormitor*
Ce blînd pe frunte mi se lasă...
Pe semne-ai fost la mine-acasă
Şi-aduci de-acolo vreun fior...

(*Noapte*, p. 293);

Simt *cum ondularea stropilor de apă*
Fremătînd departe glasul mi-l răsfrînge,
Cum se sparge larga valurilor groapă,
Cînd pămîntul tace, simt *cum marea plînge.*

(*Hora valurilor*, p. 297);

Nu-i simți *în noaptea ta de jale,*
Cum vin convoi întunecat,

Eroii scrisurilor tale
Şi ţi s-apropie de pat?
(*Unui scriitor vîndut*, p. 292).

Sadoveanu, însă, preferă formele cu sufix *simţesc, simţeşti*, proprii graiului său de acasă. Şi tot aşa arată preferinţă lui *minţesc, horăiesc*. Formele sufixate se întîlnesc, mai rar, şi la Eminescu (vezi *Poezii*, Iaşi, 1990, p. 517):

Nu cer nimic, nimic nu mai aştept,
Şi nici întreb la ce o mai simţesc
Sărmana inimă bătînd în piept;

şi la Coşbuc:

Şi milă el acum în ochii săi simţeşte
Potop întreg, sub plîngeri gîndeai că se topeşte,
Atît era de gemet înfrînt şi abătut
(*Vatra*, p. 38);

Deci, să moară mişeleşte
Inima care minţeşte!
(*Poeme şi poveşti*, p. 67).

O privire istorică asupra limbii noastre literare ne încredinţează că elementul regional a stat, în permanenţă, în atenţia mînuitorilor condeiului.

Primul creator adevărat din literatura noastră, Ion Budai-Deleanu, care nu avea la îndemînă modele literare româneşti, şi-a fundamentat scrisul pe vorbirea ardelenească. Dar, observînd că aceasta nu-i este de ajuns, a recurs, cum a arătat Ovid Densusianu, şi la alte graiuri, încredinţat fiind că limba literară nu poate fi concepută decît ca o sinteză a tuturora.

O probă strălucită de utilizare a elementelor locale, în literatură, ne-au dat latiniştii, care au recurs la ele şi atunci cînd au pus problema formării terminologiei ştiinţifice româneşti, iar sub influenţa lor cuvintele latineşti literare s-au infiltrat şi în vorbire şi în folclor, cum se poate vedea foarte bine din poveştile ardeleneşti ale lui Micu-Moldovan, publicate, parţial, în ultima vreme şi recenzate de subsemnatul în „Luceafărul" din 9 ianuarie 1988, p. 6.

Ca latiniştii au procedat poeţii George Coşbuc, în traducerea *Georgicelor* lui Virgil, şi Lucian Blaga la închegarea terminologiei filozofice proprii.

Cronicarii munteni şi, mai tîrziu, Grigore Alexandrescu (în ediţia de la 1838) recurg la regionalisme de tipul *cîine, pîine* şi, respectiv, *oichi, ureiche*, în vreme ce moldovenii, de la cronicari pînă la B.P. Hasdeu, preferă variantele regionale *Bistriţă, Oblucită, Piatră, Suceavă*, în locul celor literare, articulate.

Sub influenţa graiurilor ardeleneşti, în care substantivul *muiere* înseamnă, în acelaşi timp, şi soţie, şi femeie, în general, fără cea mai uşoară nuanţă peiorativă, pe care cuvîntul o are în vorbirea din sudul ţării, în special, M. Sadoveanu l-a repus în vechile-i drepturi, printr-o stăruitoare utilizare, numai sub aspectul lui etimologic.

La începutul secolului nostru, într-un articol cu uşoară atitudine polemică, George Coşbuc, ridicîndu-se împotriva celor care condamnau prezenţa provincialismelor în limba literară, spunea, printre altele:

„Ce este, deci, învinuirea noastră reciprocă în literatură că unul ori altul aduce cuvinte provinciale în limbă? În care limbă? În cea care se formează acum? Dar cu ce să se formeze, dacă nu cu elementele pe care şi le adună de pretutindeni? Fireşte, unii neorientaţi cred că limba noastră ni-e formată şi constituită, iar baza ei ar fi graiul muntenesc. Aceştia ţipă grozav împotriva moldovenismelor şi ardelenismelor şi mai ştiu împotriva ce, nu pentru alt motiv, ci, numai fiindcă acestea nu sunt muntenisme. Frumos criteriu de a face selecţiune, între elementele unei limbi, care este şi trebuie să fie una şi de toţi românii înţeleasă, nu numai de o parte dintre ei." („Viaţa literară", 19 februarie 1906)

Acelaşi autor a arătat, într-o perioadă anterioară, că nu trebuie să se facă abuz în utilizarea regionalismelor, că aglomerarea lor într-un anumit text nu duce la dezvoltarea limbii literare, ci, dimpotrivă, provoacă neajunsuri şi perturbări care duc, în mod implicit, la întîrzierea procesului prin care urmează să fie realizată unitatea limbii:

Alduit o fo' vileagul *în celi vremuri bătrîneşti*
Cînd gîńeşti *la el cu* chedve *aşa* fain *te* reveneşti
Traiu-n slobod, găbănaşul *plin de* buză, trai cu *hasnă.*
Azi suşig, porţii, zăloage, cheltuieli, muncă şi caznă
Dar să vezi felebărate *c-azi şi portu-i prefăcut,*
Chiar cătana *nu vrea* coardă, *nici* ciacău *pe cap mai mult*
Şi boconcii *par* cisiguri *pentru el prea* rongiuite;
Opţă *toate-s azi sub soare* pustuşagului hernite.

(N. Drăganu, *George Coşbuc la liceuldin Năsăud şi raporturile lui cu grănicerii*, p. 77)

Limba literară de astăzi continuă, în linii mari, drumul început cu secole în urmă. Scriitorii contemporani sunt preocupaţi şi ei de creşterea „moştenirii" Văcăreştilor şi întocmai ca înaintaşii lor caută să îmbogăţească posibilităţile noastre de exprimare. Printre căile bătute de ei, în vederea realizării acestui scop, recurgerea la provincialisme şi elemente locale nu este cea din urmă.

Marin Sorescu, în cele patru volume *La Lilieci*, recurge, în mod deliberat, la vocabularul ţărănesc în scopul reconstituirii vieţii satului cu ajutorul limbajului. Acelaşi lucru îl face Aurel Rău într-un volum de proză.

Fănuş Neagu aduce din părţile Brăilei nu numai o serie de cuvinte greceşti şi turceşti, altele decît cele întîlnite la Ghica, Filimon şi Caragiale, legate, oarecum, de epoca dintre anii 1820-1880 şi, prin urmare, depăşite, ci şi numeroase forme speciale ale numeralului cardinal, caracteristice vorbirii de astăzi din partea locului. Le întîlnim, cu deosebire în volumul *Scaunul singurătăţii*, dar şi în unele cronici sportive din revista „Luceafărul". Iată doar cîteva dintre foarte numeroasele exemple: *unşpe, douăşpe, paişpe, cinşpe, şaispe, şaptesprezece, optuşpe, nouşpe, douăjşuna, douăjdoi, douăjpatru, douăjcinci, douăşopt, treijşunu, patrujpatru, şaijcinci.*

În ultima vreme s-au ridicat unele voci, întocmai ca la începutul secolului, împotriva elementelor regionale din limba literară. Dar din ele nu rezultă decît lipsa de orientare a autorilor respectivi. Regionalismul a fost, multă vreme, utilizat de scriitori în primul rînd din motivul că aceştia nu găseau un cuvînt mai potrivit pentru o anumită noţiune. De la o vreme, după ce vocabularul nostru s-a îmbogăţit, în mod sensibil, s-a apelat la cuvîntul propriu unui grai din nevoia de a se sublinia anume stări speciale; prin el scriitorul localizează acţiunea, scoate în evidenţă provenienţa locală a unui erou sau gradul lui de pregătire, recurge la diferenţierea dintre ele şi eventualele sinonime sau subliniază încărcătura lui stilistică.

În cazul marilor creatori, şi mă gîndesc în primul rînd la Sadoveanu, elementul regional poate îndeplini, de la caz la caz, şi rolul elementelor arhaice.

Autorul *Baltagului* şi al *Fraţilor Jderi* a recurs, adesea, în romanele istorice, la o serie de termeni ardeleneşti regionali, cu ajutorul cărora a plasat acţiunea în trecut. Printre ei – *muiere, prunc, păcurar, ai.*

Aceleaşi cuvinte aveau să capete, în cărţile cu inspiraţie ardelenească, scrise în deceniul al IV-lea, caracter regional şi să îndeplinească, mai ales, o funcţie de localizare.

E cu deosebire caracteristic faptul că în volumul *Ochi de urs*, spre exemplu, substantivul *prunc* are frecvenţă foarte mare în bucata care dă titlul cărţii şi a cărei acţiune se petrece în Transilvania, pe cînd în cealaltă bucată, *24 iunie*, cu subiectul împrumutat din părţile Dunării, unde prunc nu circulă în vorbire, el nu apare niciodată.

Limba noastră literară, care este departe de a se fi închegat definitiv, se găseşte într-un proces de continuă înnoire. Ea are, încă, numeroase mijloace de îmbogăţire şi perfecţionare. Unul dintre cele mai însemnate este tocmai apelul la regionalisme, posibilitatea de a-şi primeni vocabularul cu ajutorul elementelor proprii graiurilor, întocmai cum literatura are ocazia să apeleze, în continuare, la sprijinul poeziei populare care a jucat un rol atît de important în creaţiile beletristice de la 1840 încoace.

1991

Elemente regionale în poezia lui Marin Sorescu

Cititorul familiarizat, cît de cît, cu literatura lui Marin Sorescu, autor străin, parcă, de orice preocupare rurală, în primele sale cărți, a fost impresionat într-un mod oarecum deosebit de apariția volumelor *La Lilieci*, în care poetul reconstituie satul de ieri, după amintirile bunicilor, ale părinților şi ale lui proprii, în primul rînd cu ajutorul limbajului, prin mijloace lingvistice.

Fonetisme, forme şi, mai ales, cuvinte care nu şi-au găsit niciodată un plasament în poezie, constituie, aici, elementele fundamentale în crearea unei atmosfere locale, de epocă şi de atitudine. Faptul surprinde, pînă la un punct, dacă ne gîndim că poezia noastră nu mai cultivă, de multă vreme, cuvîntul regional, socotit neliterar. Într-o măsură oarecare, situația aduce aminte de atitudinea unor scriitori mai puțin reprezentativi, din perioada dintre cele două războaie mondiale, care recurgeau, fără o înțelegere suficientă şi fără discernămîntul necesar, la o serie de „neaoşisme" cu care încercau să epateze pe cititor, eventual să demonstreze că un cuvînt poate produce efect în poezie, chiar atunci cînd cititorul nu-i înțelege sensul.

Nu este acesta cazul în volumele lui Sorescu. Poetul face dovada integrării totale în atmosfera proprie satului oltenesc, din copilăria sa. El cunoaşte nu numai sensurile generale ale cuvintelor, ci şi nuanțele cele mai subtile ale lor, la transpunerea în contextul poetic, şi procedează ca un adevărat om de ştiință, în mînuirea lor. Pe lîngă simțul poetic necontestat, scriitorul face, în acelaşi timp, şi proba unei temeinice pregătiri filologice.

Nu se îndoieşte nimeni, cred, de faptul că poezia românească a avut, la început, ca toată literatura, de altfel, cel puțin pînă la un punct, caracter regional. Înainte de a exista o limbă literară unitară, s-a scris într-una îmbibată de elemente locale, deosebită de la autor la autor, în funcție de zona geografică din care provenea fiecare. Nu vom intra în amănunte, se înțelege, dar vom aminti că Dosoftei este moldovean, I. Budai-Deleanu ardelean, iar Văcăreştii sînt munteni prin limba în care şi-au scris opera. Şi situația aceasta se menține, în general, pînă în a doua jumătate a secolului trecut, cînd Coşbuc, spre exemplu, deşi născut într-o provincie aflată sub

stăpînire străină, scrie într-o limbă care nu-i trădează originea locală. Iar după 1900, Iosif, Goga, Blaga, Barbu, Bacovia, Philippide utilizează o limbă absolut unitară, în care nu s-au strecurat nici un fel de particularități locale. Pînă la apariția *Liliecilor* (1973, 1977, 1980), Sorescu însuși putea fi înglobat în rîndul scriitorilor de mai sus, alături de Nichita Stănescu, de Ana Blandiana, Aurel Rău și mulți alții. Odată cu apariția celor trei volume, însă, situația lui Sorescu se schimbă; el rămîne, într-adevăr, „singur printre poeți", vreau să spun că drumul lui se singularizează, cel puțin pentru moment. O „cotitură" asemănătoare observăm și în scrisul lui Aurel Rău, cu deosebirea că acesta recurge la elemente regionale într-un volum de proză (*Oameni de aer*, 1983), nu în versuri.

Aglomerarea elementelor rurale, într-o poezie contemporană, ar putea provoca nedumerire și din alt punct de vedere. Parcă aud pe unii și pe alții întrebîndu-se: cum, ne întoarcem la semănătorism, ne izolăm în carapacea depășită, de atîta vreme, a satului? Nicidecum. Atitudinea poetului este a unui contemporan al nostru, străin de orice idilism, care, așa cum am afirmat mai sus, reconstituie viața satului copilăriei cu ajutorul limbajului.

Dacă ar fi să-i reproșăm ceva, ar trebui să-i atragem atenția asupra unor cuvinte, dintre cele mai rare, care rămîn fără înțeles nu numai pentru cititorul neavizat, ci chiar pentru specialiști. Așa cum în cazul lui *cîrstăți* (plural) desprindem sensul din introducerea, în aceeași strofă, a sinonimului *grămezi* (III, 186):

Culegeau oamenii porumbii. Ori cînd făceau cîrstățile:
Făceau cinci la un loc, cinci la un loc.
Venea proprietarul și-și
Lua două grămezi, *ori* cîrstăți
Din cinci,

cum *nepot de buric* este explicat, și el, în context:

– Ho, stați să vă spun, că muntele nu se mută din loc,
Da' nu mai e al nostru, că
L-a dat ăla la niște nepoți de buric,
Au luat ăia miezul și gata.
Bunicii mei, oameni îndărătnici, de!
A deavu țîcă de oameni, moi.
Le-a trimis vorbă să se ducă, le-a trimis, pînă
N-a mai putut. Au și plecat de mai multe ori...
Și se punea ploaia, ori vreo ninsoare și se-ntorceau.

Şi-atunci sterpul a dat moşia la nişte nepoţi de buric,
(Copii moşiţi de el).

(III, p. 55)

şi la fel s-a procedat şi în cazul lui *cotar*:

Cînepa era baza.
Cînepa şi borangicul. Făceau cotare *de borangic.*
Şi atunci după ce-i lua sovonul de mireasă din cap
I se punea cotarul, *un fel de cîrpă de borangic.*

(II, p. 116-117);

Aveau cotar,
O cîrpă de borangic, lungă de-un cot,
Şi-o prindeau pe frunte.

(II, 227);

Sub ea era o sălbiţă de galbeni pe-o panglică.
Leana lui Mitroacă purta cotar.

(II, 227);

Iar la maica erau cotare, *vîlnice, scoarţe, galbeni.*

(III, 70);

a lui *năplaţ*:

Moşul avea un car de lemn şi-l tot dregea.
Mereu se rupea ceva. Bleaurile, japiţa,
Şublele loitrei, şuşleţii, ciocîlteul, jiglele, cîrcea, crucea
cîrceii, răscolul, obada, de-i zic ăi mai bătrîni
năplaţul – *nimic nu se mai ţinea.*

(III, 46)

şi a lui *zgoandă*:

Uite-aşa păţesc ăştia care se ţin de zgoande.

(II, 210);

Ăsta se cam ţinea de
Drăcii, Coadă ăsta. Se ţinea de zgoande.

(III, 50);

Murgilă ăsta se cam ţinea de zgoande,
Era glumeţ, îi plăcea să facă haz.

(III, 83);

tot aşa ar fi trebuit să se procedeze şi în cazul lui *leau* (III, 118), al cărui înţeles este acela de „pătul, magazie”:

Şi Miai nu s-arăta neam,
Sta pitulat sub şopru, sta la leau *şi asculta*
Ori bătea cîinele să schelălăie.

(II, 8);

Se duceau cu oamenii pe cîmp, aveau grijă de vite,
De leauri.

(II, 53);

Îşi făcea treaba şi spre seară
Venea şi băga carul în curte, la leau.
Avea lumea vite multe – unii, nu toţi.

(III, 118);

în cel al lui *năstimi* (III, 153), al cărui înţeles exact nu l-am putut fixa decît cu ajutorul dicţionarului lui Scriban: „a se naşte, a se ivi, a se produce, a răsări" (< scr. *nastati*):

Începuseră să se năstimească *poamele.*
Cînd se scutură florile se năstimesc poamele,
„Iete cum se năstimiră *porumbele", zicea Moş Pătru;*

ori a lui *ninciu* (III, 58) „lucru prost, lepădătură", care este un fel de blestem îndulcit:

– Bă, gămane!
Altul era marda. „Marda dată ninciu" ;

sau *popînzăli* (III, 117) „a sta nemişcat, ca un popîndău":

– Bine, mă băiete, nu mai veneai?
Te popînzălişi *acolo!*
Dar-ar Dumnezeu să ningă pîn' deseară.

Neexplicate au rămas, de asemenea, *vrau*, cu cele două înţelesuri ale lui: 1. „activitate intensă, neîntreruptă" şi 2. „treieratul grîului cu cai"; „grămadă mare de grîu":

Pune oale cu legume la foc,
Pune masa, pune mîna şi spală,
Că erau toţi murdari şi izîniţi.
Şi-atunci am intrat eu în vrau,
Cu spălat, cu gătit mult, cu vite,
cu oameni de ajutat.
Şi-aşa l-am crescut pe Miai ăsta,
Care stă sub şopru acum ca popîndăul
şi se face că nu mă aude.

(II, 7);

Toată ziulica eu cu iapa-n vrau

(II, 209);

vuvă (II, 33) „femeie slabă":

Ioana se vedea de departe,
Că era coprelă înaltă.
Ar fi putut să meargă mai repede,
Că ceaunul ce era mai greu,
Că-n ladă, ce să aibă?
Dar aştepta s-o ajungă Dumitru, s-o roage.
Tata înadins îl mai ţinea cîte-o ţîră de vorbă,
Să se ducă vuva *cît mai departe.*

(II, 33);

şi *zaot* (II, 191):

Şi s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus clini zaot *acolo, la casa lui.*
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine ştie?
Îl lătrau cîinii, puseseră zaot *de ziceai că e lupul,*

pe care nu le găsim înregistrate în dicţionare şi, ca să ne dăm seama de sensul lor, trebuie să ne adresăm unor informatori din partea locului, cum am procedat eu însumi cu aproximativ două sute de cuvinte.

În treacăt fie spus, *cîrstaţă* apare încă în glosarul dialectal al lui Ştefan Paşca (1928), unde existenţa lui este semnalată din Sîngeorz-Băi, judeţul Bistriţa-Năsăud. Din explicaţia dată, acolo, cuvîntului („grămadă de snopi de grîu aşezaţi în cruce"!) se vede şi etimologia lui.

În volumul al doilea din cartea lui Sorescu, ne întîmpină un diminutiv care, la prima vedere, s-ar părea că face parte din aceeaşi familie cu *cîrstaţă*, dar, din sensul lui, se vede că nu putem să punem semnul egalităţii între ele. Este vorba de un nume de plantă, într-un context în care terminologia botanică se foloseşte în mod demonstrativ:

Era numai landră, *buruiană d-aia care se ţine cînd tragi*
Cu coasa. Apoi pir, ceapa-ciorii, odolean,
Cîrsteioară, avrămească, busuiocul fetelor, *de se bagă*
În săpun de miroase frumos, cicoare, *te încingi cu ea*
Prima dată cînd ieşi la secerat, să nu te doară şalele
Toată vara.
Pe colo, mai pe la umbră, creştea pelin,
Bun de mirosat, bun de oprit sîngele, faci ceai şi speli

Şi la orice rană. Găteşti casa cu el la Rusalii.
Apoi mătăcină, *de-aia de freci stupii cu ea.*
Torcătoare, *de se spală fetele*
Pe cap să se mărite şi zic: „Cum nu stă drumul, aşa
Să nu stau eu nemăritată."
Apoi buruiana împuşcată, *bună de bîntuială,*
Cînd visezi urît, barba-caprii, *şi cîte şi mai cîte!*

(II, 26-27).

În citatul de sub *năplaţ,* reprodus mai sus, am văzut că avem o aglomerare neobişnuită de termeni populari, referitori, în primul rînd, la părţile carului. Ne vom opri doar la *şuşlete*, atît din motivul că mai apare într-un alt citat din acelaşi volum:

Şi boul băga singur grumajul în
Jug, punea omul resteul, se suia pe şuşlete *şi pleca.*

(III, 118),

cît şi pentru faptul că au mai recurs la el şi alţi scriitori originari din părţile sudice ale ţării, printre ei Gala Galaction, *Opere* II, p. 157, 158[2] şi Marin Preda, *Delirul,* Bucureşti, 1975, p. 54, şi *Marele singuratic,* Bucureşti, 1972, p. 359, cu deosebirea că, la aceştia, forma cuvîntului e puţin modificată: *şuşleţ.*

Cuvîntul se mai întîlneşte, de asemenea, şi la Adrian Păunescu, *Manifest pentru sănătatea pămîntului,* Bucureşti, 1980, p. 72, sub forma *şijleţi* (plural!) (vezi DLR, unde se dau numeroase atestări).

Într-o expresie, repetată, ca *a(l), ai deavu* e uşor de văzut că ne găsim în faţa unui cuvînt rezultat dintr-o contaminaţie dintre *diavol* şi *drac,* de fapt o formă modificată a lui *diavol,* cu ajutorul căreia poetul scoate efecte poetice deosebite, care se datoresc, nici vorbă, nu numai cuvîntului respectiv, ci întregului context:

fir-ar ei ai deavu

(I, 155);

A deavu *ţîcă de oameni, moi.*

(III, 55);

– *Voi ce* deavu păziţi, *nu mergeţi acas'?*

(III, 84);

– *Şi-atunci, de ce nu stai* deavu *acas' şi-o iei*
Peste cîmpuri?

(III, 97);

Fir-a deavului *cu şalele ei, ce dracu avea pe ele,*
C-o frecam toată ziua.

(III, 141);

– *E, fire-al* deavu, *du-te de ici-ncolo, lasă-mă-n pace*

(111,145);

– *Fi-ţi-ar nărojii ai* deavu, *mumă.*

(III, 152);

O omor, fir-ar ea a deavu *cu fermecele ei*!

(III, 157).

În exemplele extrase din vol. III, p. 152, avem şi un fonetism propriu graiurilor din sudul ţării, *năroji,* cu *j* în locul lui *z,* fenomen prezent în scrisul muntenilor din secolul trecut, începînd cu Eliade, pînă la unii contemporani de-ai noştri. Din cartea lui Sorescu mai notăm, alături de *năroji, pe grunj(ul)* (I, 83; II, 79, 105), *slobojit* (I, 106), *grumajul* (III, 118).

În cazuri izolate, varianta aceasta, în *-j*, a devenit literară, ca în pluralul *mînji,* care s-a impus, în ortografie, deşi mai sînt scriitori (ardeleni şi moldoveni!) care preferă varianta *mînzi.* Va fi intervenit şi aici, cu siguranţă, „legea” potrivit căreia *brad* face pluralul în *brazi, mască*, în *măşti, poartă*, în *porţi*, ceea ce înseamnă că cele două forme nu se deosebesc numai prin desinenţele propriu-zise, ci şi prin modificări din interiorul cuvîntului (*d – z; s – ş; oa – o* şi, în cazul lui *mînz, z –j*!).

Împotriva tendinţei opuse, de a alterna pe *z* cu *j*, în graiurile sudice, menţinerea consoanei *z*, la plural, ne întîmpină, uneori, şi în scrisul muntenilor, ca în următorul exemplu din proza lui Arghezi: „Merele tale galbene şi roşii, prunele tale cît portocala, portocalele cît *harbuzii* şi *harbuzii* tăi, tancuri şi cisterne, s-au scufundat după treizeci de zguduituri într-o singură zi” (*Scrieri*, XXXIV, p. 507).

Al, a, ai deavu nu-i singura expresie care denumeşte noţiunea asupra căreia ne-am oprit; alături de ea mai avem un *fir-al al diavolului* (II, 23) şi, mai ales, *al dracu* (II, 36, 58, 59, 74, 83, 86, 87, 162, 171, 172, 189, 190, 191), prin înlocuirea cărora o explicăm pe cealaltă. La acestea se mai adaugă altele, dintre care unele nu pot fi explicate în mod absolut satisfăcător, cel puţin deocamdată:

fir-ar alimănitului (II, 210; III, 26) („afurisit”, vezi Scriban, 88);
fir-ar a breaza ((II, 205; III, 26);
fir-ar a dnî, al dnă (II, 219; III, 126, 127);
fir-ar al iacacui (II, 5, 7, 40);

fir-ar al nîi (I, 119);
fire-ar al păcatelor (II, 166);
fir-ar a răului (II, 39).

Interes prezintă, apoi, modul cum sînt sau, mai bine zis, cum erau receptate unele neologisme în vorbirea oamenilor neinstruiți din mediul rural. În unele cazuri este vorba de adaptarea unui cuvînt, sub puterea analogiei, prin schimbarea accentului:

În Bulgaria... ca pe la noi: Balcani.
Și bulgarii tot oameni... tot năcăjiți și ei. Bine că s-a-ncheiat Armistițíul.
Cu asta se întorseseră Ion Bălan și cu
Pătru, în car, din Bulgaria
C-un cuvînt nou: armistițíul.

(III, 135).

Alteori acționează etimologia populară și, pe baza unui cuvînt curent în limbajul militar, însușit în alte condiții decît cele ale eroilor lui Sadoveanu, din volumul *Amintirile căprarului Gheorghiță*, *planton* ia locul lui *ponton*:

Noi eram cei mai de la deal,
Cei mai de departe
De-aia nici n-am ajuns la timp...
Da' am văzut Dunărea... Ca cînd venise valea...
Numai apă. Și-am trecut pe-un pod de plantoane...

(III, 135).

Preluarea necorespunzătoare a neologismelor nu se rezumă la cele două exemple de mai sus. Alte cuvinte îmbogățesc, în mod simțitor, categoria: *ațîfelnic* (III, 195); *combilezon* (II, 165, 166); *odicolom* (II, 132); *schimnatic* (II, 111), pentru *schismatic*; *vitrion* (II, 160). Acestora li se mai adaugă cîteva exemple în context:

A avut el o vedenie de asta nemaipomenită,
ieșită din comună

(I, 24);

La momentul oportunist...

(I, 26);

precum și un nume propriu, *Clemenceanu*, în loc de *Clémenceau* (II, 59).

Fonetisme „neliterare" mai întîlnim și altele, se înțelege. Unul este *bizadea*, pentru cunoscutul cuvînt din limba veche *beizadea*:

Ce stați ca nişte bizadele, *aci-n drum cu mînile-n*
Şolduri?
Bă bizadea! Bizadeaua *dracului!*

(III, 57).

De data aceasta nu mai este vorba numai de un simplu fonetism neliterar, ci şi de o schimbare a înțelesului cuvîntului; o schimbare în rău, o „degradare de sens", cum se spune.

Un ultim fonetism neliterar, specific graiurilor din sudul țării şi necunoscut celor nordice, este *picere*, în acelaşi context cu *ciorap*:

Acum încotro ați avea de gînd?
Vă puserăți ciarapi *în* picere?
– Babo, nu se spune picere, *se spune* picioare!
Şi nu ciarapi, – ciorapi.

(II, 210).

Nu putem trece mai departe înainte de a semnala, în scrisul lui Sorescu, o serie de derivate în *-ete*, sufix specific graiurilor olteneşti: *brabete* (I, 15; II, 29, 30; III, 65), *Căşenete* (II,223), *Cornete* (II,42), *curmete* (III, 139,140), *dovlete* (III, 79, 161, 193), alături de *dovleac* (III, 85), *Ionete* (II, 9, 224; III, 83, 85), *orbete* (II, 8, 21; III, 44, 84, 108), *unghete* (II, 102, 137, 155, 208,230). Prin influența acestor derivate au apărut fonetismele: *ete* (II, 33, 43; III, 132, 160, 168), *iete* (II, 169), *iote* (II, 5, 39, 45, 46, 59, 89, 91, 108, 127, 131, 134, 137, 163, 217; III, 125), variante ale literarului *uite*, prezent şi el în volumele respective (cf. II, 60, 67, 77, 80, 81, 157).

Poate că tot aici ar trebui încadrat şi *şuşlete*, din moment ce la Galaction şi la Preda cuvîntul apare sub forma *şuşleț*.

Dintre cuvintele pe care Sorescu încearcă să le scoată din fondul pasiv şi să le repună în circulație fac parte şi *amnar, iască, cremene*, care, în vremea copilăriei poetului, şi, mai ales, pînă atunci, erau nelipsite din vorbirea oamenilor de la țară; cu ajutorul lor se aprindea, în mod obişnuit, focul. În poezia lui Sorescu aflăm lucruri noi în legătură cu *iasca*, şi anume cu locul de unde poate fi procurată şi cu modul cum se prepară:

Spunea poveşti, spunea şi de la război, cum au luptat ei.
Ascultau ăi mai mari
Şi pe noi ne trimitea după boji
Scapără cu o piatră, cremene. *„Am o* cremene *bună!"*
Şi cu amnarul.

Iasca *o învăluia în cenușă și-o fierbea.*
Se făcea cîlțoasă așa și moale.
Iasca *se cultivă în sălcii...*
– Ia suiți-vă în sălciile ale bătrîne și luați-mi
Pălăria,
Că mi-o duse vîntul acolo.
Nu e nici o pălărie.
Iasca *aia! Să mă duc s-o fierb acasă, că mi-o la altul.*
(III, 33).

Poetul știe, fără îndoială, că *iască* se numește numai „pălăria" fiartă și uscată, după ce a fost dată în cenușă. Cît stă în copac (și e vorba nu atît de salcie, cît de fag și mesteacăn!), i se spune, prin Transilvania, *văcălie*, cuvînt pe care îl întîlnim, sub altă formă și cu alt înțeles, și la Sorescu:

Pe la ulmii noștri, înota în fin o femeie înaltă,
Pe cap avea o văscălie *de floarea-soarelui, mare, o ducea ca*
Pe-o baniță.
(I, 51);
Copăceanu pusese vășcălia *de floarea-soarelui la mijloc și*
Ciuguleau toți, strîngînd cojile în mînă, că prispa fusese
Măturată și era măturat și în curte.
(I, 53);
Era mai ușor cu cele țestoase, grele ca rîșnița,
Să rupă vășcălia *ciurului, nu alta.*
(II, 135).

Forma aproximativ aceeași, a „văcăliei" din Transilvania și a florii-soarelui de care vorbește poetul în versurile de mai sus, a ușurat confuzia între cele două noțiuni, contopindu-le într-un termen comun. De fapt, din ultimul exemplu, unde cuvîntul are alt înțeles, putem sesiza și modul cum s-a produs confuzia la care mă refeream; e vorba, în fond, de o „contaminație" între *veșca* ciurului și între *văcălia* din copac.

Poetul recurge la numeroase cuvinte specifice graiurilor din Oltenia, unele dintre ele greu de înțeles fără ajutorul dicționarului, iar altele nici așa, de vreme ce nu le găsim menționate în nici o operă lexicografică. Iată doar o parte dintre ele: *brobință* (II, 210), umflătură mică, bubiță, coș; *cesnică* (III, 157), femeie urîtă fără seamăn; *chilimie* (III, 135), car fără loitre, cu cîte un lemn pe verticală, în dreptul fiecărei roți; *ciozmăți*

(III, 182), a bate cu ciomagul, a ciomăgi; *cîțurie* (III, 171), (piatră) de culoarea penelor cîțe, adică a bibilicăi; *coprelă* (II, 33), femeie înaltă peste măsură (vezi citatul mai sus, sub *vuvă*!); *cribdă* (III, 182), „nedreptate" (vezi Scriban, sub *crivda*, p. 367:

Taci, că știi că e cu cribdă – *nu se lasă țața Maria.*

Cribdă *cui te-a făcut, ori vrei să te ciufui? Te ciozmățesc!*;

fleară (III, 189), femeie care vorbește întruna; flecară:

Și Scurticioaia era cam fleară. *Ioana n-avea timp s-o*

Asculte nici pe ea";

gagă (I, 33, 34, 52; II, 47, 68, 163, 184; III, 22, 30, 99 etc.), țață; *hacapaua* (art., 198), femeie neordonată, murdară, leneșă; *imos* (II, 17; III26), murdar:

Și începea să se scarpine, pe sub platoșa imoasă;

juvenĕ(II, 220; III, 189), a se freca:

Copiii de cinci-șase ani, care se frecau cu nisip pe picioare.

În jgheab, unde curgea apa, se juveneau *cu nisip, să se*

Albească (III, 189);

lohoane (pl. III, 109), gunoaie de grîu; grîu de proastă calitate; *morînglav* (III, 168), om neajutorat, nerod, slăbănog, lipsit de vigoare; *moșmoane* (III 157), vrăji, obiecte folosite la descîntecele de dragoste; *mafluĕ*(III, 123), a adulmeca, a mirosi; *năplai* (II, 11), căldură mare, înăbușeală; *năsărîmbe* (pl. III, 52), boroboațe, pozne; *năstimĕ*(III, 53), a se ivi, a apărea, a începe, a răsări (fructele într-un pom, după căderea florilor) (vezi Scriban, 857); *năstrăpaș* (III, 132), geambaș; *nătimos* (III, 166), mare la trup, mătăhălos; *năvligă* (III, 166, 167), prost, neajutorat; *obejdie* (III, 167), necaz, nenoroc; *otrățĕ*(III, 157, 188, 188-189), a certa, a ocărî, a supăra; *panci* (III, 85), nebun, trăsnit, aiurit, zăpăcit, țicnit; *parțon* (III, 199), porție, partea cuvenită unei persoane; *pîrțuică* (III, 25), boală de stomac, diaree.

Ne-am oprit, mai sus, doar la cîteva cuvinte, dintre cele două, trei sute cîte ar avea nevoie de explicații, pe care nu le cunosc nici dialectologii și pe cele mai multe nu le găsim înregistrate în dicționare sau în glosare. Uneori, sensul pe care îl are un cuvînt în poezia lui Sorescu nu se potrivește cu ceea ce întîlnim în altă parte și faptul acesta mărește nedumerirea cititorului.

Este cazul lui *zaot*, spre exemplu, care, din context pare a fi sinonim cu lătratul, stăruitor, al mai multor cîni:

Şi s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus cîinii zaot *acolo, la casa lui.*
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine ştie?
Îl lătrau cîinii, puseseră zaot *de ziceai că e lupul.*

(II, p. 191)

După informaţia lui V. Arvinte, cuvîntul este cunoscut şi în Moldova, într-o variantă fonetică deosebită, *jăot*, şi avînd înţelesul de „gălăgie, scandal, hărmălaie mare" (Voineşti, jud. Iaşi), în cartea lui Emanoil Bucuţă, *Românii dintre Vidin şi Timoc* (Bucureşti, 1923, p. 3), cuvîntul apare într-un context cu totul deosebit, cu alt înţeles: „Pe aici trebuie să fie întinse pe dedesupt, cursă peştelui, *zăote* şi cîrlige legate de vreo piatră cît cufărul".

Graiurile din Oltenia cunosc o serie de cuvinte, bulgăreşti sau sîrbeşti la origine, pe care nu le mai întîlnim nicăieri în graiurile româneşti. Aş zice că elementele lexicale respective constituie, pentru Oltenia, ceea ce reprezintă anume cuvinte ucrainene pentru Moldova de nord şi Maramureş, ori unele elemente ungureşti, rare, pentru graiurile din Transilvania de nord-vest: *garniţă* (I, 88; II, 58, 62, 153; III, 65, 117) „vas de metal în care se transportă lapte şi alte lichide" (ser., pol., rus.); *năstimě*(III, 153) „a se naşte, a se ivi, a se produce, a răsări" (ser.); *năplaţ* (III, 46), „obadă de roată" (bg.); *oblamnic* (III, 139, 140) „bucată de pînză răsucită în formă de colac, pe care femeile o pun pe creştet cînd poartă greutăţi pe cap" (ser.); *ojijit* (III, 100), „uscat" (bg.); *oprovenie* (III, 133), „de nici un folos" (bg.); *pacearît* (III, 188), „amărît, slab, trenţăros" (ser.); *plastă* (I, 38, 61, 124), „claie de fîn" (bg., ser.); *postavă* (II, 13, 14, 122, 152; III, 64, 84, 195) „albie" (bg.).

O menţiune specială se cuvine substantivului *dor*, care are, în Oltenia, alt înţeles decît în limba literară; este absolut sinonim cu v. rom. *duroare* şi cu *durere* de azi:

Ei, o să vadă maica
Pe ferestruică, din pat, unde stă şi bea ceai de romăniţă,
C-are de mult un dor *la inimă.*

(II, p. 124);

Şi-i da foc cîrpei
Şi ardea aşa acolo
Şi trăgea dorul *din ureche.*

(II, p. 175);

Şi mama a rămas de-atunci cu dor *în*
Cap – stătuse legată cu varză acră, rece,
Pe gerul ăla – era ger, nu ca acum! I se scufundase
În moalele capului.
(III, p. 174).

Dintr-un motiv asemănător, va trebui să ne oprim, în treacăt, la un cuvînt care concurează, în Oltenia, pe sinonimul moştenit din latineşte, cunoscut pretutindeni în limba noastră:

Povestea mama mai tîrziu că în foaia de zestre
A lui Moşu erau trecuţi şi „doi rîmători".
– Tată, ce dracu de rîmători *sînt ăştia?*
– Porci, fa.
Vezi, înainte nu le zicea porci, le zicea rîmători.
(III, p. 70).

Un alt aspect interesant, care se reflectă în aceste volume ale lui Sorescu, îl constituie raporturile dintre graiurile din Oltenia şi cele din Transilvania. Se ştie că provincia dintre Carpaţi – Dunăre – Olt şi Cerna nu are un grai de sine stătător, ca Muntenia, Banatul, Maramureşul sau anume zone din Transilvania. Ea seamănă, pînă la un punct, cu Bucovina şi, într-o oarecare măsură, cu Dobrogea, întrucît are un grai mixt, cu infiltraţii atît din Banat şi Muntenia, cît şi, în primul rînd, din Transilvania. Unii i-au zis grai de tranziţie.

Aceste raporturi pot fi uşor urmărite în volumele de care ne ocupăm. De la unele nume de locuri sau de oameni, pînă la cuvinte ca *muiere, tirsînă, o ţîră, vivart* (modificare specifică a latinismului *vivat*!), *sobă*, cu sensul de „cameră" (aici poate fi însă vorba şi de o influenţă scîrbo-croată), sau unele fonetisme şi forme, toate pledează pentru legăturile pomenite dintre ardeleni şi locuitorii de azi ai Olteniei. Cu deosebire interesant ni se pare, spre exemplu, faptul că substantivul *muiere* apare, la Sorescu, cu înţelesul special de soţie, iar cînd e vorba de sensul general poetul recurge la *femeie*, cum rezultă clar din exemplele ce urmează:

Şi-a luat muiere *din alt sat,*
Tocmai de pe malul Olteţului,
Peste cîteva dealuri, cît munţii.
(II, p. 32).

Dar:

Era o femeie *omenoasă*
Grăuroaica

(II, p. 77);

O femeie, *după ce se mărita,*
Nu-i mai vedea nimeni părul.

(II, p. 117)

Un cuvînt interesant, împrumutat, în graiurile din Oltenia, din Transilvania, este *vivart*, care nu-i decît modificarea latinescului *vivat*, folosit, în mod curent, de ardeleni, în anume momente sărbătorești. Cuvîntul a suferit, după cum se vede, nu numai o modificare de formă, ci și una de înțeles:

Pulberea să s-aleagă de casa lui!
Să-i intre viermii în așternut!
N-ar mai ajunge să-i cînte cucul!
Să cînte cucumelele!
Să urle lupii în curtea ta măă orbețule,
Dacă ai tu inima asta în tine...
Și-i făcea așa vivartul *cîte-un prînz.*

(II, p. 8);

– Tica meu a slujit orb la popa
Și-a făcut casa asta
Tu n-ai făcut nimic. Nimic n-ai făcut...
Spunea mai tare. Tu auzi, mă?
Nea Florea tăcea. Ori n-auzea, ori se făcea că n-aude.
Cunoștea el vivartul *ăsta.*

(III, p. 182).

Tîrsînă prezintă interes din alt punct de vedere, în sensul că e cunoscut încă din secolul al XVII-lea, din *Cazania* lui Varlaam, apărută la Iași, în 1643, și face parte dintre cuvintele rare, luate de Varlaam din graiurile ardelenești. Este cunoscut și în sudul Dunării, cum rezultă din cartea citată a lui Emanoil Bucuță, p. 132, cf. și *Dacoromania*, III, 886; IV, 1260.

În cartea lui Sorescu, cuvîntul apare de două ori, în volumul III. În primul citat sensul lui este vag; nu-i în concordanță cu ceea ce știm noi despre cuvînt: „Sînt ca oaia aia *tîrsînă*, slabă și amărîtă" (38). În cel de-al

doilea citat el apare cu înțelesul obişnuit, de „sfoară, frînghie", pe care îl are şi în cartea citată a lui Bucuță:

A legat-o aia cu betele şi c-o tîrsînă *de*
Strîngea ea lemnele şi-a luat-o pe umeri, ca
Pe-un buştean, o mai muta cînd pe-un umere, cînd pe
Altul. La urmă, a mai pus-o şi-n cap, că era mai
Obişnuită să ducă greutăți în creştet.
Baba era grea, domnule, şi Rada asta voinică. S-a uțupănit cu honcita
Şi aşa a apărut în sat, cu ea în cap.

(III, p. 99).

Tot de limba veche se leagă un fonetism ca *tutindeni* (111,73), în locul lui *pretutindeni*, prezent în textele ardeleneşti, încă din secolul al XVI-lea şi utilizat, pe scară foarte mare, de George Coşbuc, nu atît în poezia originală, cît în traducerea *Eneidei* lui Virgil, cum am arătat în articolul *Limba poeziei lui George Coşbuc. Cîteva considerații de natură lexicală* (publicat în „Arhiva someşană", IV, 1977, p. 252-276).

Cebăluire, care s-a constituit .şi într-un titlu de poezie (II, 41-46), aduce aminte de adjectivul *cebăluit* (de somn), adică „amețit", *din Noul Testament de la Bălgrad* (1648) şi de verbul *cebălui*, despre care aflu, din *Dicționarul de frecvență al limbii române vechi* (ms.), datorat lui C. Dimitriu, că-i era cunoscut lui Coresi, în a cărui *Cazanie* se întîlneşte de vreo trei ori.

Nu pot spune dacă în graiurile ardeleneşti actuale mai există vreunul dintre aceste cuvinte şi, prin urmare, nu ştiu dacă le mai putem încadra aici, în paragraful referitor la raporturile lingvistice dintre Transilvania şi Oltenia. Din DA, unde ni se dau citate din ANON.CAR. şi din COD.VOR., mai ales pentru verb şi pentru derivatul adjectival *cebăluitor*, vedem că la Coresi există, în EV., şi un derivat substantival: *cebăluitură*. În schimb, cînd este vorba de existența unora dintre cuvintele respective în graiurile actuale, ni se dau referiri numai în legătură cu Oltenia, de unde s-ar putea deduce că nu este vorba de o infiltrare ardelenească.

Printre fenomenele preluate din graiurile ardeleneşti, trebuie să ne mai oprim asupra fonetismului *fomeie* (II, p. 60) şi a formei verbale *eu nu poci* (II, p. 7), care se bucură de o circulație largă, în limba vorbită, şi o găsim şi în literatura altor scriitori contemporani, printre ei Miron Radu Paraschivescu.

În privința cuvintelor pe care trebuie să le punem pe seama influenței graiurilor de peste munți mai menționăm: *căpeneag* (III, p. 97), *creițar* (II, p. 124), *duhăni* (I, p. 106), *mintean* (II, p. 233), *musai* (I, p. 128), *nemeș* (II, p. 210), *o țîră* (cu frecvență foarte mare, în toate trei volumele), *vintre* (II, p. 210).

Să ne oprim, în sfîrșit, asupra unui fragment de poezie în care sînt concentrate mai multe forme de perfect simplu, care ne interesează nu atît sub aspect dialectal cît sub cel al stilului:

Mă, zice, da" mîncai *astăzi!*
Prăji *muierea o tigaie de varză*
Și prăji *pește*
Și făcu *mămăligă caldă.*
Și mîncai, *mă, și* mîncai!
Nu mă mai săturam.
Și-i spusei: „Muiere, ia scaunul de sub mine,
Că crap aici mîncînd. Ce făcuși *a mîncare bună?*
Mă dedei *dracu, crăp mîncînd.*

(II, p. 203).

Problemele ridicate de cartea lui Sorescu sînt mult mai numeroase, dar nu avem răgazul necesar să le examinăm, aici, pe toate.

Prin includerea unora dintre elementele discutate în limba poeziei, autorul le-a scos din uitare și nu-i imposibil ca, în felul acesta, ele să fie „revivifiate", cum spunea Eminescu, și să vorbească despre realitățile satului de ieri și de astăzi nu numai cititorilor din momentul de față, ci și urmașilor urmașilor noștri.

Înainte de a încheia, trebuie să mai spunem că Sorescu are, față de elementele regionale la care recurge, atitudinea unui I. Budai-Deleanu, a unui scriitor de la începutul literaturii noastre moderne. El face, parcă, abstracție de drumul parcurs de limba literară, în ultimele două sute de ani, și construiește numai pe baza și cu materialul pe care i-l pune la dispoziție satul, demonstrînd că încercarea nu este inutilă, că ea întărește ideea potrivit căreia folclorul și limba vorbită sînt în stare să sporească, în continuare, posibilitățile de exprimare ale artistului, că acesta poate, asemenea lui Creangă în secolul trecut, să se dispenseze, în mare măsură, de elementele cărturărești, din limbă, și să se întoarcă în Arcadia copilăriei nu cu un sentiment de nemulțumire și de izolare, ci cu încredințarea că

legenda lui Proteu nu-i o născocire oarecare, că ea continuă să alimenteze puterea de visare şi de creare a artistului.

Ajunşi la sfîrşit, nu putem evita o întrebare, pe care şi-au pus-o mai mulţi dintre cititorii lui Sorescu, asupra rostului elementelor regionale în poezie. Sînt, ele, cerute de necesităţi artistice, îndeplinesc, oare, o funcţie stilistică de necontestat ori le revine, mai mult, un rol etnografic şi documentar?

Critica, favorabilă în general *Liliecilor*, nu s-a pronunţat, în mod hotărît, în această direcţie. E de presupus că poetul însuşi n-a privit lucrurile numai sub aspect poetic, ci, căutînd un drum nebătut, a simţit nevoia întoarcerii la atmosfera satului copilăriei, pe care a reconstituit-o prin mijloacele cele mai veridice cu putinţă, prin vorbirea părinţilor şi bunicilor lui.

1985

Crăciunul de altădată

Aşteptăm cu nerăbdare Crăciunul, cum îl aşteptam în copilărie, cum l-am dori întocmai ca atunci. În ultima vreme, la Iaşi cel puţin, aproape nu ştiam că se apropie Crăciunul. Nimeni nu ne-a mai bătut la uşă să ne pună pe urma magilor călăuzindu-se după o stea. Copiii n-au mai fost auziţi colindînd; zadarnic i-am aşteptat. Seara Crăciunului nu se deosebea cu nimic de celelalte seri. Trăiam marele eveniment doar în amintire şi ne mîngîiam parcurgînd anume pagini de literatură.

Deschideam o carte a lui Vlahuţă şi reciteam fie *Un Crăciun*, fie *Amintiri*, fie *În ajunul Crăciunului*, în care copii dintre cei mai săraci aşteptau, cu emoţie, noaptea sfîntă în care se puteau întîlni cu Mîntuitorul lumii şi în care sperau să se producă minunea de care toată lumea vorbea.

Am avut, totdeauna, un sentiment de adîncă compasiune pentru micii eroi ai lui Vlahuţă care îşi mutau nădejdile din an în an şi niciodată ele nu s-au realizat în totul.

Sărac apare Crăciunul şi în poezia lui Coşbuc (*Colindătorii!*), dar atmosfera de familie din poezia lui atenuează sărăcia. Eroii lui Coşbuc nu dispun de mijloace de trai superioare celor ai lui Vlahuţă, dar gîndurile lor nu se împiedică de acest inconvenient şi nu se reduc doar la întrebarea dacă „Moşul" le va aduce sau nu darurile aşteptate. Colindătorii aduc, în lumea din care Coşbuc şi-a recrutat eroii, ideea că le-au venit mesageri ai lui Dumnezeu:

Noi stăm cu ochi pironiţi
Şi fără de suflare;
Sînt îngerii din cer veniţi
Cu Leroi, Domnul mare! (...)
Şi cîntă-nălţător şi rar
Cîntări de biruinţă (...)
Şi pînă nu tăceau la prag,
Noi nu vorbeam nici unul –
Sărac ne-a fost, dar cald şi drag,
În casă-ne Crăciunul.

Poezia aceasta, apărută, inițial, în „Albina" din 24-31 decembrie 1901, sub titlul *Noaptea Crăciunului*, a fost inclusă în volumul *Fire de tort* abia în ediția din 1914, cu noul titlu, *Colindătorii*, cu ușoare modificări în text.

Cu alte cuvinte, mijloacele modeste în care trăim nu ne afectează prea mult, din cauză că pretențiile noastre materiale sînt compensate de mulțumiri mai înalte, de natură sufletească. Faptul acesta face ca, în alte împrejurări, situația să nu devină insuportabilă.

Într-o altă poezie a lui Coșbuc, și anume în *Crăciunul în tabără* (*Pe cîmpia Smîrdanului*, 1877), apărută, inițial, în „Literatură și Artă română", V, 1900, numărul din 25 noiembrie, eroii se mulțumesc cu ideea că acasă, lumea se bucură în întîmpinarea marii sărbători, chiar dacă, pentru ei, această bucurie nu poate avea cine știe ce efect, chiar dacă, în tabără:

Flăcăii țin capul plecat,
Și plînge-necat cîte unul...

chiar dacă atmosfera întreagă, în care se găsesc ei, duce spre alte concluzii:

Și-aici în pierduta cîmpie,
Sînt ninse cărările-acum,
Se zbuciumă vîntu-n mînie,
Iar corbii-n pribeagul lor drum
Dau roate prin zarea pustie...

La numai doi ani de la apariția acestei poezii, Coșbuc avea să publice în „Albina", VI, 1902-1903, *Pomul Crăciunului*, o poezie în care nu se mai simte nici o umbră de tristețe:

În noaptea asta însă vin îngerii din cer
Și zboară-ncet de-a lungul pădurilor de brad,
Și cîntă-ncet; și miere și flori din sîn le cad.
Iar florile s-anină de ramuri pînă jos
Și-i cîntec și lumină și-așa e de frumos.
Iar brazii se deșteaptă, se miră asta ce-i,
Se bucură și cîntă ca îngerii și ei.

În opera lui Sadoveanu, atît în *Vestitorii* din volumul *La noi în Viișoara* (1907), cît și în *Moș Crăciun*, din *Ți-aduci aminte...* (1923), eroii sînt recrutați din lumea copiilor, care, din dorința de a întîmpina venirea în lume a Mîntuitorului, înfruntă, deopotrivă, gerul iernii și pericolul pe care îl aduce noaptea pe drumuri necunoscute. Ei sînt dirijați, în drumurile pe care le fac, de-o dorință care a fost, mai înainte, a părinților lor și a părinților

părinților lor, care a dirijat comportarea tuturor generațiilor de două mii de ani încoace. În *Vestitorii*, în special, s-au regăsit atîția dintre copiii generațiilor de ieri. Bucata respectivă a fost extrasă din volumul citat, încă în primul deceniu al secolului al XX-lea, și difuzată, în broșură aparte, în satele din Transilvania.

Atmosfera din *Vestitorii* lui Sadoveanu ne întîmpină și în *Colindătorul* Otiliei Cazimir (*Din întuneric*, 1928, p, 79-88), cu deosebirea că aici avem un singur erou, nu doi, care înfruntă frigul și riscurile nopții pentru a putea ajunge la oraș, la spital, unde lucrează sora lui, s-o colinde.

Povestea este reluată și refăcută de Ion Pillat, în poezia *Nașterea Domnului* (din volumul *Biserica de altădată*, 1926), după o legendă populară, cum ne informează scriitorul însuși, în toate etapele cunoscute, pînă la ieslea care fusese destinată ca loc de început de rai, prim leagăn al lui Isus, sub protecția boilor care au „ascultat" rugămintea Fecioarei și i-au asigurat liniștea necesară:

Bouleni, fiți alduiți
Și de mine fericiți,
De mine, de Dumnezeu,
Și de sfînt fiuțul meu.

Din existența, în textul poeziei, a unor elemente regionale (*alduit, chitelin, drumar, fiuț, rîncheza*) se vede că legenda care i-a servit ca izvor de inspirație lui Pillat era de proveniență ardelenească.

Ideea este reluată și de V. Voiculescu, în *Colind uitat*, din volumul *Urcuș* (1931):

Stau în staul jos
Boi vărgați cu sînge
Între ei Hristos
Dezmierdîndu-i plînge,

după ce același poet, cu douăzeci de ani mai înainte, în decembrie 1918, în bucata intitulată *Țării*, din volumul *Din Țara Zimbrului. Poezii de război* (apărut în 1918), ne înfățișa o atmosferă asemănătoare celei din *Crăciunul în tabără* a lui Coșbuc:

Nu plînge, morții tăi aflară,
Căci vestea-n cer a răsunat,
Și-n rînd cu îngerii coboară
Să-și vadă noul împărat.
Azi magii stelele-și închină

Şi bucuroşi ciobanii vin
Şi ieslea-i plină de lumină
Din Tisa pînă la Hotin.

La Goga, povestea ne apare sub mai multe ipostaze, de la cea cunoscută din literatura lui Vlahuţă şi a lui Sadoveanu, pînă la revelaţia care a schimbat lumea şi a generat lucrări de artă şi de literatură în toate ţările creştine. Şi dacă începutul din *Colindă* stă sub semnul privaţiunilor care transpar din întreg volumul *Ne cheamă pămîntul* (1909) în care a apărut poezia respectivă, finalul ei înlătură umbrele şi ne încălzeşte sufletul:

Moş Crăciun, Moş Crăciun!
La casa de om sărac
S-a gătat făina-n sac
Şi n-avem să-ţi dăm colac...
Moş Crăciun,

dar:

Moş Crăciun, Moş Crăciun!
Pe toate cărările
Îţi cîntăm cîntările
Ardem lumînările...
Moş Crăciun!

Toate necazurile sînt uitate pentru moment şi lumea se pregăteşte de sărbătoare în aşteptarea unei împăcări sufleteşti depline, cu manifestări de bucurie, cum ne arată Goga în altă parte, în poezia *Moş Crăciun*, din volumul *Din umbra zidurilor* (1913):

Moş Crăciun cu barbă albă, Moş Crăciun cu traista plină,
Vechi stăpîn atît de darnic al copilăriei mele,
Azi la noi în sat te-aşteaptă toată casa cu lumină,
Cu colinde şi cu cîntec şi cu crai ceteţi de stele.

Crăciunul a fost şi va trebui să rămînă, înainte de toate, o sărbătoare a copiilor şi a tinereţii, aşa cum a încercat să ne sugereze Elena Farago nu numai în *Florile dalbe*, din volumul *Şoapte din umbră* (1907):

Cînd argintiile lor graiuri vor îngîna Florile dalbe
Gîndiţi-vă că nu e dată închipuirii omeneşti
O mai aleasă întrupare de sol al vrerilor cereşti
Ca argintiile lor graiuri cînd vor cînta Florile dalbe,

ci şi într-o altă bucată, *În ajunul Crăciunului*, din volumul *Din taina vechilor răspîntii* (1913):

Dalbe flori de măr, flori dalbe a nădejdilor, voi dragi
Copilaşi cu plete creţe şi cu minţi nevinovate,
Colindaţi, la rîndul vostru, dorul veacurilor toate...
Cine ştie? Poate vouă v-o fi dat să ştiţi a bate
Umbrele ce-ascund cărarea unor şovăielnici magi;
Poate vouă vă e dată dezlegarea tainei, dragi
Copii cu plete creţe, ce sînteţi acum, şi, poate,
Veţi ajunge ierni în care veţi simţi în adevăr
Steaua unui crez în suflet...

În copiii de felul acestora ne recunoaştem noi toţi, cei proveniţi din mediul rural, mai ales. Nesfîrşite icoane de lumină ne invadează sufletele, făcîndu-ne să uităm, de fiecare dată, nu numai supărările de fiecare zi, ci şi necazurile mai mari, care se abat asupra oamenilor.

Un scriitor în opera căruia preocupările legate de sărbătorile de iarnă ocupă un loc mult mai larg este Ion Agîrbiceanu. În volumul al XII-lea din *Opere* (1986), unde a fost inclus romanul *Strigoiul*, relatările referitoare la Crăciunul din satele ardeleneşti se întind pe mai bine de 30 de pagini (p. 182-215). Scriitorul insistă asupra modului de pregătire a obiceiului tradiţional, după ce, mai întîi, se opreşte asupra urărilor din ajun:

„Cu două sări înainte de ajunul Crăciunului, Ioniţă cu tovarăşii lui de colindat – Pătruţ şi Niculiţă – ajunseră la grea neînţelegere. După ce repetară pe vatra din tindă toate colindele şi erau mulţumiţi de cum le ştiau, Niculiţă întrebă deodată:

– Ce facem noi poimîne dimineaţă?

– Ce să facem? răspunseră miraţi cei doi.

– Mai mergem cu Moş Ajunul, ori nu mai mergem?

– Cum să nu mergem? se răţoi Pătruţ la el.

– Muma zice că-i destul dacă mergem la colindat!

– Dar acumu-i anul şi-acum doi ani n-am fost şi cu Moş Ajunul şi la colindat? întrebă Ioniţă.

–Am fost, da" muma zice că atunci am fost mai mici, iar acuma suntem copii mari, şi nu se cade să ne mai amestecăm cu cei mici, oftă Niculiţă cu părere de rău.

– Ce mari, mă? Dar n-au umblat cu Moş Ajunul şi copii mai mari decît noi? Ilia Răului nu-i mai mare? Vişa Mateieşii nu-i mai mare? Mitruţu Podarului nu-i mai mare? se oţărî Pătruţ. Mergem, cum să nu mergem, hotărî el.

– Păi, muma zice că nu se mai cade, că Moş Ajunul e pentru copiii mai mici.

– Da" tu eşti mare, mă? Nu vezi că eşti numa cît un pociumb? Nu veni, dacă nu te lasă mumă-tă! Io şi cu Ioniță mergem. Nu-i aşa, Ioniță?

– Păi, să întreb şi eu pe mama.

– Întrebați pe cine vreți! Eu mă duc şi singur. Am şi vorbit cu copiii din ceata noastră. Ne adunăm în capul uliții, la Ionu uncheşului."

Repetițiile pregătitoare se făceau cu mare grijă, cu cîteva zile mai înainte. Se pregăteau şi pentru eventualitatea că li s-ar fi putut cere, pe-alocuri, o colindă în plus; o prevedeau şi pe aceea. Unele colinde erau vechi, de cînd lumea, altele foarte recente, atunci improvizate, şi, prin urmare, sensibil deosebite de cele din moşi-strămoşi. Ne oprim la cîteva dintre ele, tocmai din nevoia de a pune în evidență această deosebire:

Doi oameni bogați,
Domnului nostru,
Doi oameni bogați,
Precum s-au rugat,
Dumnezeu le-a dat
Masă, ceastă masă,
În mijloc de casă
Şi-n mijloc de masă
Măru-i înflorit
Cu mere de-argint.
Doi îngeri
Din ceri
Jos se cobora,
Mere culegea,
Şi-n Rai le ducea
Şi le împărțea.

(p. 199)

De cînd Domnul s-a născut,
Domn din ceriu,
Şi pămîntul l-a făcut,
Domn din ceriu,
El bine l-a priponit,
De patru stîlpi de argint,
Şi cerul l-a-mpodobit,

Domn din ceriu,
Tot cu stele mărunţele
Şi cu luna printre ele;
Cu soarele strălucind
Tot pămîntul luminînd,
Domn din ceriu,
Pe oameni înveselind.
Fire-ai, gazdă, sănătoasă,
Sănătoasă, veseloasă,
Cumu-i colinda frumoasă.

(p. 200)

Ieşi, tu gazdă, pîn-afară
De-l vezi pe Domnul Hristos
Cum coboară de frumos,
Tot pe scară, lemn de ceară,
Tot arzînd şi luminînd
Şi pămîntul strălucind,
Pe oameni înveselind,
Lumea toată mîntuind,
Pe diavoli în Iad gonind.
C-asta-i sară de Ajun,
De Ajun şi Moş Crăciun!
Noi umblăm şi colindăm
Şi pe Domnul lăudăm.

(p. 203)

Autorul ne mai informează că ţiganii din sat colindă pe aceleaşi texte ca şi românii, dar oarecum mai impresionant, cu mai multă „participare", mai aproape de primii colindători, de la începutul creştinismului. Ei îţi lasă impresia că parcă atunci ar fi sosit prin părţile noastre, din mari depărtări, şi au venit cu magii împreună.

Mai aflăm, din relatările scriitorului ardelean, că puradeii ţiganilor nu merg niciodată la colindat, cum merg copiii noştri, ai românilor. La ei, acest rol revine oamenilor maturi, soţ şi soţie, pe care îi vezi, de regulă, împreună.

Atmosfera satului ardelenesc aduce aminte de *Amintirile* lui Ion Creangă. Întocmai ca la Humuleşti, satul vuieşte de bucuria care domneşte peste tot, de frumuseţea colindelor şi de buna dispoziţie a colindătorilor.

Cu toată frumusețea lor, zilele Crăciunului de altădată n-au putut să rămînă neschimbate. De la o vreme, ele n-au mai fost prilej de bucurie nelimitată, împrejurări de toate felurile au adus schimbări care le-a scăzut importanța. Prin influența orașului, Moș Crăciun a început să nu mai fie așteptat, ca în literatura lui Coșbuc, a lui Vlahuță, a lui Goga ori a lui Sadoveanu și Agîrbiceanu. Aceasta, poate, și din cauză că, din an în an, el se arăta tot mai puțin darnic. A intervenit, însă, și altceva. S-a simțit că el era mai mult o ficțiune, că nu există decît „în poveste", așa cum se pare că a intuit-o Al.O. Teodoreanu în următoarea

Scrisoare

Moș-Crăciun-din-Vremuri-Bune,
Milostiv și înțelept,
Prind colinde să răsune.
Eu, cu ochii îndărăt
Spre cărarea de omăt
A copilăriei, spune,
De ce nu te mai aștept,
Moș Crăciune?

Amintiri cu zurgălăi
Vin – cu sănii – de departe,
Și pe case ninge lin.
De ce n-am și astăzi parte,
Să visez la pașii tăi,
Prin tăcutele odăi
Lunecînd catifelin?

Cal de lemn cu scări de tuci,
Urși pitici jucînd pe-o labă,
O! De cînd nu-mi mai aduci,
Moș Crăciun, moșneag de treabă!
Cînd cuminți copiii nu-s
Și mai rău care de care-i,
Tu, cel ce-ai adus Fecioarei pe Iisus,
Vezi și ierți cît ține drumul
Și zîmbind, bătrîn pribeag,

Te opreşti din prag în prag,
Mistuindu-te ca fumul,
Pe hogeag.

Moş-Crăciun-Ce-Nu-Mai-Este,
Pentru cea din urmă dată,
Mi-ai lăsat o carte rea;
Şi citind în carte, iată,
Am văzut din cartea ta,
Că n-ai fost decît poveste.

Tomuri cu filosofii,
Teancuri-teancuri adunate,
Am de-atunci la căpătîi.
Tu ştiai că nu mai vii
Cînd, crezînd în cea dintîi,
Nu am înţeles că-s toate
Nişte triste jucării?

Moş-Crăciun-Din-Vremuri-Bune,
Lasă-n stradă traista plină
De smochine şi alune.
Însenină-mi gîndul rău
Şi cu faţa ta blajină
Alb, răsari din perne moi,
Calcă-ncet, nimic nu spune,
Strînge-mă la pieptul tău
Şi să plîngem amîndoi,
Moş Crăciune!

(Al. O. Teodoreanu)

Cam în acelaşi fel vedea lucrurile şi Ion Minulescu, în poezia intitulată *Rînduri pentru Moş Crăciun*:

Iartă-mă că te salut numai din uşe...
Te-aş pofti şi-n casă –
Dar mi-e teamă,
Că-mi aduci aceeaşi veşnică păpuşe
Şi acelaşi vechi refren de panoramă!...

Iartă-mă că-ți spun ce cuget, Moş Crăciun...
Dar eu – zău – nu văd de ce mai vii!...
Ce folos că eşti bătrîn
Şi-ai suflet bun,
Dacă-n tolbă n-ai decît minciuni, pentru copii!...

Nu-ți mai pierde timpul cu poveşti
Pentru cei ce nu mai cred în ele...
Tu – e drept – n-ai fost decît aşa cum eşti –
Omul cu păpuşi de porțelan
Şi acadele...

Dar eu, nu mai sînt copilul de-altădată
Să mă-ncînt numai de chipuri ce se şterg –
Mie-mi trebuie-o femeie adevărată,
Nu femei-păpuşi de Nüremberg!...

Iată!...
Asta este tot ce-am vrut să-ți spun...
Şi ți-am spus, să ştii şi tu ce-aş vrea!...
Ține minte –
Ține minte, Moş Crăciun...
Şi la anul, dacă vii din nou, să-mi vii cu Ea*!*

Această stare de lucruri a fost întărită, apoi, de anume fapte de natură obiectivă, cum se poate vedea din *Pom de Crăciun*, de Radu Gyr. Războiul a dereglat totul şi lumea nu mai putea să urmărească, liniştită, călătoria magilor şi popasul lor la Betleem, în preajma ieslei cunoscute:

Cu îngerii ce se-ndurau să vină,
veneau smochine din Ierusalim,
iar noi pîndeam, prosteşte şi sublim,
pe Moş Crăciun la geamuri de hermină.
Şi cînd plîngea în cer un heruvim,
cădeau în brad mari lacrimi de lumină,
creştea din fiecare-o mandarină
şi ne dădea azur să mirosim.

Ce gravi stau astăzi numai pe morminte,
serafi de piatră, orbi şi fără grai.
În sănii nu mai vin ca mai-nainte
nici Moş Crăciun, nici sfîntul Neculai,
iar noi am pus prin cetini oseminte
şi-am oblonit fereastra către rai.

(*Anotimpul umbrelor*)

Situația nu-i alta nici în *Ziurel de ziuă*, de acelaşi autor:

Tot mai arde cerul sus,
Ziurel de ziuă
Peste ieslea lui Isus,
Ziurel de ziuă

Vitleeme, colț de rai,
Ziurel de ziuă
Îngeri palizi încă ai,
Ziurel de ziuă

Steaua sfîntă de Crăciun,
Ziurel de ziuă
Din ce praf s-o mai adun,
Ziurel de ziuă

Lacrimi mari pe cer s-aprind,
Ziurel de ziuă
Prin tristeți de foc colind,
Ziurel de ziuă

Pentru-nsîngeratul mag,
Ziurel de ziuă
Pune, Doamne, spini pe prag,
Ziurel de ziuă

Şi acoperă cu lut,
Ziurel de ziuă.
Vitleemul meu pierdut,
Ziurel de ziuă.

Această schimbare de atitudine, provocată de război, a fost subliniată, cu mult înaintea lui Radu Gyr, de către Nichifor Crainic, în poezia ***Moş Crăciun*** (1917):

Moş cu barbă de zăpadă,
Fără daruri, moş sărman,
Tinereasca ta grămadă
N-o s-o vadă.
Nici ăst an.

Torc păianjenii sub grindă,
Ţara-i fără de băieţi,
Nu-ti mai vin cu ceata-n tindă
O colindă
Să-i înveţi.

De cu seară „naripaţii
Îngeri nu mai cîntă prin
Singuraticele spaţii
Şi-aşteptaţii
Nu mai vin.

Plînge biata gospodină,
Braţele în gol se-ntind,
Nu e ceară de-o lumină,
Nici făină
De-un colind.

Tu, cel vesel de-altădată,
Strîngi pustiul ăstui an
La colinda-ndătinată,
Fără ceată,
Moş sărman.

Gîrbov pribegeşti prin sate,
Te strecori pe la oraş,
Gemi pe ziduri de cetate
Dărîmate
De vrăjmaş.

Cu tropare şi podobii
Faci popas într-un cătun,
Sgriburit la gura sobii
Plîngi cu robii,
Moş Crăciun.

Plîngi încet! Stă la ulucă
Paznicul sub coif de fier –
Şi e-n stare, Moş-Nălucă,
Să te ducă
Prizonier.

Pe lîngă război, alături de el, a urmat exilul, din care Aron Cotruş, de exemplu, vede Crăciunul de altădată doar în amintire, din moment ce se găseşte departe de ţară, la marginea lumii. Din ultima strofa a poeziei *Crăciunul meu* desprindem ideea că poetului nu i-a mai rămas, din Crăciunul de altădată, decît ruga pentru cei oropsiţi:

Mi-nclin atuncea fruntea
să uit de pasul vieţii,
Ce azi mă copleşeşte
în lungul meu surghiun,
Să-mi curme întristarea
azi, cînd atîţia sufăr,
Şi ruga-mi pentru dînşii
să fie-al meu Crăciun.

(*Poezii*, II, 1991, p. 363)

Vasile Posteucă, şi el în exil, îşi încheie un *Colind* cu următoarele versuri:

Ninge blînd ca-ntr-o minune
Cu legende şi cu stele;
Unde eşti tu rugăciune,
Drag Crăciun al vieţii mele?

Cînd îmi vei cînta şi mie
Lîngă geam o veste mare,
Un colind de bucurie
Într-o ţară ca un soare?
(*Icoane de dor*, Lugoj, 1997, p. 178)

Colinda

Radu Gyr (scrisă în închisoare)

A venit şi-aici Crăciunul
să ne mîngîie surghiunul.
Cade albă nea peste viaţa mea,
peste suflet ninge,
cade albă nea
peste viaţa mea,
care-aici se stinge!

Steaua prinde să lucească
peste ieslea-mpărătească
şi din nou trei magi
varsă din desagi
smirnă şi tămîie,
îngerii de sus
magilor le-au pus
cerul sub călcîie.

Lumea-n cîntec se deşteaptă,
pe Mesia îl aşteaptă.
Zîmbete cereşti
intră pe fereşti
şi în orice casă,
şi în orice gînd
arde tremurînd
cîte-o stea sfioasă.

Numai temniţa posacă
a-mpietrit sub promoroacă.
Stăm în beznă grea,
pentru noi nu-i stea,

cerul nu s-aprinde,
îngerii, grăbiți,
pentru osîndiți
nu aduc colinde.

Tremură albastre stele
peste lacrimile mele.
Dumnezeu de sus
în inimi ne-a pus
numai lacrimi grele,
Dumnezeu de sus
în inimi ne-a pus
pîlpîiri de stele...

Maica Domnului Curată,
ad-o veste minunată!
Înflorește-n prag
zîmbetul Tău drag,
ca o zi cu soare.
Zîmbetul Tău drag
îl așteaptă-n prag
cei din închisoare!

Peste fericiri apuse
pune mila Ta, Iisuse!
Cei din închisori
Te așteaptă-n zori,
pieptul lor suspină,
cei din închisori
Te așteaptă-n zori
să le-aduci lumină!

O, Iisuse împărate,
iartă lacrimi și păcate!
Vin de-alin ușor
rănile ce dor,
cerul ni-l descuie,
noi Te-om aștepta,
căci pe crucea Ta

stăm bătuți în cuie!

Numărul mare de poezii dedicate Crăciunului ne îndeamnă să nu lăsăm necomunicate şi altele, în afara celor despre care a fost vorba pînă aici. Poetesele, mame prin definiție, se adresează, prin mesajele lor, copiilor, mai ales.

Iată alte creații poetice ale Elenei Farago, care s-a specializat, oarecum, în literatura pentru copii. Ea avea să fie urmată, printre altele, de Otilia Cazimir şi de Maria Cunțan:

Copii către Moş Crăciun

Moş Crăciune, moş Crăciune,
Sfîntul nostru bun şi drag,
Vei veni şi-n noaptea asta,
Să ne bați în geam şi-n prag.

Vei veni şi-n noaptea asta,
La copiii toți pe rînd,
Moş Crăciun cu barba albă,
Şi cu zîmbetul tău blînd.

Iară noi cu bucurie,
Ți-om aprinde-n brad lumini,
Cîntînd slavă celui care
Ne-a făcut să fim creştini.

Cîntînd slavă şi mărire
Lui Isus, te-om aştepta –
Moş Crăciune, moş Crăciune,
Dragă ni-i venirea ta!

*

Slavă ție, Moş Crăciune,
Ce-n tot anul vii mereu,
Să ne aminteşti cuvîntul
Fiului lui Dumnezeu!

Slavă ție, moș cucernic,
Ce atît de bine știi
Să le-aduci o mîngîiere
Mamelor fără copii.

Care-n coșul tău pun astăzi:
Haine, jucării și bani,
Ca să le împarți la noapte,
Copilașilor sărmani.

*

Noi am fost cuminți tot anul,
Și miloși am fost mereu,
Și în fiecare seară
Ne-am rugat lui Dumnezeu.

L-am rugat de sănătate
Pentru noi, pentru părinți,
Pentru pacea țării noastre
Înălțat-am rugi fierbinți;

Pentru mamele sărace,
Pentru copilașii goi,
Pentru toată sărăcimea
Care plînge în nevoi.

L-am rugat seară de seară.
Pentru copilașii cei
Care n-au pe nime-n lume;
Să se bucure de ei!...

Că ne doare, moș Crăciune,
Inima, de cîte ori
Ne întind, în cale, mîna,
Copilașii cerșitori!

Şi le dăm cu bucurie,
Ori de cîte ori putem,
Bani şi jucării şi haine,
Şi bomboane – cînd avem.

Şi ne doare orice jale,
Şi am vrea s-avem puteri,
Să gonim din lumea asta,
Orice plîns, orice dureri.

Şi mai mult, mai mult din toate,
N-am mai vrea să fie – ştii?...
Nici copii orfani pe lume,
Nici părinţi fără copii!

(Elena Farago, *Pentru copii*, Editura revistei „Ramuri”)

De ajunul Crăciunului

Toată noaptea asta, colo-n Ceruri Sus,
Stelele lucrează fără încetare,
Căci le-adună-n clacă steaua sfîntă care
A-ndrumat pe vremuri Magii lui Isus.
Torc de zor în noaptea Sfîntului Ajun
Cîlţi de nea şi raze harnicele stele
Pentru noi, copiii, torc, să facă ele
Funie cu trepte pentru Moş Crăciun,
Lungă cît e drumul din pămînt la Cer
Trainică să-i fie moşului povara
Vor întinde-o-n noapte, nevăzută, scara
Moşului ce luptă cu-ndîrjitul ger,
Ca să ne aducă iar, de colo Sus,
Pe la toţi copiii darurile care
Ni le va trimite, iar, la fiecare,
Sfîntă şi duioasa Mamă-a lui Isus.

(*Elena Farago*)

Noaptea Crăciunului

Prin nămeți, în fapt de seară,
a plecat către oraş
Moş bătrîn c-un iepuraş
Înhămat la sănioară.
Drumurile-s troienite,
Noaptea vine, gerul creşte,
Cu urechile ciulite
Iepuraşul se grăbeşte,
Iată-o casă colo-n vale
cu ferestre luminate.
Moşul s-a oprit din cale,
Cu toiagu-n poantă bate:
– „Bucuroşi de oaspete?"
– „Bucuroşi, bucuroşi!"
strigă glasuri de copii.
– „Moşule, de unde vii?"
– „Iaca, vin din moşi-strămoşi.
Încărcat cu jucării!
Şi-am venit la drum cu zorul
Să vă spun că-n noaptea asta
S-a născut Mîntuitorul.
Na şi ție, na şi ție!
Închinați-vă frumos
Domnului Isus Christos
Care-n paza Lui vă ține!
Eu vă las de-acum cu bine,
Că-i tîrziu şi drumul greu,
Şi mai sînt şi alți copii
Care-aşteaptă jucării,,„.
Moşul a pornit la drum,
Pe copii îi fură somnul,
Şi prin somn îl văd acum
Cum tot urcă şi coboară,
Prin troianul uriaş,
Moş Crăciun, cu-n iepuraş
Înhămat la sănioară.

(Otilia Cazimir)

Crăciun

Şed copiii sus – pe vatră
E-ntuneric în bordei
Mama-i dusă-n sat, să ceară
De pomană pentru ei.
Prin fereastră bate vîntul
Lumînarea s-a topit
A-nsărat, pesemne, mama
La măicuța de la schit.
Tatăl lor, cel dus din lume,
Va trimite azi, de sus,
Pîne şi hăinuțe nouă
Fiindcă s-a născut Isus...
Într-un staul, aşa se spune
Fără foc – ce frig i-o fi –
Şi pe rînd li se-nchid ochii
Somnoroşilor copii.

(Maria Cunțan)

Cu scriitoarele citate se asociază şi Nichifor Crainic, cu poezia *Oaspeți cu azur în gene*:

Oaspeți cu azur în gene
Şi zăpadă pe opinci
Se iviră la fereastră
Cu colinde şi tilinci.

Cîntec legănat şi fraged,
Înfloriri de ghiocei,
Umbre mari țineau isonul
Albăstrind pe după ei.

Se părea că-n zvon de aripi
Şi miros de tămîier
În colindă mi se-ngînă
Pui de om cu pui de cer.

Şi cîntară şi urară
Şi plecară ca un dor,
Strălucea un puf de înger
Risipind pe urma lor.

Şi era o pace albă,
Ca ninsoarea, şi era
O sfială ce din stele
Pînă-n inimi tremura.

Bacii lepădară grija:
Astăzi lupii ţin ajun,
Porumbeii nu visează
Vînt de uliu căpcăun.

Şi zăvozii şi dulăii
Să mai lărmuie se tem,
Boii rumegă cu botu-n
Ieslea de la Betleem.

Fă-mi-te numai ureche
Ca s-auzi, bătrîn pămînt:
Sus, în leagăn prins de stele,
Gîngureşte Pruncul Sfînt.

(Nichifor Crainic)

Iar după el vine Ion Alexandru, cu

Sărbătoare de iarnă

Leagănul e nedesprins de grindă
Şi-n casă-i cald pe vatră lîngă foc
Şi la fereastra Nopţii de Colindă
E tot trecutul nostru la un loc

Şi-i linişte şi pace peste ţară
Şi fiecare-n sine-i fericit
Căci sîntem fraţi sub steaua milenară
A magilor porniţi din răsărit

Nu-s pornit în noaptea necuprinsă
Fără de țintă veșnic pelerin
În casa mea i-o candelă aprinsă
Și umbra pînii amiroase-a vin.

Poeziile dedicate sărbătorii Nașterii Domnului sînt mult mai numeroase, dar, în spațiul de care dispunem, nu ne putem opri la toate. Vom încheia exempificările noastre cu două capodopere, una a lui Eminescu și cealaltă a lu Lucian Blaga:

Colinde, colinde!
E vremea colindelor
Căci gheața se-ntinde
Asemeni oglindelor.
Și tremură brazii
Mișcînd rămurelele
Căci noaptea de azi-i
Cînd scînteie stelele.
Se bucur copiii,
Copiii și fetele,
De dragul Mariei
Își piaptănă pletele.
De dragul Mariei
Și-al mîntuitorului
Lucește pe ceruri
O stea călătorului.

(Mihai Eminescu)

Doarme colo în poiată
Pruncușor fără de tată.
Și măicuța, mama Lui,
Se tot plînge boului
C-a născut în Viflaim.
N-are scutece de in,
N-are apă, n-are fașă,
Nici opaiț, nici nănașă.
Iosif cercul de pe cap
În cuier și l-a lăsat.

Şi-a plecat unde-a plecat
Să-l latre cînii prin sat.
Noaptea-i neagră, ceasu-i lung,
Stă măicuţa lîngă Prunc.
Să le ţie de urît
Înger nalt a coborît
Şi în noapte înadins
Degetul şi l-a aprins.
Arde îngerul lui Dumnezeu
Ca o luminare de seu."

(Lucian Blaga)

Mă văd elev de liceu şi apoi student, în febra pregătirii colindatului. În Transilvania mea, Crăciunul este sărbătoarea cea mai mare; ea copleşeşte cu totul, prin importanţă, deci şi prin manifestări, toate celelalte sărbători de iarnă.

În satul nostru eram, acum mai bine de şaptezeci de ani, foarte mulţi liceeni şi normalişti, şi aproape toţi cu oarecare voce. Ne constituiam în grupuri de cîte şase pînă la zece şi, împreună sau alături de alte grupuri, formate din flăcăii sau fetele satului şi, uneori, chiar din oameni căsătoriţi, transformam satul într-o mare întrecere corală. După voci şi după repertoriile folosite, oamenii ştiau totdeauna cine le-a intrat în tindă.

Pentru noi, seara de Crăciun constituia un fericit prilej de a ne întîlni nu numai unii cu alţii, veniţi de la şcoli şi centre deosebite, ci şi cu anumite personalităţi ale satului. Veneau acasă, de sărbători, aproape toţi intelectualii satelor: un judecător de la Alba Iulia, un procuror de la Timişoara, un avocat de la Cluj; nu mai vorbesc de cei de la Rodna, de la Bistriţa ori de la Năsăud.

Ne adunam, în fiecare an, în casa cuscrului nostru Ion Dumitru, *Ionu Fătoaii,* om al bisericii, socrul surorii mele Domniţa, unde dascălul Silivan, fratele cumnatului meu Aurel, ne aştepta cu vinarsul, proaspăt luat de pe foc, în timp ce Domniţa făcea pocinogul oalei cu găluşte, cum sînt numite sarmalele prin partea locului.

Numai după păhărelul servit aici şi după găluşca tradiţională ne puteam pregăti de plecare, orientîndu-ne, de la an la an, cînd spre capătul din jos al satului, cînd spre cel din sus.

Bucurie mare aveau părinţii noştri, pe care nu-i uitam niciodată.

Pretutindeni ciocneam un pahar de vinars călduț și gustam o „găluşcă", o costiță de purcel sau măcar o bucată de colac, de cozonac adică.

Sărbătoarea continua, sub altă formă, a doua zi, la biserică. Prezența „studenților" la slujbă făcea să nu mai rămînă nimeni acasă. Toată lumea alerga să-i asculte pe domnișorii veniți în vacanță. Noi citeam Apostolul, noi dădeam unele răspunsuri la liturghie și, mai ales, noi, însoțiți de data aceasta și de bătrîni și de flăcăii și fetele din sat, vesteam clipa cea mare a Nașterii Mîntuitorului:

Nouă azi ne-a răsărit
Domnul Isus Hristos.
Mesia cel mult dorit
Domnul Isus Hristos...

Varsă, Doamne, dar și bine,
Dar și bine, de la Tine,
Peste casă, peste masă,
Peste oamenii din casă.

Și toată lumea se simțea fericită și clopotele bucuriei băteau în sufletele tuturora. Așa ne petreceam noi Crăciunul.

Am vorbit despre dascălul Silivan, moderatorul organizărilor noastre în seara de Crăciun, cu care eu, îmi aduc aminte, am făcut și ziua de Paști, în vremea marilor mobilizări din 1939, în localitatea Viile Satului Mare, din colțul nord-vestic al României Mari.

Din toamna anului 1942 (8 septembrie), de cînd prietenul meu neuitat doarme somn fără sfîrșit în prejma Stalingradului, Crăciunul n-a mai fost niciodată ca pînă atunci. Peste întristările pomenite în rîndurile de mai sus, a venit să apese asupra mea și despărțirea de acest prieten adevărat, „frate" mai mare, care m-a ocrotit și m-a sprijinit în toate ocaziile, în fiecare an, de Crăciun, el coboară în preajma mea, cu aceeași căldură și cu același zîmbet care m-a bucurat și pe mine și pe ai mei de atîtea ori. Crăciunul meu nu mai poate fi cum a fost cînd îmi lipsesc toți cei de „atunci" și nu mi-a mai rămas decît amintirea lor. Mă trezesc uneori, noaptea, colindînd satul împreună cu ei și așteptînd sosirea magilor cum o așteaptă milioane de credincioși, de două mii de ani încoace, așteptîndu-l pe Silivan să ne dea semnalul de început și să ridice cortina, ca în fiecare an, să urcăm în legendă și legenda să pună stăpînire pe tot pămîntul.

1997

El n-a murit... E numai dus

(Însemnări de cronicar)

Marți, 26 august 2003

M-am deșteptat pe la orele 3,30, într-o foarte antrenantă convorbire cu Relu. Ne-am oprit la multe momente cu adevărat fericite, pentru amîndoi, de la vacanța din Rodna, cînd el avea doar doi ani, și uncheșul Ion Istrate l-a botezat pe Gigi, născut la Reghin, la 4 aprilie 1945, în rit greco-catolic. I-am amintit de prima lui călătorie la Valea Vinului, unde ne însoțiseră mătușa Sabina, sora mămuchii și sora mea pe care o cheamă tot Sabina, mătușă cea dintîi, pentru amîndoi, iar cea de-a doua numai pentru Relu.

Am refăcut, în parte, vacanțele mirifice de la Nepos, cu primul drum la Hordou parcurs pe jos, de la Salva pînă la casa „marelui scriitor", cum avea să noteze el într-un carnețel (era în clasa a III-a sau a IV-a primară). I-am amintit de răspunsul pe care el i l-a dat unui om, la Rodna, care l-a întrebat: „Ce ai să te faci cînd vei fi mare?". „*Om*", a răspuns el. Și s-a ținut de cuvînt. I-am amintit de „șotia" pe care mi-a făcut-o într-o dimineață, cînd s-a trezit din somn și a început să se căiască: „mă dor *ocii*; mă doare ș-o *urece*". Făcea haz de o particularitate fonetică a graiului din Nepos; rîdea de mine, cu alte cuvinte.

I-am povestit apoi de călătoria fantastică pe care am făcut-o amîndoi, cînd el avea doar patru ani. Am mers cu trenul pînă la Dagîța, și de acolo, pe o distanță de aproximativ 10 kilometri, pe jos, peste deal, pe la Cetate, pînă la Gîrbești. Eu îi spusesem, acasă, că nu-l iau, că mă tem să nu-l pierd prin pădure. „Ce fac eu cu el, dacă nu poate merge pe deal?, am zis eu, îl las în pădure și-mi continui drumul". El a stăruit pe lîngă mama, să vorbească cu mine și să-l iau. Pe drum, cînd obosea, mă întreba: „Tată, n-ar fi bine să ne odihnim puțin?". „Ba da, îi ziceam, la lucrul acesta mă gîndeam și eu." Cînd ne-a văzut, „mamaia" a rămas înmărmurită. S-uitat în sus, s-a uitat în jos, să vadă căruța care ne-a adus; nu-i venea să creadă că am trecut dealul pe jos și chiar m-a întrebat: „Doar n-ai adus băietul pe jos?!". „Nu, am zis eu, a venit el singur."

Ne-am oprit, apoi, la zilele de vacanță din Coverca (din preajma Călimanilor), din casa omului de omenie care a fost Petre Ghiba, de pescuitul păstrăvilor în Mihaileț, ca și de confecționarea, împreună cu Gigi, a roților necesare construirii unui cărucior, cum se vede dintr-o fotografie reprodusă în carte. În altă fotografie Relu nu-și mai încape în piele de bucuria de a se găsi călare pe căluțul blînd al bunicăi lui Petrișor. La Coverca a găsit Relu portofelul, cu bani și cu actele personale, ale unui pescar, pe care i l-a dus lui nenea Ghiba, să-l predea păgubașului.

Ne-am oprit, apoi, la pescuitul de la Nepos, pe Someș, și la scăldatul de acolo. N-am uitat nici întrebarea pe care mi-a pus-o cînd era prin clasa a III-a, a IV-a primară: „De ce spun tataia și mamaia că Dumnezeu e cel mai tare din lume, cînd el e bătrîn? În povești, cel mai puternic este Făt-Frumos, care-i tînăr".

Ne-am amintit de jocurile de volei, de la Stejarul, pe Valea Bistriței, cînd noi eram de obicei în aceeași echipă și nu acceptam să fim învinși de inamicii din echipa adversă, toți oameni maturi.

I-am amintit de angajamentul pe care și-l luase cînd antrenorul echipei de tineret a C.S.M.S.-ului l-a invitat să intre în echipa respectivă. „Bine am zis eu. Îți dau voie într-o singură condiție: să nu-mi vii acasă de la școală cu o notă sub opt." Și s-a ținut de cuvînt și aici.

Am urcat Oușorul, la Cândreni, ca în vara anului 1959, am cules afine pe dealurile din Bucovina, am gustat păstrăvi cu smîntînă, la Brodina, sus pe Suceava.

Alt moment ce l-am evocat a fost acela cînd, în vara anului 1954, la Văratic, în Pădurea de Argint, Relu, în vîrstă de 11 ani și Gigi la 9 ani au avut un meci de fotbal în care a fost ovaționat Gigi pe post de portar, așa cum, mai tîrziu, Relu, component al echipei din Iași, a fost ovaționat la Galați: „Bravo, blondule!".

Sînt alte zeci de momente asupra cărora ne-am oprit, în dialogul nostru; nu le pot înșira aici pe toate.

Am discutat, amîndoi, vreme de un ceas și jumătate, și m-am dat iarăși somnului. Cît am ațipit l-am visat din nou. Eram, parcă, în Iași într-un cartier mai puțin frecventat de mine, cu care eram, deci, puțin familiarizat. Drumul spre destinația mea trecea prin curtea unei școli, în care avea loc o ședință, în plină vacanță, la care participa și Relu; m-a însoțit pînă într-o stradă cunoscută și mi-a spus încotro să o apuc.

Aşa ne întîlnim aproape în fiecare noapte, în vis. De multe ori îl visez ziua; vine aproape pe nesimțite, intră în birou, unde mă găseşte lucrînd, îmi pune o mînă protectoare pe umăr şi mă întreabă: „Pot să te ajut cu ceva?”. Îl văd dîndu-mi mîna necesară de ajutor la compararea edițiilor *Țiganiadei,* cînd am scris despre această epopee. Îl văd urmărind, în dicționare, originea cuvintelor din impresionantul meu fişier Sadoveanu (aproximativ 40.000 de fişe), îl văd ajutîndu-mă la corectarea textelor unei cărți sau a unor articole de revistă. Cum să cred că a murit, cînd el e tot timpul cu mine? El nu e mort..., e numai dus.

Cronică de familie

Stau treaz, nopți de-a rîndul şi-l văd pe Relu, din ziua de naştere la maternitatea de pe Cuza-Vodă, din Iaşi, în ziua de 20 martie 1943. Îl văd în prima fotografie, din septembrie 1943, frumos, cum n-a mai fost alt copil.

Îl văd la Boziaş, lîngă Tîrnăveni, în curtea imensă a doamnei Vancea, în care păşteau două oi pe care el le numea: tea! Aşa se fixase în mintea lui interjecția bee! În această curte a învățat el să meargă, ajutat fiind de Cici, fetița învățătorului Ştef, care avea 11 ani şi ştia cum trebuie îndrumați pruncii. Ca în toate familiile cu mulți copii, care se învață unul pe altul, Cici ştia cum să-l ajute pe cel mic să se țină pe picioare şi să păşească fără teama de a cădea. Ea a luat un prosop lung, țărănesc, şi i l-a pus pe subsuori, prinzîndu-l ca pe un căluț în ham. Hățurile erau „confecționate” din cele două capete ale şervetului, unul în mîna stîngă, celălalt în mîna dreaptă, în felul acesta îl stăpînea şi nu-l lăsa să cadă nici înainte, nici în dreapta ori în stînga. În două după amiezi „omul” a învățat să meargă.

La un moment dat, a venit la noi „ceşu” Grigore şi i-a „confecționat” un huțuțui, din două frînghii legate de creanga unui „frăgar”, singurul pom din curtea doamnei Vancea; nu-l mai putea lua nimeni din leagăn; adormea, de multe ori, acolo, ținîndu-se cu mânuțele de sfori, cu obrazul îngropat în frînghie. Grigore se juca, tot timpul, cu el; îi punea şapca lui militară în cap şi se distra cînd vedea că „eroul” nu ştia s-o ridice puțin, ca s-o poată scoate şi trăgea în jos de cozoroc.

Cînd l-am dus la frizer, prima dată, era să dărîme scaunul pe care îl fixase frizerul. Omul, cunoscîndu-şi clienții, avea toate buzunarele pline de „surprize”, de care făcea uz din minut în minut. Clientul se

liniştea o clipă, apoi o lua iar de la capăt. Chemam, de atunci, frizerul acasă.

Cînd frontul s-a apropiat de Tîrnăveni şi artileria noastră „bătea" din spatele casei în care eram instalați, am plecat de pe poziție şi mi-am luat familia şi am trecut-o dealul spre Mediaş şi, de acolo, la Ighiş, într-un fundac, unde o preuteasă cu inimă bună şi cu maşină de cusut i-a confecționat „domnului" un paltonaş, dintr-un pardesiu de-al mamei, iar eu m-am întors la unitate, să nu fiu dat dezertor. Le-am lăsat leafa, atunci primită, gîndindu-mă că nu am nevoie de bani, de vreme ce mîncam la trupă, ca toată lumea de pe front. Dar de bani mai aveau nevoie şi alții. A apărut acolo, de unde şi cum nu ştiu, Luța, soția lui Grigore Palage, vărul meu, care nu avea nici o lețcaie. A ajutat-o soția mea împărțind salariul cu ea; era cu Marilena, fetița ei, mai mare decît Relu cu un an, bolnavă de dezinterie.

Era şi Aurica, sora soției mele, cu noi în refugiu, şi-i spunea lui Relu că-i copilul ei. Eu mă făceam supărat şi-i spuneam: „fugi de aici, răule! Du-te la Aca!". El mă prindea de haine şi căuta să mă împace. Eu îl luam în brațe, ca să-l mîngîi, iar el, încordîndu-se ca un arc, țipa: „Tăt a Achii!", adică: „sînt tot al Auricăi!".

Uitam să amintesc că, la Boziaş, casa doamnei Vancea avea un cerdac pe care te puteai plimba cu carul. Acela era raiul lui cînd ploua şi nu putea să se joace în curte, pe iarbă. Se juca, de la o vreme, cu figurile mele de şah; juca şah în felul lui. Iar cînd a descoperit o „bortă"" într-una din scîndurile de jos, o gaură produsă prin căderea unui cep, dădea drumul cîte unei figuri pe gaură şi mă striga să i-o aduc. Măsuram cerdacul, cît era de lung, coboram în curte să i-o aduc, şi el, după un minut, mă striga, din nou, să i-o aduc, că a „scăpat-o" iarăşi.

Într-o zi, a descins, în curtea casei doamnei Vancea, un colonel rus, cu o maşină; era un om mai subțire, care a fost foarte impresionat de copil cînd l-a văzut jucîndu-se; s-a îndreptat spre el, l-a luat în brațe şi nu se mai sătura privindu-l. S-a dus cu el la maşină şi a observat că-i place claxonul; îl suna mereu. În vremea aceasta, mama copilului era sub fiori de gheață; se temea să nu-l urce colonelul în maşină şi să plece cu el. Şi-a luat inima în dinți şi s-a apropiat şi ea de maşină; a încercat marea cu degetul; a încercat o convorbire în franțuzeşte, căci ruseşte nu ştia, şi încercarea a prins. A aflat că şi colonelul avusese doi copii, care s-au prăpădit, şi nostalgia amintirii în sufletul tatălui lor s-a concretizat cu întîlnirea cu Relu. Dar cum a ajuns familia mea la

Tîrnăveni, cînd ea rămăsese la Iaşi în momentul plecării mele la unitate? Dar cînd frontul a ajuns la Iaşi rămînerea acolo nu mai avea sens... A venit Săvică, cumnatul meu, de la Gîrbeşti, şi i-a dus acolo.

Drumurile erau foarte grele, înţesate de militari fiind: trăsuri, chesoane, tunuri, tancuri, care de luptă, plus carele şi căruţele localnicilor. În acel vacarm s-a pierdut şi Căluş, cel mai extraordinar cîne dintre cîţi am avut, care se aşeza lîngă căruciorul copilului, cînd îl scoteam afară, şi nu lăsa nici pasăre să se apropie de el. Căluş a trecut printr-un moment deosebit în vara anului 1942, cînd noi am plecat într-o excursie la Odesa şi, dintr-o greşeală, l-am închis în bucătărie; nu l-am văzut că el dormea sub pat. Cînd ne-am întors, după şase zile şi am intrat la el, s-a ridicat în labele de dinapoi şi cu cele din faţă transformate în mîni; ne „îmbrăţişa".

Sfîrşitul războiului ne-a găsit la Boziaş. Unul dintre băieţii învăţătorului Ştef ne-a bătut în geam să ne spună că iadul s-a potolit. Situaţia era delicată. La Iaşi nu ne puteam întoarce; nu aveai siguranţa că vei ajunge întreg. Focul se stinsese, dar cazanul era fierbinte încă. Ne puteam gîndi la Transilvania, la Nepos, dar acesta fusese în ultima vreme în altă ţară şi drumurile erau desfundate. Dar mai aveam şi alte griji. Gigi bătea la uşă, cerea să intre în viaţă. Nu ştiam ce ne aşteaptă pe drum. Ne-am dus la doctorul Săroiu, ginecolog, care ne-a asigurat că putem pleca fără grijă, că în două săptămîni nu se întîmplă nimic. Ne-am lăsat bagajele la nişte cunoscuţi din Rodna; nu ne închipuiam că nu le vom mai vedea niciodată, şi am plecat. Numai că, la Reghin, a trebuit să întrerupem călătoria ca să deşertăm căruţa. Ne-am dus la spital, la doctorul Nicoară, un om de mare inimă, care ne-a tratat numai cu o vorbă bună şi cu o extraordinară revărsare a inimii. Spitalul nu avea absolut nimic, nici măcar o aspirină. Mama şi cu Gigi au rămas acolo. Eu şi cu Relu am prins o căruţă de la Budac, venită la tîrg, şi cu 12.000 lei ne-a dus pînă la Bistriţa, unde am tras la casa doamnei Login, frumoasa soţie a avocatului neposan cunoscut, Donisă Login, mort la vremea aceea. Am dat un telefon la Nepos şi a venit mama cu o căruţă şi ne-a dus acasă la Domniţa, unde aveau să-şi petreacă copiii mei toate vacanţele copilăriei; nu-i cîrîiau nici găinile şi nu-i lătrau nici cînii. Oamenii îi tratau cu dragoste, ca pe nişte odoare de preţ. Ştiau că-s ai profesorului de la Iaşi.

După două săptămîni, cu trăsura popii Irimieş, din Prislop, am plecat cu mama să-i culegem pe cei rămaşi la Reghin. Pe dealul Budacului

ne-a prins o ploaie ca aceea, care ne-a udat pînă la piele. „Cortelurile" pe care le aveam cu noi, „parapleauăle", nu ne-au fost de nici un ajutor. Am ajuns, totuşi, întregi la Nepos. N-am intrat bine în ocolul cumnatului Aurel, că ne-am şi pomenit cu vizita mamei doctorului Trifon, lelea Măriucă a Riciului, care, văduvă de război fiind, l-a întîmpinat pe tata, care era primar, plîngînd, în drum, şi l-a întrebat dacă n-o poate ajuta cumva. A fost trimisă la o şcoală de moaşe şi acum, neinvitată de nimeni, a venit să ne ofere o mînă de ajutor. Era o femeie subţire, cu mult bun simţ; venise, cum ne-a spus ea, să-şi plătească „o datorie veche". Venea zilnic, cu un sfat şi o buruiană care putea să ţină loc de medicament, pe care nu-l găseai nicăieri.

După ce ai mei s-au refugiat la Gîrbeşti, am încercat să-i duc cu mine în Transilvania şi am făcut un drum de la Tîrnăveni la Gîrbeşti, dar nu i-am găsit; plecaseră cu o zi mai departe; se temeau să nu-i „calce" ruşii şi acolo. Nu aveam de unde să ştiu că ei făcuseră un popas, în ziua aceea, într-un sat din apropierea Buhăieştilor. În drumul acesta, am avut ocazia să văd şi primele trenuri cu prizonieri ruşi, oprite într-o gară în care oprise şi trenul, în direcţie opusă. Prizonierii erau „ferecaţi" în nişte vagoane de marfă şi se vedea că îi usucă setea. Pe ferestruica pe care se întindeau cîteva fire de sîrmă ghimpată, ruşii dăduseră drumul unor tinichele în care fusese carne conservată şi cereau apă, vada. Soldaţii noştri au sărit din vagoane şi se trudeau să le introducă pîne printre gratiile de sîrmă şi să le pună apă în tinichele. A intervenit, imediat, un sublocotenent şi i-a oprit din acţiunea lor, apostrofîndu-i. M-am dus la el şi l-am întrebat unde merge. S-a uitat chiorîş la mine şi mi-a zis: „Cine eşti dumneata şi ce întrebare îmi pui? Nu vezi că mergem pe front?". „Ba văd eu bine, lucrul acesta, însă mă gîndesc că mîne, poimîne, putem ajunge ca ruşii aceştia, cu dumneata în frunte. Pe acelaşi drum, neavînd la îndemînă un tren sau un alt mijloc de transport, am apelat la un neamţ, care mergea în direcţia mea, şi m-a luat pe motocicleta lui. N-am urcat bine pe motocicletă şi un avion rusesc a umplut locul de afişe prin care ni se cerea, nouă românilor, să nu mai mergem, în continuare, cu nemţii. I-am explicat binevoitorului meu despre ce era vorba.

Cînd am ajuns la Gîrbeşti, era să nu mai recunosc satul. Pînă la casa bunicilor lui Relu n-am văzut nici pasăre, nici cîne, nici om, nimic. În curtea casei era, într-un fel de inspecţie, Gore pădurarul şi, în vreme ce vorbeam cu el, am – văzut mişcare în curtea gospodarului Vasile

Mafiei, prieten apropiat al bunicului soției mele. S-a îndreptat spre mine și m-a invitat la el acasă. „Alexandrină, a zis, cînd am intrat în curte, a venit domnul Istrate. Vezi, te rog, ce-i putem da să mănînce că trebuie să fie flămînd, după drumurile străbătute."

M-am întors la unitate, la Tîrnăveni, fără nici un rezultat. Am venit, din nou, să-i iau cu mine, în prima decadă a lunii aprilie 1944. Ne-a dus Săvică, cu trăsura, de la Gîrbești la gara Buhăiești și, acolo, în vreme ce așteptam trenul dinspre Iași, a apărut un avion rusesc, care a mitraliat gara și împrejurimile; au fost răniți doi soldați. Era doar prima încercare; pe drum aveam să întîmpinăm și altele. Înainte de a ajunge la Ploiești, trenul a oprit cîteva minute bune. Tot cerul era țesut de cartușe luminoase, care căutau ceva. În sfîrșit, la Ploiești un ceas de cumpănă: Ce facem? Coborîm în gara principală și așteptăm o ocazie să ajungem în gara Ploiești Vest? Dar dacă trenul de București –Brașov nu mai trece prin gara aceasta, ci o la pe variantă, abandonîndu-ne? Ne gîndeam la toate acestea privind vagoanele bombardate, unul dintre ele ridicat, în lung, și sprijinit ca o capră pe zidul unei clădiri. Nu coborîm aici, mergem pînă la Brazi, unde n-am așteptat mai mult de un sfert de oră, de unde ne-a cules un tren de coletărie rapidă, care ne-a dus pînă la Blaj. Bagajul, format din cîteva baloturi, n-am fi putut să-l urcăm într-un vagon de călători, fiindcă n-ar fi încăput pe ușă. Aici, cu ajutorul cîtorva soldați, l-am introdus într-un vagon nu prea aglomerat și, apropiindu-le cît mai mult posibil, am făcut din ele un fel de pat, mai degrabă divan, pe care l-am instalat pe Relu; a avut unde dormi pînă la Blaj.

O ultimă emoție am avut, pe drum, înainte de a ajunge la Brașov, unde, din cauza bombardamentelor, zece linii din unsprezece erau scoase din circulație. Pe ultima, pe care am trecut, aveam impresia că ne găseam mai mult pe o barcă pe valuri decît în tren.

Prima vacanță după nașterea lui Gigi am făcut-o la Nepos și la Rodna, unde Relu avea obiceiul să răstoarne cele cinci, șase taburete din bucătărie și să facă „tren" și, dacă tușa Domnița îi făcea o observație, intervenea badea Aurel în favoarea lui: „Lasă băietul în pace, să se joace cum îi place lui!". Și: „Relule, strică-le pe toate, dă-le naibii, că facem altele!".

La Rodna a fost botezat Gigi, în rit greco-catolic. Naș i-a fost moș Ion. Acolo, evadînd din curte, împotriva dispozițiilor familiei, Relu se îndrepta spre podul Izvorului cînd l-a întîmpinat unul din cunoscuții

noştri, cu întrebarea: „Măi băiete, ce ai să te faci tu, cînd ai să fi mare?". De unde să ştie el că întrebarea ducea la o profesiune? Şi a răspuns: „Om", adică nu va mai fi copil, ci va deveni bărbat.

În vremea cînd şedeam la Tîrnăveni, înainte de a ne fixa la Boziaş, locuiam la o familie de unguri care aveau o locuință bună, încăpătoare. Aveau şi o bucătărie corespunzătoare şi cuptor pentru pîne. Relu nu avea încă doi ani şi pronunța cuvintele în felul lui: „Mama, poc?", adică: „aprinzi focul?"; „Mama, pîte?", vocabul format prin contaminație din pîne + pită (termenul local).

Îl luam la plimbare şi, în iarnă, cerea să-i fac bulgări de zăpadă, cu care mă „bătea". Intra şi în casă cu bulgării, s-o „bată" şi pe mama. Ne făceam de cap, amîndoi. În vremea aceea s-au consolidat între noi nişte legături de prietenie; ne jucam pe sub paturi, încît, în ce mă priveşte, eram „acuzat" că mă joc mai mult de dragul meu... la care eu răspundeam: se poate să fie şi aşa, dar vedeți că lui îi place jocul acesta la nebunie.

„Solidaritatea" dintre noi avea să o evidențieze el într-un chip deosebit, cu ocazia unei „pozne" pe care a făcut-o. Nu avea stare nici o clipă. În casă fugea prin jurul mesei şi țipa: „pude Liucu" (fuge Relucu). Energia deborda din el şi, la un moment dat, a prins fața de masă şi a tras-o după el, în fuga nestăpînită. Era tocmai vremea cînd trebuia să ne aşezăm la masă şi farfuriile şi paharele de pe masă, căzute în forță pe dalele cu care era pavată bucătăria, s-au făcut țăndări. Mama şi Aca au sărit la el şi-l blagosloveau, care mai de care. Pentru moment, speriat cum era, se uita cînd la una cînd la alta, pentru ca, la urmă, să-şi îndrepte privirea spre mine. Văzîndu-mă tăcut şi liniştit, a tras concluzia că eu trebuie să fiu de partea lui, dacă nu m-am asociat cu concertul doamnelor. A început şi el să țipe, în silabe fără legătură între ele, cu o voce foarte hotărîtă: „hă-bă, bă-bă!". Mustrările au încetat. Toți am început să rîdem, felicitîndu-l în acest fel.

A plecat la Praga la 18 ani. Nu mai fusese nicăieri singur pînă atunci. Cînd erau elevi şi plecau în vacanță, la Nepos, mamă-sa nu-i lăsa să plece fără însoțitor. La Praga nu l-a aşteptat nimeni la aeroport, limba n-o ştia şi, încet-încet, s-a obişnuit cu viața într-o măsură foarte mare, iar în deprinderea limbii cehe i-a depăşit pe toți. La primul examen, susținut după două luni de la sosire, a luat nota cea mai mare, numai el şi un chinez, care era acolo nu din luna octombrie, ca el, ci din martie. Cînd intrau într-un magazin să cumpere ceva şi colegul lui, Dinucu, se

încurca, intervenea gestionarul şi-i spunea: „Explică-i dumneata, că el este străin şi nu cunoaşte limba". Şi cînd el riposta, zicînd „şi eu sînt străin", nimeni nu vroia să-l creadă.

Cam aşa s-au petrecut lucrurile şi în Polonia, la nişte cursuri de vară. Cînd, în altă vară, a fost în Slovenia doar două săptămîni, mi-a spus, la întoarcere: „Dacă mai merg două săptămîni şi vara viitoare, am rezolvat-o şi asta!".

Îi scriam acolo în fiecare zi şi familia spunea că mă copilăresc: „Ce poţi scrie în fiecare zi?". Dar cînd el ne-a trimis o scrisoare şi îmi mulţumea, „criticii" mei au început să plîngă şi să-şi ceară iertare pentru cele spuse împotriva mea. Odată ne spunea că a primit cinci scrisori, într-o zi, şi ceea ce l-a impresionat mai mult a fost ilustrata trimisă, de mine, de la Bucureşti, de la înmormîntarea lui Sadoveanu şi încheia cu vorbele: „Nu-mi puteam închipui că acest om ar putea muri vreodată" (idee ce anticipa spusele lui George Călinescu). Altă dată, l-a impresionat o ilustrată pe care i-am trimis-o din Veneţia, o gondolă, în culori vii, care strălucea sub lumina solară. Ne spunea, de data aceasta că, de cînd a plecat de acasă, n-a văzut soarele decît în ilustrata trimisă de tata.

La Praga, în grupul studenţilor români, era responsabilul gazetei de perete şi-mi cerea mereu vederi din Iaşi, în primul rînd, dar şi din alte oraşe. La un moment dat, mă rugă insistent să-i trimit o fotografie a Veronicăi Micle. „De ce ai avut nevoie de ea?", l-am întrebat cînd a venit acasă. „Am vrut să le arăt cehoaicelor cît sînţ de frumoase româncele", mi-a zis el.

Era foarte impresionat de faptul că ţara noastră nu avea o casă de cultură, la Praga, cum aveau bulgarii, chinezii şi ungurii.

La ambasada noastră din Praga nu era nimeni care să cunoască bine limba cehă şi el era chemat cînd trebuia făcută o traducere. Nu l-a tratat, pentru asta, nimeni nici cu o cafea, ceea ce l-a dezamăgit în foarte mare măsură.

Bolivienii, cu care el era bun prieten, spuneau că el vorbeşte aşa de bine ceha din cauză că seamănă cu limba română.

La două zile, după încheierea consemnărilor de mai sus, Relu murea.

15.VI.2002

„Nu este avere mai de preț decît un frate”

Nu știu ce m-a determinat, mai ieri, alaltăieri, să scot din raft romanul pastoral *Dafnis și Cloe*, al lui Longos, și să-l recitesc la aproximativ șaptezeci de ani de la prima lectură. Mi-am adus aminte de anii de liceu, de directorul nostru, clasicistul Vasile Bichigean, traducător al *Republicii* lui Platon. El ne-a indicat, într-o oră de clasă, romanul, dîndu-ne și cîteva indicații asupra traducătorului, în românește, al cărții, Constantin Balmuș, care nu avea, atunci, decît 23 de ani (1922).

Ca în toate împrejurările, cînd mă hotărăsc să-i cercetez pe ai mei, de acasă, și de data aceasta ” introducerea” s-a înfiripat pe numeroase amintiri, legate de anii de școală, mai întîi, și a copilăriei pe care am avut-o la Nepos și la Năsăud. O scenă dintr-o oră de istorie, cînd profesorul Ion Păcurariu ne-a vorbit despre Napoleon și ne-a spus că, dacă acesta n-ar fi fost învins în Rusia, România Mare s-ar fi realizat atunci, o alta de științe naturale, în care moldoveanul Ion Tăzlăoanu, profesor excepțional, ne-a luat la întrebări pe cei din redacția revistei școlare „Încercări”, nemulțumit de calitatea articolelor din sumar, de orele de dirigenție ale profesorului Virgil Șotropa, prieten intim al lui George Coșbuc, ori de cele de latină și greacă ale directorului Bichigean. Zilele noastre se transformă în adevărate sărbători și, furați de farmecul amintirilor, uităm de toată proza în care sîntem siliți să trăim.

Atît la Nepos, cît și la Bistrița, unde s-au mutat unii dintre ai mei după un șir de ani, am trăit cele mai fericite zile ale vieții mele după ce am pierdut-o pe mama (1978). La Bistrița se mutase, după Grigore, și sora mea Domnița, pe care am considerat-o totdeauna ca pe a doua mea mamă, deși nu mă depășea decît cu patru ani. Pe fratele meu, mai mic, la rîndul lui, cu patru ani decît mine, l-am considerat ca fiind cel mai reușit din familie. El a făcut, pentru fiecare dintre noi toți, mai mult decît am putut face noi toți pentru el. La vîrsta de 17 ani, conducea întreaga noastră gospodărie. A avut o inimă cum greu se mai poate găsi una. Toată lumea încăpea în ea; rudă ori nu, prieten ori om total necunoscut. Asemenea aprecieri găsesc mereu prin diverse note descoperite printre hîrtiile mele. Să ne oprim la două, trei:

14 noiembrie 1993. Grigore împlinește astăzi 75 de ani. Eu nu știu în ce măsură se mai poate bucura cineva de un asemenea frate. N-am

avut cu el, în toată viața, nici cel mai neînsemnat schimb de cuvinte urîte. Orice întîlnire a noastră lua aspect de sărbătoare. A trăit vreme îndelungată, cu mama, care ne-a părăsit după ce împlinise 89 de ani, și n-a supărat-o niciodată nici măcar cu o jumătate de cuvînt. N-a avut copii, dar nimeni n-a făcut mai mult pentru numeroșii săi nepoți decît el.

14 noiembrie 1995. A răzbit în viață, în primul rînd, datorită vredniciei și calităților pe care le-a avut. El a preluat de la tata îndemînarea de a reproduce tot ceea ce a fost făcut de mînă omenească. N-a fumat și nu l-a văzut nimeni frecventînd birturile și restaurantele. Cuvîntul lui a fost sfînt și relațiile lui cu oamenii exemplare. Primar al Neposului, înainte de a împlini 30 de ani, a situat comuna în rîndul celor mai prospere din județ. Datorită înțelegerii și omeniei lui, a avut foarte mulți prieteni în viață. Mulțumirea lui cea mai mare a fost facerea de bine, ajutorul pe care l-a putut acorda tuturor celor care au avut nevoie de el. Încă din școala primară și-a înfiripat o bibliotecă, pe care a sporit-o mereu și, datorită cititului cărților, s-a dovedit un foarte bun cunoscător al istoriei Patriei.

9 ianuarie 1997. Am visat-o pe mama. Eram pe hol și am văzut că cineva deschide ușa; avea cheie; venea din oraș, fără bagaj, ceea ce însemna că a trecut, mai înainte, pe la Domnița sau pe la Sabina. Eram numai cu Grigore acasă; m-a impresionat căldura cu care l-a îmbrățișat pe fratele meu; avea pentru el un sentiment cu totul deosebit. Ne-a iubit pe toți, fără îndoială, cum numai o mamă știe să iubească. Dar Grigore ocupa primul loc în inima ei. Nu se putea să nu se întîmple așa, cînd cu el a stat mai mult în viață, pînă la 89 de ani, și Grigore n-a supărat-o nici cu o jumătate de cuvînt. S-a stabilit între ei o legătură ideală, încă înainte ca Grigore să fi intrat la școală, și nu era chip ca cineva, fie el chiar popa din sat, să-i reproșeze cineva, ceva, fratelui meu. Mama intervenea imediat, ca o leoaică, să-și apere puiul.

Aprilie 2004. L-am visat pe Grigore. Eram, undeva la țară, singuri, într-o casă izolată, fără nici un fel de vecini. Aprinsesem focul, pe vatră, cum am făcut de atîtea ori, în copilărie, în Părăul Urlatului, unde tata clădise o casă, în anul 1915. Am pus ceaunul pe pirostii; ne pregăteam să facem mămăligă. Vreme de toamnă fiind, și relativ răcoare, ne-am „adunat" în jurul focului și am început să „toarcem" din caierul vremii; depănam, ușurel, întîmplări din viața noastră. I-am adus printre noi pe bunicii care ne-au purtat în brațe; o auzeam pe bunica Domnița, mama tatii, îndemnîndu-ne să culegem frunză de pătlagină, bună de pus pe rană, și floare de tei pentru alinarea tusei, care o încerca din ce în ce mai des,

în ultima vreme. Ea nu zicea *ceai*; numea medicamentul după copacul din care culegeam floarea: *tei*. Alteori, ne mîna în vale, cu căldăruşele, după apă. Dar asta numai pînă într-o zi, cînd tata a făcut o fîntînă, în imediata apropiere a casei. Îl auzeam pe tata, încălzindu-ne inimile cu nesfîrşitele lui poveşti, despre „tălhari" şi despre ţigani şi, mai ales, ne minunam de căldura cu care îl „urmărea" pe Grigore, care, la vîrsta de 8 ani, se pierdea printre mieii pe care îi mîngîia şi-i lua în braţe, ocrotindu-i cu toată dragostea.

O vedeam, apoi, pe mama care, abia întoarsă de la lucru, aprindea focul, în plită, şi ne pregătea cina, dar, pînă să fiarbă mămăliga, îmi zicea: „Ia vină tu cu cartea şi cu caietele, să vedem dacă ţi-ai pregătit lecţiile pe mîne!". Aproape doborîtă de trudă, îmi purta mîna şi mă învăţa să scriu *o, i, oi*. Eram în primele zile de şcoală şi abia reuşeam să deosebesc pe *b*, cu burta în dreapta, de *d*, care o avea în stînga.

După cină, intram din nou în „şedinţă". Ne chemam morţii din trecut şi, dialogînd cu ei, nu ne dădeam seama cum trecea timpul. Somnul punea stăpînire pe noi şi, din realitate, alunecam în vis, unde ne aşteptau alte întîmplări mai plăcute, parcă, decît cele din trezie.

Neuitate rămîn verile de la Budac petrecute în compania lui Grigore şi, mai ales, vizitele pe care le făcea la Nepos, în ultimii ani de viaţă ai mamei, de cîte două, trei ori pe săptămînă. Şi niciodată nu mergea cu mîna goală.

Nu pot menţiona aici toate ocaziile în care el s-a manifestat în chip cu totul deosebit. Mă voi mai opri doar la cîteva aspecte. După îmbolnăvirea soţiei mele şi căderea ei la pat (10 aprilie 1996) îmi dădea telefon din două în două zile; nu se putea linişti, cînd ştia ce avem pe cap. Şi aşa avea să facă şi după moartea lui Relu (17 iunie 2002).

Grija pe care ne-a purtat-o tuturora s-a manifestat, în chip extraordinar, şi în gestul de care a dat dovadă în una din ultimele zile ale vieţii sale. În cursul anului trecut (2003), îl cercetasem de cîteva ori, pînă în aprilie; venisem, cu Gigi, să-l vedem cum se mai simte, să-i fim aproape. În ultima vizită ni s-a părut că arată mai bine decît cu o lună mai înainte şi speram într-o revenire măcar parţială. Dar inima lui era dominată de mari îndoieli. Cu mult înainte de Paşti (cu aproximativ trei săptămîni), el a avut grijă să ne trimită, ca totdeauna, felicitarea tradiţională; simţea că printr-o amînare de două zile ar fi ratat totul; nu ne-ar mai fi putut spune „Hristos a înviat!".

În ziua de 13 aprilie, pe la orele opt dimineaţa, el murea. Paştele cădea abia pe 27 aprilie, după două săptămîni de la moartea lui.

Zeci de alte însemnări pun în lumină relațiile dintre membrii familiei noastre. Locul întîi este ocupat, peste tot, de Grigore.

Îmi aduc aminte cum, în perioada masivelor mobilizări din primăvara anului 1939, cînd toți oamenii capabili să poarte arme erau chemați la unitățile lor, unde se constituiau, zilnic, detașamentele care plecau pe „zonă", spre granița de vest, și el a venit, noaptea cu bicicleta, de la Rodna, pe o distanță de patruzeci de km, să mă vadă; n-a putut veni ziua cu autobuzul, fiind reținut de treburi. În 1942, cînd eu fusesem trecut în batalionul care urma să completeze golurile provocate de dezastrul de la Stalingrad, a venit la Iași, iarăși să mă vadă, de la Iacobeni, din Bucovina, unde era refugiat.

În aceeași vreme, a trecut clandestin frontiera, la Coșna, cu riscul morții, ca s-o întîlnească pe mama, venită și ea acolo, în munte, la Poieni.

Vara, cînd noi ne făceam concediul la Sîngeorz ori la Vatra Dornii, venea iarăși să ne vadă.

Cînd ne întorceam din unele vacanțe, de la Bistrița, ne lua cu mașina; nu ne lăsa să venim cu trenul, tot ca să putem petrece cît mai multă vreme împreună.

Cum aș putea uita grija ce ne-o purta în vremea secetei, prin 1947, cînd la Iași nu se găsea nimica și el venea periodic să ne aprovizioneze cu cele necesare. Salariul meu de asistent universitar era 1.500.000 lei, în vreme ce kilogramul de făină de porumb costa 400.000 lei. Eram plătit cu mai puțin de 4 kg de mălai pe lună...

Fratele meu avea, apoi, grijă să-mi procure diferite cărți. Datorită lui au intrat în biblioteca mea, pe lîngă unele lucrări literare recente, și frumosul volum cu serbările ASTREI, apărut la Blaj, în 1911, cu ocazia semicentenarului Asociațiunii... și Albumul Alecsandri, apărut la Iași, în 1906, cu ocazia dezvelirii statuii poetului, din fața Teatrului Național din Iași.

O întîmplare de altă natură, dar nu mai puțin importantă, a avut loc în Munții Rodnei, prin anii 1934-1935, într-o expediție pe care am făcut-o împreună cu Grigore și cu verii noștri mai mici, Ionică și Miluț. Aveam treabă în Galați, munte aparținînd Neposului. Am luat drumul pe malul Anieșului, afluent al Someșului, din sus de Maieru lui Rebreanu, și ne bucuram de o zi splendidă de vară. Parcursesem cîțiva kilometri și ne apropiam de urcuș. Anieșul cobora săltînd, în viteză, printre pietre. Apa nu era mare, nu trecea de genunchi, dar viteza ei dădea de gîndit celui care ar fi intenționat să o traverseze. Ionică, impresionat de faptul acesta, a zis: „Eu cred că nu se poate trece dincolo decît cu riscul de a-ți pierde

echilibrul şi de a te răsturna", la care Grigore i-a ripostat: „Eu o trec, dacă îmi promiţi că nu mai ai pretenţii asupra cărţilor pe care le-a comandat fratele meu de la Bucureşti". Era vorba de o sută de numere din colecţia Minerva (format BPT), pe care librăria „Cartea Românească", din Bucureşti, le „desfăcea" la un preţ suportabil de orice pungă. Obţinusem „aprobare" de la unchiul meu să le comand şi, la primire, Ionică pretindea că ar fi ale lui, fiindcă „tătica" le-a plătit. Dar, după ce Grigore a traversat Anieşul, fără să cadă, Ionică n-a mai avut nici o pretenţie.

8 aprilie 2004. Recitirea cărţii lui Longos mi-a sugerat ideea pentru titlul unui eventual portret al lui Grigore, care ar cădea tocmai bine pe data 13 aprilie, cînd se împlineşte un an de la plecarea lui.

Spre sfîrşitul cărţii, după ce se află cine se ascunde sub numele de Dafnis, tatăl lui adevărat, Dionisofan, îşi cere oarecum iertare şi încearcă să-l liniştească, şi pe Astylos, fratele lui Dafnis: " Să nu-mi păstrezi gînd rău că m-am purtat aşa, n-a fost cu bună voia mea, şi nici tu, Astylos, să nu te necăjeşti *că vei lua numai o parte din avere*, în loc s-o ai întreagă; pentru omul înţelept *nu este avere mai de preţ decît un frate.* Iubiţi-vă unul pe altul..." (ediţia Creţia, 1964, p. 143). Formularea este aproximativ aceeaşi şi în ediţia Balmuş, 1922, p. 112: *„Pentru omul înţelept, nu-i avere mai scumpă ca un frate".*

Dacă aş fi putut să-l scot pe Grigore din gura morţii şi să-i asigur viata măcar pînă la moartea mea, să mă îngroape el pe mine, nu eu pe el, aş fi dat tot ce am mai de preţ; aş fi oferit zeilor pînă şi biblioteca atît de scumpă mie şi casa în care mă adăpostesc. Dar zeii n-au ţinut seama de dorinţa mea şi la eventualitatea unui dialog cu ei nu mă mai pot aştepta. Nu-l voi mai vedea niciodată. Pe drumurile mele la Nepos şi la Bistriţa mi se va arăta doar în amintiri. Mă voi mulţumi doar stînd pe acelaşi scaun pe care a stat el, la masa pe care şi-a întins de atîtea ori clasoarele cu timbre ori albumele cu fotografii. Voi scoate din rafturile bibliotecii lui îndrăgite cîte o carte care îmi va putea aminti discuţiile pe care le-am avut împreună asupra ei. Dar nu-l voi mai auzi niciodată vorbind cu căldură despre orice şi nu-i voi mai vedea zîmbetul care a luminat, de atîtea ori, întîlnirile noastre. Il voi aştepta, noapte de noapte să coboare în visurile mele.

Şi la Nepos şi la Bistriţa voi mai putea să revăd doar locurile dragi amîndurora, mîngîietoare, într-un fel, dar niciodată consolatoare în întregime.

2004

Corneliu Dimitriu

Corneliu Dimitriu, care s-a născut în ziua de 1 ianuarie 1934, a împlinit 70 de ani. A făcut şcoala în comuna natală Dolheşti – Suceava, şi la Cîrtojani – Vlaşca, unde părinţii lui se refugiaseră în timpul războiului. Liceul l-a urmat la Fălticeni, la „Nicu Gane".

În toamna anului 1952 s-a înscris la Facultatea de Litere, a Universităţii din Iaşi, numită atunci Facultatea de Istorie şi de Filologie. La sfîrşitul celor patru ani de studii, a fost numit preparator principal la Catedra de Limba română. La 1 octombrie 1960 era asistent suplinitor, iar cinci ani mai tîrziu a fost numit lector cu delegaţie, pentru ca la 15 februarie 1969 să fie definitivat pe postul respectiv. La 1 octombrie 1972 a fost avansat conferenţiar, iar la 1 octombrie 1990 profesor. În noiembrie 1971 a fost confirmat doctor în filologie pe baza tezei pe care a susţinut-o în ziua de 24 mai 1971.

În anii 1976-1978 a predat limba română la Universitatea din Lyon, Franţa, în calitate de maître de conférences associé.

În 1990 a fost numit conducător ştiinţific de doctorat.

Încă din anul în care a fost numit preparator, Corneliu Dimitriu s-a dovedit foarte harnic în tot ce trebuia să facă. Era îndrăgostit şi pasionat de studiul limbii materne.

Prin anii 1949-1950, după reforma învăţămîntului, situaţia umaniştilor nu era deloc de invidiat. Catedra de Limbă română era lipsită de cadrele necesare la predare. A trebuit să aşteptăm cîţiva ani pînă cînd am putut recruta cîţiva lectori la disciplinele *Gramatică istorică*; *Limba română modernă* (Gramatică, adică) şi *Dialectologie*.

Normele didactice erau alcătuite din mai multe discipline şi bibliografie nu prea exista pentru nici unele. Cadrele tinere, fără experienţă, întîmpinau mari dificultăţi la alcătuirea cursului. Era nevoie de o muncă foarte susţinută, ca să poţi face faţă. Au reuşit să se impună doar cei foarte harnici şi stăruitori, cei care au înţeles că profesoratul este o meserie de mare răspundere. Sunt bucuros că pot afirma aici că Dimitriu face parte din această categorie. El s-a impus încă din primii ani nu numai sub aspectul pregătirii de specialitate, ci şi printr-un simţ exemplar al datoriei. Înainte de a se fixa la specialitatea în care avea să devină o adevărată

autoritate (Limba română contemporană), el a plătit tribut şi limbii române vechi şi limbii literare. A pregătit o bibliografie pentru Istoria limbii literare, a alcătuit un indice pentru vocabularul romanului *Baltagul*, de M. Sadoveanu, şi altul al vocabularului *Cazaniei* lui Varlaam (1643). A studiat, cu atenție, limba altui text vechi, *Apostolul popii Bratul*, care urmează să fie transpus într-o carte specială, *Codicele popii Bratul (1559-1560)*, studiu lingvistic şi indice de cuvinte şi forme (cca 800 pagini).

Lucrările lui se caracterizează printr-o documentare la zi şi printr-o obiectivitate desăvârşită. L-am considerat, totdeauna, sub acest aspect, ca făcînd parte din categoria învățaților Nicolae Drăganu şi Iorgu Iordan, care n-au făcut niciodată vreo afirmație nesprijinită pe o solidă argumentare.

Este autorul unor lucrări fundamentale, care se intitulează:

1. *Romanitatea vocabularului unor texte vechi româneşti* (Iaşi, 1973, 220 p.);

2. *Gramatica limbii române explicată. Morfologia* (Iaşi, 1979, 398 p.);

3. *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa* (Iaşi, 1982, 384 p.)

4. *Tratat de gramatică a limbii române* (Iaşi, 1606 p.), *I. Morfologia* (1999 şi 2000); *II. Sintaxa* (2000);

5. Coautor: *Monumenta linguae dacoramanorum, Biblia 1688, pars II, Exodus* (Iaşi, 1991, 392 p.).

Prin aceste lucrări, Corneliu Dimitriu şi-a făcut un loc de cinste în rîndul marilor noştri înaintaşi Al. Philippide, Iorgu Iordan şi Gheorghe Ivănescu, care au dat studiului limbii române, de la Universitatea din Iaşi, o strălucire puțin obişnuită. El este, în momentul de față, specialistul de autoritate în domeniul limbii române contemporane. Are în pregătire o nouă carte, deosebită (*Compendiu de gramatică modernă clasică* (cca 800 pagini de tipar), care este aşteptată să apară în cursul acestui an.[1] Pentru domeniul limbii vechi, din care fac parter şi multe din cele vreo şaptezeci de articole şi studii, publicate în periodice de prestigiu din țară („Studii şi cercetări lingvistice"; „Limba română"), ori din Franța („Annales de l'Université «Jean Moulin»", Lyon), din Germania („Balkan-Archiv", München) sau Republica Moldova („Revista de lingvistică şi ştiință literară" a Academiei de Ştiințe) ş.a.

1. A apărut deja, la Editura Casa Editorială Demiurg, şi are 742 p.

Cartea referitoare la un text din domeniul limbii vechi, citată deja, este *Codicele popii Bratul (1559-1560)*.

Mă simt obligat să subliniez aici că profesorul Corneliu Dimitriu a fost şi este numai profesor şi n-a simţit niciodată nevoia de a-şi schima profesiunea. Scurta perioadă în acare a deţinut funcţia de şef de catedră nu l-a atras şi a căutat să rămînă numai omul de bibliotecă, aşa cum a fost în toţi cei aproape 50 de ani de cînd lucrează la catedră. A fost cel mai harnic dintre noi toţi. Îl găseai, cum îl mai găsim şi azi, în cabinetul lui de la catedră, în compania unui student din ultimul an care îşi pregăteşte lucrarea de diplomă, ori discutînd cu un doctorand teza pe care urma să o susţină în vederea obţinerii titlului de doctor în filologie. Nu putea fi găsit la facultate doar în vremea în care era plecat din oraş, la o inspecţie de grad în altă localitate. Este cazul să subliniez, din nou, atitudinea aparte a profesorului Dimitriu. Nu s-a întâmplat niciodată ca un student din ultimul an, dintre cei îndrumaţi de el, să nu poată face faţă la examen.

O grijă specială a avut şi pentru doctoranzi, pe care îi invita, de fiecare dată, cînd unul dintre ei urma să se prezinte cu un referat la catedră şi le cerea să participe la discuţii. În felul acesta, se ajutau unii pe alţii şi fiecare avea ceva de învăţat din expunerea colegului lor.

În ce mă priveşte, am avut în el, cum mai am şi acum, un colaborator de nădejde care a contribuit, în mod efectiv, la bunul mers al catedrei, nu numai prin activitatea ştiinţifică de excepţie, ci şi prin crearea şi menţinerea unei armonii fără de care nu se poate realiza, niciodată, o colaborare adevărată.

2004

Oamenii cetății: Grigore Scorpan (1901-1953)

Se împlinesc patruzeci de ani de la moartea lui Grigore Scorpan, membru al școlii filologice ieșene. A fost coleg de generație și prieten apropiat cu Dumitru Gafițanu, cu Petru Caraman și cu Dimitrie Găzdaru. A fost, în același timp, elevul lui Philippide și al lui Ibrăileanu, în sensul că s-a manifestat atît ca lingvist, cît și ca istoric literar. Se deosebește de toți elevii lui Philippide prin orientarea hotărîtă spre literatură, prin atașamentul său față de preocupările lui Ibrăileanu. Lucrările lui se caracterizează, în special, prin interpretarea fenomenului literar în funcție de stilul fiecărui scriitor. A studiat, cu atenție, opera lui Eminescu și pe cea a lui Creangă. A urmărit modul în care lucrările marilor clasici au fost receptate de public, în perioade deosebite.

Lucrările lui referitoare la opera lui Eminescu au fost adunate într-un volum (*Grigore Scorpan, M. Eminescu*), alcătuit de Virgil Andriescu, prefațat de G. Ivănescu, apărut în anul 1977, la Iași, în editura „Junimea". Prefața lui G. Ivănescu la volumul amintit este singura bibliografie pe care o putem menționa. Nimeni nu s-a mai ocupat de activitatea lui Scorpan în acești patruzeci de ani. Preocupările lui nu se mărginesc la studiul poeziei lui Eminescu, pe care ne-a prezentat-o și într-o ediție proprie, apărută la Iași, în anul 1943, ilustrată de Th. Kiriacoff-Soroceanu, ori la opera lui Creangă, pe care a urmărit-o în diversele ei ediții. Opera marelui povestitor moldovean n-a fost editată de Scorpan, dar de cercetările lui, în această privință, au ținut seama alți editori, dintre care cel mai cunoscut este profesorul său, Giorge Pascu, care, în semn de apreciere deosebită, i-a oferit ocazia de a scrie o Introducere la ediția *Poveștilor* lui Creangă, pe care el a scos-o în 1939. După cercetările temeinice referitoare la *Elemente eminesciene în opera lui Vlahuță* (titlul tezei lui de doctorat), ori după cele privitoare la influența lui Eminescu asupra poeziei lui Ioan Popovici Bănățeanul, amîndouă apărute în anul 1937, Scorpan a urmărit influența lui Alecsandri asupra lui N. Beldiceanu, a studiat lirica lui Șt.O. Iosif s-a referit ta moldovenismul lui Caragiale, după cum a fost atras de studiul limbii *Cazaniei* lui Varlaam (1643).

Un loc aparte ocupă, în preocupările lui Scorpan, unele aspecte ale graiurilor populare şi modul cum acestea se reflectă în poezia tui Eminescu, de exemplu. Caracteristic, din acest punct de vedere, este studiul intitulat *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice-expresivitate*, apărut în anul 1948.

Dintre lucrările în care autorul vine cu un nou mod de interpretare vom cita *Semnificația socială a comediilor lui Caragiale* (1950); *Realismul lui Costache Negruzzi* (1950); *Ion Neculce* (1950); *Munca de creație la Grigore Alexandrescu* (1950); *Vocabularul lui Caragiale* (1950); *Reflectarea poziției de clasă a boierimii în stilul cronicii lui Grigore Ureche* (1951).

Născut în anul 1901, la Iaşi, pe data de 30 martie, şi decedat la 12 martie 1953, Grigore Scorpan nu s-a bucurat de condiții prea favorabile cercetării ştiințifice. O boală necruțătoare i-a întrerupt firul vieții la o vîrstă cînd pregătirea de care dispunea şi modul original de a interpreta fenomenul literar puteau să-i asigure o carieră didactică şi ştiințifică de invidiat.

Seminarul lui de critica textelor şi tehnica edițiilor, pe care l-am urmat în anul întîi de facultate, mi-a dat o perspectivă dintre cele mai largi, iar lecțiile lui din cadrul literaturii vechi şi-a celei din secolul al XIX-lea se poate spune că erau, acum patruzeci şi cinci-cincizeci de ani, cele mai temeinice din facultate.

Moartea prematură a lui Scorpan a constituit un mare neajuns în pregătirea studenților de atunci. Vremea tulbure în care şi-a încheiat viața a făcut să rămînă nefructificate frumoasele lui rezultate din cadrul studierii literaturii naționale. Să sperăm că se va găsi un tînăr care să adune sub o copertă unică, într-un volum, lucrările rămase de la el, din care mai avem încă de învățat.

1993

Alexandru Țiplea
(primul folclorist maramureșan)

La sfîrșitul lunii iunie s-au împlinit o sută de ani de la nașterea lui Alexandru Țiplea, primul folclorist maramureșan.

S-a născut la 28 iunie 1885, în comuna Biserica Albă, pe malul drept al Tisei. A urmat cursurile școlii primare la Sighet, capitala Maramureșului. liceul la Beiuș, în calitate de bursier, iar Universitatea la Budapesta, în anii 1904-1909. La 1 septembrie a fost numit profesor la Năsăud, unde a funcționat pînă în toamna anului 1924, cînd a fost chemat la catedra de istorie și drept canonic din cadrul Institutului de Teologie din Gherla, de unde avea să se transfere la Cluj, unde a murit la data de 19.XI.1938.

Încă din vremea liceului, la Beiuș, este atras de frumusețea folclorului și începe să colecteze poezii populare din comuna natală, mai întîi, și apoi, de pretutindeni din Maramureș. După ce, prin activitatea lui Vasile Alecsandri, pe de-o parte, al lui G.Dem. Teodorescu și, respectiv, a lui Andrei Bîrseanu, în colaborare cu profesorul ceh Jarnik, pe de altă parte, au apărut colecțiile cunoscute, cu poezii populare din Moldova (1866), din Muntenia (1885) și din Transilvania (în același an, 1885), s-a simțit nevoia cercetării folclorului pe zone mai restrînse. Prima colecție de natura aceasta o datorăm năsăudeanului Victor Onișor, care a publicat, în anul 1894, în Editura Șaraga din Iași, un volum de *Doine și strigături din Ardeal,* care i-a putut servi ca model lui Țiplea. În același timp, autorul nostru s-a putut sprijini și pe cercetările profesorului german Gustav Weigand, directorul Seminarului de Limba română din Leipzig, autor a numeroase studii asupra graiurilor românești, precum și al celui dintîi atlas lingvistic dacoromân, de care avea să se servească delegația țării noastre, în 1919, la Trianon, cu ocazia încheierii tratatului de pace de după primul război mondial.

Atît Onișor, cît și Weigand i-au putut servi lui Țiplea nu numai în privința metodei de lucru, ci și asupra concepției și, mai ales, a transcrierii textelor și a folosirii semnelor proprii în marcarea pronunțării locale a fiecărui cuvînt. Autorul a beneficiat de sprijinul lui Tit Bud, vicarul Maramureșului, autor, el însuși, al unui volum de folclor din Maramureș, care avea să apară în anul 1908. Sprijin substanțial i-a acordat, apoi, Ion Bianu, care i-a ușurat imprimarea cărții în Analele Academiei, unde a și apărut, în 1906, sub titlul *Poezii populare din Maramureș*. Autorul nu avea decît

26 de ani şi era student, încă, la Budapesta. Cu toată tinereţea lui şi împotriva experienţei ştiinţifice, prin forţa lucrurilor redusă, Ţiplea ne-a dat o foarte frumoasă colecţie de folclor. Valoarea ei constă, deopotrivă, în faptul că înglobează toate speciile de poezie populară, cît şi în valoarea lor intrinsecă. Valoarea respectivă se menţine şi în urma comparării cărţii cu colecţiile care i-au urmat (Tit Bud, I. Bîrlea, Tache Papahagi). Se cuvine subliniată metoda de lucru a autorului, cu indicarea numelui informatorilor de care s-a servit şi a localităţilor anchetate, precum şi grija deosebită de care a dat dovadă în transcriere, cu folosirea semnelor diacritice. Foarte probabil că în această direcţie i-au putut da ajutor atît Weigand, cît şi Gheorghe Alexici, folclorist cu idei avansate, în epocă, profesor la Universitatea din Budapesta, cînd Ţiplea era student acolo.

Indiferent cui i-ar datora autorul nostru orientarea sa spre cercetarea folclorului maramureşan şi indiferent cine i-a purtat mîna, în perioada iniţierii, se cuvine să subliniem valoarea colecţiei sale şi, în acelaşi timp, să reţinem importanţa pe care o prezenta o asemenea lucrare, pe plan naţional, în vremea în care a apărut. Cititorii din ţara veche au fost impresionaţi, în primul rînd, de limba textelor respective, aceeaşi cu a textelor din Moldova şi din Muntenia, dovadă a unităţii desăvîrşite dintre provinciile noastre, împotriva frontierelor care ne despărţeau.

O importanţă deosebită, pe care n-a pus-o nimeni în valoare, pînă în momentul de faţă, o prezintă baladele din colecţia lui Ţiplea, în raport cu literatura cultă, mai precis spus cu poezia lui Coşbuc. Se ştie că poetul năsăudean a versificat, în perioada sibiană, mai ales, numeroase poveşti, cunoscute, de acasă, din vremea copilăriei. Nu încape îndoială că pentru anume poezii din perioada tinereţii, Coşbuc a plecat de la variantele populare, frecvente în colecţiile maramureşene, ca şi pe Valea Sălăuţei, la Hordou. Mă gîndesc, în primul rînd, la *Blăstăm de mamă* şi la *Crăiasa zînelor*.

Folclorul n-a fost singura preocupare a lui Alexandru Ţiplea. L-au atras, deopotrivă, problemele de istorie, cu precădere cele de istorie locală, cum se poate vedea din ceea ce autorul ne-a dat în revista „Arhiva someşană", care a apărut la Năsăud între anii 1921-1938, sub conducerea profesorului Virgil Şotropa, coautor, împreună cu Ţiplea, a unei mici monografii a oraşului Năsăud, apărută, în anul 1924, în Editura „Cultura Naţională", îngrijită de Ion Bianu. În aceeaşi editură au mai apărut, în epoca respectivă, şi monografiile oraşelor Cluj şi Oradea.

1985

N.A. Ursu – 70

În ziua de 3 august, N.A. Ursu, unul dintre elevii şi studenţii foarte buni pe care i-am avut, a împlinit 70 de ani. Şi-a dus viaţa între bibliotecă şi Institutul de Lingvistică, în cadrul căruia a desfăşurat o activitate de toată lauda.

S-a născut în satul Boroşeşti, comuna Scînteia, judeţul Iaşi. A urmat cursurile Seminarului „Veniamin Costachi", unde mi-a fost elev, apoi, s-a înscris la Universitate, unde l-am avut student. Şi-a trecut examenul de licenţă cu o lucrare de dialectologie, *Studiul graiului satului natal*, în anul 1950. L-am avut, timp de trei ani, asistent la dialectologie şi la limba română contemporană, şi, după aceea a trecut în colectivul de cercetători din cadrul Filialei Academiei, al cărui responsabil, în vremea aceea, eram tot eu. A făcut parte din primele echipe de cercetare a graiurilor moldoveneşti, pe teren, şi încă de la început, din vara anului 1951, s-a distins prin hărnicie, pricepere şi spirit organizatoric, cum se poate vedea, printre altele, şi din scrisorile trimise de el, de pe teren, în vremea aceea. Am fost alături, în cea mai frumoasă colaborare, vreme de 45 de ani şi, în tot acest timp, prietenia noastră n-a fost incomodată de nici o umbră. Am avut în el un colaborator ideal, cum nu poţi găsi oriunde.

În cadrul Institutului de Lingvistică, N.A. Ursu a urmărit, cu cea mai lăudabilă pasiune, problema neologismelor în limba noastră. N-a existat carte apărută pînă după jumătatea secolului al XIX-lea, pe care el să n-o fi citit şi fişat, şi nici manuscris pe care să nu-l fi studiat cu cea mai mare atenţie. Sutele de mii de fişe pe care le-a extras, din cărţi şi manuscrise, aveau să îmbogăţească inventarul lexical care a servit şi serveşte la elaborarea Dicţionarului tezaur al limbii noastre, pe care îl redactează colectivele de specialişti din cadrul institutelor de lingvistică din Bucureşti, Cluj şi Iaşi. Merită să menţionăm faptul că prin fişele lui N.A. Ursu, fiecare cuvînt a fost „împuns" în trecut cu 40, 50 şi chiar cu 100 de ani. Vreau să spun, cu alte cuvinte, că atestările din fişierul lui Ursu „corectează" ceea ce se ştia pînă acum, în privinţa aproape a fiecărui element de vocabular.

Dicţionarul Academiei n-a beneficiat numai de fişierul pus la dispoziţie de N.A. Ursu, ci şi de faptul că el însuşi a fost cooptat în comisia

însărcinată cu stabilirea etimologiilor cuvintelor. Prin grija lui, Institutul de Lingvistică din Iaşi a achiziţionat numeroase cărţi rare, după cum tot lui i se datoreşte iniţiativa creării unei filmoteci, cu texte rare sau absolut necunoscute pînă la el.

Pe baza fişierului pe care l-a avut la dispoziţie, autorul nostru a realizat o frumoasă teză de doctorat, F*ormarea terminologiei ştiinţifice româneşti* (1962), care avea să fie distinsă cu premiul academic „Bogdan Petriceicu Hasdeu" şi să devină în acelaşi timp o carte de referinţă.

Pregătirea filologică, exemplară, a lui N.A. Ursu, familiarizarea lui cu tot felul de texte, l-a ajutat să stabilească paternitatea unor manuscrise, câteodată şi a unor cărţi apărute fără indicarea autorului. A descoperit, printre altele, manualul franţuzesc folosit de I. Heliade Rădulescu la alcătuirea „Gramaticii" din 1828, după cum a identificat textul latinesc pe care l-a avut ca model D. Eustatievici în redactarea *Gramaticii româneşti* din 1757. A reeditat această gramatică (1969), după cum ne-a dat noi ediţii, realizate în condiţii optime, din cărţile mitropolitului Dosoftei, *Psaltirea în versuri* (1974) şi *Dumnezeiasca liturghie* (1980). Tot aşa ne-a dat o ediţie exemplară din scrierile lui Gheorghe Asachi (în două volume), *I*, 1973, *Versuri şi teatru* (LIV + 794 p.), *II*, 1981, *Nuvele istorice. Varia* (991 p.).

Activitatea lui este cunoscută şi apreciată de toţi specialiştii din ţară, numai conducerea Academiei şi cea a Filialei din Iaşi n-o cunosc, deşi ea s-a desfăşurat, vreme de peste patruzeci de ani, într-un institut care face parte din marele for. Numai datorită acestei nerecunoaşteri se explică faptul că N.A. Ursu nu figurează printre „nemuritori", cu toate că el nu este cu nimic inferior colegilor de specialitate care au fost admişi sub cupola prestigioasei instituţii, în anii din urmă.

Inima bună a celor de sus şi „priceperea" lor în selectarea valorilor nu se vor putea bucura de aprecieri prea favorabile în toamna, ce nu-i prea departe, a bilanţurilor. Sunt prea mulţi oameni valoroşi rămaşi pe dinafară şi, parcă, un număr şi mai mare îl constituie cei favorizaţi de soartă, deveniţi membri şi membrii corespondenţi ai Academiei, deşi numele lor nu se întîlneşte în nici un fişier ştiinţific; n-au scris nici o lucrare care să justifice prezenţa lor acolo.

1996

N.B. Din anul 1996, cînd a fost scris acest articol şi dat publicităţii, N.A. Ursu a continuat să desfăşoare o activitate ştiinţifică absolut impresionantă. Lăsînd la o parte articolele publicate în „Cronica", în „Limba română" şi în alte periodice, mă voi mărgini a menţiona doar cele patru cărţi, una mai importantă decît alta, însumînd împreună aproape 2000 de pagini (exact: 1890):

1. *Contribuţii la Istoria literaturii române,* Iaşi, 1997, 506 p.;
2. *Contribuţii la Istoria culturii româneşti*, Iaşi, 2002, 484 p.;
3. *Contribuţii la Istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea*, Iaşi, 2004, 449 p.;
4. *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860),* Iaşi, 2004, 449 p.

Toate aceste cărţi prezintă un interes deosebit prin bogăţia neobişnuită de fapte şi prin interpretarea lor. Foarte important ni se pare faptul că aceste cărţi sunt consultate de o serie de cercetători tineri şi foarte tineri.

„Bucovineanul” Mihail Iordache

Am în biroul meu, printre numeroase însemnări şi note de filologie, istorie literară şi lingvistică, de istoria culturii şi de istorie propriu-zisă şi o listă, impresionant de lungă, cu morţii noştri din perioada octombrie 1949, cînd am fost numit decan al Facultăţii de Filologie din Iaşi, pînă în momentul de faţă. O iau, din cînd în cînd, în mînă, o cîntăresc şi îmi pun numeroase întrebări, dintre care unele rămîn fără răspuns. Cîţiva dintre morţii mei au fost oameni în vîrstă, ajunşi, oarecum, la sfîrşitul drumului şi, prin urmare, cu tot regretul pe care îl încerci după ei, nu-ţi provoacă sentimente neobişnuite. Dar cei mai mulţi s-au prăpădit tineri, la o vîrstă cînd puteau aduce servicii dintre cele mai mari învăţămîntului şi culturii româneşti. Şi îmi vin atunci, în minte, întîlnirile diferitelor serii de absolvenţi, prilej de sărbătoare pentru toată lumea, dar urmate, de fiecare dată, de „momentul de reculegere” pentru cei care n-au putut răspunde la apel. Foşti studenţi ai tăi, „plecaţi” cu mult prea devreme, te pun în situaţia de a asista la înmormîntarea propriilor tăi copii; urmăreşti cortegiul celor care ar fi fost normal să-l urmărească ei pe al tău.

Iau din nou lista în mănă şi îl urmăresc pe fiecare purtîndu-şi propria cruce, una mai grea decît alta.

Privesc, în ansamblu, lista absolvenţilor seriei şi încerc un sentiment de bucurie, la gîndul că ea ne-a dat numeroşi oameni de nădejde, viitori profesori universitari, scriitori, oameni de cultură... Unul dintre ei, în care se putea avea toata încrederea, era Mihail Iordache, care a fost obligat adesea să treacă prin momente tragice. Drumul lui în viaţă a fost din cale afară de greu şi nu oricine l-ar fi putut parcurge pînă la capăt. El l-a parcurs, împotriva tuturor piedicilor care i s-au pus. Este o primă dovadă că nu era un om chiar de rînd. Surprins, în drumul lui, de o furtună care părea fără sfîrşit, el nu a renunţat la ceea ce îi cerea inima să facă. A pus capul în piept, zicându-şi: drumul meu nu are întoarceri; el nu poate duce decît înainte. Altul, în locul lui, ar fi abandonat „lupta” cu stihiile şi s-ar fi pierdut pe drum.

Urmărindu-i activitatea şi apreciindu-i stăruinţa în muncă, l-am înţeles perfect. L-am înţeles, pentru că eu însumi am trecut prin situaţii asemănătoare. Nu mă refer la suferinţele lui provocate de „dosar”, care,

în situația unui fiu de văduvă ce eram, nu se puneau, ci la modul cum a trebuit să se realizeze ca profesor. El a fost pus în situația să defrișeze pădurile și să transforme pămîntul în teren arabil, într-o vreme în care se punea problema creării unui învățămînt superior în Suceava, era singurul cadru didactic, cu grad de conferențiar, la disciplina literatura română, și tot un singur conferențiar era și la catedra de limba română. Prin urmare, el trebuia să predea tot felul de cursuri, la toți anii, și aceste cursuri trebuiau pregătite. Dar, peste ani, omul a devenit și decan și acolo avea nevoie de timp. Unde mai pui durerea de cap și răspunderea provocată de asemenea sarcini! În același timp, era solicitat și în alte sectoare de activitate. A fost vicepreședintele Comitetului de Cultură, pe regiune, după cum a fost și inspector școlar. A lucrat în redacția unor publicații periodice, cum am lucrat și eu la Iași, cînd eram decan, și mai eram, întocmai ca el, președinte al Comitetului Regional de Cultură și Artă.

Îmi aduc aminte că discutam această stare de lucruri cu colegii mei de la Facultate. Ia uitați-vă, le ziceam, cum munca pe care o ducem aici, atîția colaboratori, trebuie s-o îndeplinească, la Suceava, două persoane, care se străduiesc să strecoare corabia printre Scyla și Caribda.

În situații asemănătoare am lucrat și noi la Iași, după reforma învățămîntului, cînd aceiași oameni, patru-cinci, nu mai mulți, eram solicitați pretutindeni și trebuia să ținem pasul alături de București și Cluj, unde își desfășurau activitatea colective mult mai numeroase, cu specialiști de primă mărime, cum erau istoricii literari Dimitrie Popovici și Ion Breazu, de la Universitatea din Cluj.

Urmărind activitatea științifică și publicistică a lui Mihail Iordache, observăm că, pe lîngă monografia dedicată lui Adrian Maniu, care a fost, de fapt, teza lui de doctorat, a scris numeroase studii, articole și recenzii, privind, mai ales, realizările bucovinenilor, în cartea, în două volume, intitulată *Singurătatea și tristețea oglinzilor*, contribuțiile respective sunt grupate în patru sectoare: *Poezia. Proza, Critică, Eseuri*. Nu este vorba de studii sau cronici de serviciu, în care autorul ține să recomande cartea unui prieten. Aprecierile sunt făcute în modul cel mai obiectiv, cu observații critice, de cele mai multe ori, cu sublinierea, fără menajamente, a unor scăderi evidente, ca în cazul cărții lui Petru Rezuș despre Eminescu, de exemplu.

Informația bogată, claritatea expunerii, aprecierea la obiect, cu punerea în lumină a valorilor literare din Bucovina, în primul rînd, fac din Mihail Iordache un cronicar adevărat. El îmi aduce aminte de o afirmație a pro-

fesorului Octav Botez dintr-o prefață a cărții lui George Moroşan, *Întoarceri în biografia mea*, apărută în Editura Manifest din Iaşi, în anul 1935: „Oricît s-ar ridica unii împotriva regionalismului literar, o clasare a poeților, din punct de vedere geografico-etnic, îmi pare legitimă şi interesantă... Bucovina a rămas străvechiul colț moldovenesc, țara fagilor, sămănată la tot pasul cu lăcaşuri de rugăciune şi relicvii sfinte ale trecutului voievodal". (p. 6)

Această Bucovină l-a adoptat pe Mihail Iordache, aşa cum Moldova l-a adoptat pe George Topîrceanu, de exemplu.

Am asistat eu însumi la anume adopțiuni, fie la mănăstirea Putna, unde am văzut copii îngenunchind la mormîntul voievodului fără de moarte, fie la Voroneț, de unde n-o mai puteam desprinde pe profesoara Jindra Huşkova, de la Bratislava, mare prietenă a limbii şi literaturii noastre, fie la Moldovița, unde profesorului ceh J. Felix i se părea că se aude şi liniştea.

Bucovina este un fel de pămînt al făgăduinței, o grădină fermecată care te îmbrățişează cu atîta dragoste, încît n-o mai poți părăsi, nu-ți mai vine să te desparți de ea, cum nu s-a despărțit munteanul descins din preajma Bucureştiului, Mihail Iordache.

Ca Bucovina mai sînt şi alte locuri ori colțuri de țară şi monumente în stare să pună stăpînire pe inima vizitatorului şi să-l „deschăreze", să-l mute din locul lui de baştină şi să-l răsădească pe alt pămînt, care îl primeşte şi-i va purta de grijă. Îmi aduc aminte cum am păşit eu însumi prin această „grădină fermecată" acum mai bine de 70 de ani, cînd pînă şi fluieratul locomotivei de tren mi se părea altul decît cel de acasă, de la mine, din Transilvania. Am străbătut-o, în lung şi în lat, cu trenul şi cu autobuzul, cu maşina şi cu căruța. De multe ori am călcat-o pe jos, nu numai pe drumurile cunoscute, ci şi pe anume cărări tăinuite, din preajma Călimanilor pînă la Rădăuți şi la Suceava, de la Izvoarele Sucevii la Broşteni şi la Borca, de la Poiana Stampii la Ciocăneşti şi la Cîrlibaba şi de acolo, mai departe, peste Rotunda, în Transilvania, ori peste Prislop, în Maramureş. Îmi pot da seama, deci, cum i-a bătut inima lui Mihail Iordache, ajuns pe pămîntul făgăduinței, şi cum s-a produs „bucovinizarea" lui. A ostenit, tot timpul, la înfrumusețarea minunatei grădini şi a făcut din ostenelile lui un scop al vieții. A trăit şi a muncit pentru Bucovina şi se poate afirma că n-a trecut zadarnic prin viață; a lăsat urme care se văd şi care nu pot fi uitate.

2003

Cu el a dispărut un om şi un prieten...

În ultimii 50 de ani s-au desprins din mijlocul nostru numeroşi prieteni şi cunoscuţi. Întrebări fără răspuns mi-am pus mereu, în legătură cu „plecarea" lor. Mă uit, din cînd în cînd, la diverse fotografii în care ne este transmisă prima şedinţă de lucru a colectivului redacţional al revistei „Cronica". Mă opresc la alta, a Senatului Universităţii, ori la cea de pe scena Teatrului Naţional, din ziua de 15 ianuarie 1950, cînd s-a sărbătorit centenarul naşterii lui Eminescu. Puţini dintre cei înfăţişaţi în cartoanele respective se mai bucură de lumina soarelui. Majoritatea dintre ei nu mai sînt printre noi. I-am condus pe ultimul drum pe Mihai Codreanu şi pe Otilia Cazimir, pe Mihail Sadoveanu (la Bucureşti), pe academicienii Radu Cernătescu, Octav Mayer, Iorgu Iordan (iarăşi la Bucureşti), pe colegii noştri mai vîrstnici, stimaţi de toată lumea, Theofil Simenschy, D. Gafiţanu, N.I. Popa, pe rectorul Ion Creangă şi pe prorectorul Dumitru Berlescu, pe academicianul Petre Jitaru, pe colegii Gheorghe Ivănescu, Ştefan Cuciureanu şi pe atîţia alţii. Ne-am deprins cu jocul din poezia lui Arghezi, *De-a v-aţi ascuns*.

Privesc în jur şi văd în ce măsură ni s-au rărit rîndurile. Mi se strînge inima, văzînd cum ne învăluie singurătatea şi ni se scurtează şi ni se strîmtează cărările. Văd din ce în ce mai clar cîtă dreptate avea un coleg care îmi spunea că generaţia noastră s-a mutat, aproape toată, „dincolo"; nu ne mai încrucişăm paşii unii cu alţii. Avem mai mulţi morţi, cum spunea Sadoveanu, sub crucile din cimitire, decît supravieţuitori. Ideea aceasta ne urmăreşte, în permanenţă, şi mă văd la Cluj, la simpozionul dedicat sărbătoririi a 75 de ani de la înfiinţarea Muzeului Limbii Române, în ziua de 7 iunie 1994, cînd, dezvoltînd subiectul *De la Şcoala Ardeleană la Muzeul Limbii Române*, după evocarea tuturor celor care au dat strălucire cercetării limbii naţionale spuneam: *„Anii an trecut şi eu am rămas, parcă, anume să aduc mărturie despre ei şi să constat ce sentiment de tristeţe pune stăpînire pe tine cînd vezi că nimeni dintre cei cu care ai colaborat nu-ţi mai scrie şi nu te mai întîmpină, cînd amintirea te poartă din nou prin oraşul pe care ei l-au înnobilat prin activitatea lor"*.

Oamenii la care m-am referit erau, cîțiva, de vîrsta mea, dar cei mai mulți făceau parte dintr-o generație anterioară, erau bătrîni și moartea lor se justifica într-un fel.

Dar, de la o vreme, în locul acestora, ori alături de ei, au început să intre în jocul poeziei lui Arghezi tinerii. Aş putea înşira aici zeci de nume din rîndul foştilor mei elevi şi studenți, a copiilor mei sufleteşti, de a căror despărțire nu m-am putut vindeca multă vreme. Mă găseam, parcă, de fiecare dată, în situația unui tată care şi-a pierdut propriul lui copil. Gîndul mă purta, în asemenea împrejurări, prin oraşul copilăriei, unde moartea unui tînăr a pus în vibrație toate inimile oraşului. Lumea era mişcată că a murit un tînăr, fără alte calități în afară de vîrstă.

Dar tinerii mei nu erau numai atît. El lăsau şi regrete de altă natură. Erau pregătiți în anumite direcții, încît întristarea noastră era multiplicată de faptul că ei n-au avut răgazul de a-şi duce mai departe o sarcină pe care singuri şi-au asumat-o, în numele colectivității din care făceau parte.

Au murit scriitori valoroşi, poeți şi prozatori, care ar fi înscris, cu siguranță, un nume în istoria noastră literară. Au murit compozitori şi artişti de talent, cercetători în diverse domenii, care au început să intereseze publicul de specialitate. Au murit profesori universitari, foşti elevi sau studenți de ai noştri, de care ne-am desprins foarte greu. Au murit mari iubitori ai culturii şi literaturii naționale din strădania cărora avea de profitat colectivitatea. Din rîndurile acestora s-a desprins, acum un an, Constantin-Liviu Rusu, unul dintre cei mai apreciați şi mai zeloşi „arhitecți" ai Muzeului Literaturii de la Casa Pogor. N-am să pot uita întîlnirile aproape zilnice cu el, bunătatea cu care se dăruia tuturora, dragostea cu care întindea mîna lui de ajutor oricui ar fi avut nevoie de ea. Un om care a trăit pentru Moldova, pentru istoria şi cultura ei. Nu fac o afirmație ocazională aici. Liviu Rusu a stat în slujba unei idei şi a activat în numele ei. Nu l-a văzut nimeni, vreodată, revendicîndu-şi vreun drept; nu l-a văzut nimeni încercînd să impună un punct de vedere care n-ar fi fost acceptat de alții. În modestia care l-a caracterizat, el nu s-a considerat decît un simplu ostaş în slujba tuturora.

Răsfoiesc, adesea, albumele pe care le-a întocmit, cu pricepere şi cu dragoste, din care toți cei interesați îşi pot îmbogăți cunoştințele şi modela sentimentele. Nu-i vorba de opera unui amator oarecare, ci de una în care sufletul autorului se armonizează nu numai cu cel al cititorilor, ci şi cu cele ale bătrînilor de demult, care ne comandă de acolo de unde vor

fi fiind. Imaginile albumelor lui ne aduc sub ochi chipurile fără de moarte ale celor care, cu arma şi, mai ales, cu condeiul, cu puterea minţii lor, au făcut din Moldova şi din Iaşi un pămînt al făgăduinţei spre care toată lumea rîvneşte.

Imaginile respective n-au fost selectate la întîmplare. Ele sînt rodul unei pasiuni şi al unei iubiri care se remarcă uşor; vin din partea unui cunoscător şi al unui om de gust; nu pot trece peste faptul că mai mult de jumătate dintre cele 100 de cărţi poştale ilustrate şi comentate din albumul *Prin Iaşii de odinioară* fac parte din colecţia personală a autorului.

N-a lucrat singur, se înţelege; s-a integrat într-un colectiv de tineri, tot atît de generoşi ca şi el, un colectiv care n-a trecut şi nu trece fără rost prin viaţă. Dar trebuie spus că, între toţi, era cel dintîi.

Cu el a dispărut un om şi un prieten pe care Dumnezeu ştie dacă îl vom mai putea înlocui vreodată. Dar numele lui nu va putea fi uitat. În istoria culturii şi a artei moldoveneşti el are un loc al lui, de pe care nu-l va putea clătina nimeni, niciodată.

Iaşi, 20 iunie 2000

Adunările generale ale ASTREI și publicațiile ei periodice

Adunarea generală a ASTREI din toamna anului2000, a treia care s-a desfășurat în orașul legendar al lui Negru Vodă și al nefericitei doamne Stanca, soția lui Mihai Viteazul, al lui I. Codru-Drăgușan și al lui Aron Pumnul, ne-a pus în situația de a trece în revistă toate cele 95 de adunări similare cîte au avut loc de la crearea *Asociațiunii...* din toamna anului 1861 pînă azi.

Ne-am adus aminte de sublinierile lui Constantin Stere, care, în însemnările lui intitulate *Patru zile în Ardeal*, vorbea cu emoție de faptul că adunările respective erau organizate, în fiecare an, mereu în altă parte, pentru ca slujitorii ASTREI să aibă prilejul să cunoască tot alte zone ale pămîntului românesc și să facă cunoștință cu alți oameni, care constituie fragmente din marele tot care este poporul român. Stere sublinia, în fond, acțiunea patriotică a conducătorilor ASTREI, care n-au uitat niciodată că datoria lor principală consta în intensificarea acțiunilor care aveau sarcina și rostul să contribuie la consolidarea solidarității, prin cultură, a tuturor românilor, din toate provinciile istorice, împotriva hotarelor politice care îi despărțeau.

În peregrinările noastre, sub flamurile ASTREI, de la reluarea activității Asociațiunii, ne-am convins că Stere avea profundă dreptate, în aprecierile lui. De fiecare dată, oriunde ne-am fi aflat, ne-am simțit acasă, am cunoscut locuri de neuitat și oameni pe măsură. Am reconstituit anume pagini de istorie și am adus în mijlocul nostru pe morții cei mari, care ne îndrumă de acolo de unde se vor fi găsind, confirmînd adevărul, exprimat în chip emoționant de Sadoveanu, că *„morții poruncesc celor vii"*. La Chișinău, ca și la Criuleni, la Cahul și la Edineț, la Mereni ori la Onițcani, la Soroca ori la Bălți, ca să începem cu localitățile din stînga Prutului în care am poposit, regăsindu-ne, pretutindeni am trăit momente de neuitat. Dincoace de Prut, la Sibiu, unde a fost creată *Asociațiunea* acum 139 de ani, la Blaj, unde, înainte de a exista ASTRA, s-a consfințit unitatea dintre noi, stîrnind adevărată admirație în rîndul unor străini capabili să prețuiască drepturile și corectitudinea celor care au făcut să privească, cu simpatie, către noi toată Europa. De fiecare dată, cînd ne

găsim la Blaj, refacem scenele de adevărată istorie, de care vorbeşte, undeva, pastorul luteran din Mediaş, Ştefan Ludvig Roth, mare prieten al românilor. Îl auzim, parcă, pe supraomul Simion Bărnuţiu, care a dinamizat spiritele celor patruzeci de mii de ardeleni veniţi în orăşelul de pe Tîrnave, în „Mica Romă" a lui Eminescu şi a noastră a tuturora, să se facă auziţi în dorinţa lor care venea din veacuri îndepărtate – „Vrem să ne unim cu Ţara!". La Blaj, am avut totdeauna impresia că sub paşii mei aud ecoul trecerii, pe străzile lui, a „feţilor frumoşi, cu opinci de oţel", cum i-a numit N. Iorga, a învăţaţilor care, văzînd rămas în urmă poporul nostru, s-au hotărît să clădească lumea din nou, cu cărămizi proprii, cu cărămizi româneşti, cum aşa de frumos avea să ne spună Lucian Blaga.

Tradiţia creată în Roma Mică, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, nu s-a pierdut; ea avea să se facă simţită în anul 1911, la 50 de ani de la crearea ASTREI, cînd şi-a desfăşurat, la Blaj, lucrările adunării comemorative.

A fost, fără îndoială, cea mai importantă dintre toate cele 95, cîte au avut loc din toamna anului 1861, pînă azi, cum poate vedea oricine din volumul *Serbările de la Blaj – 1911 – O pagină din istoria noastră culturală,* publicat de despărţămîntul Blaj al Asociaţiunii, volum apărut la Blaj, în Tipografia Seminarului Teologic greco-catolic. Vedem, din acest volum de 478 de pagini, că adunarea a fost onorată de o serie de mari scriitori şi cărturari, de la I.L. Caragiale, George Coşbuc şi Octavian Goga, la Nicolae Iorga, Sextil Puşcariu, St.O. Iosif, Ion Agîrbiceanu (foarte tînăr atunci!), Victor Eftimiu şi alţii. Nu putem să nu semnalăm prezenţa la importanta adunare a profesorului ceh I. Urban Jarnik, mare prieten al românilor, colaborator al lui Andrei Bîrseanu la alcătuirea celei mai importante colecţii de poezii populare din Transilvania, *Doine şi strigături din Ardeal*, apărută, într-o primă ediţie, în anul 1885, iar într-a doua ediţie în 1895.

Dar punctul culminant, în programul adunării, a fost prezenţa lui Aurel Vlaicu, adus de Octavian Goga, pentru a arăta lui Ion, lui Gheorghe, lui Petre şi Vasile ce a putut face inginerul Vlaicu, cucerind văzduhul cu o „maşină" construită de el. La vestea participării lui Vlaicu la vestita întîlnire, au început să „curgă" românii de pe toate văile şi munţii Transilvaniei, creîndu-i sarcini dintre cele mai grele lui Iuliu Maniu, preşedintele despărţămîntului ASTREI. Blajul devenise neîncăpător şi mulţi „oaspeţi" au trebuit să fie cazaţi în satele din jur.

Şedinţe importante au avut loc şi în alte părţi, la Şomcuta Mare, de exemplu, unde în anul 1879, în prezenţa lui George Bariţ, s-a luat hotărîrea ca să se descongestioneze o serie de sarcini, să fie trecute de la Sibiu, care nu mai putea face faţă singur cerinţelor tot mai importante şi mai numeroase, în grija despărţămintelor.

Cine urmăreşte activitatea ASTREI, pe baza desfăşurării, anuale, a adunărilor ei generale, poate să înţeleagă mai uşor eforturile depuse de înaintaşii noştri.

La Blaj, în 1863, Cipariu atrage atenţia asupra rostului şcolilor elementare. La Abrud, în 1865, George Bariţ atrage atenţia asupra nevoii editării unor organe de presă. La Alba Iulia, în 1866, Cipariu vorbeşte de necesitatea publicării actelor ASTREI. În 1868, ia fiinţă revista „Transilvania". În 1870, cînd adunarea generală a avut loc la Nasăud, au fost înscrise în rîndurile ASTREI toate cele 44 de comune grănicereşti, mărind, în mod simţitor, fondurile ei. La Făgăraş, în 1871, a fost pusă în discuţie soarta revistei „Transilvania", care nu prea dispunea de fonduri, şi în acelaşi timp s-a pledat pentru un învăţămînt gratuit şi obligatoriu. În 1877, la Blaj, a fost ales preşedinte al ASTREI Timotei Cipariu şi au fost organizate secţiile ştiinţifice: *istorică, filologică şi ştiinţe fizico-naturale.* În 1878, la Şimleul Silvaniei, maghiarii au sprijinit, în toate chipurile, bunul mers al lucrărilor şi au primit cu mare căldură pe participanţi. La adunarea din 1881, de la Sibiu, Cipariu a vorbit despre *Importanţa culturii şi civilizaţiei în viaţa popoarelor*, fiind ultima lui cuvîntare sub auspiciile ASTREI. În 1883, la Braşov, s-a pus problema ridicării unui monument poetului Andrei Mureşanu, în faţa liceului românesc. Stăpînirea nu a fost de acord cu locul ales şi, atunci, s-a ridicat un monument funerar în cimitirul Groaveri, care a fost inaugurat tocmai în timpul adunării generale respective. În 1888, la Abrud, într-o atmosferă de mare însufleţire, a fost ales preşedinte al ASTREI George Bariţ. O propunere foarte importantă a făcut acolo Aurel Mureşanu, cerînd să se tipărească broşuri şi cărţi pentru popor. Ideea avea să fie îmbrăţişată, la Făgăraş, un an mai tîrziu. La Reghin, în 1890, s-a propus crearea unei *Biblioteci Poporale*, cu broşuri în toate domeniile de activitate materială, dar şi de istorie şi de povestiri poporale. Realizarea acestui deziderat va avea loc abia în anul 1900, cînd Ion Pop Reteganul va scoate *Povestiri din viaţa poporului român*. Adunarea de la Nasăud, din 1893,

programată inițial pe data de 27 august, a fost amînată, din cauza holerei, și a avut loc abia la 22 octombrie. A beneficiat de o organizare superioară față de cea din 1870. Năsăudul a fost, alături de Cluj, primul despărțămînt care a avut biblioteci în toate agenturile. În 1885 Năsăudul a participat la înființarea Școlii de fete din Sibiu, despre care Stere a avut cuvinte de mare laudă (v. *Patru zile în Ardeal*). Năsăudenii au mai creat și *reuniuni pentru asigurarea vitelor*, la Nepos, Rebrișoara, Șanț. În 1894, la Sebeș, George Maior, redactor al „Gazetei Transilvaniei", a propus crearea unor biblioteci populare ambulante. Cea dintîi bibliotecă de felul acesta a fost creată la Feldioara, iar a doua la Brașov, în 1898. Un an mai tîrziu, la propunerea profesorului Virgil Șotropa, au luat ființă și la Năsăud, două, cu cîte 82 de cărți fiecare.

La Lugoj, în 1896 (27-28 august), a fost difuzată prima fascicolă din Enciclopedia ASTREI. Un concurs de coruri, 20 la număr, la care au participat 740 de coriști, s-a desfășurat sub conducerea lui Ion Vidu. La sfîrșit, a fost intonată, de toate corurile întrunite, piesa *Deșteaptă-te, române!*, creație a lui Muzicescu și Vidu.

Din „Transilvania" septembrie-octombrie 1903, p. 166, aflăm că „intrarea efectivă a Asociațiunii în Maramureș s-a realizat abia în anul 1903, cu prilejul adunării generale de la Baia Mare, care a oferit reprezentanților săi mari satisfacții datorită faptului că «am găsit aici un popor încălzit de focul sacru al idealurilor noastre naționale, dornic de progres și cultură, și condus și disciplinat de fruntași conștii de misiunea lor»".

În 1906, la adunarea de la Brașov, Andrei Bîrseanu va sublinia rolul despărțămintelor în activitatea ASTREI, pe care el le socotea, cu drept cuvînt, *coloana vertebrală a Asociațiunii.* De numele acestui excepțional profesor se leagă, în mare măsură, aproape toate acțiunile întreprinse, ca și realizările ASTREI din primele decenii ale secolului pe care l-am parcurs. Nu-i de mirare că atît N. Iorga, cît și M. Sadoveanu au scris pagini de înaltă apreciere asupra lui. A fost unul dintre cei mai vrednici președinți ai ASTREI, după Cipariu și Bariț, în vecinătatea cărora el poate fi plasat.

Și la Bistrița, în 1907, cuvîntul hotărîtor l-a avut tot Andrei Bîrseanu, care a subliniat rolul limbii naționale și al literaturii în pregătirea poporului nostru și a relațiilor acestuia cu alte popoare.

La Dej, în 1910, vicepreşedintele Andrei Bîrseanu a spus, printre altele: „Dreptul de a aspira la o cultură naţională proprie este unul din drepturile naturale cele mai de căpetenie ale unui popor. El se poate asemăna cu dreptul individului la viaţă, la partea sa de aer şi de lumină". („Transilvania", sept.-oct. 1910, p. 149)

Adunarea de la Blaj, din 1911, s-a ridicat deasupra tuturor celorlalte de pînă atunci, nu numai prin numărul mare de participanţi şi prin zborul demonstrativ al lui Aurel Vlaicu pe deasupra Cîmpiei Libertăţii, ci şi printr-o serie de cuvîntări, foarte importante, cum a fost cea a lui Octavian Goga, *Curente de idei în literatura ardeleană,* ori cea a lui Iosif Popovici despre *Ion Maiorescu,* născut în 1811. Impresionant a fost şi cuvîntul profesorului ceh Urban Jarnik, din care extragem doar o frază: „Aici am avut fericirea să fac cunoştinţă nestorului filologiei române, venerabilul canonic Timotei Cipariu; aici gustai plăcerea să-mi petrec ceasuri fericite în societatea vrednicului rector de atunci al gimnaziului, părintescul meu prieten şi ocrotitor Ioan Micu Moldovan". (op.cit., p. 211) Nu pot să nu citez, aici, aprecierea pe care a făcut-o, la un moment dat, I.L. Caragiale despre Coşbuc: „Eu sînt un nimica, am învăţat doar 4 clase primare, dar cunosc 6 poeţi mari în lumea de azi, şi între ei este Coşbuc al nostru". (p. 59-60)

Şi la Sibiu, în 1912, şi la Orăştie, în 1913, Andrei Bîrseanu s-a bucurat de înalta apreciere a celor prezenţi. La Sibiu a subliniat nevoia solidarităţii tuturor componenţilor unui popor, iar la Orăştie a vorbit despre nevoia de „înarmare", a acestuia, cu „armele biruitoare" ale ştiinţei, îngrijirea însuşirilor caracteristice, a limbii şi portului şi a datinilor, precum şi de „înaintarea lui morală şi materială"; numai aşa vom putea asigura un viitor mai bun poporului din care facem parte". („Transilvania", nov.-dec. 1913, p. 397)

În anul 1914, adunarea generală urma să aibă loc la Năsăud şi, în cadrul ei, era programată dezvelirea bustului lui Coşbuc, în faţa liceului. Din cauza războiului, însă, ea n-a mai putut avea loc, iar dezvelirea bustului în cauză se va putea face numai după 12 ani, la 20 iunie 1926. Eram elev în primii ani de liceu şi am fost şi eu acolo.

În 1920, la Sibiu, au participat şi conducătorii saşilor şi a fost prezent şi N. Iorga.

Adunarea de la Reghin, din 1925, a fost apreciată, sub aspectul organizării, de ziarul săsesc „Bistritzer Deutsche Zeitung", iar la cea din 1926, cînd preşedinte era Vasile Goldiş, au participat Ion Lupaş, ministrul

Cultelor şi Artelor, Alexandru Lapedatu, care a vorbit despre *Mihai Viteazul şi lupta de la Guruslău*, şi Ştefan Ciobanu, care a expus tema *Românii ardeleni şi Basarabia.*

Nu mai putem stărui asupra celorlalte adunări generale, care au urmat după 1926, dar vom menționa că la Deva, în anul 1932, au fost prezenți şi mareşalii Alexandru Averescu şi Constantin Prezan, iar adunările de după 1940 au avut loc, toate, la Sibiu şi ele s-au redus la probleme de ordin administrativ, pe motivul invocat de revista „Transilvania", nr. 9, din 1942, p. 730-731: „Nu sînt vremuri pentru a se scoate podoabele din lăzi, pentru cîntece şi banchete, ci vremuri de muncă aspră, de sobrietate, de cumpănire a faptelor şi a datoriilor noastre superioare."

Cea din urmă adunare generală, a 83-a, la care au participat Petru Groza, primul ministru, Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, profesorul Constantin Daicovici şi Ştefan Cleja, ministrul României la Sofia, se identifică cu actul de suprimare a ASTREI. Ea nu va mai exista decît în conştiința înăbuşită a slujitorilor ei, în conştiința că răul nu poate fi fără sfîrşit şi avea să renască din propria-i cenuşă după anul 1989.

Au început să se refacă o serie de despărțăminte dintre cele cunoscute, din trecut, printr-o activitate deosebită: Sibiu, Blaj, Baia Mare, Arad, Şomcuta Mare, Făgăraş, Braşov, Năsăud, la care s-au adăugat altele, noi, între care avea să se evidențieze Iaşul.

După aproape zece ani, putem vorbi de unele rezultate pozitive, cel puțin pe-alocuri. Tradiția şi-a spus în general cuvîntul şi la şedințele anuale respective s-au putut consemna o serie de realizări vrednice de a fi prețuite. Voi începe aici cu Blajul, care ne-a impresionat şi prin organizare şi prin adunarea într-un volum masiv a celor mai multe dintre comunicările prezentate în cadrul adunării. Laude se cuvin, de asemenea, celor din Baia Mare şi Şomcuta, care au dovedit şi ei că îi continuă pe cei care au creat numele bun al Asociațiunii. N-am uitat nici Sfîntu Gheorghe, unde am prezentat comunicarea *Transilvania în opera lui Sadoveanu*, care avea să fie amplificată şi transformată într-o carte,[1] nici Năsăudul şi Rebrişoara, unde Al. Husar a făcut o comunicare de excepție despre activitatea lui Iacob Mureşanu.

---

1. Este vorba de volumul apărut în Editura Timpul, din Iaşi, în 1999. Şi comunicarea ținută la Blaj, *Literatura Transivaniei şi Marea Unirii, va fi publicată în volum.*

În privința afirmației lui Stere, privitoare la adunările ASTREI, la caracterul lor profund patriotic, putem aduce mărturie noi înșine, îmbogățiți sufletește după întîlnirile pe care le-am avut la Șomcuta Mare, la Sibiu, la Sîngeorz, ca și la Rebrișoara și, în special, dincolo de Prut, de unde ne-am întors totdeauna reconfortați, bucuroși că acțiunile întreprinse au contribuit la o mai bună cunoaștere a oamenilor de pretutindeni și la consolidarea relațiilor dintre noi. Cum am putea uita întîlnirile de la Criuleni, unde a fost omagiat Eminescu, de la Chișinău, unde ne-am plecat fruntea în fața statuii celui mai mare conducător de oști pe care l-a dat neamul nostru, ori de la Soroca, unde ne aștepta Constantin Stere, cu elevii școlii care-i poartă numele. Cahul, unde și-a început B.P. Hasdeu activitatea, ne aștepta Ion Vodă, sprijinitorul oamenilor de jos, și un tineret care știe pe dinafară poeziile lui Coșbuc. La Criuleni am avut un foarte frumos dialog cu elevii liceului nou creat, despre rolul Blajului și al Școlii Ardelene, în cultura românească, iar la Edineț am urmărit drumurile lui Sadoveanu prin Basarabia și am ascultat, emoționați, o serie de cîntece vechi și de romanțe de altădată. Cum s-ar putea uita întîlnirea cu absolvenții școlii din Onițcani (zece serii!), supuși de către oficialii comunei unui „examen" foarte riguros, asupra orientării lor în viață și a realizărilor lor de pînă acum. Examenul acesta mi-a adus aminte de o altă „judecată" a satului despre care vorbește Coșbuc în „Tribunalul satului". Nu se pot uita cîntecele și dansurile cu care ne-au cucerit elevii din Onițcani, ca și cei din Mereni. Ce să mai spunem despre popasurile din cetatea Sorocăi ori de pe malurile Nistrului, de unde urmăream cum apele bătrînului fluviu poartă în mersul lor fragmente din istoria neamului nostru, alternînd suferințele cu bucuriile. Un moment deosebit l-a constituit, în peregrinările noastre, vizitarea Orheiului vechi, cu vestita lui cetate naturală, iar altul a fost provocat de vizita din orașul Orhei, unde, după întîlnirea cu elevii liceului, am poposit în curtea Bisericii „Sf. Dimitrie" și din umbra statuii lui Vasile Lupu vorbitorii ne-au adus în față pe mitropolitul Varlaam, autorul *Cazaniei*, al minunatei cărți cunoscute, mai ales, sub numele de Cartea românească de învățătură. Ascultându-l pe marele ierarh, ne-am dat seama cît adevăr cuprind vorbele lui Sadoveanu: *„Morții poruncesc celor vii"*.

Ne oprim aici. Întîmplările și impresiile noastre sunt mult mai numeroase; nu le putem cuprinde pe toate într-un articol.

Să comunicăm, în sfîrşit, un cîntec intitulat *Graiul Basarabiei*, pe care l-am cules de pe drumurile ASTREI:

Graiul Basarabiei

Românie, scumpă mamă,
Glasul tău demult mă cheamă.
Cît am plîns de jale, vai,
Cînd pierdută mă ştiai.

Acum iată-mă-s în prag,
Iarăşi la căminul drag.
Tot cu foc la piept mă strîngi
Şi de bucurie plîngi.

Lacrimi calde-mi curg şi mie
Pe obraji, de bucurie.
Bate inima-mi cu foc,
Parcă n-ar avea-n piept loc.

M-a luat un zmeu de sus
De la vatră-ţi şi m-a dus.
Roabă fui de el ţinută
Ani mai bine de o sută.

Greu mi-era, măicuţă, traiul,
Cît pe cei să-mi uit şi graiul.
Din amarnica-nchisoare
Mai credeai să ies la soare?

Zmeul azi e frînt, şi eu
Iată-mă-s la sînul tău,
De-unde n-are să mai poată
Să mă smulgă-o lume toată.

Ridică fruntea,-n veci unite,
Noi vom fi nebiruite.
Tot mai sus ne-om avînta;
Crede, mamă,-n steaua ta.

Celelalte fiici, în munți,
Prinse de balauri crunți?
Nu! Nici ele n-or pieri,
Tot la sînu-ți or veni.

O, ş-atuncea, printre mume,
Altă fericită-n lume,
Ca şi tine-o să mai fie,
Scumpă mamă, Românie?

Ne-a mai rămas să spunem cîteva cuvinte despre publicațiile ASTREI, unde n-am putut realiza prea mult. Avem, fără îndoială, cîteva reviste prin care am început să-i interesăm pe cititori, dar ne lipseşte un organ central, cum a fost „Transilvania", din paginile căreia se inspiră toți cei dornici a cunoaşte cîte ceva din trecutul ASTREI. Mă gîndeam la un moment dat că o asemenea revistă ar putea fi „Astra" braşoveană, cea mai bogată în pagini dintre toate publicațiile noastre. Dar problemele specifice ale Asociațiunii se reflectă relativ palid în periodicul braşovean. Caracterul ei trece aproape neobservat, din cauza abundenței de poezie, mediocră în cea mai mare parte. „Foaia poporului", din Sibiu, cu excepția unui număr sau două, nu depăşeşte o gazetă de nivel județean de provincie. Problemele ASTREI sînt urmărite mai atent în „Astra blăjeană", în „Astra dejană", în „Astra Maramureşului" şi, mai ales, în „Revista română" din Iaşi, care se distinge şi prin calitatea articolelor, aşa cum îi stă bine unei publicații dintr-un centru universitar cu tradiție. În ultima vreme, avem publicații similare şi la Cluj şi la Făgăraş. Sper să ne găsim, în curînd, în fața unui concurs stimulativ între ele. Abia atunci s-ar putea vedea rostul lor adevărat.

Am ridicat, în cîteva rînduri, problema creării unei Biblioteci a ASTREI. Continuu să cred că fără ea munca noastră nu poate fi dusă pînă la capăt. Este cazul să intrăm în biblioteci şi să consultăm cărțile şi

periodicele din 1860 încoace, măcar să vedem ce rol important au avut cărțile imprimate și difuzate de ASTRA pe întregul cuprins al pămîntului românesc. Nu este vorba numai de împlinirea unei sarcini oarecare, ci de o înaltă datorie patriotică.

Vorbind despre nevoia unei biblioteci a ASTREI, mă gîndesc, fără să vreau, la situația oarecum asemănătoare din Universitate. Cînd doctoranzii noștri, numeroși, își încheiau tezele și nu aveau unde le tipări, am făcut, de mai multe ori, propunerea de creare a unei edituri proprii, care urma să fie cartea noastră de vizită, dar multă vreme nu ne-a auzit nimeni. Abia după 1989 a putut fi creată o asemenea „uzină" de al cărei rost nu se mai îndoiește nimeni.

Participanții la cea de-a 96-a adunare generală a ASTREI au făcut un popas la complexul de la Sîmbăta, la Brîncoveanu acasă. Ziua de 9 septembrie 2000 a fost una de excepție, nu numai prin comorile și istoria adăpostite acolo, ci și prin drumul de la Făgăraș pînă la obiectivul respectiv. O zi cu mult soare, cu priveliști magnifice. Mi s-a părut că nu poate fi mai frumos paradisul. Înaintam, spre Sîmbăta, paralel cu munții. Alături, în imediata apropiere a șoselei, „adolescenții", împăduriți, cu frunza neatinsă de brumele toamnei, de un verde proaspăt, în spatele lor, „bătrînii", albi complet, rîdeau în soarele protector, într-o culoare alb-argintie de nedescris. Niciodată n-am fost mai încredințat că acești „bătrîni" se constituie în *coloana vertebrală* a neamului nostru și, în înaintarea autocarului, mă întrebam dacă drumul nostru duce spre Sîmbăta sau intrăm, prin el, în istorie.

Ne-a primit primarul cu cîteva grupuri de școlari, care ne-au întîmpinat cu cîntece și au cîntat și în biserică. După masă, în incinta Cetății Făgărașului, am vizionat un reușit spectacol, la care și-au dat concursul și echipe și soliști din alte părți, între care și din Iași.

Stere avea dreptate. Adunările generale ale ASTREI au fost totdeauna extrem de instructive.

2000

De la Cahul la Edineț și la Soroca

În a doua jumătate a lunii ianuarie, în anul nou 1999, pe o vreme mai mult de primăvară decît de iarnă, mi s-a dat ocazia să poposesc în cîteva orașe din Basarabia, unde conducerea ASTREI își propusese să creeze noi despărțăminte. Centrele vizate erau Cahulul, în sudul Republicii, și Edinețul, în nord. În acest scop venise de la Sibiu, cu o zi mai devreme, profesorul Dumitru Acu, președintele ASTREI.

Nu mai fusesem niciodată, pînă atunci, la Cahul, deși doream lucrul acesta încă din vremea liceului, cînd am citit atît de frumoasa monografie a lui B.P. Hasdeu, despre *Ion Vodă*, cît și romanul de tinerețe al lui Sadoveanu, *Șoimii*", din care am reținut, încă de la prima lectură, vorbele autorului privitoare la răspunsul lui Vodă dat boierului nemulțumit de prezența „mojicilor", care i-a spus: „Scutește-ne, Doamne, de mojici; să nu mai stăm alături de cei cu mînile ciotoroase!". „Hei! ciotoroase, ciotoroase, i-a ripostat domnul, dar bine mînuiesc sîneața, sulița și jungherul... și dacă n-ar fi ei, nu știu dacă ați fi voi". „Vorbele acestea, spune Sadoveanu în continuare, hotărîseră pieirea viteazului" (ed. 1906, p. 7). Am reținut, de asemenea, și caracterizarea pe care bătrînul Petre Gînj i-o făcea domnitorului: „Ce zmeu de om! Cum mușcau păgînii țărîna și se svîrcoleau ca șerpii pe jăratec! N-a fost nici nu va mai fi așa Voievod. Mergeam toți ca nebunii după dînsul, prin bura de sînge! Cînd își trăgea paloșul lat și pornea, Turcii se abăteau într-o parte, ca înaintea unui vifor". (p. 30)

Poezia lui Coșbuc *Golia ticălosul,* pe care o știu pe dinafară, încă din vremea copilăriei, și am recitat-o în atîtea ocazii, a fost alt motiv pentru care doream să cunosc Cahulul. Dar cîte altele n-au fost! În orașul acesta s-a născut neuitatul meu prieten, Ion Osadcenco, decan al Facultății de Filologie din Chișinău, acum 35 de ani, cînd eu, decan, la rîndul meu, al Facultății din Iași, eram oaspete al Universității din capitala Moldovei de peste Prut. Ionică m-a primit ca pe un frate și atunci s-au pus bazele unei prietenii exemplare. Era născut la 4 decembrie 1927 și a murit la 17 noiembrie 1994. Am de la el peste 30 de scrisori.

În sfîrşit, se cuvine să mai subliniez faptul că Sadoveanu însuşi m-a „îndemnat”, cumva, să cunosc Cahulul. În articolul antologic, *Prietin unic*, dedicat lui G. Ibrăileanu, cu ocazia morții (v. „Viața Românească” din aprilie-mai 1936. p. 96), citim: „Acum cîteva zile, mă aflam cu un prietin în nişte locuri ascunse, în ținutul Cahulului,[1] într-un cotlon al bălților Prutului cu numele Crihana. Soarele lucea splendid şi divers în ochiurile de ape şi în cotiturile canalurilor; stufurile misterioase se întindeau pînă la mari depărtări; luntraşul vorbea încet spunînd felurite lucruri despre cele o sută şi una soiuri de rațe care cuibează pe acele meleaguri; din cînd în cînd zburătoarele acestea felurit şi măiestrit colorate zburau cu zgomot mare de aripi din ghioluri ori ocoleau în curbe grațioase pe deasupra mostră; în unele răstimpuri izbucneau greoi gîştele, cînd se făcea linişte, suna adînc glasul buhaiului bălții. Vîntul şuşuia lin prin foltane (aşa se cheamă acolo desişurile de stuf)”.

Întrucît primul obiectiv al călătoriei noastre era Cahulul, am coborît pînă aproape de Galați şi am trecut Prutul pe la Oancea. Am intrat în oraş profund impresionați de starea lui, aproape neschimbată de 70 de ani încoace. Puține semne de înnoire. Drumuri deteriorate. Case vechi. Circulația extrem de redusă; pietonii se pot plimba, fără nici un pericol, pe mijlocul străzii.

Am sărbătorit, acolo, ziua de 24 ianuarie şi am pus bazele noului despărțămînt ASTRA, de care va avea grijă eminenta profesoară de limba română, doamna Feodosia Mocanu, al cărei nume vorbeşte în sensul originii ardeleneşti a ascendenților el. Am aflat, cu plăcere, că este elevă a lui Ion Osadcenco, a cărui amintire îi este foarte scumpă.

Din cauza unei „defecțiuni” care s-a produs în programul nostru, n-am mai putut pleca spre Chişinău la orele 9,30, cum planificasem, şi am rămas pe loc pînă după orele 16. Localnicii, profitînd de acest fapt, ne-au invitat la Colegiu, la o întîlnire cu elevii. Am fost solicitat să fac o expunere literară. „Despre ce vreți să vă vorbesc?, am întrebat. Poate despre Sadoveanu ori despre poezia de azi?” „Ce-ar fi să ne vorbiți despre poezia lui Coşbuc?” Întrebarea aceasta îşi avea tîlcul ei. La Colegiu predă limba română, printre alții, V.D. Axente, editor, în 1991, a unei mici antologii cu

---

1. Numele acestui oraş nu se mai întîlneşte în opera lui Sadoveanu decît o singură dată, în *Şoimii*, unde este vorba de moartea năprasnică a lui Ion Vodă (v. Ediția din 1904, p. 211).

poezii de ale lui Coşbuc, pe care eu am recenzat-o în „Cronica” din 16-30 septembrie 1991, p. 16, col. 3-4, cunoscut editorului. Am vorbit deci despre Coşbuc; am vorbit liber şi am încercat o satisfacţie de neuitat. Auditorii mei erau familiarizaţi cu poezia lui Coşbuc. Pe măsură ce dădeam un titlu de poezie, simţeam cum sala freamătă şi cineva începea să reproducă versuri din ea. A fost o întîlnire pe care n-am s-o pot uita.

Am plecat spre Chişinău după ora 16, cînd normal ar fi fost să plecăm la 11 dimineaţa. Faptul acesta a făcut ca „întîlnirea" noastră din cadrul Bibliotecii „Ion Creangă" să fie foarte scurtă şi, mai ales, să facem drumul pînă la Edineţ noaptea, pe o ceaţă pe care o puteai tăia cu cuţitul, care amintea *fumul* din poezia *La Smîrdan,* a lui George Coşbuc:

La Smîrdan pe unde drumul
Da de-a dreptul spre vrăjmaşi,
Risipeai cu mîna fumul,
Ca să vezi la patru paşi.

Am mers foarte greu. Distanţa parcursă, în condiţii normale, în doar două ceasuri, nouă ne-a luat cinci. Chiar nu ştiu cum s-a putut descurca şoferul nostru, inginerul Grigore Ştefan, căruia i-am adresat toate felicitările şi mulţumirile noastre după ce am ajuns la destinaţie. Stăteam în maşină lîngă el şi, pe alocuri, nu distingeam cîtuşi de puţin şoseaua, din cauza ceţii. Mai era şi gheaţă, pe alocuri, şi la orele acelea tîrzii nici o circulaţie; nu ne-am încrucişat cu nici o maşină pe drum; doar în două rînduri calea ne-a fost luminată, pe o mică distanţă, de doi conducători auto, nu mai buni decît al nostru şi nici mai grăbiţi decît noi, ci doar mai familiarizaţi cu drumul, fapt pentru care ne-au putut depăşi. Nu mă temeam şi nu ne temeam de nici un fel de surpriză neplăcută; aveam încredere în conducătorul nostru auto.

Impresionat eram însă de altceva. Şoseaua urca şi cobora în permanenţă. Ne găseam şi aici în plin spaţiu mioritic. Gîndurile mele se mişcau între Vasile Băncilă, Ion Breazu şi N. Steinhard, mari admiratori ai lui Blaga. Acesta din urmă a scris, la un moment dat, un articol excepţional intitulat *De ce îl iubesc pe Blaga,* întemeiat, între altele, pe faptul că marele ardelean de la Lancrăm a dat un nume nou ţării, acela de *Spaţiul mioritic.*

La Edineţ oamenii ne aşteptau, la ora aceea tîrzie, în centul oraşului. Ne-am dus la hotel şi, de acolo, la familia Ion şi Tatiana Lupu, unde ne

aştepta o masă îmbelşugată. La riposta noastră, gazdele ne-au răspuns printr-o întrebare: „Nu se aşază la masă toată lumea la ora unu?”.

A doua zi, în 26 ianuarie, a avut loc şedinţa de constituire a noului despărţămînt ASTRA. Ca şi la Cahul, sala Liceului „Pan Halippa”, devenită neîncăpătoare, fremăta. Programul artistic, pregătit de elevii liceului, a fost completat de grupul coral al profesoarelor dintr-o localitate vecină, care ne-a încântat cu romanţe de acum 70 de ani şi cu alte cîntece vechi.

Ca şi la Cahul, preşedintele Acu a vorbit despre *Trecutul ASTREI*, iar vicepreşedinta Areta Moşu a dezvoltat subiectul *ASTRA şi românii din afara graniţelor*. Eu fusesem programat cu o conferinţă intitulată *Sadoveanu şi Basarabia*. Doamnei Tatiana Lupu, exemplu de conştiinţă şi devoţiune, i-a revenit sarcina de a conduce noul despărţămînt al ASTREI. Am trăit şi la Edineţ cîteva momente de neuitat.

Programul iniţial al vizitei noastre în Basarabia ar fi trebuit să se încheie aici. Aşa se stabilise la Iaşi. Dar, cînd i-am întrebat pe însoţitorii mei la ce oră urmează să plecăm spre Iaşi, ei mi-au spus că rămînem peste noapte la Edineţ, iar mîne dimineaţă mergem să vedem şi Soroca. Mi s-a părut că această localitate a fost inclusă în program mai mult ca să mi se facă mie o plăcere. Oamenii ştiau că n-am fost niciodată la Soroca, după cum ştiau că anumiţi prieteni din Chişinău m-au invitat, în două rînduri, să mă conducă spre oraşul de pe malul Nistrului şi spre vestita lui cetate, dar, din motive asupra cărora nu este cazul să întîrziem aici, n-am putut răspunde invitaţiei. Satisfacţia mea era, acum, dintre cele mai mari. Mă găseam între vis şi realitate. Numeroase legende istorice se precipitau în mintea mea şi prin vinele mele curgea istorie în loc de sînge. Am înconjurat masiva cetate, care nu seamănă cu nici o alta de pe pămîntul ţării, şi am stat şi am meditat pe malul apei, gîndindu-mă cînd la poeziile lui George Coşbuc, *Podul lui Traian* şi *Prutul*, cînd la *Vorbeau azi noapte două ape*, a lui Octavian Goga. Mă gîndeam, apoi, la apele Nistrului, asaltate, de atîtea ori, de tot felul de armate şi la paginile de cronici şi cărţi, la *Şoimii* lui Sadoveanu, ca şi la *Nicoară Potcoavă*. Îl vedeam însă şi într-o perioadă de pace, cum l-a prins Sadoveanu în volumul atît de puţin cunoscut, *Orhei şi Soroca,* apărut la Chişinău, în Editura „Glasul Ţării”, 1921, p. 19:

„Nistrul e o apă măreaţă, care curge limpede în albie stîncoasă. În cotu-i adînc tăiat, Soroca se înalţă în etaje de vile şi vii. Călătorului care vine din

depărtările Podoliei, vechea așezare îi apare ca o surprinzătoare viziune învăluită în abur de vis. La malul apei cetățuia medievală a vechilor străji sorocene, care păzeau hotarul moldovenesc, doarme într-o netulburată și adîncă melancolie. Pe maluri, între holdele pîrguite de soarele de iulie, dincolo, ori între șiragurile de copaci, dincoace, aproape nu se zărește mișcare".

Într-o asemenea stare sufletească priveam, de sus, de pe cetate, cum apa vine, fără întrerupere, și curge, indiferentă, ziua și noaptea, de milenii, amestecînd realitatea cu visul și cu legenda. Stam și asociam această cetate cu Putna lui Ștefan cel Mare, cu Mănăstirea Curții de Argeș, unde oficiază pentru noi și Neagoe Basarab și Carol I cu Carmen Sylva, și înțeleptul Ferdinand I. O asociam, în același timp, și cu Catedrala din Blaj și cu Cîmpia Libertății, ca și cu palatul ASTREI, de la Sibiu, și mă opream, copleșit de emoție, în Munții Apuseni, în compania lui Horia, Cloșca și Crișan și a lui Avram Iancu. Mă simțeam ca un tribun al craiului munților, la 1848.

Dragostea pentru pămîntul care ne ține și ne hrănește, ca și solidaritatea dintre generații și puterea de a păstra neștirbită moștenirea lăsată de strămoși, se pot exprima în chipuri diverse, în versuri ca și în proză, în doine ca și în rugăciuni, în cîntece ca și în povești, în povestirile bătrînilor și ale bunicilor, ca în următorul pasaj din *Nunta domniței Ruxanda,* a lui Sadoveanu:

„– Uncheșule, am grăit eu, văd că toate ale vieții și ale lumii sunt împotriva mea. Dă-mi un sfat: ce pot face?

Pîrcălabul mi-a cuprins fruntea cu palma și mi-a ținut strîns lîngă inima lui capul.

– Ascultă, Bogdănuț, a zis el încet; amărăciunea ta mă înveninează mai mult pe mine. Căci dacă tu te prăpădești, nu pier numai eu. Piere tot neamul nostru cel viitor. Știu eu că tinerețea ta nu poate pătrunde asemenea adevăr. Cearcă, însă, și-l înțelege. Fă orișice. Sui-te în lună; cufundă-te în pămînt; însă păstrează-ți ființa. Dumnezeu îți va da alinare. *Ai să vezi cît de înșelătoare sunt toate ale tinereții și ale iubirii. Statornică e numai această simțire care mă leagă pe mine de tine și care, la vreme, are să te lege și pe tine de altul ieșit din sîngele tău.* Mi-a spus odată un învățat de la Eghipet că omul, în acest chip, se poate socoti fără moarte și numai aceasta e dragostea cea adevărată, cu

prelungiri în viitorul necunoscut şi în fundul mormintelor" (ed. Din 1932, p. 167-68)

Asemenea gînduri revin în sufletul meu ori de cîte ori se întîmplă să mă opresc asupra unor pagini de istorie (Rovine, Podul Înalt, Călugăreni, Plevna şi Griviţa, Mărăşti şi Mărăşeşti) ori în locuri legate de apariţia unui mare scriitor. Mi-am plecat fruntea şi am îngenuncheat la Ipoteştii lui Eminescu şi la Mirceştii lui Alecsandri, la Şiria lui Slavici şi la Hordoul lui Coşbuc, la Paşcanii lui Sadoveanu şi la Răşinarii lui Octavian Goga, ca şi la Prislopul lui Rebreanu sau la Lancrămul lui Lucian Blaga. Pretutindeni pe unde trec ori mă opresc, stau de vorbă cu cei care au trăit în alt veac. Mă simt tot mai aproape de Chişinău, capitala Republicii Moldova, înfrumuseţată cu tot mai multe statui de scriitori, şi mă plimb, înfiorat, prin Basarabia, de la Cahul la Soroca, în această grădină fermecată în care dorm atîţia strămoşi şi fraţi de ai mei, în care am tot mai numeroşi prieteni.

1999

Cuibul visurilor

Din Maierul copilăriei lui Liviu Rebreanu am primit al doilea număr din revista subvenționată de consiliul comunei respective și dirijată de inimosul profesor Sever Ursa şi de cîțiva dintre elevii lui. Titlul ei este împrumutat din cunoscuta nuvelă a lui Rebreanu, în care scriitorul, întors după mulți ani pe meleagurile copilăriei, ne descrie emoția provocată de întîlnire. Revista stă sub semnul marelui scriitor şi faptul este marcat de cuvintele lui Rebreanu însuşi indicate deasupra titlului: „În Maieru, am trăit cele mai frumoase zile ale vieții mele".

Maieru este una dintre comunele fruntaşe pe țară şi a deținut, la un moment dat, locul întîi în privința natalității. Locuitorii lui sînt oameni tari, extrem de harnici şi sîrguincioşi. Dintre ei şi-a luat Rebreanu pe unii dintre eroii cărților sale, cum ne mărturiseşte singur. Din Maieru au fost împrumutate de scriitor unele scene din *Ion*, pe care le-a plasat, cum nu se putea altfel, în Pripas.

Revista se prezintă frumos sub aspect grafic, pe hîrtie bună şi cu literă aerisită. În paginile ei sînt urmărite, în primul rînd, problemele de cultură locală, dar nu sînt neglijate nici cele din alte părți. Numărul 1 se deschide cu o frumoasă imagine a satului dominat de enorma Măgură, care a intrat în componența numelui comunei Măgura Ilvei, care este numirea oficială. Numirea inițială a acestei comune, prezentă în vorbirea localnicilor, este „După Măgură", importantă, printre-altele, pentru, faptul că explică originea locuitorilor ei. „După Măgură" înseamnă, de fapt, dincolo de Măgură, de cealaltă parte, privind lucrurile din Maieru, de unde au plecat strămoşii măgurenilor. Se vede, şi de aici, că natalitatea mare din Maieru a dus la un fel de „supraproducție" şi oamenii, nemaiîncăpînd în comuna lor, au trecut în sudul muntelui Măgura, în Valea Ilvei, unde au „descălecat" și au pus bazele unei noi localități.

În numărul 2 al revistei se reproduce pe prima pagină imaginea clădirii muzeului, creat şi gospodărit, şi el, tot de Sever Ursa. Îmi aduc aminte cu ce elan au îmbrățişat măierenii inițiativa profesorului de limba română, după ce acesta și-a lămurit elevii asupra rostului unui muzeu sătesc. Copiii, inimoşi cum sunt, şi-au mobilizat părinții şi, mai ales, bunicii, care se întreceau aducînd spre muzeu tot ce li se părea vrednic de a mărturisi cîte

ceva referitor la trecutul satului: obiecte de gospodărie ieşite din uz, vase şi unelte legate de anumite îndeletniciri, ţesături vechi, arme, monede, scrisori, tot felul de acte etc.

Revista ne informează asupra unor manifestări culturale, popularizează numele unor cărturari din trecut şi încurajează pe tinerii care, ispitiţi de muze, îşi caută un loc în literatură. Se dau listele eroilor căzuţi în cele două războaie mondiale şi se publică numele cetăţenilor de onoare ai comunei. Primul dintre aceştia avea să fie Liviu Rebreanu, căruia comuna avea să-i acorde, odată cu titlul respectiv, un lot de casă, încă în anul 1927.

Cu ocazia aceea, Perpessicius a scris un frumos articol intitulat *Quia poeta fuit* (Fiindcă a fost poet). Articolul începea cu următoarele cuvinte: „Cetitorul a putut să ia cunoştinţă de un document cu adevărat senzaţional: procesul verbal prin care Consiliul Municipal al comunei Maieru, din judeţul Năsăud, oferă cetăţenia de onoare dimpreună cu o substanţială împroprietărire romancierului Liviu Rebreanu, celebrul autor al epopeei lui *Ion* şi al halucinantei tragedii din *Pădurea spînzuraţilor*".

Printre „cetăţenii" post-mortem văd şi numele neuitatului profesor Virgil Şotropa, întemeietorul revistei „Arhiva Someşană", pe cel al învăţătorului Ioan Barna, cu care am colaborat în paginile revistei „Vatra", şi a colegului meu de liceu Emil Boşca Mălin, cu care am militat împreună nu numai în şedinţele societăţii literare „Virtus Romana Rediviva", ci şi al „Congregaţiei Mariane". Mai figurează în lista respectivă scriitorii Iustin Ilieşiu, Emanuel Cobzalău, magistratul Alexandru Avram, elev eminent al liceului nostru, în cursul superior, cînd frecventam eu clasele I şi a II-a.

Am dat numele de mai sus, la care mai pot fi adăugate multe altele, tocmai pentru a sublinia, şi sub forma aceasta, vrednicia comunei Maieru. Revista *Cuibul visurilor* este certificatul vredniciei măierenilor şi ea poate constitui un adevărat exemplu nu numai pentru satele şi comunele noastre, ci şi pentru cele mai multe dintre oraşele ţării. Care dintre ele nu şi-ar dori o asemenea publicaţie?

1996

Casa Veronicăi Micle

În toamna acestui an, la 9 septembrie, s-a deschis, prin grija Muzeului de Istorie din Tîrgu Neamț, sub forma unei expoziții permanente, casa Veronicăi Miele, recent construită după modelul celei vechi, care n-a mai putut fi conservată.

Se știe că inspiratoarea lui Eminescu a fost ea însăși poetă și, încă în timpul vieții, versurile sale au apărut într-o primă ediție în anul 1887 (București, I.G. Haimann, librar-editor).

Al. Piru susține că, după această dată, poeziile Veronicăi n-au mai fost adunate în volum decît de două ori, în 1889 și 1909 (v. Vol. *Varia*, 1972, p. 167). Nu cunosc ediția din 1889 și ea nu-i indicată nicăieri, de istoricii și criticii literari. Bănuiesc că autorul a fost indus în eroare de faptul că *albumul* alcătuit de poetă, în anul 1889, la Văratec, și publicat, ulterior, de Octav Minar, în cartea intitulată *Dragoste și poezie* (București, Socec, f.a.), a păstrat, în interiorul volumului respectiv, coperta alcătuită de poetă (vezi p. 111). Cum pe această copertă figurează și anul alcătuirii volumului (1889), imprimat cu litere îngroșate, Piru l-a putut considera drept an al imprimării.

Ediția din 1909, apărută la Iași, conține cinci poezii în plus față de cea din 1887 și o prefață semnată de I.S. Mugur. În această prefață se fac și unele afirmații care vor trebui corectate. Nu putem ști, cu siguranță, dacă Ana Cîmpeanu, mama poetei, s-a stabilit la Tîrgu Neamț în anul 1852, cum afirmă Mugur, sau în 1850, cînd a fost cumpărată casa (10 august), dar știm că nu toată „familia Cîmpeanu s-ar fi mutat în țară, după doi ani", de vreme ce tatăl murise în timpul revoluției. Se pare că tocmai aici trebuie căutat motivul plecării mamei din Năsăud. Din cauza participării soțului la revoluție, ea nu mai putea avea, acolo, siguranța unei vieți tihnite. Pe de altă parte, Năsăudul a fost incendiat, cu ocazia revoluției, și a ars, atunci, și casa Cîmpenilor.

Ediția din 1909 era să fie reluată la 1914, cînd se împlineau 25 de ani de la moartea poetei, de data aceasta sub îngrijirea lui Iosif Nădejde, care scrie, și el, o scurtă prefață, pentru ca, după aproximativ 20 de ani, să fie republicată, tot în „Biblioteca pentru toți", sub același număr de ordine 924, cu aceeași prefață a lui Iosif Nădejde, cu indicarea datei cînd a fost

alcătuită (1914). Această ediție, din care eu am un exemplar achiziționat în Vatra Dornei, la 5 iulie 1935, nu este menționată în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900.*

În anul 1969, Editura pentru Literatură publica, sub îngrijirea lui Augustin Z.N. Pop, o ultimă ediție, care se deosebește de cele din 1909, 1914 și 1935 (?) prin faptul că însumează 13 poezii mai puțin și, în plus, ne sînt date, la început, sub formă de motto, patru versuri din Eminescu:

Ce s-a ales de două vieți?
O mînă de cuvinte,
Cărora abia le-ar da un preț
Aducerile-aminte?

În albumul pomenit sînt incluse toate poeziile de dragoste ale Veronicăi, ceea ce înseamnă că inspiratorul lor a fost, peste tot, Eminescu. Alături de poeziile proprii, au fost introduse, în album, și numeroase poezii ale lui Eminescu, intercalate printre celelalte în așa fel, încît lasă impresia unui adevărat dialog. Nu putem trece peste faptul că multe dintre poezii nu-și mai păstrează titlul inițial, ci apar cu el schimbat; unele se intitulează *Eu către dînsul...*; *El către mine...*

O parte dintre poeziile proprii (în număr de 31!) sînt însoțite de note, referitoare la împrejurările în care au fost scrise, eventual la reacția publicului față de ele; altele (37!) nu au nici un fel de note. De ce această deosebire de tratament? Probabil că albumul n-a putut fi definitivat în timpul vieții poetei. Una dintre poezii, intitulată *Eu către dînsul...*, apare de două ori în album (v. p. 122, 129).

Casa veche a fost cumpărată, cum am spus, la 10 august 1850, cum rezultă din următorul document din care aflăm, printre altele, și data construirii ei:

„Declarăm că am vîndut Dnei Ana Cîmpeanu, romāncă din Năsăud, Transilvania, Casa Mănăstirei aflată în Tg. Neamț, pe Ulița Mare – Capătul Tîrgului despre Cetatea Neamț – în fața Școalei «Grigore Ghica Vodă» și a Spitalului Tg. Neamț, megieșită la răsărit cu Gh. Matiescu, la apus cu locul viran al mănăstirei Neamț, la miazănoapte cu ulița mare și meazăzi cu apa și prundul Ozanei.

Casa, făcută de Mănăstirea Neamț pentru mitoc și școală, la anul 1834, din lemn și zid, acoperită cu draniță, avînd cerdac, și compusă din

4 odăi, 9 ferestre, 6 uşi şi 3 sobe cu horn, pe jos podeală, avînd în ogradă fîntînă, beci, grajd şi şură, cu loc de pomi, împrejmuit cu gard de scînduri după întinderea şi stăpînirea actuală. Toate aceste vîndute cu preț de (100) una sută galbeni pe care s-a vărsat la Casieria Sftei Mănăstiri; pe deplin, în fața noastră, la facerea acestui document, de la cumpărătoare care va deveni de astăzi stăpînă pe casa arătată mai sus.

Eu Ana Cîmpeanu declar că am primit casa şi am plătit întreg prețul.

Făcut azi, 10 august 1850. Semnat şi întărit cu pecetea St Mănăstiri Neamțu şi Secu".

La 12 octombrie 1886, poeta, devenită proprietară, în locul mamei sale, semna următorul Act de danie:

„Eu subsemnata Doamnă Veronica Micle, cu domiciliul în Mănăstirea Văratec, donez, de a mea bună voie, Sf. Mănăstiri Văratec casa mea, mobilată, cu toate atenansele, situată în Tîrgu Neamț, pe Ulița Mare (Strada Ştefan cel Mare, no. 22), visavi de şcoala no. 1, de băieți, «Grigore Ghica Vodă» şi Spitalul Tg. Neamț. Casa o am proprietatea mea, ca zestre şi moştenire de la defuncții şi scumpii mei părinți; deci dragostea mea este că dau, cu toată inima şi cu drag, casa mea în stăpînirea S. Mănăstiri Văratec, pentru a se instala în casă mitoc pentru primirea maicelor care vin la spital, bolnave, şi au nevoie de îngrijirea doctorului, şi a celor care vin la oraş pentru a-şi tîrgui. Iar pe peretele casei să fie afişat(ă) o placă de marmoră pe care va fi scris, pentru pomenirea de generația actuală şi viitoare, «Casa Veronica Micle».

Făcut la mănăstirea Văratic, Anul 1886, octombrie 12".

*

La 150 de ani de la construirea casei vechi, actuala clădire îşi capătă destinația ei adevărată. Expoziția permanentă de la Tîrgu-Neamț este un omagiu adus femeii care a inspirat cele mai frumoase poezii de dragoste din întreaga noastră literatură.

După anul 1984, cînd am publicat acest articol, în „Cronica", *Poeziile* Veronicăi Micle au mai apărut în cîteva ediții:

1. În 1989, la Chişinău, sub îngrijirea lui I. Curuci. Am semnalat-o în ziarul „Opinia", din Iaşi, la 20 august 1990.

2. În 1991, la Galați, *Poezii și corespondență*, sub îngrijirea lui Lucian Chișu.

3. În 2000, la Iași, în Editura Cermi, sub titlul *Lui Eminescu*, în format minuscul (6/3.50 cm). Conține doar 25 de poezii.

În 1992, a fost reeditat, în Editura Forum, din București, și volumul alcătuit de Octav Minar, *Dragoste și poezie.* Ediția este îngrijită de Ecaterina Țarălungă.

În 1996, harnicul publicist ieșean Ion Mitican a dat publicității cartea *Prin Iași cu Veronica Micle. Itinerar sentimental.*

7 decembrie 1984

Cum am devenit moldovean

4 noiembrie 2003

Astăzi se împlinesc şaptezeci de ani de cînd am descins la Universitatea din Iaşi. Toată lumea mi se părea că ar fi numai a mea. Mă simţeam ca într-o sărbătoare cum n-am mai avut alta niciodată.

Cursurile universitare începeau atunci la 1 noiembrie. Deschiderea oficială a anului avusese loc înainte de sosirea mea, în prezenţa regelui Carol al II-lea.

Eu am întîrziat din motivul că hotărîrea venirii la Universitate am obţinut-o foarte greu, aş putea spune că am forţat-o oarecum. Mătuşa Sabina, soră a mamei, şi uncheşul Ion Istrate, din Rodna, de care depindeam din punct de vedere financiar, intenţionau să facă din mine un comerciant.

La moartea tatălui meu, în 20 octombrie 1926, mama a rămas cu cinci copii, între 16 şi 3 ani. Lumea nu ne mai aparţinea, parcă. Cerul căzuse peste noi, gata-gata să ne strivească. În vara anului 1928, uncheşul Ion Istrate închiriase o hardughie, din scînduri, la Băile din Sîngeorz, pe care avea s-o transforme într-un soi de bodegă. Avea nevoie de un colaborator, de un băiat de prăvălie, şi m-a cerut mamei. Aşa a început cariera mea în comerţ şi din toamna anului respectiv puteam fi văzut, în toate vacanţele, în prăvălia „românului" din Rodna. Eram un copil cuminte şi ascultător şi, încă de la început, am dat dovadă şi de oarecare iniţiativă, în aranjarea vitrinei îndeosebi. Nu intram în vorbă cu nimeni neîntrebat. Îndeplineam, în mod conştiincios, tot ce mi se cerea. Clienţii apreciau bunăvoinţa şi cuminţenia mea, iar mătuşa şi uncheşul erau şi ei mulţumiţi de randamentul meu în prăvălie şi erau încredinţaţi că aş fi fost atras de comerţ.

Dar gîndul meu era în altă parte. Am încercat, de cîteva ori, să aduc vorba de Universitate şi am constatat că nimeni nu mă auzea; nu-mi dădea nimeni nici o atenţie. Auzeam însă ultimele vorbe ale tatălui meu, rostite înainte de plecarea lui la Cluj, la operaţie.

Anul şcolar începuse cu cîteva săptămîni mai înainte, dar eu nu plecasem încă la Năsăud. Părinţii mei se întrebau dacă în situaţia dată,

voi mai putea continua şcoala şi, pentru moment, mă opriseră acasă, spre disperarea mea. Eram totuşi destul de mare (trecusem de 12 ani) şi-mi dădeam seama că nu puteam formula nici un protest. Tata, disperat şi el, a luat o hîrtie şi a făcut o cerere către direcţia liceului; explica motivul întîrzierii mele. Mi-a pus cererea în mînă şi mi-a zis: „Tu te duci la şcoală şi, orice s-ar întîmpla, tu rămîi la şcoală". Acesta a fost, şi pentru mine şi pentru mama, testamentul transmis de tata.

S-a întîmplat ca, după moartea tatei, în serile lungi de lectură, petrecute în compania morţilor, cum ar fi spus Ibrăileanu, să descopăr şi un scriitor care trăia încă şi care avea să joace un rol deosebit în viaţa mea, în formaţia mea ca om, vreau să zic. Este vorba de M. Sadoveanu. Prin el am început să aprofundez cunoştinţele despre Moldova şi să văd lumea cu alţi ochi decît pînă arunci. I s-a asociat, în curînd nu numai Ibrăileanu, ci şi o serie de profesori de-ai mei, de la Năsăud, precum şi unii prieteni. I s-a asociat profesorul Iuliu Moisil, întors acasă din Vechiul Regat, după pensionare, să moară printre ai lui, cum auzise de la Coşbuc:

Aici s-au îngropat ai mei,
Şi-o să mă-ngrop şi eu...

I s-a asociat lui Sadoveanu profesorul meu de limba română, Aurel Şorobetea, ca şi cumnatul Aurel Dumitru, prieten adevărat, „frate" mai mare, cum l-am considerat pînă la moarte, şi, nu în ultimul rînd, judecătorul Teodoru, originar din Iaşi, care trecea mai tîrziu pe la noi, în fiecare vacanţă, să vadă cu ce impresii mă întorceam din oraşul lui, devenit, între timp, şi al meu.

Am relatat altădată cum în august 1932, cu ocazia primei vizite la Vatra Dornei, am cumpărat cartea lui Ibrăileanu *Studii literare*, iar cumnatul meu Aurel Dumitru mi-a cumpărat *Baltagul* lui Sadoveanu, pe care l-am citit în ziua de 16 august, a doua zi după sărbătoarea Sfînta Maria Mare, pe căruţă, de la Vatra Domei la Cîrlibaba. Mergeam cu caii la pas; căruţa era încărcată cu păpuşoi moldovenesc.

Pe profesorul Iuliu Moisil îl urmăream, în ultimii ani de liceu, în frumoasele conferinţe cu proiecţiuni, în care ni se vorbea adesea despre Iaşi şi despre minunile lui literare şi culturale. Alte ori ne-a vorbit despre popasurile studenţilor ardeleni la Iaşi, în drumul lor spre Universitatea din Bucureşti, de legăturile pe care aceştia le aveau cu familia lui Petru Poni. Nu exista tren, în vremea aceea, decît între Cîmpulung şi Iaşi. Ardelenii veneau pînă la tren cu căruţa.

Pe profesorul Şorobetea îl aud cum ne spunea, în clasă, în ultimul an de liceu: „Se va duce dl Istrate la Iaşi, la Universitate, şi cînd se va întoarce de acolo va avea liceul «George Coşbuc» un profesor adevărat, la limba română".

Cumnatul meu Aurel Dumitru se îndrăgostise şi el de Iaşi, cu ocazia armatei pe care o făcuse aici, în capitala Moldovei, unde era comandor un văr de al lui, Alexandru Dumitru. Mă îndemna mereu: „Gavrilă, du-te la Iaşi, că nu găseşti nicăieri un oraş mai frumos, pe gustul tău, în care să nu auzi nici o vorbă străină, unde toată lumea vorbeşte româneşte!". Aşa avea să-mi spună şi mama, mai tîrziu, în urma vizitelor făcute la sora mea, Sabina, care locuia în Cluj.

Era firesc deci să accept îndemnurile venite din atîtea direcţii şi să optez pentru Iaşi.

Nu aveam un tren direct, ca astăzi, şi, la începutul lui noiembrie, ca să nu o iau în direcţie opusă, spre Beclean, unde avea loc prima schimbare de tren, dintre cele şase, m-am lăsat consiliat de cumnatul meu şi de Grigore, fratele meu mai mic, şi am acceptat drumul cu căruţa pînă la Susenii Bîrgăului, de unde urma să iau a doua zi dimineaţă, la ora 5, trenul mic pînă la Dornişoara, tren care astăzi nu mai există; a fost demontată demult şi linia pe care circula.

Drumul pînă la Suseni l-am făcut însoţit de cumnatul meu şi de Grigore. Am plecat după masă, relativ tîrziu, de la Nepos, şi, spre seară, treceam Munceii. Nu ştiam cum să ajung mai repede la Iaşi; mă visam în oraşul făgăduinţei, deşi nu-l cunoşteam încă decît cu totul aproximativ prin intermediul cărţilor. Mergeam visînd. Eram între realitate şi legendă. Aproape nu-mi dădeam seama de frumuseţea locurilor prin care treceam.

Am ajuns, în sfîrşit, la Susenii Bîrgăului şi am tras căruţa în imediata apropiere a gării. Au fost deshămaţi caii şi li s-a pus sarcina de fîn dinainte. Şi în vreme ce ei „torceau" liniştiţi, noi „depănam" de ale noastre. Cumnatul meu aducea mereu vorba despre frumuseţile Iaşului.

Puţin înainte de miezul nopţii (pe la orele 11.30), însoţitorii mei au înhămat caii şi se pregăteau de plecare spre casă. Ne despărţeam şi nu ne-am dat seama că momentul respectiv avea să fie unul hotărîtor pentru consolidarea legăturilor dintre noi. Aveam să-l evocăm de multe ori toţi trei. Căruţa era gata de plecare şi, peste cîteva minute, aveam să rămîn singur, numai cu gîndurile şi visurile mele. Şi, în vreme ce cumnatul meu, cu hăţurile în mînă, a pus piciorul pe lamba căruţei, a rostit urarea

tradițională: *„Gavrilă, Dumnezeu să-ți ajute!”*. Și au plecat, iar eu am rămas între copacii care străjuiau stația de cale ferată, cum o mai străjuiesc și acum. Am tras la o casă din apropiere, unde m-am adăpostit pînă a doua zi dimineața, înainte de orele cinci, cînd pleca trenul mic spre Dornișoara. Trenul acesta se alimenta cu lemne și mersul lui, bătrînesc, îți permitea să distingi, cu precizie, toate accidentele de tren. Prietenul Al. Husar cred că-și aduce aminte cum i-am indicat cu precizie în 1982, după 49 de ani de la prima mea trecere pe acolo, locul unde se afla pe vremuri una din stațiile „roibariului” de atunci, deși linia fusese demontată cu cîțiva ani buni mai înainte.

La Dornișoara, chiar în stație, era o baracă de scînduri pe care un neamț din partea locului o transformase într-un fel de „orîndă”, unde puteam găsi, în toate trecerile mele pe acolo, un ceai călduț și o felie de pîne. Domnul Iohan era un om de treabă și căuta să-i mulțumească pe toți cei care îi treceau pragul. Îmi aduc aminte cum, într-o vacanță, am pierdut legătura cu „roibanul” spre Bîrgău, din cauza întîrzierii trenului cu care mă întorceam spre casă și a trebuit să rămîn peste noapte în Dornișoara. Aș fi vrut un ceai, dar nu aveam nici un ban. L-am întrebat pe dl Iohan dacă nu mă poate ajuta cu ceaiul respectiv, să-i las cuțitașul meu ardelenesc, drept gaj: „N-am nevoie de nici un cuțitaș, mi-a zis el. Nu te cunosc eu pe dumneata? Doar nu ești la primul popas în baraca mea”.

Un tren local prelua călătorii de la Dornișoara și-i „vărsa” la Vatra-Dornei-Băi. În continuare, urcai în trenul Vatra-Dornei – Cernăuți, cu care mergeai pînă la Dărmănești și așteptai acceleratul de Cernăuți – București, care te lăsa la Pașcani, unde era ultima schimbare de tren. De aici, o „cursă” locală te ducea la Iași. Ce aglomerație era la schimbările respective!.... Ce eforturi făceam pentru „prinderea” unui loc.... Au fost împrejurări cînd am călătorit pe scară, cu geamantanul în mîna dreaptă, ținîndu-ne cu stînga de bara metalică de la intrarea în vagon. Iarna ne loveam de alte inconveniente: garniturile de tren se întîmpla să nu fie încălzite și noaptea, în stația în care schimbam trenul, sălile de așteptare erau închise și călătorii nu aveau unde se adăposti decît pe peron, unde vîntul mătura zăpada și o vîntura peste acoperișurile clădirii. Drumul cel mai greu, după o vacanță de Crăciun, a fost între Pașcani și Iași, cînd garnitura de tren era complet înghețată și, ca să mai prindem suflet, fugeam de la un capăt la altul a vagonului.

În toamna anului 1933, în prima mea călătorie pe acest drum trenul pentru Cernăuți pleca din Vatra Dornei la orele 2,26 (paisprezece și 26 minute). Îmi amintesc cum la urcarea pe scara vagonului m-a întîmpinat un bătrîn, care părea a fi Dumnezeu însuși, și m-a întrebat: „Unde pleci dumneata așa de încrezător?". Și eu i-am ripostat „Dă-te într-o parte, te rog, moșule, și lasă-mă să intru în vagon; eu mă duc la Universitate, la Iași".

Am spus că am forțat cumva plecarea la Universitate, ca să clatin hotărîrea mătușei și a uncheșului de a mă opri să mă fac comerciant. Eram, la un moment dat, numai cu mătușa în prăvălie și, îngrijorat de situația în care mă găseam, i-am zis: „Nu mă lăsați să plec la Universitate! Dacă mi-ți găsi într-o zi «înghețat» în grajd să nu spuneți că nu v-am prevenit!". Nu m-aș fi dedat niciodată la un gest nesocotit, dar bănuiam că „amenințarea" m-ar putea ajuta. N-a trecut mai mult de un sfert de oră și a venit la mine unchesul, alarmat, se vede, de mătușa. Mi-a zis: „Mă gîndesc că are să-ți trebuiască mai mult de treizeci de mii de lei, într-un an!". Nu-mi trebuie nici cinsprezece, am zis eu. Scrisesem mai înainte la Iași și știam că voi avea nevoie absolută de 710 lei pe lună (510 lei masa la cantină și 200 lei patul în cămin), plus cîte ceva, pe lună, pentru cărți și alte lucruri necesare. Am făcut socoteala exactă a cheltuielilor, la sfîrșitul anului, și suma totală a fost 13.434 lei.

După această hotărîre, a fost chemată mama, la Rodna, și uncesul i-a zis: „Trimite-i aici, în locul lui, pe Grigore și pe Sabina; or face ei cît să-i dăm lui, la Iași!".

Și au făcut.

În anii ceilalți m-am descurcat mai ușor, căci am reușit să obțin singura bursă ce exista pentru băieții de la secția română, rămasă liberă după absolvirea deținătorului de pînă atunci, Petru Ciureanu, ajuns, mai tîrziu, profesor de franceză la Universitatea din Genova, în Italia.

Trecerea prin Vatra Dornei, cu popasul impus de schimbarea trenului, a fost marcată, uneori, de achiziționarea unei cărți care putea fi *Vatra* lui Coșbuc în ediția Octav Minar sau *Romanțe și cîntece* ori *Poeme și povești*, scoase tot de Minar. Titlurile sînt date de editor, nu sînt ale poetului. Edițiile lui Minar nu se constituie în modele de urmat; conțin suficiente erori, de toate felurile. Pe volumul *Vatra* găsesc însemnarea:

„Mă duceam la Universitate

Vatra Dornei, 1 noiembrie 1933", iar pe celelalte două:

„Mă întorceam din Vacanța de Crăciun.

Vatra Dornei, 9.I.1934".

Pe volumul de *Poezii*, de Veronica Miele, apărut în deceniul al IV-lea al secolului al XX-lea, am notat:

„Vatra Domei, 1935, iulie 5

Ediția aceasta, apărută în BPT, nu-i semnalată în nici o istorie literară și în nici un dicționar; n-a citat-o nimeni în afară de mine".

Altă dată am achiziționat, tot acolo, volumul *Destin*, al lui V. Voiculescu, apărut în aceeași vreme, tot în BPT.

Într-o vacanță de mai tîrziu, m-a găsit în gară învățătoarea Aurica Iaz, neposancă de-a mea, căsătorită cu un funcționar de la primăria orașului, Negrea. Fratele meu Grigore a avut-o învățătoare, înainte de a pleca din Nepos; erau foarte buni prieteni.

Era o femeie foarte de treabă, prietenă cu mama, după ce l-a cunoscut pe Grigore, la care ținea în mod deosebit.

După ce dl Iaz, tatăl învățătoarei, a aflat, de la mama, că am fost găzduit la familia Negrea, îmi spunea, tot timpul, să nu-i ocolesc, să trec pe la ei, că le face plăcere vizita mea. Să trec totdeauna.

N-am uitat și nu pot uita primul meu drum, pe care aveam să-l repet de atîtea ori în anii studenției, și, apoi, după aceea, pînă azi.

Studenții din Iași nu aveau chipie speciale, ca cei din Cluj, dar nu-ți era greu să-i depistezi în trenurile care te duceau și te aduceau la Universitate. Îi recunoșteai nu numai după vorbă, care era foarte cultivată de bucovineni, ci și după port; aproape toți se purtau în costum național. Eu, îmbrăcat nemțește, necunoscut de nimeni, tăceam și ascultam; mă bucuram de „năzdrăvăniile" lor. Într-o asemenea companie am descins la Iași, cu gîndul la trecutul fostei capitale a Moldovei, la istoria acestor locuri, și cu sufletul răvășit de vise. Nu mă mai săturam străbătînd străzile bătrînului oraș. Mi se părea că sub pașii mei se trezeau ecouri de demult, de la primul descălecat al Moldovei la Alecsandri și Kogălniceanu, făuritorii Unirii din ianuarie 1859, și de la Grigore Ureche și Miron Costin pînă la Eminescu și Creangă. Parcă toți mă întîmpinau, cu fața luminată de zîmbet și de bunăvoință.

Din această ipostază de vis, m-am pomenit intrînd în realitate; străbăteam străzile pe care puteau fi văzuți M. Sadoveanu și, mai rar, Garabet Ibrăileanu, și nu peste mult chiar am putut să-i văd; pe Sadoveanu în fața librăriei „Cartea românească", în a cărei vitrină era expusă ultima lui carte, de atunci, *Soarele în baltă sau Aventurile șahului*, pe care o achiziționasem încă la Năsăud, în ultima clasă de liceu. Pe Ibrăileanu

aveam să-l văd ceva mai tîrziu, la cele din urmă lecții pe care le-a ținut la Universitate, la începutul semestrului al doilea al anului 1933-1934. Aveam cu mine, încă de la Năsăud, *Spiritul critic în cultura românească* și *Studii literare*, exemplar cumpărat la Vatra Dornei în august 1932.

În vremea studenției mi-am procurat nu numai toate cărțile lui Ibrăileanu, printre care și teza de doctorat (*Opera literară a D-lui Vlahuță*, Iași, Tipografia „Dacia", 1912), carte rarisimă, inexistentă în biblioteci, și cursurile lui universitare, ci și „Viața românească", pe întreaga perioadă 1906-1932.

Cursurile de Istoria literaturii române, *Epoca Alecsandri* și, respectiv, *Epoca Eminescu* le-am găsit la unii studenți din seriile anterioare, iar *Epoca Conachi*, în prima ediție, din anul 1909, scoasă de studentul Iorgu Iordan, provine din donația profesorului Titus Hotnog (vezi *Studii și portrete, III*, editura „Cronica", 2003).

După primul an de studenție am devenit moldovean; nu mai puteam concepe viața în afară de Iași.

2004

Scrisoare deschisă
Domnului Mihai Drăgănescu, preşedintele Academiei Române

Domnule Drăgănescu,

Am stat mult la îndoială dacă trebuie să intervin ori nu în discuţia referitoare la ortografie, în urma hotărîrii Academiei de a se reveni la *â* şi la *sunt*. Credeam că intervenţiile, numeroase, datorate atît unor lingvişti, cît şi altor oameni de formaţii diferite, vor putea să vă convingă asupra injusteţei cauzei pentru care pledaţi şi, eventual, să renunţaţi de a mai stărui asupra unei idei pe care n-a putut-o accepta nici un specialist, serios, în istoria limbii.

M-a surprins faptul că aţi refuzat să staţi de vorbă cu lingviştii, singurii chemaţi să se pronunţe, cu competenţă, în problemele de ortografie. Ştim şi noi că ortografia actuală nu-i una ideală. Dar e cea mai bună dintre cîte am avut, pînă azi, şi, mai ales, avea, de partea ei, avantajul unităţii. Ea atinsese cel mai înalt punct de simplificare pe drumul deschis de Eliade Rădulescu prin *Gramatica* sa, publicată la Sibiu, în 1828. Domnia voastră loviţi, în primul rînd, în această simplificare şi tulburaţi apele, producînd o adevărată *destabilizare*. Nu acesta era obiectivul cel mai important pe care îl doream lămurit de Academie.

Lumea se întreabă, cu bună dreptate, de ce specialiştii în agronomie, în zootehnie şi chimie, economiştii, energeticienii, geologii şi ce vor mai fi ei nu-şi văd de specialitatea în care ar putea spune, într-adevăr, lucruri noi, şi vin să se pronunţe în probleme cu care nu sînt familiarizaţi, nu le cunosc decît din auzite. În domeniile lor de activitate sînt, fără îndoială, scăderi infinit mai mari decît cele pe care le prezintă ortografia. Ce aşteptăm? Să vină alţii să ni le rezolve?

Într-un număr din „Academica", am citit, sub semnătura domniei voastre, un articol în care afirmaţi că ortografia nu poate fi dictată de un grup restrîns de oameni şi vă referiţi la lingvişti. De unde, oare, această referire, atîta vreme cît lingviştii n-au manifestat nici un fel de asemenea tendinţă? Grupul restrîns care vrea să impună nouă ortografie este tocmai cel al

domniei voastre, care, neavînd specialişti în cadrul lui, stă sub semnul nevinovăției şi al erorii.

Părerea generală este că cei peste 90 de „nemuritori" care au votat hotărîrea n-au făcut decît să sporească lipsa de respect a multor oameni de cultură pentru Academia Română. Este dureros că s-a ajuns aici, dar vina este a domniei voastre, care lăsați impresia unui dictator ce vrea să-şi impună punctul de vedere cu orice preț, împotriva protestelor hotărîte ale „beneficiarilor". Chiar dacă n-ați ajuns să bateți cu pumnul în masă, metoda aduce aminte de vremea de dinaintea lui decembrie 1989, cînd se vede că ați făcut o temeinică ucenicie. E de mirare cum de ați ajuns la ideea de a cere Ministerului Învățămîntului să aplice sancțiuni celor care văd lucrurile altfel decît dumneavoastră, iar forurilor juridice să le sugerați să fie împrocesuați şi condamnați cei care vor îndrăzni să nu utilizeze, în scrisul lor, pe *â* şi pe *sunt*. N-ați aflat, probabil, că puşcăriile au devenit neîncăpătoare înainte de a se pune problema „acordării" de locuri celor nesupuşi directivelor ortografice pe care le preconizați, după cum ați neglijat faptul că pînă şi elevii din şcoli merg, cum era şi de aşteptat, cu „poporul", nu cu Academia, care riscă să se singularizeze ori chiar să se izoleze de toți cei interesați să se exprime, în scris, în limba maternă. În această situație mă întreb unde veți găsi ministrul care ar putea sancționa pe cei ce înțeleg să scrie, în continuare, cum s-a scris pînă acuma? Şi, tot aşa, unde veți găsi procurorul care ar putea condamna şi trimite la închisoare, fără o întărire legală, pe cei peste 80% dintre oamenii cu şcoală din România?

Nu este locul să mai punem în discuție, aici, valabilitatea hotărîrii domniei voastre. Lucrul acesta l-au făcut cei mai mulți dintre participanții la dezbaterii. Mă gîndeam că spusele lor ar fi putut să vă clatine părerile pe care le susțineți şi să nu mai forțați nota în direcția altor amenințări. Vă repet, acțiunea dumneavoastră este similară cu *destabilizarea,* cu *haosul* în ortografie şi vă asigur că, prin măsurile pe care le preconizați, nu vom ajunge niciodată să avem o ortografie unitară; „oarba neunire", pe care o generați, va duce, cu siguranță, la destrămarea unității de pînă ieri a scrisului românesc.

După greutățile prin care trecem sub aspect economic, politic şi cultural, nu mai aveam nevoie de o tulburare a apelor şi în ortografie. De ce nu militați pentru reluarea tradiției glorioase din cadrul Academiei? De ce nu sprijiniți apariția unei reviste, într-o limbă de mare circulație, cum

am avut în trecut, în care s-ar putea răspunde celor care, după expresia lui Petru Maior, „vomesc" cu condeiul împotriva românilor? De ce nu reluați ședințele săptămînale, cu comunicările atît de așteptate, de pe vremuri, prezentate, de obicei, a doua zi, sub formă rezumativă în presă? Îmi aduc aminte de cîteva ale lui Nicolae Iorga: *Comemorația lui Jules Michelet* (30.V.1924); *Un cioban dascăl* (6. VI.1924); *Note polone"* (27.VI.1924); *Ultimele scrisori din țară către N. Bălcescu* (17.VI.1927); *Octoihul diaconului Lorinț* (13.XII.1929); *Există o tradiție literară românească?* (9.IV.1937); *Sensul „Gazetei Transilvaniei"* (20.V.1938).

De ce nu ne mai faceți surprize cu substanțiale discursuri de recepție, cum se proceda altădată, și din care se desprind, iarăși, cîteva: Octavian Goga, *George Coșbuc*; M. Sadoveanu, *Poezia populară;* C. Rădulescu-Motru, *Andrei Bîrseanu și naționalismul*; Emil Racoviță, *Speologia*; Petru Bogdan, *Opera lui Anghel Salignyi*; Ioan Petrovici, *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești*; Theodor Capidan, *Romanitatea balcanică*; Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*; N. Bănescu, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*; Liviu Rebreanu, *Laudă țăranului român*; Nichifor Crainic, *Elogiu lui Octavian Goga*; Gheorghe I. Brătianu, *Nicolae Iorga istoric al românilor*; Iorgu Iordan, *Lingvistica românească.*

Iau, la întîmplare, unul dintre aceste discursuri, pe cel al lui Octavian Goga, care se deschide cu un cuvînt dumnezeiesc al lui Vasile Pîrvan, un salut adresat regelui Ferdinand, care era prezent la ședință. După lectura primei fraze, simți că îți cresc aripi și începi să zbori, copleșit de mîndria că cel care vorbește este român și ar putea cinsti orice academie din lume. Ca el a vorbit și Octavian Goga, care ne-a dat cea mai frumoasă caracterizare a poeziei lui Coșbuc, și de la aceeași înălțime a prezentat G. Bogdan-Duică activitatea lui Octavian Goga, în „răspunsul" formulat. Iată trei academicieni pentru care nu vom găsi niciodată cuvintele cele mai potrivite pentru a le aduce mulțumirile națiunii pe care ei au cinstit-o și au reprezentat-o în gradul cel mai înalt.

Cu aceleași sentimente de admirație parcurgem și discursul lui Sadoveanu, al cărui scris ne aduce aminte de celălalt Mihai, de Eminescu. Iată doar o singuri frază din acest discurs: „Trebuie să fac mărturisirea de credință că poporul este părintele meu literar; că trecutul pulsează în

mine ca un sînge al celor dispăruți; că mă simt ca un stejar de la Orhei, cu mii și mii de rădăcini înfipte în pămîntul neamului meu". (pag. 7)

Răspunsul la elogiul pe care Sadoveanu l-a făcut poeziei populare avea să-l formuleze același G. Bogdan-Duică, cu următoarele cuvinte de început: „Primindu-te astăzi, în mod sărbătoresc, în Academia Română, colegii D-tale, îți dăm un loc și o recunoaștere pe care poporul român Ți-a dat-o deplină, călduroasă și neșovăitoare încă de mult timp. Ușa Ți-a deschis-o acea neștirbită recunoaștere din partea națiunii; noi am bătut doar din palme la intrarea, totuși, foarte sfioasă între noi, a D-tale".

Ce să mai spunem de Lucian Blaga, de Rebreanu și de atîția alții?

Am dat exemplele de mai sus cu intenția vădită de a vă invita să meditați asupra rostului Academiei, să comparați, singur, ce a însemnat ea cînd destinele îi erau dirijate de Pîrvan, de Iorga, de Goga și de Sadoveanu, și ce înseamnă astăzi, cînd dumneavoastră vă permiteți să o tratați ca pe o simplă cenușăreasă și să dispuneți de ea ca și cum ar fi proprietatea dumneavoastră personală. Eu nu cred că Academia poate fi privatizată; lăsați-o să-și desfășoare, în condiții normale, programul inițiat acum aproape o sută treizeci de ani.

Am reținut, dintr-unul dintre articolele dumneavoastră, informația privitoare la primirea, în ultima vreme, a peste o sută de noi membri în cadrul Academiei. Ce ne-ați putea spune, dacă v-am întreba în ce măsură poate răspunde activitatea Academiei la numărul mare de „nemuritori" pe care îi avem? Se pare, însă, că există printre ei și oameni cu vechime de zeci de ani, care nu și-au justificat, nici pînă azi, prezența în înaltul for. Să nu mă înțelegeți greșit. Întrebările mele nu privesc pe toți academicienii. Știu că sunt unii în fața cărora se cuvine să ne scoatem cuviincioși pălăria. Dar aceștia nu sunt cei mai numeroși. Și, prin urmare, întrebarea pe care v-o pun nu-i lipsită de temei. Iată atîtea probleme importante, cărora s-ar fi cuvenit să le acordați nu numai atenția cuvenită, ci chiar prioritate.

Doi sau trei academicieni care împărtășesc punctul domniei voastre de vedere și care au intervenit și în presă pretind că prin măsurile pe care le-ați luat se repară o greșeală săvîrșită acum 40 de ani. Cu alte cuvinte, *î* s-ar fi ivit în ortografie abia atunci. Iată un lucru cu care iarăși nu putem fi de acord. Să nu știe, oare, scriitorii noștri reprezentativi, Marin Sorescu, fostul meu student, și Șt. Augustin Doinaș și criticul Eugen Simion că încă de la începutul secolului, de cînd au devenit cunoscuți, Al. Philippide, la Iași, și Ovid Densusianu, la București, împreună cu toți

colaboratorii lor, au scris cu *î*? Că înaintea lor, de acum mai bine de o sută de ani, alții au procedat la fel? Să nu știe că cea mai importantă revistă literară din prima jumătate a secolului nostru, „Viața românească", a fost scrisă, de la apariție, din 1906, pînă la suprimarea ei din 1940, numai cu *î* și că faptul acesta n-a contribuit la scăderea ei, ci dimpotrivă? Că, mai înainte, încă din 1889-1890, revista „Arhiva" se scria tot numai cu *î*?

Originea Românilor, lucrarea monumentală a lui Alexandru Philippide, apărută în deceniul al treilea (1923, 1927), are numai *î*, întocmai ca *Graiul din Țara Hațegului*, cea mai importantă monografie dialectală din trecut, datorată lui Ovid Densusianu, apărută în 1915, ori *Viața păstorească în poezia noastră populară*, a aceluiași autor, apărută în anul 1922. Să mai cităm, aici, două lucrări ale lui Nicolae Iorga: 1. *Franța. Drumuri ale unui istoric* (1921) și 2. *Încă un volum din „Însemnări" al lui T. Maiorescu* (1940), precum și cartea lui Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice* (1932), care, tradusă fiind în șase limbi de mare circulație, a devenit cunoscută și ne-a făcut cunoscuți în toată lumea.

S-au scris cu *î* și unele dintre cărțile reprezentative ale literaturii noastre din perioada dintre cele două războaie mondiale. Iată doar cîteva dintre ele: C. Hogaș, *Pe drumuri de munte. Amintiri dintr-o călătorie* (1921); Octavian Goga, *Mustul care fierbe* (1927) și *Precursori* (1930). În *Precursori* am găsit ortografiate cu *î* pînă și numele *Academia Romînă* (p. 86) și *„Romînia Jună"* (p. 197). Tot numai *î* apare și în volumul de *Poezii* al lui Goga (1906). Situația este aceeași și în *Răscoala* lui Rebreanu (1935, ediția a doua).

Dar lista cărților respective poate fi sensibil îmbogățită. Lucrarea lui Aron Pumnul, *Voci asupra vieții lui*, apărută la Cernăuți, în 1889, prin grija latinistului Ion al lui G. Sbiera, nu are nici un *â*. Tot așa cartea lui Sbiera însuși, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie* (Cernăuți, 1899). Prima ediție din *Poveștile* lui Creangă (Iași, 1890), ca și cea a *Amintirilor din copilărie* (Iași, 1892), au, de asemenea, numai î. Aceeași constatare o facem și parcurgînd cele 240 de pagini de texte populare din teza de doctorat a lui Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului* (București, 1925) și constatarea este valabilă și pentru *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, datorat lui I Aurel Candrea și lui Gh. Adamescu (București, 1930), ca și pentru cel al lui August Scriban, *Dicționarul limbii romînești* (Iași, 1939).

Într-o ortografie numai cu *î*, fără urmă de *â*, a fost scrisă cartea lui Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Româneşti cu Braşovul şi cu Ungaria* (Bucureşti, 1902), precum şi volumul lui Ioan Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureşului* (Bucureşti, 1909) şi la fel volumele *Foiletoane* (1904) şi *Preludii* (1905) ale lui Ilarie Chendi. Iată, apoi, scrise numai cu *î*, mai multe dintre cărțile reprezentative ale lui Sadoveanu: *Şoimii* (1904), *Povestiri* (1904), *Crîşma lui Moş Precu* (1905), *Mormîntul unui copil* (1906), *Vremuri de bejenie* (1907), *Dimineți de iulie. Stigletele* (1927) şi din Ibrăileanu: *Opera literară a d-lui Vlahuță* (1912), *Note şi impresii* (1920), *După război* (1921), *Spiritul critic în cultura românească,* ediția a III-a (f.a.), *Scriitori români şi străini* (1926), *Scriitori şi curente* (1930), *Privind viața* (1930), *Adela* (1933).

Voi mai cita aici cartea, necunoscută pînă acum, a lui M.D. Macedonsky II, *Buchetul Prima-Verei* (1862), pe care am prezentat-o în „Cronica" din 15-31.VII.1993, p. 8, col. 3-4, după exemplarul pus la dispoziția mea de bibliofilul ieşean Dumitru Grumăzescu.

Dar cărțile scrise numai cu *î* sînt mult mai numeroase şi, de aceea, spre a înlătura orice neînțelegere sau suspiciune, mai menționez o serie de cîteva zeci de titluri de cărți (în ordinea alfabetică a autorilor lor!), provenite din epoci diverse, cea mai veche datînd din 1852, cu o sută de ani înaintea ortografiei pe care o condamnați dumneavoastră, pe motivul că ea ar fi uşurat introducerea lui *î* în scris. Îmi place să cred că nu veți interveni la Ministerul Învățămîntului şi la Procuratura Generală să cereți pedepsirea, postmortem, a autorilor care urmează, din motivul că n-au acceptat scrierea cu *â*:

Barasch, Iulius, *Minunele naturei* (3 vol.), Bucureşti, 1852; Botez, I., *Studii şi observații* (ed. a II-a), 1920; Brezoianu, Ioan, *Mănăstirile zise închinate şi călugării străini*, Bucureşti, 1861; Burada, Teodor P., *O călătorie la vlahii (romînii) din Kraina, Croația şi Dalmația*, 1908; *Calendar literar şi artistic pe 1909*; Carra, M., *Istoria Moldavii şi a Românii*, Bucureşti, 1867; *Conferințele „Vieței Nouă"* (seria întîi), 1910; Costiescu, A., *Căntecele aurorei Suvenire şi Zoine* (< Zoe!), 1856; Coşbuc, G., *Antologie,* 1934; Coşbuc, George, *Antologie sanscrită*, 1897; Coşbuc, George, *Parmeno de Publiu Terențiu Africanul* (traducere de ~), 1908; Coşbuc, G., *Ziarul unui Pierde-Vară*, 1909; Creangă, I., *Amintiri din copilărie*, 1939; Creangă, I., *Poveşti*, 1939; Dimitriu, G., *Poetul A. Vlahuță*, 1939; Dobrogeanu-Gherea, C., *Poetul*

țărănimii (G. Coșbuc), 1920; Dragomirescu, Iuliu, *Solare*, 1904; Dragomirescu, Mihail, *Critica științifică și Eminescu*, 1925; Dragomirescu, Mihail, *Dramaturgia română*, 1905; Dragomirescu, Mihail, *Științele literaturii*, vol. I, 1926; Eminescu, *Literatura populară*, 1902; Eminescu, *Poezii*, Șaraga, 1894; Eminescu, *Poezii*, ed. Ibrăileanu, 1930; Eminescu, *Poezii*, Municipiul București, 1939 (p. 190-191); Eminescu, *Poezii postume*, 1908; Eminescu, *Proză și versuri*, 1890; Gherea, I. (C. Dobrogeanu), *Studii critice*, vol. I, 1890; Ilaru, Grigore, *Ore de desgust*, 1854; Lovinescu, E., *Memorii*, III, f.a.; Lovinescu, Eugen, *O chestie de sintaxă latină*, 1904; N.N., *Poezii*, 1865; Orășanu, N.T., *Calendarul lui Nichipercea* pe anul 1861; Pascu, Ștefan, *O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal*, București, 1940; Philippide, Alexandru A., *Aur sterp*, 1922; Philippide, Alexandru A., *Stânci fulgerate*, 1930 (împotriva lui *â* din titlul cărții, în interior avem numai *î*!); Plutarh, *Parallela sau Viețile bărbaților iluștri* (tradus din elinește de C. Aristia), tomul I, București, 1937; Pumnul, Arune, *Lepturariu rumînesc*, vol. II, 1863; Pumnul, Arune, *Lepturariu rumînesc*, tomul IV, partea 2, 1865; Ralea, Mihai D., *Memorial*, 1930; Riria, *Ultima rază din Viața lui Eminescu*, 1902; Slavici, Ioan, *Amintiri*, 1924; Stere, C., *Răspunsul d-lui...*, 1916; Stere, C., *România și Războiul european*, 1915; Periodice: „Contemporanul" (1881-1882); „Însemnări ieșene" (15 iunie 1937); „Versuri și proză" (1911-1916).

Aș dori să vă mai atrag atenția asupra unui lucru care mă face să mă asociez cu alți academicieni, de acum 41 de ani, de când a fost criticată și blamată echipa care răspundea de elaborarea Dicționarului Academiei (Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur). În vara anului 1952 ne-am pomenit convocați la București, la o mare sesiune proiectată pentru două zile, în care se punea problema sistării lucrărilor în vederea elaborării vechilului dicționar inițiat de Laurian și Massim și continuat, sub altă formă, de pe B.P. Hasdeu și, iarăși într-o formă nouă, de Sextil Pușcariu, după ce îi fusese retrasă conducerea elaborării lucrării lui A. Philippide. Echipa care ar fi trebuit să ducă mai departe lucrarea, din care apăruseră doar trei volume, era condusă de Iorgu Iordan. Președintele de atunci al Academiei, Traian Săvulescu, a condus personal dezbaterile. Intervențiile au fost făcute de oameni străini de preocupările lingviștilor, ca și acuma. Cei mai mulți, care, foarte probabil, nici nu văzuseră dicționarul incriminat, au fost foarte categorici în criticile lor, vorbeau cu o siguranță care stîrnea

admirația necunoscătorilor. Erau neiertători şi foarte largi în atribuirea unor calificative de felul lui „reacționar, retrograd, duşmănos, cosmopolit” etc. Dintre cei peste douăzeci de vorbitori, doar doi, trei n-au aruncat cu piatra. Am făcut şi eu parte dintre aceştia, alături de academicianul Emil Petrovici. Recitesc, din cînd în cînd, relatările „îndrumătorilor” de atunci, înmănunchiate, cele mai multe, într-un volum din „Studii şi cercetări lingvistice”, 1952 (p. 31-87) şi constat că dintre redutabilii critici de atunci nu reprezintă, absolut nici unul, vreun nume cunoscut, toată forța creativității şi combativității lor s-a consumat în acea şedință. Ei au murit sau vor muri absolut anonimi. Dar atmosfera în care a fost discutat dicționarul nu poate fi uitată, în nici o altă împrejurare, dintre cele prin care am trecut, nu mi s-a părut că s-ar potrivi mai mult dictonul latinesc *homo homini lupus.* Eram ca într-un sfîrşit de lume; nu mai credeam că vom putea ieşi valizi din şedința respectivă şi, mai ales, nu credeam că vom ajunge sănătoşi acasă.

Dicționarul a fost oprit şi s-a ordonat elaborarea altuia, care avea să moară în faşă. Este vorba de *Dicționarul limbii române literare contemporane* (patru volume), pe care nu l-a utilizat şi nu–l utilizează nimeni. Iorgu Iordan, directorul Institutului de Lingvistică, a fost demis din funcție şi în locul lui a fost numit un istoric cu pregătire de profesor secundar, care a dovedit, în foarte scurt timp, că nu e pe locul lui; l-a moştenit D. Macrea, transferat de la Cluj, dar n-a rămas nici el prea mult în fruntea Institutului şi, pînă la urmă, a fost rechemat Iordan şi preluate lucrările la vechiul dicționar, după metoda inițială, ceea ce a dovedit că toată critica din 1952 n-a avut nici o justificare.

Acțiunea din vara respectivă a fost dirijată, în ultimă instanță, de acel duh rău care era Mihail Roller. Vă rog să nu vă suparăți, dar unii dintre filologii şi lingviştii de azi, şi nu numai ei, vă alătură numele de cel al lui Roller. Nu vă puteți bucura de această apropiere. Prin prenumele pe care îl purtați, unul dintre cele mai prestigioase la români, alături de George (Coşbuc, Enescu, Bacovia, Călinescu) şi de Ştefan (Ştefan cel Mare, Ştefan Luchian), ați fi avut ocazia să stați în vecinătatea lui Mihai Viteazul, a lui Mihai Kogălniceanu, a lui Mihai Eminescu şi a lui Mihai Sadoveanu. Ați preferat să vă asociați cu Mihai Roller şi să veniți cu măsuri care ne aduc aminte de metodele şi de serviciile cu care el a „fericit" cultura națională şi a contribuit la dezvoltarea ştiințelor în țara noastră.

Sînteți, după cum s-a putut constata, împotriva lui *sînt* și cereți instaurarea lui *sunt*, formă recentă în scrisul nostru, introdusă de latiniști în secolul trecut. *Sînt*, în schimb, este singura formă cunoscută în limba veche și se bucură, pînă astăzi, de o mare răspîndire în vorbirea de pretutindeni. Nu trebuie uitat că Eminescu, Coșbuc și mulți alți poeți reprezentativi recurg des la ea, în rimă (*crezămînt*, *cuvînt, mormînt, pămînt, sfînt, vînt* etc.), cum se poate vedea foarte clar din *Luceafărul*, spre exemplu.

Ceea ce surprinde, cu deosebire, în privința lui *sînt* este faptul că domnia voastră îl considerați de altă origine decît latinească și, în mod conștient, contribuiți la inducerea în eroare a celor care vă urmăresc demonstrația, instigîndu-i împotriva unei ortografii care nu stă nici sub semnul slavismului, nici al comunismului. Forma verbala respectivă este cum nu se poate mai latinească și, prin urmare, ea nu zdruncină coloanele de susținere ale istoriei și limbii noastre, ci, dimpotrivă, le consolidează. Acest lucru vi l-au spus și alții, înaintea mea, și e de mirare că nu vreți să ne acordați încrederea solicitată.

V-am pus pe hîrtie lucrurile de mai sus, cu cea mai curată bunăcredință, gîndindu-mă că, poate, nu-i prea tîrziu să reveniți asupra hotărîrii care nu va putea fi aplicată, în bune condiții, niciodată. Lăsați ortografia să-și definitiveze unitatea, care este lucrul cel mai important. Dați-le posibilitatea elevilor s-o deprindă cît mai ușor și nu uitați că moldovenii de peste Prut, care abia au început să se obișnuiască cu scrierea latină, nu trebuie descurajați și dezorientați prin măsuri care sînt departe de a vă aduce mulțumirile pe care le așteptați și, mai ales, sînt de natură să arunce o umbră nedorită asupra Academiei însăși.

Mi-am permis să vă spun toate acestea în baza faptului că lucrez în colective academice încă din anul 1949. Am inițiat o serie de cercetări în lingvistică și am pregătit specialiști care au elaborat *Atlasul lingvistic al Moldovei.* Am fost redactor și redactor responsabil în unele colective redacționale. În cîteva sesiuni științifice ale Academiei am luat atitudine critică împotriva unor scriitori, care, prin superficialitatea lor și printr-o proastă orientare, impietau asupra limbii noastre literare (vezi *Limba din poemul „Minerii din Maramureș", de Dan Deșliu,* în „Studii și cercetări științifice", Iași, anul V, 1954, p. 489-528). Am arătat, de asemenea, scăderile *Dicționarului limbii române literare contemporane,* într-o recenzie publicată în Analele Universității din Iași, I, 1955, p. 295-301, în

care spuneam, în final: „realizarea adevăratului *Dicționar al limbii literare contemporane* aparține viitorului". Am fost cel dintîi care am scris pozitiv despre activitatea lui Timotei Cipariu, încă în 1955, cînd învățatul filolog ardelean era cu totul neglijat ori tratat cu calificative care nu i se potriveau cîtuşi de puțin. Am organizat, în sfîrşit, un simpozion Sextil Puşcariu, încă în anul 1968, şi am publicat, într-un volum special din Analele Universității, comunicările respective.

Am crezut şi cred că este de datoria noastră să intervenim şi să vă atragem atenția asupra aspectelor negative care decurg din hotărîrea dumneavoastră. Cu cele mai bune gînduri,

prof.univ.dr.doc. Gavril Istrate

1993

N.B. Observ acum, după 12 ani de la publicarea acestei „scrisori" în „Cronica" din Iaşi, că toate rezervele şi temerile mele, privind „reforma" pe care Academia a impus-o, s-au adeverit. Avem iarăşi, ca pe la 1920, fiecare dintre noi o altă ortografie, ca popoarele „nedezvoltate", cum spunea atunci Ibrăileanu. Observ, de asemenea, că „reformatorul" din 1993 şi-a încheiat activitatea lingvistică şi s-a pierdut pe drum, întocmai ca redutabilii critici ai *Dicționarului,* în 1952. Haosul şi destabilizarea nu pot fi înlăturate decît prin revenirea la ortografia de pînă atunci, care a fost, aşa cum am spus, cea mai bună dintre toate pe care le-am avut.

Ortografia a compromis Academia!

Într-o prezentare pe care George Coşbuc o făcea, la începutul secolului, în 1902, ediţiei de *Versuri şi proză*, a lui Grigore Alexandrescu, apărută în editura Minerva, găsesc o caracterizare a literaturii de atunci, a lipsei de unitate în problemele literaturii, mai bine zis, care se potriveşte de minune haosului produs în ortografia noastră în urma hotărîrii pe care a impus-o Mihai Drăgănescu în vremea în care Academia a avut neşansa să fie condusă de el. Împotriva protestelor, venite din ţară şi din străinătate de la oameni de specialitate, preşedintele Drăgănescu, specialist în nu se ştie ce materie, a reuşit să convingă pe cei aproape o sută de nemuritori, prezenţi la şedinţa respectivă, să voteze proiectul de ortografie pe care nu-l aprobase nici măcar un specialist. Cei ce l-au votat nu-l cunoşteau nici ei, după cum nu cunosc nici astăzi ortografia pe care au impus-o.

Participanţii la discuţii, înainte de aprobare, au arătat că ortografia noastră era cum nu se poate imagina una mai simplă şi mai uşor de reţinut. Au arătat, mai ales, că se rupe unitatea acestei ortografii, care a fost mereu îmbogăţită, de la începutul secolului trecut pînă astăzi, şi mereu simplificată.

Au arătat că scrierea cu *î* şi *sînt* n-a fost inventată în 1953, că este mult mai veche decît cea cu *â* şi *sunt*. S-au făcut trimiteri la cărţi de acum 150 de ani, scrise numai cu *î* şi *sînt*, după cum au fost citaţi unii latinişti notorii, ca Aron Pumnul şi elevul şi urmaşul acestuia, la Cernăuţi, I.G. Sbiera, care în cărţile lor au scris numai cu *î* şi *sînt*.

S-a atras atenţia asupra pericolului de a se produce haosul în ortografie, de a se ajunge la situaţia de acum 70-80 de ani, condamnată de G. Ibrăileanu, care susţinea că în ţările civilizate ortografia este unitară şi contribuie, efectiv, la dezvoltarea culturii, cîtă vreme la noi fiecare om are ortografia lui şi nimeni nu-i condamnat pentru această lipsă de unitate.

S-a mai spus că e de preferat o ortografie unitară, chiar cu unele neajunsuri, mai multor sisteme care, prin forţa lucrurilor, constituie o frînă în cultură, în şcoală, în literatură.

În sfîrşit, s-a mai arătat că atît şcoala filologică de la Bucureşti, creată şi condusă de Ovid Densusianu, cît şi şcoala Philippide, de la Iaşi, au adoptat încă de la început scrierea cu *î* şi cu *sînt*, că ortografia aceasta

a fost şi a revistei „Viaţa românească”, cea mai importantă publicaţie a vremii, în toată lunga ei existenţă (1906-1940).

Împotriva tuturor acestor argumente, academicienii proveniţi, în mare parte, din rîndul agronomilor şi tehnicienilor, consacraţi, cei mai mulţi, de Academia „Ştefan Gheorghiu”, de unde au fost transferaţi în lumea nemuritorilor, au reuşit să compromită înalta instituţie cum n-a mai fost ea compromisă niciodată, în trecut, au reuşit să creeze haosul în ortografie, în singurul domeniu în care ne bucuram de unitate desăvîrşită.

Astăzi avem două ortografii, una a lui Drăgănescu şi alta, adevărată, după care se conduc specialiştii şi oamenii cu bun simţ.

Prezentarea pomenită a lui Coşbuc, din care îmi permit să reproduc primele rînduri, se găseşte la paginile III-VIII ale primei ediţii din volumul *Versuri şi proză,* de Grigore Alexandrescu (1902) şi la paginile 5-10 din ediţia a doua, apărută în 1914, tot în editura Minerva. Iată pasajul care ne interesează, după care se vede că „s-a condus” Mihai Drăgănescu: *„Noi, cu literatura, astăzi nu stăm mai ales în mijlocul poporului nostru. Cei de dinaintea noastră, vechii scriitori, au trăit într-un contact sufletesc, se înţelegeau prin scrisori ce au de gînd să facă şi cum să facă, se povăţuiau unii pe alţii şi astfel mergeau cu toţii spre o ţintă bine stabilită. Noi, cei de astăzi, trăim fiecare de capul nostru şi, în loc să mergem spre acelaşi punct, luăm de-a rasna cîmpia literaturii în toate direcţiunile şi nu ne înţelegem doi cu doi. Brazdele de plug, trase paralel şi una lîngă alta, de scriitorii generaţiilor anterioare, erau arătură în toată legea pentru sămînţa ideilor lor şi ale neamului nostru. Şi noi, cei de astăzi, tragem brazde, nu mai puţine decît cele vechi, căci talente avem şi astăzi ca şi atunci, dar brazdele noastre sunt trase în toate chipurile cu putinţă, şi de-a lungul şi de-a latul şi de-a curmezişul, linii care se taie una pe alta, urmînd cărarea tuturor vînturilor cîte bat prin larga lume. Iar străinul drumeţ, care în treacăt se uită pe cîmpia brăzdată de noi, îşi face cruce, că nu vede o arătură cuminte, ci o lucrare de oameni nebuni”.*

Dacă rîndurile de mai sus ar fi fost scrise azi, nu la începutul secolului, toţi ar spune că George Coşbuc a plecat nu numai de la starea în care se găsea literatura, ci şi de la situaţia ortografiei, în aşa măsură se identifică stările de lucruri de *atunci* cu cele de *acum.*

Nu ne vom angaja într-o dezbatere mai largă. Vom spune doar că am arătat, altădată, cît de neîntemeiată apare „schimbarea ortografiei". La zecile de cărți, de toate felurile, scrise cu *î* şi *sînt,* pe care le citam într-un articol publicat în „Cronica" din 15-30.VI. 1993, de fapt o *scrisoare deschisă* preşedintelui Drăgănescu, s-ar putea adăuga alte cărți, începînd cu Filosofia babelor, apărută la Bucureşti în anul 1847 pînă la multe altele, publicate după „schimbarea" ortografiei, dintre care nu mă opresc decît la două, apărute, amîndouă, în Editura Academiei Române în cursul anului 1994. Ele constituie un adevărat „cal troian" în incinta Academiei. Este vorba de *Crestomația limbii române*, volumul I, coordonator Alexandru Mareş, şi *Introducere în dialectologia istorică românească,* de Ion Gheție. Nu mai vorbim de numeroasele ziare şi reviste, care nu şi-au însuşit noua ortografie şi pe care le-am citat, de asemenea, în scrisoarea pomenită.

După cum se poate constata, singura soluție onorabilă, pentru Academie, este abandonarea sistemului Drăgănescu şi întoarcerea la ortografia adevărată. Numai aşa se poate ajunge la unitatea scrierii în limba națională.

1996

Cărți adnotate de George Călinescu

Am în fața mea cîteva cărți care provin din biblioteca lui George Călinescu. Rămase la Iași, după plecarea profesorului la București, au trecut din mînă în mînă, pînă cînd un prieten de acum cincizeci de ani s-a gîndit că m-ar putea interesa într-un fel. Unele poartă semnătura lui Călinescu, pe altele le-am identificat după autografele cu care i-au fost oferite, eventual după scris. Urmele lecturilor sînt marcate de sublinieri, pe text, ca și de unele notări marginale, în creion negru, roșu sau albastru ori în cerneală, și mai rar de un *nb* (= nota bene!), care ne întîmpină și în alte părți (spre exemplu în *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu*, Editura Eminescu, 1984, p. 42).

Trei dintre aceste cărți au fost achiziționate încă în vremea studenției, pe vremea cînd scriitorul semna Gh. Călinescu. Pe toate trei este indicată și data: Grigore Alexandrescu, *Versuri și proză*, cu o prefață de George Coșbuc, București, Minerva, 1913 (pe coperta exterioară: 1914); D. Anghel, *Opere complete. Poezii,* București, Cartea Românească, f.a.; A. Vlahuță, *Opere complete, Poezii,* București, Cartea Românească, f.a. Prima dintre ele poartă, sub semnătură, data 1920, iar celelalte două 1922. Observațiile autorului sînt marcate prin unele sublinieri, mai rar prin aprecieri marginale. Se vede bine că este vorba de niște prime impresii, prin care cititorul Călinescu vrea să fixeze, pentru el, locul fiecărui scriitor pe scara valorilor, fără intenția de a finaliza, în lucrări speciale, aceste ierarhizări. Iată, spre exemplu, în cazul lui Grigore Alexandrescu, el stabilește unele asocieri în ideea că autorul *Anului 1840* a putut fi influențat de Lamartine (p. 78), de Béranger (p. 99, citat de Alexandrescu însuși, în prefața reprodusă după edițiile din 1847, 1863), de Volney (p. 101) sau de Barbu Paris Mumuleanu (p. 135). O singură dată, și anume la pagina 77, face o observație referitoare la calitatea unei strofe din poezia *Întristarea*:

Tovarăș de-ntristare
Un cîine, lîngă mine,
Prin urletele sale
Natura să răscoale,
În aste locuri vine.

Aprecierea „marginală”, „frază bună”, nu se referă atîta la calitatea artistică a strofei, cît la valoarea ei gramaticală.

Din volumul lui Vlahuță reținem trimiterea la Coşbuc, de la p. 15 (poezia *Tu eşti poet...*):

Eu vreau cîntări de veselie.
Că tu eşti trist – ce-mi pasă mie?
Nici vreau să ştiu de ce te doare,
De grijile ce te frămîntă,
De inima ta care moare...
Tu eşti poet – deci cîntă!

precum şi sublinierea referitoare la modul cum poetul exprimă iubirea:

În sat cocoşii prind să cînte,
De-asupra stelele sclipesc.
Mişcarea lunii – întreruptă –
Reintră-n mersul ei firesc.
Şi cînd a doua zi, pe haină,
Mirat găsesc un fir de păr,
Pricep că visul ce visasem
S-a petrecut în adevăr.

(p. 133)

În volumul lui Anghel ne întîmpină cîteva însemnări, începînd chiar de pe coperta interioară, dar ele aproape nu pot fi înțelese; creionul roşu, folosit de Călinescu, abia a atins hîrtia şi, prin urmare, urmele lui sînt aproape invizibile. Două cuvinte, de la p. 51, au putut fi, totuşi, descifrate cu toată siguranța: *analiza liniştei* (este vorba de poezia *Ceasurile*!) .

Urmează, în ordinea cronologică a achiziționării ei de către Călinescu, drama lui Lucian Blaga *Daria,* apărută la Cluj, în editura „Ardealul”, în 1925, semnată tot Gh. Călinescu, fără indicarea datei sub semnătură. Sînt corectate numeroase greşeli de imprimare; altele, numeroase şi ele, trec neobservate. Unele adnotări sînt cu totul sumare, greu de descifrat. Am reținut cîteva aprecieri, marcate, de cele mai multe ori, prin cuvinte izolate: *cam intelectual* (p. 8), *brutal* (p. 23), *agresiv* (p. 36), *poem* (p. 37), *bucolic creştin*; *umor bucolic*; *rustic* (toate la p. 58), *farse gramaticale*; *influențe clasice*; *precocitate* (p. 61), *ardelenisme* (p. 82), *goethean* (p. 96).

Volumul de poezii al lui Gh. Bacovia, ediția a III-a (Editura „Ancora”, f.a.), se distinge prin numeroase sublinieri de cuvinte, făcute mai ales cu

creion albastru, mai rar negru sau roşu, fără comentarii propriu-zise. Prin cuvintele respective, cititorul Călinescu urmărea, cu siguranță, să se edifice cît mai bine asupra atmosferei din poezia bacoviană. Că aşa stau lucrurile putem deduce din revenirea, multora dintre ele, în aprecierile din *Istoria literaturii*... Iată o parte dintre cuvintele subliniate: *agonic, ah, amar, barbar, bizar, bolnav, bura, cancer, cadaveric, caterincă, cavou, cimitir, clavir, corb, defunct, delir, delira, dispărea, doliu, fantomă, ftizie, funerar, galben, grozav, hidos, lugubru, mormînt, mort, muri, nebunie, negru, paralizie, plînge, ploaie, ploua, plumb, prăpădi, pustiu, sicriu, singur, sinistru, sînge, solitar, toamnă, tremura, trist, tusa, tuşi, ud, umed, vechi, veşnicie, violet* . La acestea mai putem adăuga: *alb, amant, cafenea, cazarmă, ceai, crîşmă, fanfară, histerie, hohot, imensitate, ironie, măhălăli* (pl.), *putred, schelet, veşnicie.* Atmosfera generală, din poezia lui Bacovia, ca şi diversele atitudini ale criticului sînt subliniate prin cuvinte caracterizatoare şi printr-o serie de nume proprii: *artifiții* (p. 33), *cantonier* (p. 89), *dezagregare* (p. 20, 29), *intimism* (p. 28), *lugubru* (p. 63), *macabru* (p. 63), *melodramatism* (p. 31), *oboseală* (p. 20), *obsesia morbidă a unei senzații* (p. 25), *obsesia morții* (p. 7, 21), *patetic* (p. 31), *ploaie* (p. 7, 21), *romanțios* (p. 62), *sarcasm* (p. 23), *simbolism teoretic naiv* (p. 9), *solitudine* (p. 23), *toamnă* (p. 7), *Demostene Botez* (p. 61) *Chopin* (p. 149), *Degas* (p. 108), *Eminescu* (p. 150), *A. Maniu* (p. 61), *Rollinat* (p. 30, 106), *Verlaine* (p. 9, 71).

Bacovia însuşi citează, în unele dintre poeziile sale, pe Verlaine, Rollinat (alături de Edgar Poë şi de Baudelaire:

Ca Edgar Poë *mă reîntorc spre casă*
Ori ca Verlaine *topit de băutură*
Şi-n noaptea asta de inimic nu-mi pasă.

(*Sonet*, p. 16)

Departe în cetate viața tropotă...
O! simțurile-mi toate se enervau fantastic...
Dar în lugubrul sălei pufneu în rîs sarcastic
Şi Poë *şi* Baudelaire *şi* Rollinat.

(*Finis*, p. 63)

Volumul lui N. Davidescu, *Cîntecul omului* (Editura „Ramuri", Craiova, 1927), cu un scurt autograf: *Domnului Călinescu colegială afecțiune*, nu ne oferă nimic de reținut în afara de pluralul hazliu, *ouălele* (p. 8), cu care îi tachinam pe colegii noştri munteni, în vremea liceului.

George Călinescu operează pe text corectarea necesară. El nu pare încîntat de acest volum şi nemulţumirea lui avea să fie consemnată în *Istoria literaturii...* (p. 619-620), unde citim: Spre a scăpa, probabil, de mecanica prea cîntătoare a versului clasic, poetul adoptă... o frază frîntă în versuri albe, inegale şi familiare, care au şi fost parodiate de G. Topîrceanu. Impresia e de silnicie:

Stăpîne
Lămureşte-mă de ce în astă seară
Mă simt atît de greu
Şi-mi par
Solitar
Şi ros de chin,
Eu, Mie însumi străin.

Pe *Memorial*-ul lui Mihai D. Ralea dăm peste semnătura G. Călinescu şi ne atrag atenţia numele notate pe foaia de gardă: *Taine, Barrčs, Th. Gautier, Kayserling, Pierre Loti, Meyer Gräfi, Petrovici, M. Sadoveanu* (citate, aproape toate, în textul lui Ralea). Şi, sub ele, un singur cuvînt: *frenezie*. Unele dintre numele de mai sus revin în *Istoria literaturii*, p. 827-828: „În notele de călătorie în Spania, Olanda şi Anglia, M. Ralea dovedeşte talent literar. Cu ceva din *Taine* şi din *Barrčs*, călătorul ştie să ia repede temperatura morală a locului şi s-o traducă în cîteva planşe impresioniste".

Sublinierile, neînsoţite de cuvinte, predomină şi aici, ca în volumul pomenit al lui Bacovia. Notele sînt rare şi, uneori, au un pronunţat caracter subiectiv; nu e vorba, totuşi, de vreo „pornire" împotriva autorului, cu care, se ştie, Călinescu era bun prieten, ci mai mult de un „duel" amical de cuvinte, care îmi aduce aminte de doctoratul lui Călinescu, la care Ralea a fost raportor oficial.

La pagina 17, pe marginea frazei: „*Stîncile Bosforului mă trezesc din atîta filozofie*", Călinescu notează (cu creion negru!): „curat filozofie" şi adaugă (cu creion albastru!): „de proastă calitate". Cînd, la pagina 51, autorul *Memorial*-ului afirmă că vede, pentru prima dată, Grecia şi i se pare că „*Din acest peisaj a ieşit noţiunea ca o emanaţie naturală... marea, cerul, stînca*", e întîmpinat, mai întîi, cu un semn de întrebare (?) şi, apoi, imediat sub acesta, de cuvîntul *baliverne*, care n-a putut fi „aruncat" pe marginea textului decît cu „strîmbătura"

caracteristică pe care i-am văzut-o, la doctorat, cînd Ralea i-a adresat, în cadrul susținerii tezei, o întrebare.

Volumul I din *Oraş patriarhal* i-a fost oferit cu următorul autograf: *Domnului G. Călinescu, cu întreit omagiu; pentru critic, pentru romancier şi pentru om – ceea ce e ceva mai rar în breasla noastră scriitoricească. Cezar Petrescu.* Călinescu se opreşte, mai întîi, la prezentarea antitetică a femeilor impresionate de „călărețul cu burnuz" (p. 14-15), se arată nemulțumit de „verbozitatea" autorului („discuții-teorii", p. 38-39), cum ştim că îi reproşează în *Istoria literaturii*. Pe aceeaşi linie subliniază, imediat mai departe, „tendința către parodie" (p. 40), observație pe care o întîlnim şi la p. 260. Alte sublinieri pleacă de la constatări similare, chiar dacă formularea nu mai este aceeaşi: *ieftinătăți* (p. 49), *verbalism* (p. 130); *vorbe mari* (p. 138). Tot în categoria aceasta intră şi observația de la p. 95: „tot acelaşi stil sacadat", care este marcată şi de o serie de linii verticale, pe text, în ultimele cinci rînduri (de jos), întocmai cum a procedat şi la p. 128 (primele şase rînduri). La p. 122, pune sub semnul întrebării folosirea unui dicton latinesc, iar la p. 161 corectează, ca în atîtea locuri, din alte cărți, o greşeală de tipar, unde *sicriu* a luat locul lui *scrin*.

Cu autograf i-a fost oferit şi volumul *Meduza*: *Criticului autentic G. Călinescu, prosternare. Sărmanul Klopştock. 23 V 1938.*

În puține cărți am întîlnit mai multe greşeli de tipar decît în aceasta. La fel de numeroase sînt greşelile de exprimare, de acord, de folosire improprie a cuvintelor. Cartea este în adevăr dintre cele mai slabe. În afara cîtorva sublinieri de cuvinte, folosite, adesea, nelalocul lor, printre care: *surveiată* (p. 32); *brodaj* (p. 33); *erija* (p. 33); *mariaj* (p. 33); *ponderanță* (p. 33), *biblou* (p. 42); *fudroiant* (p. 93,115, 142, 149), Călinescu n-a mai făcut niciun fel de aprecieri pe text, cu excepția celei, foarte categorice, de pe foaia de gardă, de sub autograful autorului, în creion roşu (*carte oribilă*), pe care o va relua, într-o formă foarte apropiată, în *Istoria literaturii...*, p. 834, într-o frază în care explică şi motivul sublinierii cuvintelor de mai sus: „Cît despre romanul *Meduza*, el este *un oribil* şi încîlcit reportaj melodramatic, grandilocvent, plin de puncte de suspensie cu veleități de umor şi de franțuzisme imposibile (*surveiat, biblou, mariaj, rezolut, fudroiant*)".

Neologisme neobişnuite, de proveniență franceză şi, mai rar, italiană, întîlnim şi în celelalte cărți ale lui Klopştock, în primul rînd în *Feciorul*

lui nenea Take Vameşul, cea mai realizată dintre ele. Printre altele: *bandou, blesare, caşneu, chinchină, defendor. dilatoriu, ecaret, empilegie, fanŕ, infertil, mordant, necropsie, nonă, rivalte* (pl.), spleen, surveia, tratidan ş.a. La fel de numeroase sînt regionalismele, de proveniență turcească, mai ales, iar ca o curiozitate, de altă natură, vom cita adverbul *acuş*, care exprimă numai înțelesul general al lui *acum*, fără nuanța proprie lui, aceea de imediat, chiar acuma. În volumul respectiv am mai întîlnit derivatele *băbet* şi *cîrpet* şi, mai ales, *scăpătăciune,* a cărei frecvență este chiar mare, fapt care justifică prezența lui în unele dicționare(CA, Scriban).

Am lăsat la urmă exemplarul din ediția 1938 al poeziilor lui Eminescu, îngrijită de Călinescu însuşi, pentru motivul că sublinierile şi notele de aici, numeroase, au alt caracter decît cele de pe cărțile menționate mai sus; sînt făcute de pe poziția editorului preocupat să găsească soluția cea mai potrivită pentru restabilirea textului eminescian, în vederea unei eventuale noi ediții. Aceasta avea să apară în 1943,dar fără modificările pe care se pare că George Călinescu le pregătea prin notele de pe exemplarul pe care îl am în față.

Nu cred că e vorba de renunțarea la sugestiile respective; mai degrabă trebuie să ne gîndim la împrejurările speciale în care a apărut ediția a doua, cînd editorul n-a avut răgazul să facă revizuirile la care se gîndise.

1984

„Limba română este însăşi raţiunea noastră de a exista”

– Stimate domnule profesor Gavril Istrate, vă rugăm să rememoraţi, la începutul discuţiei noastre, momentele importante ale evoluţiei dumneavoastră pînă cînd aţi devenit ieşean.

– M-am născut acum 70 de ani, la 23 februarie 1914, în comuna Nepos, judeţul Bistriţa-Năsăud, am absolvit Liceul „George Coşbuc” din Năsăud, în 1933, şi din acelaşi an am devenit – şi am rămas – ieşean convins.

– Ce v-a determinat să lăsaţi deoparte Clujul, centrul cultural şi ştiinţific cel mai apropiat de Năsăud, sub raport geografic, şi să veniţi, pentru studii universitare, la Iaşi?

– La Liceul „George Coşbuc” din Năsăud, s-a vorbit totdeauna cu respect şi cu admiraţie despre Moldova. Profesorii mei de limba română, ca şi profesorul din Tîrgu-Jiu, Iuliu Moisil, stabilit, după pensionare, în acest oraş, mi-au vorbit foarte adesea de tradiţiile de legendă ale Iaşului, de istoria şi literatura care s-au creat aici. Înaintea lor, cel care mi-a deschis ochii asupra realităţilor istorice şi culturale ieşene a fost tatăl meu.

Liceul nostru avea o bibliotecă de invidiat. Acolo am făcut cunoştinţă şi cu cărţile lui Ibrăileanu şi cu *Originea Românilor*, lucrarea monumentală a lui A. Philippide, după cum tot acolo am început să mă familiarizez cu literatura lui Sadoveanu, care a avut un rol covîrşitor asupra formării mele. În biblioteca liceului am dat peste colecţia revistei „Primăvara”, din anii 1909-1911, care nu era decît „Viaţa românească”, cu titlul schimbat şi cu altă copertă, ca să poată trece nestingherită dincolo de Carpaţi, în Ardeal. Colecţia respectivă poate fi văzută şi astăzi în biblioteca academică din Năsăud.

– Din evocările dumneavoastră, scrise sau orale, ştiu că la Universitatea din Iaşi aţi fost elevul unor mari personalităţi ca G. Ibrăileanu, Iorgu Iordan, G. Călinescu şi alţii şi aţi fost colaborator al unora dintre ei. Ce v-a impresionat mai mult la profesorii dumneavoastră şi ce credeţi că le datorează formaţia dumneavoastră de filolog şi de umanist, în general?

– Am venit la Iaşi cu gîndul să fac literatură, atras de personalitatea absolut fermecătoare a lui G. Ibrăileanu. Dar el fiind bolnav, m-am

orientat spre cursurile de lingvistică ale profesorului Iordan, căruia îi datoresc, în cea mai mare măsură, formaţia mea ştiinţifică. Profesorul Iordan m-a impresionat, de la început, printr-o obiectivitate desăvîrşită şi prin bogăţia impresionantă a ideilor. Cursurile sale erau fundamentate pe o bibliografie extrem de bogată. Ultimul tînăr era citat pentru cea mai modestă contribuţie. Îmi amintesc cum, la examenul de capacitate, ieşenii erau remarcaţi după primele răspunsuri şi întrebaţi dacă sînt elevii profesorului Iordan. Poate chiar mai mult decît la cursuri profitam în şedinţele de seminar, unde era o emulaţie rar întîlnită la alte discipline.

Octav Botez era de o omenie proverbială şi de o mare onestitate. Vorbea cu mare admiraţie de cei care au deţinut o catedră înaintea lui şi nu se sfia să declare că el nu-i decît un „epigon" pe lîngă Maiorescu, Xenopol, Philippide şi Ibrăileanu. Ca toate acestea, cursurile lui erau foarte serioase şi din seminariile conduse de el am profitat mult. Am avut totdeauna impresia că George Călinescu l-a nedreptăţit prin caracterizarea din *Istoria literaturii*... Mai just i-a creionat personalitatea Ştefan Bârsănescu, în volumul său de *Medalioane* („Junimea", 1983, p. 112-116).

I.M. Marinescu, de la limba latină, ne făcea lecţii magistrale de literatură, de care îşi pot da seama şi cei care nu l-au auzit vorbind, după cartea *Figuri din antichitatea clasică*.

Am lăsat, intenţionat, la urmă pe G. Ibrăileanu, pe care nu l-am ascultat decît în cîteva lecţii, despre Eminescu, evocate de mine în mai multe rînduri, şi pe George Călinescu, ale cărui prelegeri, adevărate capitole din marea lui *Istorie*..., le-am audiat spre sfîrşitul studenţiei. Seria noastră (1933/1934) a fost ultima care l-a ascultat pe Ibrăileanu şi cea dintîi care l-a urmărit pe George Călinescu în expunerile sale. Nu-mi pot da seama nici astăzi care dintre ei a fost mai „mare". Cred că n-o să reuşesc niciodată să fac acest lucru. Judecaţi în funcţie de lucrările rămase de la ei, fără îndoială că George Călinescu îl depăşeşte pe Ibrăileanu. Dar cînd e vorba de ei ca profesori, lucrurile nu mai par aşa de simple. Amîndoi aveau o putere de captivare ieşită din comun. Ibrăileanu vorbea „moldoveneşte", într-un stil deloc căutat, stil oral, dar convingerea cu care îţi prezenta lucrurile, înlănţuirea logică a ideilor erau ale unui om dintr-o rasă cu totul deosebită. George Călinescu ne cucerea altfel; l-aş asemăna cu Nicolae Iorga cel văzut de Călinescu însuşi. În expunerile sale ne aducea aminte de B.P. Hasdeu, prin asociaţiile neaşteptate, şi de B. Ştefănescu

Delavrancea, prin vraja cuvîntului. Spre deosebire de Ibrăileanu, el avea un stil de mare cărturar, uneori superior chiar celui din *Istoria literaturii*... Ibrăileanu ne-a introdus, cu adevărat, în laboratorul poetic al lui Eminescu, iar George Călinescu ne-a întărit ideea că sîntem posesorii unei mari literaturi. M-am simțit totdeauna măgulit de faptul că la examenul de literatură modernă, la Ibrăileanu (*Epoca Eminescu*) am obținut cea mai mare notă, după cum îmi place să-mi amintesc că am fost primul absolvent al facultății care l-a avut, în comisie, la licență, pe George Călinescu.

– La cîțiva ani de la absolvirea Facultății de Litere și Filosofie ați devenit asistent, apoi lector, conferențiar și profesor de lingvistică la Universitatea din Iași. Ați fost, o perioadă, decan și șef de catedră. Cum a evoluat Facultatea de Filologie în acea perioadă?

– Am deținut, într-adevăr, postul de decan al facultății, vreme de 19 ani, fără întrerupere ('oct. 1949-'oct. 1968). În acest timp, profilul însuși al facultății s-a modificat, în cîteva rînduri, în componența ei intrînd, la un moment dat, și istoria cu filozofia și pedagogia. La un moment dat, numărul studenților de la toate secțiile depășea cifra de 2000. În funcție de numărul studenților a crescut și nevoia de cadre. De la două, trei persoane într-o catedră, cîte existau prin anii 1950-1951, s-a ajuns la cifre impresionante, de 20, 25 și chiar peste 30 de cadre didactice. Toate aceste cadre, cu unele excepții, au fost recrutate din rîndul absolvenții noștri, în vremea cît am fost eu decan.

Un număr aproape tot așa de mare de absolvenți au întărit colectivele de cercetători, colective care începuseră să se înfiripeze prin anii 1949-1950, în cadrul Filialei Academiei.

– Sînteți considerat unul din reprezentanții școlii lingvistice ieșene. Vă rugăm să precizați prin ce anume aparțineți de această școală și prin ce vă deosebiți de ea.

– Întrebarea aceasta comportă două răspunsuri: unul privind apartenența în sine, prin însușirea metodelor de lucru, care, după expresia unui coleg din alt centru universitar, se bazează pe o cercetare exhaustivă a problemelor puse în discuție și, al doilea, în legătură cu ideile pe care le-am preluat și, eventual, am căutat să le duc mai departe. Deși nu l-am cunoscut pe Alexandru Philippide, care a murit cu aproximativ trei luni înainte de a veni eu la Iași, și am fost elevul academicianului Iorgu Iordan, specialist în domeniul limbii române contemporane, m-am simțit atras,

ca atîția alți tineri din vremea aceea, de aspectele istorice ale limbii. În orice caz, acesta este aspectul în care am lucrat cel mai mult. Sub influența profesorului meu, însă, am dat mare atenție cercetării limbii din opera unor scriitori reprezentativi (Alecsandri, Eminescu, Coşbuc, Sadoveanu). Este adevărat că aceste contribuții nu constituie decît o „completare" la preocupările legate de perioadele mai vechi ale limbii de care m-am ocupat, de asemenea (Varlaam, Dosoftei, cronicarii moldoveni, Budai-Deleanu, Şcoala Ardeleană).

Preocupările de dialectologie vin mai mult din afară; ele au fost determinate de influența şcolilor lingvistice din Cluj şi Bucureşti. Dar, cel puțin la început, eu n-am urmărit, în anchetele dialectale întreprinse, realizarea de monografii şi studii de dialectologie propriu-zise, ci mai degrabă am căutat să văd în ce măsură graiurile de pe Valea Moldovei, mai întîi, şi, apoi, şi cele de pe Valea Bistriței se reflectă în marea operă a lui Sadoveanu. Nu-i mai puțin adevărat că într-un studiu publicat în anul 1955 (*Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*), puneam, printre altele, şi problema delimitării unor graiuri, influențele pe care unele le-au suferit din partea altora, precum şi pătrunderea neologismelor în vorbirea populară.

– *Sînteți un specialist recunoscut în lingvistica românească, avînd contribuții importante în* Istoria limbii române literare *şi în* Dialectologie. *Ați scris volume, studii, articole şi recenzii în care demonstrați puncte de vedere originale. Ce lucrări ştiințifice vă reprezintă mai mult?*

– În situația specială în care am lucrat, după reforma învățămîntului, cînd în disciplina noastră era mare nevoie de specialişti, la Iaşi, am fost nevoit să predau, în cîțiva ani, aproape toate disciplinele lingvistice incluse în planul de învățămînt şi, numai pe măsură ce se ridica un cadru tînăr, căruia i se puteau încredința ore de curs. Obligațiile mele s-au împuținat, iar preocupările ştiințifice s-au putut contura mai precis. Am predat, rînd pe rînd, *Limba română contemporană* şi *Gramatică istorică, Dialectologie* şi *Lingvistică generală*, pentru ca în cele din urmă să mă pot fixa la *Istoria limbii române literare.* Aceasta, însă, numai după ce celelalte cursuri au fost preluate de conferențiarul Dumitru Gafițanu şi de lectorii V. Arvinte şi Şt. Giosu. În 1950, prin inițierea cercetărilor dialectale în Moldova, am adunat un material bogat şi important care, după cîțiva ani, a fost publicat fie de mine, fie de V. Arvinte şi cîțiva colaboratori.

Spre deosebire de dialectologii mai vechi, care dădeau disciplinei respective mai mult un caracter istoric, pentru mine ea era, în primul rînd, un aspect al limbii contemporane; nu al celei literare, se înțelege. Am fost, totdeauna, impresionat de faptul că specialişti de autoritate, ca Ov. Densusianu, Giorge Pascu şi alții, în lucrările lor de istoria limbii, nu se sprijineau pe elementele pe care le puteau scoate din propriile lor cercetări de dialectologie, eventual din textele folclorice existente în acea vreme. Anumite cuvinte din limba veche, cum ar fi *straste*, pentru „patimă, suferință, chin”, în cazul lui Densusianu, ori *ai* (= usturoi), *nea* (= zăpadă), *păcurar* (= cioban), în cel ai lui Pascu, nu erau raportate, niciodată, la existența lor în graiurile din vremea noastră. Din asemenea exemple şi din altele asemănătoare, am ajuns la concluzia că acelaşi cuvînt poate fi, după împrejurări, cînd arhaic, cînd regional şi problema a fost demonstrată, pe plan artistic, de M. Sadoveanu, în opera lui literară.

– Ce calități apreciați în mod deosebit la generațiile mai tinere de lingvişti şi filologi, dintre care unii v-au fost – şi vă sînt – elevi şi colaboratori?

– Am avut satisfacția să lucrez, la catedră, cu o serie de tineri înzestrați, foarte bine pregătiți, care, aproape toți, reprezintă nume cunoscute în lingvistica actuală românească.

Niciodată țara noastră nu a avut atîția filologi, cu pregătire superioară, capabili să răspundă oricăror sarcini ştiințifice. Faptul se verifică, de altfel, printr-o serie de lucrări, individuale, ori colective, care fac din Iaşi unul dintre centrele universitare cele mai puternice.

– Ce teme lingvistice ar trebui să aibă prioritate, după opinia dumneavoastră, în cercetarea viitoare?

Avînd în vedere transformările, pe toate planurile, care au loc în societatea noastră, mi se pare că ar trebui să avem în vedere, în primul rînd, studiul graiurilor populare, nu din motivul că n-ar exista alte teme tot atît de importante, ci din alt motiv. Limba literară exercită o influență necunoscută, altădată, asupra vorbirii populare. Presa, radioul, numeroasele cursuri de calificare, şcoala propriu-zisă contribuie, toate împreună, la anihilarea treptată a diferențelor dialectale, la dispariția trăsăturilor regionale din limbă. Procesul se desfăşoară în mod lent, fără îndoială, dar intensitatea lui sporeşte din zi în zi. Şi cum limba este, pînă la un punct, şi izvor pentru istoria poporului, se cuvine să culegem datele respective cît mai repede posibil. Se simte, de asemenea, nevoia

aprofundării aspectelor teoretice. Avem, încă, puțini specialiști în probleme de lingvistică generală și teoretică.

– Se știe că, în procesul complex de constituire a corpusului de norme ale limbii literare moderne s-au manifestat și confruntat două direcții principale: aceea național-populară și aceea puristă (latinistă, italienizantă, analogistă), ambele avînd, în timp, cîștig de cauză, în proporții diferite și în stiluri funcționale specifice. Ele s-au dovedit a fi, deci, complementare: limba literaturii culte a beneficiat de limbajul popular și regional, iar acum este influențată de stilul științific, pe cînd celelalte stiluri funcționale, științific, administrativ și al presei, se bazează în special pe neologizare și pe calc lingvistic. Avînd în vedere aceste realități, ce pondere credeți că are acum, și va avea, în evoluția stilului beletristic, limba populară?

– Cele două direcții au fost privite din unghiuri deosebite, de la epocă la epocă. Și dacă împotriva limbajului popular și regional nu s-au formulat critici prea numeroase, împotriva direcției puriste ele au depășit măsura, uneori. Sigur că ponderea au avut-o și o au și astăzi, după cum o vor avea și în viitor, aspectele populare ale limbii. Dar de aici nu rezultă că trebuie să renunțăm la cel cărturăresc. Nu mă gîndesc, cînd fac această afirmație, numai la anume stiluri, în frunte cu cel științific, fundamentat, după cum se știe, în primul rînd pe elemente culte. Mi se pare că reprezentanții Școlii Ardelene au fost prea des blamați și prea de multe ori s-a spus că mișcarea respectivă n-a adus nici o contribuție la formarea limbii române literare. Nimic mai greșit decît această afirmație. Este suficient, cred, să ne gîndim, doar, la cartea lui Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania, în secolul al XVIII-lea*, ca să ne dăm seama de rolul ardelenilor în această ordine de idei. Lucian Blaga subliniază, în mod deosebit, măsura în care ei s-au orientat către limba vorbită, a cărei influență se resimte pînă și în terminologia științifică. O cercetare atentă a textelor noastre literare, de la mijlocul secolului trecut pînă astăzi, ar duce, cu siguranță, la concluzia că, cel puțin în vocabular, latiniștii au adus o contribuție deosebită. Toți scriitorii reprezentativi, în frunte cu Eminescu, au beneficiat de contactul cu mișcarea latinistă. Dacă ne referim la literatura actuală, la scriitorii de azi, observăm că unii stăpînesc limba în mod magistral și pot fi considerați, sub aspectul stilului, adevărați urmași ai lui Odobescu și ai lui Caragiale, ai lui Eminescu și Sadoveanu. Alții, în schimb, rămîn oarecum datori. Dacă ne uităm bine,

observăm că aceştia din urmă nu reprezintă nici direcţia populară, nici cea cărturărească. În acelaşi timp, nu putem să nu subliniem faptul că Sadoveanu, de exemplu, e mai influenţat de aspectele limbii populare decît de celelalte, de care nu e străin, totuşi, pe cîtă vreme la Arghezi lucrurile se prezintă oarecum invers; aceasta şi din cauza subiectelor tratate, dar nu numai din aceasta. Dar, împotriva deosebirii semnalate, ei se realizează deopotrivă şi se plasează în vîrful piramidei.

Evoluţia stilului beletristic nu poate fi desprinsă de realităţile de pînă acuma. Aşa cum în scrisul lui Ionel Teodoreanu, spre exemplu, se îmbină în mod fericit cele două tendinţe, cu ponderea elementelor cărturăreşti, totuşi, tot aşa, în continuare, nu poate fi întrevăzută posibilitatea unei „revoluţii" stilistice. Ne putem gîndi la o îmbunătăţire permanentă, pe baza evoluţiei lente, din confruntarea elementelor culte cu cele populare, într-o sinteză pe care o prevedea, încă acum aproape 50 de ani Ion Pillat. Stilul beletristic însuşi nu se va putea dispensa de elementele venite dintr-o direcţie, înlocuindu-le cu altele, din direcţia opusă. Vom asista, probabil, la unele diferenţieri, ca în cazul lui Sadoveanu, care foloseşte alt stil în corespondenţă, să zicem, decît în bucăţile literare propriu-zise, chiar cînd subiectul este absolut identic. Observaţia este valabilă şi pentru Rebreanu, ale cărui scrisori se deosebesc, sensibil, sub aspectul stilului şi al vocabularului de nuvelele şi romanele sale, mai ales de cele din prima perioadă de creaţie. Înnoiri substanţiale, numai dintr-o singură direcţie, nu sînt posibile. Limba literară modernă s-a alimentat, în permanenţă, din amîndouă direcţiile. Poeţii V. Voiculescu şi, în măsură mai redusă, Ion Pillat n-au ocolit elementul regional, în scrisul lor, ba dimpotrivă. Lucian Blaga, în schimb, recurge la el doar în teatru şi în *Hronic...*, nu şi în poezie. În măsură şi mai accentuată, evitarea elementelor regionale se observă în scrisul lui Al.A. Philippide, al lui Bacovia şi al Anei Blandiana. Dar lucrul acesta nu se mai întîmplă în poezia lui Ioan Alexandru sau chiar în traducerile din Esenin ale lui Ioanichie Olteanu. Un loc aparte îi rezervăm lui Marin Sorescu, ai cărui *Lilieci* reprezintă o cotitură nu numai în poezia contemporană, privită în totul, ci chiar în activitatea proprie a autorului care nu dădea impresia că-l pot interesa elementele regionale, pentru ca, dintr-odată, să recurgă la ele într-o măsură neaşteptată, lăsînd impresia că le urmăreşte nu numai pe plan beletristic, ci şi etnografic. Şi dacă lucrurile se prezintă în forma aceasta în poezie, cu atît mai mult este

cultivat elementul popular în proză, unde nici o înnoire nu poate fi imaginată prin neglijarea lui.

– Am ajuns la sfîrşitul discuţiei şi urmează două întrebări inevitabile: ce proiecte de lucru aveţi şi ce doriţii să transmiteţi cititorilor „Cronicii"?

– Proiecte avem în permanenţă. De la o vreme este aproape recomandabil să nu mai facem caz de ele. Fiecare cercetător are, în permanenţă, pe şantierul propriu, lucrări aproape încheiate sau chiar finisate, după cum poate avea altele într-un stadiu înaintat de elaborare, ori chiar numai sub formă de proiect. Nu voi pomeni aici, decît două, trei, care sunt foarte aproape de finisare, şi anume: un studiu amplu, care, în intenţia mea, ar trebuie să se încheie printr-un dicţionar al operei lui Mihail Sadoveanu. În al doilea rînd, m-a preocupat, în ultima vreme, poezia lui Eminescu, în special modul cum a fost ea receptată, într-o sută de ani, limba acestei poezii, ca şi soarta ei în diversele provincii româneşti. Am, de asemenea, în pregătire, o lucrare de argou şi un dicţionar al terminologiei cromatice româneşti.

Mesajul pe care îl pot transmite cititorilor? Limba noastră naţională este obiectul de studiu cel mai important. Ea este însăşi raţiunea noastră de a exista. Pe cîmpul ei nesfîrşit sînt, încă multe, foarte multe locuri de muncă. Sute de cercetători, în sute de ani, pot lucra fără riscul de a se incomoda unii pe alţii. De la simple probleme de gramatică, la cele mai subtile interpretări stilistice, de la vorbirea directă a omului neinstruit pînă la exprimarea cea mai aleasă din operele marilor creatori, la înţelepciunea proverbelor şi la raporturile pe care limba noastră le-a avut ori le are cu alte limbi, iată numai cîteva aspecte care pot fi urmărite şi, mai ales, ne pot da satisfacţia pe care, cel puţin de la o vreme, n-o mai găseşti nicăieri cum o poţi întîlni în „zăbava" despre care ne-a vorbit, cel dintîi, cronicarul Miron Costin.

– Vă mulţumesc pentru amabilitatea cu care aţi răspuns la întrebări şi vă doresc mulţi ani, sănătate şi dispoziţie de lucru, pentru ducerea la bun sfîrşit a interesantelor proiecte de lucru pe care le aveţi.

1984

„Fără literatură nu poate fi imaginată existența unui popor”

– Stimate domnule profesor Gavril Istrate, am aflat dintr-o mărturisire a dumneavoastră, făcută cu un prilej sărbătoresc, că dv. datorați iubirea pentru carte, ce vă înflăcărează și, totodată, înnobilează ființa, în primul rînd aerului pe care l-ați respirat acasă, înmiresmat de aromele celor cinci sute de bucoavne din biblioteca tatălui, om simplu din Neposul Năsăudului. Era această existență a unei biblioteci într-o casă, nu de cărturar, ci într-una de țară, un lucru obișnuit, ori o raritate? Ce se putea găsi în rafturile unei asemenea biblioteci?

– Viața culturală din Transilvania se sprijinea, la începutul secolului nostru, pe cîteva periodice scrise în limba maternă, pe numeroasele calendare care se tipăreau la Sibiu și la Brașov, precum și pe tot felul de broșuri de popularizare, de la cele cu caracter literar, pînă la îndrumările cu caracter practic din domeniul agriculturii, al medicinii ori al creșterii vitelor. Un loc aparte ocupau așa numitele *legendare*, manuale de școală alcătuite cu deosebit simț de răspundere în privința educației morale și patriotice, ca și a îndrumării spre munca constructivă.

În copilăria mea am cunoscut mulți oameni, fără instruire specială, în ale căror case puteai găsi un început de bibliotecă.

Alecsandri deținea, încă, „regalitatea literară”, în Transilvania. Nu se putea imagina o serbare școlară, spre exemplu, la care să nu se recite poezii de ale lui. Mulți dintre cei care ne găseam în liceu, pe atunci, și, cu atît mai mult, mai înainte, am făcut cunoștință cu *Dumbrava Roșie*, cu *Dan, căpitan de plai, Balcanul și Carpatul, Sentinela Română, Odă statuii lui Mihai Viteazul, Peneș Curcanul, Sergentul* și atîtea altele, în asemenea împrejurări.

Alecsandri era concurat, la Năsăudul meu, doar de Coșbuc, din care merg pînă la afirma că nu era țăran, pe Valea Someșului, care să nu-ți poată cita cîteva titluri de poezii de ale lui. O confirmare, indirectă, a acestei realități am avut-o în septembrie 1966, cu ocazia centenarului nașterii poetului, cînd caracterul popular al poeziei lui Coșbuc a fost

subliniat de prezența, la Hordou, a mai multor zeci de mii de țărani. Ei au dat adevărata măreție momentului.

Din biblioteca tatălui meu și din cele ale consătenilor lui de generație, nu lipseau poeziile lui Octavian Goga, în legătură cu care am și una dintre cele mai vechi amintiri literare. Eram în clasa a IV-a primară, la Năsăud, și, ca de obicei, mă dusesem, la sfîrșitul de săptămînă, acasă. Îi țineam de urît mamei care robotea la bucătărie. La un moment dat, m-am dus în „căsuță", unde își avea tata biblioteca, și am luat volumul de poezii al lui Alecsandri. Citeam întins pe pat. Din cauza căldurii din casă, poate și din motive de oboseală, am ațipit, la un moment dat și, învîrtindu-mă în pat, am prins volumul sub mine și am boțit cîteva foi. Tata s-a uitat mustrător la mine și mi-a spus doar atît: „Ce știi tu ce carte ai în mînă". Vorbele lui m-au durut și m-au urmărit foarte multă vreme. Dar prețuirea de care se bucura Alecsandri, în ochii mei, mi-a fost confirmată și altfel. Cum eu însumi începusem să-mi înfiripez o bibliotecă, l-am rugat, la un moment dat, să-mi cedeze volumul lui Alecsandri. Fără să mă refuze formal, mi-a pus în mînă un volum al lui Goga, spunîndu-mi: „Asta-i cartea care îți trebuie ție".

Preferință deosebită arăta tatăl meu pentru Anton Pann, ale cărui „pilde" stăteau în permanență pe masa lui de scris. L-am auzit de multe ori reproducînd fragmente din *Povestea vorbii*, mai ales în serile de iarnă, la sindrofiile vînătorilor care aveau loc, de obicei, la noi acasă. Tata tempera înclinații comice ale altora, prin pilde împrumutate din Anton Pann, cam în genul în care George Topîrceanu „potolea" avîntul lui „cuconu" Nicu Fantazie. Pe lîngă Anton Pann, erau, la loc de cinste în biblioteca tatălui meu și Ion Barac (*O mie și una de nopți, Istorii arabicești*, Brașov, 1836) și Vasile Aaron, Leonat și Dorofata (Sibiu, 1815). Din literatura universală îmi amintesc de *Femeia îndărătnică* a lui Shakespeare, de *Toată viața, istețiile și faptele minunatului Tilu Buhoghindă* (Sibiu, 1888), pe care am învățat singur să descifrez alfabetul chirilic. Drama istorică *Wilhelm Tell*, a lui Schiller, în traducerea lui Șt.O. Iosif (Brașov, Editura Librăriei Ioan I. Ciutcu, 1913), a avut un rol determinant în orientarea mea literară și în educația patriotică. Mai am încă, dintre cărțile tatălui meu o traducere din Cehov, *Țeranii*, efectuată de Dr. L.P. Dan (Budapesta, Tipografia „Poporul român", 1909). Un loc important dețineau, în biblioteca respectivă, publicațiile periodice, de la „Bobîrnacul" și „Foaia interesantă" (de la Orăștie!) pînă la „Foaia

Poporului" de la Budapesta, de la al cărui director D. Birăuțiu se mai păstrează și unele scrisori. În acest ziar și-a făcut tata debutul publicistic, la vîrsta de 19 ani (1903) cu un grupaj de poezii populare din Nepos.

– După terminarea liceului, la Năsăud, asemenea vechilor transilvăneni, ați trecut munții, e drept nu spre miazăzi, spre București, ci spre Răsărit. Ați venit la Iași să urmați universitatea. Era în 1933, Clujul avea o faimoasă universitate, dar nu ați rezistat chemării Moldovei, deși ar fi fost mult mai simplu să ajungeți sub Feleac, n-ați mai fi schimbat șase trenuri, dintre care unele forestiere. Ați povestit, cu vorba și cuvîntul scris, că v-ați supus puterii fascinante a lui Eminescu și Sadoveanu. Apoi, cred, era nevoia sufletească de a cunoaște o nouă lume, pe care o și bănuiați structural apropiată sufletește de Dv. V-a confirmat așteptările, nădejdile această întîlnire?

– O întrebare asemănătoare mi-a pus, încă în anul întîi de studenție, rectorul de atunci, Traian Bratu. Fosta capitală a Moldovei a prezentat pentru mine, ca pentru atîția alții, un adevărat pămînt al făgăduinței. După ce i-am cunoscut trecutul, nu mai concepeam să mă înscriu la altă universitate decît la cea de aici. Sadoveanu și G. Ibrăileanu au jucat un rol hotărîtor în determinarea mea, dar au mai fost și alții, printre care Iuliu Moisil, fost profesor și director la Tîrgu Jiu, evocat mai tîrziu, de I.P. Țuculescu, tatăl pictorului, care i-a fost elev, în cartea *Siluete din trecut*, apărută în Editura Scrisul Românesc din Craiova.

La Năsăud funcționau, în vremea în care eram eu elev acolo, cîțiva profesori originari din Moldova: Ion Tăzlăoanu, la liceu, unul dintre cei mai valoroși educatori dintre cîți am avut, Gheorghe Tomescu, la școala normală, Elena Tăzlăoanu și Ecaterina Catănescu la gimnaziul de fete. I-am cunoscut pe toți și am făcut excursii cu ei atît în munții Rodnei, pe Rotunda și Ineu, cît și la salinele de la Ocna Dejului. E ușor de înțeles că, în discuțiile purtate cu ei, mai ales în afara orelor de clasă, venea vorba, adesea, despre Moldova și despre Iași; de fiecare dată ieșeam îmbogățit din aceste discuții și mă simțeam tot mai aproape de Iași. Un rol important, în determinarea mea de a veni la Iași, a avut Sandu Manoliu, ieșean de origine, directorul Școlii Normale din Năsăud, inițiatorul și principalul autor al frumosului anuar *Icoana unei școli dintr-un colț de țară românesc*, remarcat de Nicolae Iorga. Cu mijloacele mele materiale mai puțin decît modeste nu-mi puteam permite să mă abonez la ziare și reviste –

cumpăram regulat „Adevărul literar şi artistic", de la librăria profesorului Emil Mărcuş, din faţa liceului nostru.

Atmosfera culturală de la Iaşi, cu tradiţiile ei progresiste, corespundea, cel mai mult, idealurilor, celor care, ca mine, vedeau procesul unificării definitive, după Unirea cea mare, în dirijarea tinerilor din şcoli spre cunoaşterea celorlalte provincii româneşti.

– Aţi fost atras către Iaşi şi de figura magului, a lui Garabet Ibrăileanu. Fascinanta sa personalitate nu lumina, deci, numai în marele centre culturale. cărturarul era, din cîte înţeleg, o prezenţă vie la mari depărtări, de vreme ce aţi ajuns să fiţi cucerit de el încă de pe băncile liceului din Năsăud. E o simplă presupunere?

– Am luat cunoştinţă de existenţa unor cărţi ale lui Ibrăileanu încă din clasa a VI-a de liceu. Profesorul Aurel Şorobetea, venit abia cu un an în urmă de la Liceul „Mihai Eminescu" din Satu Mare, era, în acelaşi timp, custodele bibliotecii profesorale şi conducătorul societăţii literare a elevilor „Virtus Romana Rediviva". Eu eram, în anul respectiv, vicepreşedintele societăţii. Biblioteca profesorală era extrem de bine înzestrată. Găseai, în rafturile ei, tot ce doreai la domeniul istoriei patriei şi din cel al literaturii naţionale. Profesorul mi-a încredinţat cheile bibliotecii şi mi-a dat libertatea să mă folosesc de ele oricînd. Îmi petreceam acolo o bună parte din timpul liber. Atunci am făcut cunoştinţă şi cu Philippide şi cu Ibrăileanu, după cum atunci mi-au căzut în mînă primele numere din „Viaţa românească", seria veche (1906-1916), dintre care unele au trecut graniţa de atunci cu numele schimbat: *Primăvara*. De asemenea era schimbat şi numele directorului: Ioan Sălăgeanu, în loc de C. Stere şi dr. I. Cantacuzino şi cel al străzii redacţiei: Strada Păcurari nr. 6, în loc de Strada Golia, 52.

La Biblioteca din Năsăud poate fi văzută, şi astăzi, colecţia revistei pe anii 1909-1911 cu titlul schimbat: *Primăvara*.

– Aţi avut norocul să-l mai ascultaţi pe Ibrăileanu. Seria Dv. a fost ultima pentru care a predat criticul. Cîteva lecţii doar din nefericire. Celor auzite, din poveste, cum s-ar putea spune, li s-au adăugat cele trăite cu cea mai intensă şi mai înaltă emoţie, după cîte îmi închipui.

– L-am cunoscut într-adevăr pe Ibrăileanu. Cele cîteva lecţii, despre Eminescu, nu pot fi uitate; m-am referit eu însumi la ele, de mai multe ori. Ibrăileanu era un om de-a dreptul fermecător. Vorbea fără nici o morgă, ca un bunic, străin, totuşi, de orice afectare, interesat de buna

creştere a nepoţilor. Era atîta convingere în tot ce spunea, încît nu se putea să nu fii de acord cu el. Ne-a impresionat, cu deosebire, căldura expunerilor sale, împotriva faptului că nu era nimic căutat în ele, că se caracterizau prin cel mai autentic stil vorbit. Tot ce ne comunica era rezultatul unor judecăţi desăvîrşite. Ascultîndu-l, aveam impresia, de multe ori, că-l urmărim fie în maximele din *Privind viaţa*, fie în delicatele analize sufleteşti din *Adela*. Era, într-adevăr, un profesor neobişnuit. Expunerile sale orale depăşeau paginile scrise. Cei care n-au avut norocul să-l asculte îşi pot da seama, numai aproximativ, de calităţile lui din Prefaţa Ediţiei Eminescu 1930.

Ce spun eu aici nu este o simplă impresie personală. E un fapt verificat, îndelung. Ca mine l-au văzut toţi cei care au avut norocul să-i audieze cursurile şi, după amintirile lor, s-a putut contura un anume portret sufletesc de nimeni contestat. Ibrăileanu nu se bucura, în aprecierile foştilor lui studenţi, numai de stima cuvenită unui mare profesor. El era iubit şi, în inima noastră, nu-l putea concura nimeni. Îmi aduc aminte cum în dimineaţa zilei de miercuri 11 martie 1936, cînd colega noastră Jana Miulescu, venind de la secretariat, ne-a anunţat că Ibrăileanu a murit astă-noapte, şi cum, fără nici o vorbă, şi fără nici un îndemn, am început să ne strîngem foile de curs şi, în două minute, nu mai era nimeni în amfiteatru. Temutul profesor Giorge Pascu a rămas fără auditori. Am coborît în Funducul Buzdugan (str. Flamura Roşie, de astăzi), unde profesorul nostru îşi avea locuinţa, ne-am ridicat la Copou, sperînd să-l întîlnim, ne-am risipit pe străzile oraşului pe care el l-a înnobilat prin activitatea desfăşurată aici, căutîndu-l peste tot, cum îl mai căutăm şi astăzi, refuzînd să credem că revederea lui nu mai este posibilă. Gîndurile noastre continuă să ne fie dominate de el, spiritul lui ne urmăreşte şi, de multe ori, coboară şi ne populează visurile. În amintirea noastră el va trăi pînă la sfîrşitul zilelor ce ni s-au dat şi orice apreciere nedreaptă, asupra activităţii lui vom considera-o ca fiindu-ne adresată şi nouă, elevilor lui.

M-a mîhnit, la un moment dat, o „răutate" a lui Şerban Cioculescu, cu atît mai mult cu cît e vorba de un critic literar pe care îl citesc de peste cincizeci de ani şi el a contribuit, alături de Perpessicius, George Călinescu, Tudor Vianu şi Pompiliu Constantinescu la orientarea mea în alegerea cărţilor pe care urma să le citesc. În acelaşi timp, el însuşi s-a arătat impresionat la apariţia primului volum din *Amintiri despre Ibrăileanu* (1974), de numărul impresionant de elevi ai profesorului care au ţinut să-şi

exprime, în scris, admirația și recunoștința cu care îi erau datori. La o ședință organizată de Ministerul Învățămîntului, la care fuseseră invitați specialiștii în literatură de la toate universitățile și institutele din țară, și la care participam și eu în calitate de decan al facultății, Șerban Cioculescu, deși nu-l audiase niciodată pe Ibrăileanu și nu i-a cunoscut cursurile (nedifuzate la vremea aceea, ediția de *Opere* nefiind încheiată!), a făcut unele aprecieri care nu corespundeau adevărului, din care Ibrăileanu ieșea diminuat. Cum eu eram unul dintre puținii, dacă nu cumva singurul, dintre cei din sală, care l-am audiat pe Ibrăileanu, m-am simțit obligat să iau cuvîntul și să restabilesc adevărul. N-am putut spune prea multe, însă, fiindcă, între timp, Cioculescu plecase din sală și n-am vrut să-l „critic" în absență. Am „corectat" doar unele dintre afirmațiile sale, care puteau arunca o umbră deformatoare asupra fostului meu profesor.

O idee clară, cît mai aproape de realitate, asupra lui Ibrăileanu, își poate face orice cititor al celor două volume de *Amintiri...* (1974, 1976), la care se mai pot adăuga, apoi, alte aprecieri, din rîndul cărora aș desprinde pe cea făcută de Ana Blandiana în articolul „O experiență de nerefăcut" (din „România literară" 13, III, 1986, p. 5) cu atît mat impresionantă, cu cît vine din partea unui nemoldovean. E tot ce s-a scris mai frumos despre Ibrăileanu, în ultima vreme.

– La acele cursuri Garabet Ibrăileanu a vorbit despre Eminescu văzut de George Călinescu. Tocmai apăruse Viața lui Mihai Eminescu. *Ce ați deslușit atunci din cuvintele și reacțiile sufletești ale profesorului Ibrăileanu?*

– Cunoșteam părerile lui Ibrăileanu despre cartea lui George Călinescu, din recenzia publicată în „Adevărul literar" din 16 oct. 1932 și, cu toate acestea, am urmărit prelegerile respective cu un interes cum de puține ori am acordat unei expuneri. Aprobînd spusele lui Călinescu, Ibrăileanu ne lăsa impresia unui martor ocular al întîmplărilor din carte, în așa măsură ne convingeau spusele sale. Bucuria de a fi descoperit, în sfîrșit, un biograf pe măsura poetului și a operei sale, transmisă și prin recenzia pomenită, transforma, acum expunerile lui Ibrăileanu în adevărate momente sărbătorești. Singura problemă în care nu se arăta a fi de acord cu Călinescu era cea a datei nașterii lui Eminescu: „Domnul Călinescu s-a declarat pentru 15 ianuarie 1850; eu înclin spre 20 decembrie 1849, dată furnizată de Matei, fratele poetului". În concluzie, însă, el afirma: „Dar ce importanță poate avea o diferență de 25 de zile? Nu este același

lucru cu situația lui Alecsandri, pentru care s-au propus anii 1819 şi 1821 şi, deci, e interesant de ştiut dacă poetul avea, la 1840 cînd a fost numit codirector al Teatrului Național din Iaşi, 19 ani ori 21".

– Ați făcut parte, cum v-ați mai confesat, din ultima serie de studenți care l-au mai ascultat pe Garabet Ibrăileanu şi din prima peste care s-a revărsat la Iaşi verbul lui George Călinescu. Ați afirmat cîndva că, dacă nu ar fi murit Ibrăileanu, poate ați fi îmbrățişat literatura, şi nu limba. George Călinescu nu a putut exercita o asemenea înrîurire?

– Am făcut, într-adevăr, parte din seria de studenți care cei din urmă l-au putut audia pe Ibrăileanu şi am fost cei dintîi care l-am urmărit, la curs, pe George Călinescu. Eu sînt cel dintîi absolvent care şi-a trecut licența cu o comisie din care a făcut parte şi Călinescu. Autorul celebrei *Istorii a literaturii...* se deosebea fundamental de Ibrăileanu, în manifestările sale exterioare. Dar existau între ei şi note comune. E suficient să spun că amîndoi se identificau cu subiectul pe care îl tratau. Am afirmat, altădată, că, dacă nu s-ar fi îmbolnăvit Ibrăileanu şi aş fi avut norocul să-i audiez cursurile patru ani la şir, orientarea mea, ar fi fost alta: m-aş fi specializat, probabil, în literatură. Cînd a venit Călinescu la Universitate era tîrziu şi problema nu se mai putea pune. Eu optasem, în mod definitiv, pentru lingvistică, şi, apoi, fiind în ultimul an de studenție, nu mai eram în căutarea drumului pe care trebuia să-l urmez.

– Ați ales pentru toată viața studiul limbii. De bună seamă impulsuri sufleteşti determină cel mai ades o asemenea opțiune. Un rol de seamă îl joacă modelul, care, pentru dv., a fost şi rămîne Iorgu Iordan. Profesorul Gh. Ivănescu vă socoteşte cel mai fidel elev al său. Din ce se nutreşte această fidelitate? Care au fost şi sînt afinitățile? Pot să spun, sper să nu greşesc, că descopăr, pe măsura trecerii timpului, o tot mai mare asemănare cu mentorul spiritual al domniei voastre.

– Am spus că am venit la facultate cu gîndul să mă specializez în probleme literare, dar asta nu însemnează cîtuşi de puțin că aş fi renunțat, vreodată, în gîndul meu, la studiul limbii. Cînd am constatat că Ibrăileanu era bolnav şi nu se mai arăta pe la facultate, n-am stat pe gînduri şi m-am fixat pentru disciplina pe care o puteam pregăti în condițiile cele mai bune. Profesorul Iordan a fost cel dintîi pe care l-am audiat, din motivul că el îşi anunța primul deschiderea cursului, în fiecare an. S-a întîmplat să descopăr în comportarea lui şi în modul de gîndire unele puncte comune

în care mă regăseam, după cum s-a întîmplat să fie primul cadru didactic care mi-a adresat o întrebare, în afara orelor de curs. M-a cîştigat prin expunerea sobră, a materiei, fără nici o notă retorică, şi prin obiectivitatea desăvîrşită cu care vorbea chiar despre lucrările inamicilor săi. M-a atras, apoi, prin interesul acordat studenţilor lipsiţi de mijloace, prin curajul civic de care dădea dovadă, prin atenţia dată literaturii în studierea fenomenului lingvistic, ca şi prin judecata în permanenţă dreaptă şi, nu în ultimul rînd, printr-o modestie proprie adevăratelor personalităţi. Dar întîlnirea mea cu profesorul Iordan a fost hotărîtoare şi din alt punct de vedere; din cel al limpezirii orientării ideologice. Într-o perioadă de evidentă alunecare spre politica de dreapta a oficialităţii noastre, cînd tinerii, dezorientaţi, puteau fi atraşi, foarte uşor, spre apele tulburi ale fascismului, a fost un adevărat noroc pentru noi, studenţii de la Litere şi Filozofie, să audiem cursurile lui Iorgu Iordan, ale lui Octav Botez, Petre Andrei, Mihail Ralea, Dan Bădărău, profesori de mare prestigiu, formaţi ei înşişi în spiritul „Vieţii româneşti", sub îndrumarea lui C. Stere şi G. Ibrăileanu, după cum nu se putea să nu beneficiem de prezenţa în fruntea Universităţii, în calitate de rector, a profesorului Traian Bratu, democrat convins şi om de mare probitate morală.

Pentru noi, profesorul Iordan nu era numai un *mare lingvist,* ci şi un reprezentant strălucit al spiritului democratic care domina atmosfera culturală a Iaşului, cum avea să confirme, printre altele, prin desemnarea lui ca preşedinte al Comitetului naţional român antifascist şi prin prezenţa, ca martor, în procesul intentat împotriva colegului său comunist Petre Constantinescu-Iaşi. A suportat, cu seninătate, atît ameninţările verbale, cît şi insinuările şi atacurile din presă. Un articol apărut în „Glasul studenţimii" se intitula *Domnul Iorgu Iordan nu poate fi decan.* Cu toate acestea, profesorul nostru a fost ales şi confirmat în postul de decan, fără aprobarea gazetarului respectiv. Într-un ziar central („Universul") s-a publicat un articol prin care profesorul Iordan era atacat pe motivul că, fiind comunist, nu respectă sărbătorile legale şi cele naţionale, că ţine cursuri în zilele respective. Protestului nostru, al studenţilor, nu i s-a dat curs în coloanele ziarului respectiv şi a fost publicat numai în ziarele locale.

– Orientarea dv. spre cercetarea limbii literare s-a petrecut din dorinţa de a nu părăsi cu totul literatura, sau au fost cu totul alte pricini la mijloc?

– Primele cursuri pe care le-am predat, imediat după reforma învățămîntului, au fost de gramatică istorică, de limbă română contemporană și de dialectologie. Am fost inițiatorul cercetărilor dialectale în Moldova, dar n-am încetat de a crede că studiul limbii naționale nu poate fi separat de cel al literaturii. Limba literară a fost, în primul rînd, creată de scriitori și tot ei au dus-o și o duc spre perfecționare. Nu putem nega alte contribuții în acest sens, dar acelea sînt departe de a egala aportul lui M. Eminescu sau M. Sadoveanu. În momentul în care am fost pus în situația de a renunța la cursurile de pînă atunci, pentru a-l prelua pe cel de limbă literară, am făcut-o fără nici o ezitare.

– În discursul de recepție de la Academie, din 1946, profesorul Iorgu Iordan s-a declarat membru al Școlii Philippide, adică al Școlii de la Iași. Mai este valabilă pentru puternica grupare de lingviști de la Iași, la formarea și afirmarea căreia ați avut un cuvînt greu de spus în calitate de șef de catedră și decan al Facultății de Filologie, o asemenea titulatură?

– Școala lingvistică ieșeană, întemeiată de Alexandru Philippide și consolidată de Iorgu Iordan, își continuă existența într-o formă oarecum deosebită, față de cea de pînă prin anii '50. Ea nu se mai caracterizează printr-o unitate desăvîrșită de vederi între componenții respectivi, ci prin atitudinea pe care aceștia o au față de muncă, prin seriozitatea cu care abordează un subiect și, aș zice, prin rezerva pe care au manifestat-o totdeauna față de anume teorii, ivite, câteodată, nu atît din nevoia de a contribui la dezvoltarea disciplinei, cît, mai ales, din dorința de a face zgomot, de a impune numele celor care le-au emis. Prin forța lucrurilor, unii dintre elevii noștri au fost atrași de curente pe care le-au impus specialiști din alte părți, așa cum numeroși lingviști tineri din celelalte centre universitare ale țării s-au afiliat, pînă la un punct, școlii ieșene. Un rol hotărîtor i-a revenit aici academicianului Iorgu Iordan, care, transferat la Universitatea din București, în toamna anului 1946, și numit director al Institutului de Lingvistică, de acolo, a devenit îndrumătorul tuturor cercetătorilor tineri din țară. Deosebirile dintre școlile din Cluj, București și Iași au fost, astfel, atenuate, pe alocuri, pînă la totala anihilare. Și așa, cum nu mai putem vorbi de o școală lingvistică unitară la Iași, constatarea respectivă este valabilă și pentru București și Cluj.

– Sînteți un om trecut prin atîtea furtuni ale vieții, dar ați reușit să rămîneți un optimist. Împărtășiți scepticismul, tot mai răspîndit,

privind viitorul disciplinelor filologice în fața puternicei presiuni a celor tehnice și tehnologice? Ce credeți în această privință?

– Nu pot crede într-un adevărat progres în lume, fără aportul disciplinelor filologice care au jucat și trebuie să joace un rol hotărîtor în modelarea spiritului și în mobilizarea conștiințelor. Specificul unui popor nu se evidențiază nicăieri mai temeinic decît în operele literare. La ce s-ar reduce Grecia fără Homer, Aristofan, Sofocle, Euripide, Aristotel, Platon sau Sofocle? Dar Italia fără Dante, Spania fără Cervantes, Anglia fără Shakespeare, Rusia fără Tolstoi, Turgheniev și Gorki? Ce a însemnat România înainte de apariția Școlii Ardelene și a literaturii marilor clasici din a doua jumătate a secolului al XIX-lea? Înainte de literatura dintre cele războaie mondiale ori de cea de azi? Fără literatură nu mai poate fi imaginată existența unui popor. Nu se poate discuta nimic cu un individ care nu este cît de cît inițiat în istoria națiunii proprii. Nici nu poți pretinde că îți iubești patria cînd te arăți indiferent față de limba vorbită pe teritoriul ei.

Fără poezie nu crește nici grîul, nu taie coasa și nu ard nici cuptoarele de la Hunedoara și de la Reșița, iar copiii nu mai devin niciodată bărbați.

– Biblioteca cu cele cinci sute de bucoavne din Nepos, biblioteca tatălui dv, a înflorit în biblioteca de bibliofil pasionat a dv. Cînd a început această frumoasă patima și care sînt comorile pe cate le-ați adunat?

– Cele mai vechi cărți din biblioteca mea datează din primii ani de liceu. Ele au format nucleul de bază care a crescut, în mod substanțial, în timpul studenției, cînd Iașul era considerat, fără nici o exagerare, orașul cărții. Aproape nu era stradă pe care să nu găsești o anticărie. De cîte ori plecam de la cămin și treceam prin oraș, mă întorceam răvășit; nu dispuneam niciodată de banii de care aș fi avut nevoie să cumpăr cărțile pe care le vedeam. Mă gîndesc, de multă vreme, să scriu un articol despre anticăriile Iașului, despre cărțile rare pe care le-am achiziționat din ele. E greu să dai un răspuns cît de cît mulțumitor la această întrebare. Ar trebui înșirate multe titluri de cărți, publicații rare, volume, pe care nu le posedă câteodată, nici bibliotecile cele mai mari din orașul nostru. Ceea ce pot spune aici este că mi-a plăcut să consult opera întreagă a unui scriitor, în toate edițiile existente, cînd am vrut să scriu despre el, și că niciodată n-am citat o carte sau o revistă pe care nu le-am avut în mînă. În cazul scriitorilor de care m-am simțit cel mai aproape, m-am străduit să-i am la îndemînă în cît mai multe ediții. Este cazul lui Eminescu, a lui

Sadoveanu, a lui Coşbuc sau a lui Lucian Blaga, a lui Rebreanu ori a lui Tudor Arghezi.

– *Ce vă mai frămîntă, stimate domnule profesor Gavril Istrate? Ce aţi dori să măi scrieţi, să mai publicaţi?*

– Proiecte sînt, fără îndoială, dar, cum nu m-am grăbit niciodată în a-mi lua angajamente, cred că e mai potrivit să lăsăm această întrebare fără un răspuns categoric. În disciplinele filologice, posibilităţile de manifestare sînt încă destul de mari. Sute de specialişti pot să se întreacă în cercetări, fără teama de a se incomoda unii pe alţii, de a-şi lua unii altora subiectele preferate. Limba română literară şi, cu deosebire, dialectele ei sînt departe de a ne fi cunoscute în profunzime.

– *Vă mulţumesc!*

1986

O poezie uitată a lui Aron Cotruş

Într-o revistă puţin cunoscută, intitulată „Ardealul tînăr", a cărei existenţă n-a fost decît de un an şi o lună, au văzut lumina tiparului 11 poezii ale lui Aron Cotruş, dintre care numai o parte au intrat în volume şi au ajuns să fie cunoscute şi de cititorii din vremea noastră. În afară de *Horia* (primul fragment de după *Închinare*, din ciclul cunoscut!), care se retipărea în nr. 1 al revistei (1 ianuarie, 1930, p.8-9), după volumul *Mîine,* apărut, în ediţia a II-a, la Arad, în 1928, celelalte zece erau inedite. Cinci dintre acestea, şi anume: *Am coborît muntele* (nr. 2, din 15.I., p. 36); *Cine n-are nădejde flămîndă* (nr. 3, din 1.II., p. 68); *Copil de moţ* (acelaşi nr., p. 81); *Aeroplan* (nr. 5, din 1.III., p. 135) şi *Ion* (nr. 6-7, din 1.IV., p.164) au fost incluse în sumarul volumului *Printre oameni în mers,* tipărit la Sosnowiec, în Polonia, în anul 1933, iar celelalte au rămas uitate în paginile revistei. „Abandonarea" lor surprinde cu atît mai mult, cu cît patru dintre ele sînt însoţite de următoarea notă: „Dintr-un volum care va apărea în curînd". Criteriul valoric nu cred că a constituit un motiv de renunţare la ele întrucît nu sînt cu nimic inferioare celor cărora li s-a făcut loc în unul sau altul dintre volumele de după 1930 ale scriitorului, iar una dintre ele, *Alba-Iulia,* pe care o reproducem mai jos, este, fără nici o îndoială, comparabilă cu cele mai bune bucăţi din ciclul *Horia,* de exemplu. Dar să vedem, mai întîi, titlurile lor şi indicaţiile respective din revistă: *Am coborît muntele* (nr. 2, din 15.I., p. 36); *Alba-Iulia* (nr. 4, din 15.II., p. 100-101); *Balta* şi *Sîngerări* (nr. 5, din l.III., p. 135) şi *Dobrogea* (nr. 11, din august, p. 308).

Trebuie subliniat faptul că Aron Cotruş este nu numai cel mai însemnat dintre poeţii care colaborează la revista menţionată, ci şi cel mai productiv. Scopul revistei şi crezul colaboratorilor ei sînt subliniate în *Cuvînt înainte*, din care reproducem, aici, primele rînduri:

„*Ardealul tînăr* – aceasta este cartea noastră de vizită.

Sugestiv şi elementar, el doreşte să fie organul de onestă, obiectivă şi mai ales curajoasă spovedanie bilunară a generaţiei tinere ardeleneşti. Această generaţie, aproape în întregime sub treizeci de ani, există. Există în ciuda tuturor pesimiştilor de oriunde şi de orice nuanţă. Ea a înmugurit şi s-a copt sufleteşte le la Unire încoace – în primul deceniu de libertate

absolută a gîndului românesc. În acest prim deceniu de ieratică atingere cu idealurile sintetice – politice sau culturale – ale românismului integral, amintirea dureroasă a opresiunii străine s-a ridicat din mintea şi inima ei, întocmai cum s-ar ridica o grea pîclă cenuşie, iar ampla cotitură a destinului nostru din deceniul trecut a revărsat, în sufletul ei înfrigurat, fiorul unei credințe particulare. În primul rînd ea îşi dă seama perfect, că slăvitul act de izbăvire colectivă din 1918, nu constituie – nu poate constitui – un motiv de perfectă, de orientală odihnă pe laurii mîntuirii naționale. Respingînd cu sacra revoltă a tinereților o astfel de impietate, ea nu vede în această minune istorică, muiată în bogate valuri de sînge, decît *un punct de plecare pentru o serie infinită de realizări noi, în al căror duh original, stropit şi de contactul prudent cu vechile culturi apusene, valorile pozitive ale trecutului ardelenesc să fie dezgropate evlavios şi generos aruncate în largul vieții publice româneşti.*"

Ca o observație generală va trebui să spunem că revista, nefiind propriu-zis literară, publică puțină poezie. Pe lîngă cele semnate de Aron Cotruş, mai avem o singură bucată de Teofil Bugnariu (p. 14), patru semnate de Cornelia Buzdugan (p. 214, 260 şi, respectiv, p. 14 din numărul pe ianuarie 1931), la care se mai adaugă patru epigrame (p. 228), semnate L.H. Menționăm unele cronici literare şi dramatice, dări de seama şi cîteva informații culturale, semnate, printre alții, de Ion Breazu, viitorul profesor de literatură de la Universitatea din Cluj, Olimpiu Boitoş şi alții. Ni se vorbeşte, apoi, de traducerea piesei *Meşterul Manole,* a lui Blaga, şi prezentarea ei pe scena teatrului orăşenesc din Berna (p. 32), precum şi de reprezentarea aceleiaşi piese pe scena Teatrului Național din Cluj (p. 125). Apariția poeziilor lui Eminescu, în ediția îngrijită de G. Ibrăileanu, este considerată ca fiind „un eveniment literar" (p. 242-243). La fel sînt socotite apariția „romanului" *Crăişorul,* de Liviu Rebreanu (p. 122-123), traducerea *Pădurii spînzuraților* în italieneşte (p. 343-345), aprecierile presei ardeleneşti despre cărțile lui Agîrbiceanu (p. 349-351) şi, în general, despre scriitorii români (p. 380-382). Este înfierat „antieminescianismul" lui Alexandru Grama (p. 322-326).

Din cauza circulației reduse a revistei, unele cronici şi articole au trecut neobservate de specialişti, ca şi poeziile amintite, de altfel, şi n-au fost menționate nici măcar în bibliografiile speciale, cum este cea a lui Eminescu.

Scrisul lui Cotruş este uşor de recunoscut, în toată poezia românească, atît prin stil, cît şi prin sintaxă şi vocabular. Cuvintele „dominante" din poezia lui sînt relativ numeroase şi ele atrag atenția cititorului imediat. *Mîne*, în opoziție cu *azi* şi, mai ales, cu *ieri*, ne evocă însăşi istoria poporului român, „ruptă-n două":

umbra roatei, pe care sîngerat-ai tu,
se ridică şi-acu,
despărțitoare,
pe-aici între două popoare...
şi cască încă o prăpastie adîncă
ce, străjuită de aspri străjeri,
deschisă prin timp va rămîne
între dîrzul valah *fără* ieri
şi-ntre putredul grof *fără* mîne...

(ed. 1978, p. 406)

azi *n-are pat, n-are pîine –*
dar mîine
va stăpîni pămîntul, cerul,
rodnic ca natura, atletic, de-oțel,
el,
minerul...

(ibid., 449)

întocmai ca opoziția dintre *grof, ciocoi, boier,* pe de-o parte, şi *țăran, iobag, valah, miner, moț, rumîn, cioban,* pe de altă parte.

gîndul *tău: curcubeu peste veac,*
s-a ivit peste furtunile din noi...
ce grof l-ar fi putut stropi cu noroi
să nu-l mai zărească iobagul *sărac!?...*

gîndul *tău: columnă de foc,*
dincolo de bezna zilei de azi,
vesteşte, prin vreme, pentru moții *nomazi:*
o mare, statornică oprire pe loc.

(ibid., 414)

Horia, dormi liniştit...
gîndul *tău de foc a biruit...*

grofii *ca o apă tulbure s-au dus,*
pe totdeauna, spre apus...

Horia, dormi liniştit...
vreri aspre veghiază necontenit
şi-nchid, pentru năluci şi strigoi,
toate drumurile-ntoarcerii-napoi...

(ibid., 426)

Aspru şi *asprime, dîrz* şi *dîrjenie, prăpastie* şi *prăpăd* nu fac decît să atragă atenția şi să adîncească ideea că între *grof* şi *țăran*, între *baron* şi *miner* nu este posibilă nici o tranzacție şi nici o conciliere. *Gîndul,* la rîndul lui, nu este decît motorul care acționează în vederea declanşării luptei; el pune în mişcare *vrerea* celor obidiți. *Verbul* cu cea mai mare frecvență, în scrisul lui Cotruş, este *a vrea*, care face parte şi din zestrea altor ardeleni, în frunte cu George Coşbuc. Lor li se alătură şi Mihai Beniuc. Substantivul *vrere* apare, o dată, şi la Eminescu, în *Călin (file de poveste),* unde are o valoare stilistică deosebită. Se întîlneşte, apoi, neobişnuit de des, în traducerile Etei Boeriu, influențată, în această direcție, de Coşbuc, fără îndoială. În *Canțonierul lui messer Francesco Petrarca* (Editura „Dacia", Cluj-Napoca, 1974), spre exemplu, se întîlneşte de peste 60 de ori. Adjectivul şi adverbul *crîncen* ne duce, în acelaşi timp, spre ideea unei lupte, pe viață şi pe moarte, împotriva celor care au vrut să facă istoria numai pe seama lor, dar şi spre greutatea cu care năcăjiții pămîntului îşi cîştigă *pînea,* care, în vorbirea lor, ca şi în scrisul poetului, este numită cu un cuvînt special: *pită.*

Nu pot lăsa nesubliniat faptul că majoritatea cuvintelor dominante, din poezia lui Cotruş, sînt concentrate, adesea, într-o singură bucată, cum se întîmplă, în fragmentul din *Horia* (de la p. 8-9 din revistă): *aspru, bir, călău, crai, cremene, crunt, dîrz, împărat, nemeş, pietros, sărac, slobod, țăran, viforos, vrea, vrere.*

În poezia pe care o reproducem ne întîmpină alte cuvinte dominante (*despica, fulger, gînd, istorie, iureş, nemeş, norod, rupe, surd, vrea*) prin care poetul reuşeşte să actualizeze scene dintre cele mai mişcătoare din trecutul poporului nostru.

Alba-Iulia

Alba-Iulia – 1918...
ca un fulger nesfîrşit, gîndul
lunatic trece
prin timp despicîndu-l.
....
Oştile-şi încetinesc iureşul
spre cetatea albă din zare...
parcă, pe-o clipă, şi-a oprit apele Mureşul
să treacă Mihai-Viteazul călare...

Cu genunchi şovăielnici îi ies înainte
nemeşii, vlădica, norodul...
cetatea îşi deschide porţile, cuminte,
să intre cu-ai lui – Voievodul...
....
Horia şi Cloşca ce voiau să împlînte
steaguri valahe pe-aceeaşi cetate, –
cu oasele frînte
sfîrşiră în teascul aceleeaşi roate...

Şincai cronicarul trecut-a şi el prin
Alba-Iulia trecutului crud...
ale umbletului lui încălţăminte de-oţel
peste-a veacului larmă parcă le-aud...

Pe Iancu-l pălmuiră acolo mişeleşte,
într-o oarbă şi surdă-nchisoare...
de-aceea, ponte, Alba Iulia crescut-a şi creşte
în noi, tot mai sfîntă şi mare...
....
În 1918, într-o Alba-Iulia nouă
veniţi de pretutindeni cît frunză şi iarbă,
ne-am rupt, într-un gînd, istoria în două,
într-o pornire străveche şi oarbă...

fii ai aceluiaşi grai, ai acelorași datine, –
cu-o dragoste năvalnică şi idolatră,
ridicat-am, în fața Europei ce prindea să se clatine,
Ardealul acesta de foc şi de piatră...

şi de-aici, ca dintr-un trudnic, tragic țintirim,
dat-am mîna cu toți frații, pînă la Nistru şi Mare,
şi-mpreună vrem să ducem lupte-nalte, mari, – să biruim
şi să zidim cîntînd ca nici un alt popor sub soare!...

3.VIII.1984

Dicționarul Academiei

Dicționarul general al limbii române, cunoscut, mai ales, sub numele de Dicționarul Academiei, are o istorie lungă, cu multe aspecte de neprevăzut. Inițiat, împreună cu o gramatică a limbii naționale, chiar la înființarea Societății Academice, care avea să poarte, apoi, numele de Academia Română, el a fost realizat repede, într-o primă formă, prin grija unor cărturari, din secolul trecut, și este cunoscut, în general, după numele principalilor autori: *Dicționarul lui Laurian și Massim*. A apărut în 1873 (vol. I) și, respectiv, 1876 (vol. II). În concepția autorilor, el cuprindea numai cuvintele de origine latină. Pentru elementele considerate ca provenind din alte limbi, ei au alcătuit un glosar, aparte; un al treilea volum.

Conceput în plină epocă de exagerare a tendințelor latiniste, dicționarul avea să fie criticat, vehement, în chiar sînul Academiei și, peste puțină vreme, a trebuit abandonat. Campionul campaniei împotriva lui a fost scriitorul și învățatul Alexandru Odobescu.

Academia l-a însărcinat, atunci, pe B.P. Hasdeu să alcătuiască un alt dicționar. Marele filolog și istoric a schimbat, fundamental, concepția de lucru și și-a îndreptat privirea spre izvoarele de totdeauna ale limbii, spre vorbirea populară și spre textele vechi. Dar dicționarul său depășea, cu mult, ceea ce trebuie să înțelegem printr-o asemenea operă, pentru că, în afara urmăririi aspectelor cuvintelor, a sensurilor și a originii lor, Hasdeu făcea vaste incursiuni în istorie, în folclor, în istoria limbii etc., tinzînd, pentru fiecare cuvînt, în parte, spre o adevărată monografie. El căuta, cu alte cuvinte, să realizeze un dicționar în care filologia era înțeleasă, așa cum, de fapt, a și fost, pînă în vremea lui, știința care se ocupă cu toate manifestările spirituale ale unui popor. În această situație înțelegem de ce B.P. Hasdeu tratează cuvîntul *basm*, spre exemplu, în 55 de coloane, realizînd un adevărat tratat de care se vor servi viitorii folcloriști, și de ce acordă atenție deosebită antroponimelor și toponimelor, care, în mod obișnuit, nu sînt tratate în dicționarele curente; ele fiind urmărite în lucrări speciale. Interesant este că unele nume de oameni, cu rezonanță istorică (*Basarabă*, de exemplu!), ocupă peste 50 de coloane, în dicționar, iar toponimicul *Bănat*, peste 80.

Conceput în proporții atît de vaste, de fapt sub forma unei enciclopedii, se înțelege că dicționarul nu putea fi realizat într-o viață de om și a fost abandonat și el. Academia i s-a adresat, atunci, lui Alexandru Philippide, să realizeze el dicționarul așteptat. Dar cum și planul lui Philippide a părut nerealizabil (el intenționa să dea, pentru fiecare cuvînt, corespondentul respectiv în mai multe limbi), s-a renunțat și la acest plan și, pe la începutul secolului nostru, redactarea lui i-a fost încredințată lui Sextil Pușcariu. Acesta, ajutat de cîțiva specialiști cunoscuți, colegi ai lui de la Universitatea din Cluj, a publicat, pînă în ajunul celui de al doilea război mondial, volumele cuprinzînd materialul de sub literele A-B, C, F, G, H, I, J și o parte din L.

După război, cînd redactarea i-a fost încredințată academicianului Iorgu Iordan, lucrările n-au putut fi preluate decît prin anii 1948-1949, prin lărgirea masivă a colectivului de autori. Dicționarul urma să se elaboreze nu numai la Cluj, ca pe vremea lui Pușcariu, ci și la București și la Iași, spre a se putea ajunge mai repede la realizarea lui.

Dar, din cauză că unii dintre colaboratorii lui Pușcariu nu mai erau în viață, iar la București și la Iași lipseau specialiștii care să fi lucrat, în mod efectiv, la un dicționar de asemenea proporții, nu s-a putut trece imediat la lucru, mai ales că a mai intervenit și altceva: s-au formulat unele rezerve asupra metodei de lucru și chiar asupra concepției care stă la baza realizării lui și, atunci, s-a crezut că e mai potrivit să se alcătuiască, mai întîi, un dicționar al limbii române contemporane, aspect oarecum neglijat, pînă atunci. Varianta aceasta convenea și din alt punct de vedere, întrucît aici nu se mai punea problema etimologiei cuvintelor, fapt care ușura, în mod vizibil, munca, unor colaboratori care atunci se inițiau în secretele lexicografiei.

Dicționarul limbii române contemporane a fost realizat relativ repede și el a și apărut în patru volume mari (1955-1957), dar apariția lui n-a entuziasmat pe nimeni, ci, dimpotrivă, a stîrnit discuții aprinse și a fost viu criticat. Foarte repede s-a ajuns la concluzia că el nu era ceea ce ne trebuia. Problema unui dicționar general, etimologic, se punea, din nou, cu tot mai multă insistență. Dar, între timp, rezervele asupra metodei de lucru și asupra concepției care a stat la baza lucrării, văzută de Pușcariu, au crescut pînă la asemenea exagerare, încît, într-o ședință din vara anului 1952, Academia a supus unei dezbateri publice concepția respectivă. Discuțiile au fost consemnate în „Studii și cercetări lingvistice”, III, 1952,

p. 7-87. Vedem, de acolo, cu mirare, cum, pe lîngă unele critici juste, care se pot formula în legătură cu orice lucrare, oricît ar fi ea de realizată, s-au făcut şi afirmaţii cu totul în afara problemei, care acum, după mai bine de patruzeci de ani, continuă să ne pună ne gînduri. Unele plecau de la necunoaşterea realităţilor, dar altele erau generate din rea credinţă. Conducătorii lucrării (Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur) erau acuzaţi, din senin, de lipsă de nivel ideologic, de lipsă de bună credinţă, de atitudine duşmănoasă ori demagogică etc. Cuvintele „atitudine retrogradă, antiştiinţifică şi antipatriotică" au fost consemnate în gura mai multor vorbitori (vezi p. 29, 43, 46, 49, 50 etc.). Unii participanţi la discuţii s-au arătat nemulţumiţi de faptul că, în dicţionar, au fost introduse cuvinte din textele vechi (Coresi, Varlaam, Dosoftei), ca şi cum istoria culturii unui popor ar constitui un act condamnabil pentru poporul respectiv. Dar ce nu s-a spus cu ocazia aceasta? Şi dacă am mai putea înţelege, pînă la un punct, pe unii tineri care vedeau, probabil, în criticile formulate de ei, şi un mijloc de a se evidenţia şi a se face cunoscuţi, n-am înţeles cum un om trecut cu mult de jumătatea vieţii, cum era noul director al Institutului de Lingvistică, a putut lovi în cei mai de seamă specialişti ai vremii, făcînd afirmaţii în care, probabil, nici el nu putea crede. Presupunerea mea ar putea fi în favoarea vorbitorului respectiv; cel puţin pînă la un punct. Astfel, dacă la baza spuselor lui stătea o convingere, trebuie să punem sub semnul întrebării însăşi capacitatea sa de înţelegere.

Povestea are şi o oarecare istorie. Mă găseam, cu puţine zile înainte de şedinţa respectivă, la Vatra Dornei, unde l-am însoţit, la poştă, pe academicianul Iorgu Iordan, care, presupunînd că noul director are nevoie de unele informaţii, în vederea alcătuirii raportului pe care urma să-l prezinte în sesiune, i-a făcut o scrisoare lămuritoare. Buna credinţă a profesorului meu a fost „înţeleasă" cu totul altfel şi scrisoarea a fost interpretată ca un act acuzator (vezi revista citată, p. 29. Cf. şi „Limba română", II, 1953, p. 85-91, unde „directorul" respectiv recenzează, de pe aceeaşi poziţie lipsită de obiectivitate şi onestitate, una dintre cărţile fundamentale ale academicianului Iordan).

Am participat eu însumi la dezbaterile din iulie 1952, dar în cuvîntul meu m-am ferit de asemenea aprecieri. Astăzi, după patruzeci de ani, răsfoind paginile revistei respective, mă întreb cum s-a putut ajunge atît de departe; ce i-a îndemnat pe oamenii în cauză să facă asemenea afirmaţii şi, mai ales, cum judecă, ei înşişi, astăzi, aceste afirmaţii ale lor.

Atmosfera era de sfîrşit de lume. Conducătorii lucrărilor dicționarului n-au fost numai blamați, uneori de oameni care habar n-aveau ce este lexicografia, ci şi înlocuiți din posturile de răspundere pe care le dețineau. Şi, ca să nu rămîie nimic nefăcut, după toate acestea, unul dintre colegii apropiați ai academicianului Iordan, care îi datora, profesorului meu, aproape şi cariera universitară, a ținut să îngroaşe, şi el, rîndurile celor care au aruncat cu piatra. El n-a participat la şedința din iulie; n-a luat cuvîntul, adică, dar a scris un articol într-una din revistele noastre de cultură. Fiind vorba de cineva pe care nu l-am apreciat, niciodată, sub aspectul atitudinii şi al curajului civic, mi-am permis să-i atrag atenția profesorului Iordan, încă de prin anii 1945-1946, asupra acestui lucru. Domnia sa însă nu mă aproba; avea impresia că atitudinea mea s-ar baza pe o simplă părere, neverificată, eventual pe elemente subiective. Cînd a apărut articolul la care mă refer, în care, de asemenea, se vorbea de „atitudinea reacționară" a lui Iordan, a lui Rosetti şi a lui Graur, i-am trimis profesorului meu o scrisoare, în care, după ce îmi arătam indignarea, îmi exprimam şi satisfacția că, în discuțiile noastre anterioare, l-am văzut pe respectivul în lumina lui adevărată. Îi spuneam între altele lui Iordan că sînt sigur că, după apariția articolului, autorul i-a făcut o vizită să-i explice cum stau lucrurile. Şi această presupunere a mea s-a dovedit inspirată. Omul a fost acasă la Iordan.

Am primit atunci următoarea scrisoare:

„Bucureşti, 8 August 1952

Iubite Tovarăşe Istrate,

Alaltăieri, Ionel mi-a adus scrisoarea pe care mi-o trimiseseşi prin el după plecarea mea la Vatra Dornei. Am cetit-o cu o adevărată emoție, şi pentru că dovedeşte un sincer devotament din partea D-tale față de mine, dar şi, mai ales, pentru conținutul ei atît de just în ce priveşte aprecierea faptelor şi a oamenilor în general. Eu îți mulțumesc din toată inima că mi-ai stîrnit o emoție atît de profundă într-un moment în care am nevoie de asemenea manifestări din partea tovarăşilor şi prietenilor.

În problema Dicționarului, Prezidiul Academiei R.P.R. n-a luat încă o hotărîre. Se pare că deabia ieri s-a întrunit, în această problemă, consiliul ştiințific al Institutului de Lingvistică din Bucureşti. Aceasta înseamnează

că Prezidiul o va lua în discuție mai tîrziu. Cînd anume, e greu de spus, între altele și din cauză că unii membri ai Prezidiului sînt în vacanță, adică lipsesc din București. Eu depun astăzi la Academie un scurt memoriu, însoțit de copiile a patru rapoarte prezentate de mine, cu privire la Dicționar, în cei patru ani de existență a Institutului din București. Aceste rapoarte arată clar că Academia R.P.R. ne-a cerut să «terminăm» Dicționarul vechii Academii și apoi să revizuim partea lui tipărită. Așadar, ne-a cerut să facem un dicționar așa cum l-am făcut noi în ce privește caracterul lui.

Pentru ca acest dicționar să nu fie dat la o parte, se impune să arătăm Prezidiului Academiei R.P.R. că dicționarul pe care îl vor tovarășii participanți la dezbaterile de la 28 Iulie se poate face în timp relativ scurt, pornind de la dicționarul lucrat de noi și fără ca munca de terminare (de «finisare») a acestuia să se întrerupă. De asemenea trebuie arătat că, dacă pentru elevi și studenți este nevoie de un dicționar este cu atît mai necesar pentru masele muncitoare, care, deocamdată, au, în general, un nivel intelectual mai puțin ridicat decît al studenților și al elevilor din ultimele clase ale școlilor medii.

Eu voi face un memoriu în acest sens, bazîndu-mă și pe situația din U.R.S.S., unde Dicționarul lui Ojegov (echivalentul dicționarului românesc «pentru elevi și studenți») a apărut în 1949, adică după al lui Ușakov și, cu siguranță, pentru a-l «ajuta» pe acesta (ca să nu spun pentru a-l «înlocui»: căci cele patru volume ale lui Ușakov sînt greu de mînuit de către marea majoritate a maselor).

Dacă ești de acord cu cele spuse aici, eu te rog să iei contact cu Scorpan, Ivănescu, Agavriloaei, Gafițanu etc. și, după ce vei constata că ei au același punct de vedere, să alcătuiți împreună un memoriu în sensul arătat mai sus. Trebuie să apărăm o operă la care s'a lucrat din greu și cu tragere de inimă, pentru care s„au cheltuit bani și care, cu toate lipsurile ei, ușor remediabile, merită să trăiască. Memoriul urmează să-l trimiteți (cît mai repede, dacă se poate, în cursul săptămînii viitoare) Prezidiului Academiei R.P.R. Un exemplar mi-ar trebui și mie.

Cu cele mai bune urări dela noi D-voastră tuturora

Iorgu Iordan".

Direcţia Institutului de Lingvistică a fost încredinţată, atunci, unui om fără pregătirea necesară, în specialitate, unui amator cu oarecare iniţiere în studiul istoriei. E uşor de înţeles că el nu avea posibilitatea să scoată lingvistica din „impas" şi nu după multă vreme a şi fost înlocuit de la direcţie. Aşa se face că, foarte devreme, s-a renunţat la experienţa încercată şi academicianul Iorgu Iordan a fost readus la conducerea Institutului. Sub direcţia lui, redactarea dicţionarului a continuat, după vechea metodă, şi s-au publicat, între timp, alte volume, cuprinzînd literele M, N, O, P (cinci volume), R, S, T. Lucrarea se apropie, acum, de sfîrşit, prin pregătirea altor volume pentru tipar (literele U, V, Z), iar în viitorii ani urmează să se revizuiască şi să se aducă la zi volumele publicate în vremea lui S. Puşcariu.

După un efort al mai multor generaţii, vreme de peste o sută de ani, vom avea, în sfîrşit, un dicţionar general al limbii naţionale, cum puţine alte naţiuni se pot mîndri cu unul asemănător.

1982

Prefață la o carte care n-a mai apărut

Lingvistica românească, inițiată acum aproximativ două sute de ani, dar fundamentată, sub raport științific, abia în a doua jumătate a secolului trecut, a avut o dezvoltare impetuoasă după 1900 și, mai ales, după 1920, cînd universitățile din Iași, București și Cluj au promovat apariția celor trei școli cunoscute, create și conduse de A. Philippide, Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu.

Cu toate că ideile conducătoare ce stau la baza acestor școli sînt absolut independente de mișcarea de la 1780, nu se poate nega că influența Școlii Ardelene, deosebit de puternică pînă spre sfîrșitul secolului trecut, se mai resimte măcar în tematica pe care o urmăresc lingviștii noștri și după 1900.

Cînd, după înființarea Societății Academice Române (1866), s-a pus problema elaborării unui dicționar și a unei gramatici, lucrările respective, realizate de A.T. Laurian și I.C. Massim, pe de-o parte, și de Timotei Cipariu, pe de altă parte, s-au dovedit tributare, prin tendințele etimologiste, ideilor puse în circulație de latiniști. Titu Maiorescu însuși, împotriva atitudinii sale contra curentului latinist, era, într-o oarecare măsură, influențat de principiile ortografice ale lui Petru Maior. Lucrul acesta se vede clar în prima lui carte, *Despre scrierea limbii române* (Iași, 1866).

După cum se știe, ideile latiniștilor nu s-au putu generaliza; ele au întîmpinat o rezistență dintre cele mai mari și au stîrnit numeroase critici. Din cauza aceasta unele adevăruri exprimate de ardeleni, atît de cei de la 1780, cît și de cei din a doua jumătate a secolului trecut, cu Timotei Cipariu în frunte, nu și-au putut face vad în epocă și autorii lor au fost adesea blamați și priviți cu neîncredere. Ca urmare imediată a acestei stări de lucruri, opera lor a început să fie neglijată și să se perpetueze părerea că ea nu conține idei vrednice de a fi preluate. Lui Timotei Cipariu, principalul reprezentant al curentului latinist și unul dintre cei mai mari lingviști dintre cîți am avut, i se recunoștea, pînă nu demult, doar meritul de a fi inițiat studiile de istoria limbii. Dar despre gramatica lui, în care sînt multe lucruri care pot și ar trebui preluate fără nici o rezervă, ori despre părerile originale exprimate asupra latinei populare nu s-a spus nimic, pînă în vremea din urmă. Nu s-a spus nimic pozitiv. Indiferența la care m-am

referit a fost sprijinită şi de o anume critică. Şi cînd spun aceasta nu mă gîndesc atît la unele articole întîmplătoare, din diverse publicaţii periodice, cît la intervenţiile datorate specialiştilor. Nu se poate să nu fi influenţat, în mod negativ, pe amatorii de filologie, afirmaţiile lui Lazăr Şăineanu, de exemplu, care în *Istoria filologiei române,* apărută, în a doua ediţie, la Bucureşti, 1895, se exprima textual: „Nimic nu poate dovedi mai bine sterilitatea etimologismului decît această muncă fără preget a unui Cipariu. *Gramatica, în care el depusese rezultatul îndelungei sale activităţi, a fost uitată a doua zi după apariţiunea ei"* (p. 137).

Afirmaţia trebuie privită cu o dublă rezervă, şi anume: nu putem fi de acord cu „condamnarea" categorică, a lui Şăineanu, din cauză că ea a fost determinată de o atitudine absolut subiectivă; este foarte departe de adevăr, şi, în al doilea rînd, împotriva „aprecierilor" oficiale, gramatica lui Cipariu a fost utilizată, nu numai ca simplu titlu bibliografic, ci efectiv, împrumutîndu-se, în mod tacit, atît idei, cît şi exemple din ea. Dar faptul acesta n-a determinat şi o schimbare de „atitudine" faţă de curentul latinist şi, în primul rînd, faţă de sistemul lingvistic al lui Cipariu.

Încercările de mai tîrziu, de reabilitare a învăţatului filolog ardelean, n-au reuşit să-l repună în drepturile sale nu numai din motivul că acestea nu se fundamentau pe o analiză temeinică a întregii opere a lui Cipariu, ci şi din acela că autorii respectivi se rezumau la aprecieri tangenţiale, provocate de probleme în care Cipariu nu era implicat decît în mod întîmplător.

Pentru toate aceste motive s-a ajuns la situaţia că abia în vremea noastră i s-au recunoscut învăţatului filolog ardelean meritele muncii sale, care îndreptăţesc aprecierea elogioasă a lui A. Philippide, din *Specialistul român* (Iaşi, 1907), p. 61: „Pe vremea aceea era un om, Timotei Cipariu, şi omul acela şi zi şi noapte era numai cu cartea în mînă, şi cînd dormea, dormea pe scaunul de la masa de lucru. Ştia multe limbi, atîtea cît toţi specialiştii români de astăzi la un loc luaţi nu ştiu, şi citise toţi scriitorii români din sec. XVI şi XVII din scoarţă în scoarţă, şi un rezumat din această muncă de erou a publicat într-o capodoperă, *Principii de limbă şi de scriptură*".

Este meritul Mioarei Avram de a fi subliniat valoarea deosebită a Gramaticii lui Cipariu (*Prima gramatică academică a limbii române*, în LR, XV, 1966, nr. 5, p. 487-518), după cum Carmen Gabriela Pamfil ne-a dat o frumoasă teză de doctorat (aprilie 1983), în care este urmărită întreaga activitate filologică a lui Cipariu.

Bogdan Petriceicu Hasdeu, celălalt mare lingvist din secolul al XIX-lea, nu s-a bucurat nici el de o „soartă" mai bună. Împotriva aprecierilor laudative, ale unora, opera sa lingvistică a rămas aproape necunoscută. Abia în anii din urmă a început să fie studiată cu temei şi, în parte, reeditată.

Întîrzierea pe care o observăm în valorificarea operei lui Bogdan Petriceicu Hasdeu se datoreşte unor cauze multiple, de la concepţia „romantică" de care a dat dovadă, în anume probleme, la metoda lexicografică, mult amplificată faţă de cea obişnuită, pe care a utilizat-o în redactarea dicţionarului, pînă la „atitudinea" poetică de care nu e străină activitatea sa de lingvist, toate acestea şi altele, încă, pe lîngă ele, au întărit ideea, ca şi în cazul latiniştilor, dar sub alt aspect, că nu avem prea multe de preluat din moştenirea pe care ne-a lăsat-o unul dintre cei mai înzestraţi cărturari pe care i-am avut în a doua jumătate a secolului trecut. De rezervele cu care au fost primite lucrările lui Cipariu şi B.P. Hasdeu nu s-ar mai fi lovit opera lui Alexandru Lambrior, dacă autorul ei n-ar fi murit tînăr, înainte de a avea răgazul să-şi organizeze ideile şi să ne dea ceea ce aveam tot dreptul să aşteptăm de la el. Străin de influenţa etimologismului, ca şi de atitudinea romantică a lui B.P. Hasdeu, el a introdus în cercetarea ştiinţifică o metodă de lucru de care aveau să beneficieze toţi cei care s-au simţit atraşi, mai tîrziu, de studiile de filologie şi lingvistică.

Lazăr Şăineanu, pe de-o parte, şi H. Tiktin, pe de alta, şi-au făcut loc, în conştiinţa publicului, mai ales prin lucrări cu caracter practic, prin dicţionarele lor, în primul rînd, dintre care cel al lui Şăineanu a cunoscut vreo nouă ediţii, iar Tiktin şi prin Gramatica apărută, în prima ediţie, în 1891, şi reeditată în 1895.

Pe lîngă dicţionar, la popularizarea lui Lazăr Şăineanu au contribuit mai ales lucrările privitoare la folclor, şi mai puţin cele cu caracter lingvistic propriu-zis. Din domeniul folclorului ne atrage atenţia, în primul rînd, monografia monumentală, de peste 1100 de pagini, intitulară *Basmele române în comparaţiune cu legendele antice clasice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice,* operă premiată şi tipărită de Academia Română, Bucureşti, 1895.

Lucrările cu caracter lingvistic, ale lui Şăineanu, au influenţat puţin, pe urmaşi, împotriva valorii lor deosebite.

Pînă în ultimul deceniu al secolului trecut, n-au existat, la universităţile noastre, catedre de lingvistică românească şi, din cauza aceasta, acti-

vitatea ştiinţifică se resimţea nu numai de lipsa unei tradiţii, ci şi a unei metode de lucru, acceptată de toată lumea. Alexandru Philippide s-a specializat în Germania, ca şi Sextil Puşcariu, iar Ovid Densusianu în Franţa. După întoarcerea în ţară, toţi trei au creat adevărate şcoli care au ilustrat ştiinţa românească în cel mai frumos înţeles al cuvîntului. Toţi trei au fost preocupaţi, în primul rînd, de istoria limbii române şi de subdiviziunile ei dialectale. Pentru o mai adîncă înţelegere a istoriei limbii, ei au acordat o atenţie deosebită studierii dialectelor. Ovid Densusianu şi Puşcariu au întreprins ei înşişi anchete dialectale, iar ultimul a iniţiat, după cum se ştie, lucrările de elaborare ale Atlasului lingvistic român, realizat pe baza anchetelor lui Sever Pop şi Emil Petrovici. Densusianu este autorul unei importante monografii dialectale (*Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915), care a servit ca model multor elevi de ai săi, printre care şi D. Şandru, în vederea studierii diverselor graiuri dacoromâne. A. Philippide n-a făcut, personal, anchete dialectale şi, în general, dialectologia a găsit mai puţini adepţi la Iaşi (Giorge Pascu, pentru dialectul aromân, şi Iorgu Iordan, pentru graiul din sudul Moldovei). Cu toate acestea, atît Philippide (în *Originea Românilor*, II, mai ales!), cît şi Iorgu Iordan (în recenziile lui de zeci de pagini asupra Atlasului lingvistic român!) au subliniat importanţa deosebită a lucrărilor de dialectologie, datorate altora, şi au stabilit concluzii, dintre cele mai solide, pentru istoria limbii noastre, pe baza lor.

Studiul graiurilor populare a intrat relativ repede în preocupările lingviştilor români. Această orientare se datoreşte, cu siguranţă, şi faptului că cei mai mulţi dintre filologii formaţi în primele două decenii ale secolului în care trăim s-au specializat în Germania, la Leipzig, sub îndrumarea lui Gustav Weigand, iniţiatorul studiilor de dialectologie română şi autorul celui dintîi atlas dialectal al graiurilor din nordul Dunării, dar, în acelaşi timp, nu se poate nega faptul că întreaga mişcare lingvistică se găsea, la începutul acestui secol, sub influenţa geografiei lingvistice, inaugurată de Jules Gilliéron.

Din rîndul elevilor lui Weingand vom pomeni pe Iosif Popovici, cunoscutul cercetător al dialectului istroromân şi al graiului „pădurenilor” din sud-vestul Transilvaniei, pe Th. Capidan, autorul monografiilor despre dialectele aromân şi meglenoromân, pe Sextil Puşcariu, care a studiat şi el dialectul istroromân (trei volume!) şi unele graiuri ardeleneşti, ca şi pe

Pericle Papahagi, mai puţin cunoscut pe plan lingvistic, întrucît el s-a profilat, în primul rînd, pe probleme de folclor.

Prin contribuţia acestor învăţaţi, dialectologia a căpătat o pondere deosebită, în studiul limbii naţionale, şi din motivul că era privită ca o ştiinţă ajutătoare în cercetările privitoare la istoria limbii ori a folclorului, iar ca urmare directă a acestui fapt este abordarea dialectologiei de către alţi lingvişti, care nu s-au specializat în Germania şi, prin urmare, nu s-au format sub influenţa lui Weigand. Printre aceştia vom pomeni, în primul rînd, pe Giorge Pascu, autor, printre altele, al unui dicţionar macedo-român, şi pe I.A. Candrea, de la care ne-a rămas un atlas lingvistic, neterminat, al Banatului.

Pericle Papahagi, pomenit mai sus, era aromân şi toate lucrările lui, de folclor şi de lingvistică, se mărginesc la studierea dialectului matern, încît se poate afirma că el a fost atras spre domeniul filologiei din dorinţa de a face cunoscut graiul părinţilor lui, pe de-o parte, şi de a demonstra originea comună, a acestuia, cu vorbirea românilor din nordul Dunării, pe de altă parte.

Aromân a fost şi Tache Papahagi, elev al lui Ovid Densusianu şi profesor la Universitatea din Bucureşti, autor, printre altele, al unui dicţionar monumental al dialectului aromân, apărut în două ediţii, precum şi al unei teze de doctorat asupra *Graiului şi folclorului Maramureşului.*

În sfîrşit, un alt aromân care s-a orientat către filologie este Chr. Geagea, fost conferenţiar la Universitatea din Cernăuţi, autor al lucrării *Elementul grec în dialectul aromân* (1931).

Dacă, o bună bucată de vreme, iniţiatorii celor trei şcoli lingvistice au lucrat mai mult singuri, fără colaboratori, după 1920 situaţia se schimbă fundamental, datorită, printre altele, şi faptului că apar, acum, cîteva publicaţii de specialitate care vor face să progreseze, mai rapid, dezvoltarea cercetării în domeniul limbii. Apare în această vreme, la Cluj, la noua universitate românească de acolo, *Dacoromania* (1920-1948), cea mai importantă revistă de specialitate dintre cîte am avut, care va orienta, spre paginile ei, o adevărată pleiadă de învăţaţi, majoritatea dintre dînşii titulari ai diverselor catedre, de la limba română şi literatura veche la filologia romanică ori la cea clasică, greacă şi latină, care au dat adevărată strălucire universităţii clujene, în epocă, situînd cercetarea lingvistică pe primul loc în ţară. Aproximativ în aceeaşi vreme apărea la Bucureşti, sub conducerea lui Ov. Densusianu, revista *Grai şi suflet*

(1923-1937), care, şi ea, reuşeşte să adune principalele forţe ale filologiei din capitală, de la I.A. Candrea, vechi colaborator al lui Densusianu, pînă la cei mai tineri dintre elevii acestor doi reputaţi profesori.

La Iaşi nu semnalăm apariţia, în această vreme, a unei publicaţii noi. Constatăm, în schimb, o orientare deosebită a conducerii revistei *Arhiva,* care continua să apară din iulie 1889.Caracterul ei preponderent ştiinţific, la început, se modifică într-unul istoric, datorită, probabil, şi faptului că la conducerea ei semnalăm prezenţa lui A.D. Xenopol. Încă în vremea lui apar, în paginile revistei, şi o serie de studii filologice, sub semnătura lui A. Philippide mai ales.

După 1920, prin colaborarea asiduă a lui Iorgu Iordan, dar, se înţelege, şi a altora, printre care vom cita pe Bărbulescu însuşi, *Arhiva* se confundă aproape cu o publicaţie cu profil pur lingvistic.

Tot după această dată, şi iarăşi în frunte cu Iorgu Iordan, lingviştii ieşeni îşi publică rezultatele cercetărilor lor şi în paginile revistei *Viaţa românească.* Prin numărul celor care urmăreau problemele de lingvistică în Iaşi, în epoca respectivă, ca şi prin valoarea lor (A. Philippide, Ilie Bărbulescu, Iorgu Iordan, Giorge Pascu, August Scriban, ca să-i pomenim doar pe cei consacraţi!), filologia ieşeană s-ar fi putut plasa pe locul al doilea, imediat după cea din Cluj. Dacă, totuşi, lucrul acesta nu s-a întîmplat, explicaţia trebuie căutată atît în lipsa unei publicaţii de specialitate, cît şi în faptul că unii dintre profesorii de aici s-au dovedit a fi prea individualişti şi nu erau dispuşi la colaborare, cum era de aşteptat, între ei, aşa cum au colaborat Ov. Densusianu şi I.A. Candrea şi, mai ales, Sextil Puşcariu, cu V. Bogrea, N. Drăganu, Th. Capidan, C. Lacea ş.a. Este suficient să spunem că, datorită acestui fapt, *Revista critică*, creată şi condusă de Giorge Pascu, n-a reuşit să atragă, spre paginile ei, decît pe doi, trei elevi ai directorului, iar caracterul ei pronunţat polemic a tulburat şi mai mult atmosfera filologică din centrul universitar Iaşi.

Înspre mijlocul deceniului al patrulea, cînd, pe lîngă *Dacoromania,* de la Cluj, şi *Grai şi suflet*, de la Bucureşti, publicaţiile lingvistice se îmbogăţesc cu *Bulletin linguistique* (1933-1948), de sub conducerea lui Al. Rosetti şi cu *Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide"* (1934-1948), din iniţiativa şi sub conducerea lui Iorgu Iordan, studiul limbii române intră într-o fază nouă. Alături de Philippide, Densusianu, Puşcariu, se impun, acum, cu lucrări deosebit de valoroase, I.A. Candrea, Nicolae Drăganu, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Gh. Giuglea,

August Scriban şi alţii. Din şcoala lui Densusianu se mai remarcă, pe lîngă Al. Rosetti, Tache Papahagi, care avea să preia, de la profesorul său, preocupările de dialectologie, mai ales, ca şi D. Şandru. Dintre elevii lui Puşcariu se remarcă Emil Petrovici, Sever Pop şi Ştefan Paşca, iar dintre cei ai lui Philippide, D. Găzdaru.

Din generaţia celor mai tineri lingvişti, care încep să se manifeste în a doua jumătate a deceniului al IV-lea, trebuie pomeniţi, mai întîi, G. Ivănescu, dintre ieşeni, D. Macrea printre elevii lui Puşcariu şi D. Şandru, dintre bucureşteni.

Numele acestuia din urmă, prin activitatea pe care a desfăşurat-o, se leagă, în primul rînd, de noua publicaţie a lui Rosetti, *Bulletin linguistique,* deşi era mai mult elevul lui Ov. Densusianu, de care îl apropiau preocupările de dialectologie şi de folclor într-o măsură mai mare decît pe oricare altul dintre elevii creatorului şcolii lingvistice bucureştene. Nu s-a ocupat decît tangenţial de istoria limbii şi de fonetică, discipline cărora li s-a dedicat, în mod special, Al. Rosetti.

Era originar din comuna Doştat, judeţul Alba, unde se născuse la 8 octombrie 1907, dar pe plan spiritual el este sibian, întrucît a urmat şcoala primară la Sălişte, iar liceul la Sibiu, la „Gheorghe Lazăr", după absolvirea căruia a plecat la Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere, specialitatea limba română.

După terminarea facultăţii a funcţionat ca asistent. Din vremea aceasta datează anchetele sale de dialectologie. După război a lucrat în învăţămîntul mediu şi în cadrul Institutului de Lingvistică din Bucureşti, în calitate de colaborator la elaborarea *Dicţionarului limbii române* şi la tratatul de *Istoria limbii române.*

În ultimii patru ani ai vieţii, a funcţionat pe un post de conferenţiar la Universitatea din Craiova, unde a condus şi secţia de filologie a Centrului de filologie şi etnografie al Academiei. A murit în ziua de 27 noiembrie 1972, la Craiova.

Cercetările dialectale ale lui D. Şandru au fost concretizate, aproape toate, într-o serie de lucrări apărute în *Bulletin linguistique.* Una, scrisă în colaborare cu colegul său F. Brînzeu, s-a publicat în *Grai şi suflet,* iar teza de doctorat, intitulată *Graiul din Drăguş*, a rămas în manuscris. Ea se tipăreşte, în cartea de faţă, pentru prima dată.

Din aceste lucrări rezultă că autorul îşi fixase un plan în conformitate cu care urma să ne facă cunoscute o serie de graiuri din toate regiunile

țării. Din cele realizate, majoritatea privesc Transilvania (Țara Moților, Bihor, Hunedoara, Năsăud, Drăguşul Făgăraşului, mocănimea din preajma Sibiului), una Banatul (Valea Almajului) şi alta Basarabia (Lăpuşna).

Războiul a pus capăt cercetărilor întreprinse de Şandru, iar după război ele n-au mai putut fi reluate. Faptul acesta avea să se reflecte oarecum negativ în studiul limbii naționale, şi, în special, în cunoaşterea amănunțită a variantelor ei regionale.

Sub aspect metodic, anchetele lui Şandru erau precedate de o susținută documentare istorică asupra zonei geografice respective, ceea ce n-a făcut Tache Papahagi, spre exemplu, iar numărul mare de întrebări pe care le adresa informatorilor îl ajutau să pună în lumină caracterele cele mai importante ale graiului studiat. În general, el a lucrat serios. Urmărirea atentă a activității sale duce la ideea că, în dialectologie, nu-i stă alături nici unul dintre ceilalți elevi ai lui Densusianu, nici chiar Tache Papahagi, cu teza lui de doctorat, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, criticat, sever, după cum se ştie, de Nicolae Drăganu (v. *Dacoromania*, IV, 1926, p. 1063-1091 şi *Junimea literară,* XVI, 1927, extras, p. 1-13).

Anchetele lui D. Şandru se situează, ca valoare, imediat după cercetările lui Emil Petrovici şi Sever Pop, autorii Atlasului lingvistic român. M-am gîndit, adesea, la importanța pe care ar fi avut-o rezultatele acestor anchete, pentru studiul limbii naționale, în cazul cînd ele ar i putut fi continuate şi ne-ar fi pus în situația de a cunoaşte cum se prezentau toate graiurile româneşti în perioada imediat precedentă celui de al doilea război mondial. Avem, nici vorbă, rezultatele anchetelor celor doi autori ai atlasului lingvistic, dar cercetările monografice au avantajul de-a nu ne pune în fața unui singur sinonim, dintr-o pletoră semantică dată, cum se întîmplă, de obicei, în cazul anchetelor pentru atlas, ci ne ajută să descoperim întreaga realitate. Un chestionar anume pregătit, cu întrebări care diferă de la regiune la regiune, în funcție de specificul acesteia, cu mai mulți informatori, îi dau posibilitatea anchetatorului să constate că alături de *ceață,* să zicem, cu care ar fi răspuns cutare subiect din Bihor, la întrebarea adresată de anchetatorul atlasului, Şandru mai notează sinonimele, cu circulație restrînsă cele mai multe, *negură, zbăg, morneață, păcură, bură, burlău* (BL, IV, p. 150). Pe aceeaşi linie mai putem cita, pe lîngă *hoț,* pe *tîlhar, furător, lotru* (p. 141). Varietate mare de termeni avem în cazul sinonimiei lui *murdar,* unde putem cita pe *zguros, zmîrd, mînjit, tinos, spurcat, nespălat, piscoş, moşcolit, lîtos* (p. 156). Interesează,

apoi, sub alt aspect, faptul că alături de *tună*, Şandru a mai înregistrat, în Bihor, şi *duruieşte* (p. 150), după cum alături de *cale* mai avem *duleu* (p. 151), iar alături de *stejar* şi *goron* el a mai înregistrat şi un *fetan* (p. 138). În schimb, pentru noţiunea *porumb, păpuşoi*, nu ne-a mai dat decît termenul din limba maghiară *tenchi* (p. 152).

Mi se pare vrednică de menţionat, aici, constatarea pe care o făcea M. Sadoveanu, prin anii 1930, în legătură cu bogăţia vocabularului nostru, în zona Bihorului, prin nordul Transilvaniei, pînă în Moldova, asupra căreia avea să revină, mai tîrziu, prin unul din eroii cărţii *Cîntecul Mioarei*. În acelaşi timp, trebuie subliniat faptul că, în scrisul său, Sadoveanu utilizează, dintre sinonimele de mai sus, ale lui *ceaţă*, pe lîngă cuvîntul de bază, doar pe *negură* şi pe *bură*.

Pentru noţiunea de *ceaţă* mai semnalăm pe *buraică*, din Valea Almăjului, Banat (V, p. 153) şi *pîclă, băznă*, din Năsăud (VI, p. 203). În Ţara Moţilor, *brîncă* (în loc de mînă!) era general (II, p. 208). În Lăpuj, toţi informatorii au răspuns prin *mandră*, pentru *mămăligă* (III, p. 147) şi, cu excepţia unuia (din totalul de nouă!), opt au indicat pe *armig*, în loc de *armăsar* (III, p. 147). În Almăj s-au obţinut răspunsuri unice pentru noţiunile *mămăligă, cimitir, murdar*, unde avem prin urmare *coleşă* (V, p. 146), *mortărie* (V, p. 164) şi, respectiv, *imos* (V, p. 172). La Năsăud avem *gîndac*, alături de *şarpe* (VI, p. 199), *mutare*, alături de *stînă* (VI, p. 200), *vernică* şi *lepedeu*, în loc de cearşaf (VII, p. 207), *napi, grămpiri* şi *picioci*, alături de *cartofi* (VI, p. 206), dar numai *băiet*, pentru *copil* (p. 195), numai *grumaz*, pentru *gît* (p. 193) şi tot aşa *şpuri*, pentru *copil din flori* (VI, p. 196), *groştior*, în loc de *smîntînă* (p. 200), *pom*, în loc de *prun* (VI, p. 205), *ştrimp*, în loc de *ciorap* (VI, p. 206). Cu excepţia unui singur informator, toţi ceilalţi au răspuns prin *coleşă*, în loc de *mămăligă* (VI, p. 205). Nu putem trece peste faptul că în graiul năsăudean se spune, pînă astăzi, *văr dulce* (VI, p. 196), în loc de *văr primar, mńiretei*, în loc de *tineri însurăţei* (VI, p. 196), *tarniţă*, pentru *şa* (p. 197), de unde şi verbul *întărniţa*, că aspectul fonetic, general, al substantivului *vişin* este *jîşîn* (VI, p. 205), iar al lui *puroi, punoi* (VI, p. 209).

Ca o observaţie generală, vom mai sublinia că, peste tot, în anchetele sale, D. Şandru a notat numai *cîne, mîne, mînile, pîne* şi niciodată *cîine, mîine, mîinile, pîine*, care au fost impuse, în limba literară, împotriva realităţilor din vorbirea populară şi din limba scrisă pînă în preajma celui

de al doilea război mondial, şi, după cum se ştie, împotriva formei iniţiale pe care au avut-o aceste cuvinte la trecerea lor din latină în limba noastră.

Materialul înregistrat de Şandru, în anchetele sale, prezintă importanţă din două puncte de vedere. Este vorba de aspectul actual al graiurilor în discuţie, cu toate implicaţii posibile, dar, în acelaşi timp, numeroase fonetisme, forme sau cuvinte ne uşurează înţelegerea stărilor de lucruri din trecut. Ele prezintă, altfel spus, o importanţă deosebită din punctul de vedere al dialectologiei istorice şi, implicit, al istoriei limbii şi al limbii noastre literare.

Prezenţa unor anume fonetisme, forme ori cuvinte, rare, într-o anumită zonă geografică ne întăreşte convingerea că ele nu sînt consemnate în mod întîmplător în cutare text din secolul al XVI-lea.

Dacă în limba română veche e mai frecventă apariţia cuvîntului de origine latină *păcurar,* decît a sinonimului său *cioban,* împrumutat din turceşte, însemnează că textele respective trebuie puse, numaidecît, în legătură cu zona geografică în care se spune şi astăzi *păcurar.* Şi tot aşa, dacă în acele texte întîlnim mai des pe *nea,* provenit şi el din limba latină, decît pe *omăt* şi *zăpadă,* împrumutate din slaveneşte. Exemplele de natura aceasta sînt multe, dar nu e locul să le urmărim, aici, pe toate. Vom mai pomeni, doar, pe *ai* (din latinescul *alium*), în locul sinonimului de mai tîrziu, format pe terenul limbii noastre, *usturoi,* pe care nu-l întîlnim numai în textele vechi, din secolul al XVI-lea, ci şi în literatura ardelenească de mai tîrziu. În *Ţiganiada* lui I. Budai-Deleanu apare şi derivatul *aios*, usturoiat. *Ai* apare şi în scrisul lui Sadoveanu, unde trebuie interpretat ca o infiltraţie din graiurile ardeleneşti.

Fără îndoială că situaţia din secolul al XVI-lea nu s-a menţinut neschimbată, pînă astăzi, dar, în general vorbind, nu avem motive să ne îndoim că prezenţa în graiul din sudul şi vestul Transilvaniei a unor cuvinte ca *bărc*, pentru pădure tînără, deasă, de pe malul unei ape, *custa,* pentru trăi, *duroare*, în loc de durere, *oacără,* cu înţelesul de oaie cu pete negre pe bot, *usnă*, sinonim al lui buză, toate înregistrate de Şandru în anchetele sale, nu poate fi desprinsă de existenţa aceloraşi cuvinte în *Palia de la Orăştie* (1582) ori în unele texte coresiene. Tot aşa prezenţa unor fonetisme de tipul *are, fune, salce,* în loc de *arie, funie, salcie* ori a lui *Apăbotează*, pentru *Bobotează,* a lui *iu*, în locul lui *unde,* ori a lui *Joi Mari*, pentru *Joia Mare*, din anume zone geografice de peste munţi, ne obligă să le punem în legătură cu consemnarea lor în textele din secolul

al XVI-lea şi, în consecinţă, să conchidem că această coincidenţă nu poate fi decît urmarea directă a faptului că în textele respective se reflectă realităţi ale graiurilor de peste munţi, valabile, deopotrivă, în textele vechi şi în cele dialectale, de astăzi.

Mi se pare cu deosebire importantă consemnarea lui Joi Mari (*Gioi Mari!*) la unii cărturari moldoveni din secolul al XVII-lea (Varlaam şi Dosoftei!), urmare firească a influenţei pe care textele ardeleneşti au exercitat-o asupra cărturarilor din celelalte provincii istorice româneşti. Apariţia formei respective în scrierile lui Antim Ivireanul nu se mai explică printr-un împrumut din graiurile ardeleneşti; ea a putut fi luată de la Varlaam şi Dosoftei.

Alte multe forme, dintre cele înregistrate de Şandru în anchetele sale, ne duc spre ideea unei incontestabile legături cu stările de lucruri din limba veche. Să mai menţionăm cîteva: prezenţa lui *pedestru,* în Lăpuj şi la Năsăud, a formei verbale el *şti,* în loc de el *ştie*, în Bihor, a perfectului simplu de tipul *duş, puş, spuş*, în locul formelor literare *dusei, pusei, spusei*, în Lăpuj şi în Almăj, a imperativului format pe baza infinitivului lung: nu *v-amestecareţi,* nu *avereţi bai,* nu *băgareţi,* nu *credereţi,* nu *fugireţi,* nu *rîdereţi,* nu mai *şidereţi,* în loc de nu vă *amestecaţi,* nu *aveţi,* nu *băgaţi*, nu *credeţi,* nu *fugiţi,* nu *rîdeţi,* nu *şedeţi*, din Bihor, Lăpuj şi din Almăj, ca şi *Dumineca Florilor*, adică a *Floriilor,* din Năsăud, cunoscute, toate, din textele vechi, nu pot fi neglijate cînd se pune problema localizării acestora.

În graiurile de peste munţi întîlnim, relativ des, forme verbale de tipul *dusu-ne-am, fost-am, scăpat-aţi*, cu auxiliarul la urmă, care caracterizează textele noastre vechi şi se bucură de o răspîndire neobişnuită în poezia de ieri şi cea actuală. Caracter general, în graiurile ardeleneşti, are şi verbul *a se cînta*, sinonim al lui *a plînge,* şi *poroncĕ* cu sensul de a trimite vorbă. Legat, direct, la început, de substantivul *poruncă,* el era sinonim al lui *dicta, dispune, ordona*, dar, cu timpul, caracterul lui propriu s-a tocit şi verbul a căpătat alt înţeles; a început să fie sinonim cu *comunica, informa, transmite*. În felul acesta, în graiurile respective nu „porunceşte" numai superiorul; poate face acest lucru şi ultimul subaltern dintr-o colectivitate, după cum poate *„poruncĕ"* omul de serviciu patronului, ori copilul părinţilor.

Paralelismul *păcurar – cioban* (la care trebuie adăugat şi *oier!*), de care am vorbit mai sus, avea să fie lămurit, sub aspectul frecvenţei acestor

cuvinte în graiurile actuale, de înşişi informatorii de care s-a servit Şandru, în zona Bihorului. Ei consideră cuvînt de bază numai pe cel dintîi, *păcurar,* şi susţin că *cioban* „să învaţă la şcoală", că a început să fie utilizat de localnici „de cînd cu Petre Lupu", *ciobanul* predicator de la Maglavit (BL, IV, 1936, p. 136).

Termenul latinesc prezintă o pondere deosebită faţă de *cioban,* şi în Lăpuj şi în Almăj, unde aproape nu se poate vorbi de concurenţa acestuia din urmă. În BL, III, 1935, p. 140, unde se reproduc răspunsurile la întrebarea 51 din chestionar: (Părintele meu a fost) *păcurar,* toţi informatorii, fără excepţie, şi-au formulat răspunsurile pe baza acestui cuvînt: „taica a fost *pecurar*"; „părintele meu o fost *pecurar*"; „tata meu o fost *pecurar*". Un răspuns asemănător avem la p. 146, unde doar un singur informator, din nouă, dă, ca al doilea termen, pentru *păcurar,* pe *cioban*. În texte, însă, n-am întîlnit decît pe *păcurar* (v. P. 151, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 166, 175). Situaţia este aproximativ aceeaşi în Almăj, cum rezultă din BL, V, 1937, p. 157, întrebarea 103, la care toţi informatorii răspund cu *păcurar,* cu excepţia unuia, care răspunde prin *păstor.* Doi dintre ei aduc precizări, spunînd: „*cioban* la pustă"; „*cioban* e în carte". La p. 170, în răspunsurile de sub întrebarea 187: „Părintele meu a fost *păcurar* (*cioban*)", informatorii A, D, N evită cuvîntul şi răspund: „tata meu o fost la oi". Informatorii B, C, G, H, I, J, K, L, M, P şi R: „tata o fost *păcurari*", iar ultimul, F, răspunde prin *cărăbaş,* cuvînt care în volumul II din lucrarea lui Lucian Costin, *Graiul bănăţean,* Timişoara, 1926, p. 71, este explicat prin „*cimponier,* care suflă din cimpoi". În texte (p. 178, 182) apare însă numai *păcurar*, pe care îl confirmă şi informatorul A, la insistenţa anchetatorului: „*păcurar* să zîce, da *cioban* nu să mai zîce" (p. 170).

Informaţia referitoare la răspîndirea lui *păcurar* este vrednică de reţinut cu atît mai mult, cu cît problema avea să se repete, mai mult sau mai puţin, în alte arii geografice, în vremea noastră. Ţin minte că, în copilăria mea, nimeni nu ştia, pe la Năsăud, de *cioban*; se spunea, peste tot, numai *păcurar*. Celălalt cuvînt din serie, *oier,* avea şi atunci, ca şi astăzi, sensul de proprietar de oi, întocmai cum *econom* era proprietarul de pămînt. Cu vremea, cuvîntul moştenit a început să fie concurat de *cioban*, care a fost sprijinit de împrejurări nu totdeauna aceleaşi. Vom spune, de la început, că rolul şcolii n-a fost prea important în schimbarea produsă, între timp. Introducerea lui *cioban,* în vorbirea năsăudenilor, a fost provocată,

în partea de răsărit a județului, la Ilva Mare, spre exemplu, de contactul cu vorbitorii din Bucovina, unde cuvîntul turcesc era împămîntenit de mai demult. La Căian, în schimb, în partea de vest a județului, el a cîștigat teren prin intermediul presei, al radioului și al comunicărilor, de la centru, făcute gospodăriei locale.

Prezența, sporadică, a pluralului *mînu(le), mînele*, în locul literarului *mîni(le),* în graiul moldovenesc, explică utilizarea formelor respective în *Cazania lui Varlaam*, apărută la Iași, în 1643, după cum fonetismele *cîine, mîine, pîine*, din cronicile muntenești, și, mai tîrziu, din numeroase alte cărți elaborate de scriitorii munteni, nu pot fi explicate fără raportarea lor la situația pe care o dețin, pînă astăzi, în graiurile din sudul țării.

În același timp, nu putem să nu punem în legătură cu această trăsătură lingvistică muntenească fonetismele *demăineață, rămîine, tătîine-său*, din *Cazania lui Varlaam*, explicabile în scrisul unui vorbitor al limbii noastre provenit dintr-o arie lingvistică în care se spune *cîne, mîne, pîne* și, prin urmare, nu are de unde să știe că, în afară de *cîine, mîine, pîine* nici muntenii n-au generalizat fenomenul acesta de „anticipare", în pronunțare, a lui *i* (final!) și, spun și ei întocmai ca ceilalți vorbitori ai limbii, *dimineață* (nu *demîineață*!), rămîne (nu *rămîine*!).

Nu uităm, se înțelege, că atît Varlaam și Dosoftei, cît și cronicarii munteni recurg, în scrisul lor, relativ des, la fonetisme, forme sau cuvinte ardelenești, dovedind, și în acest fel, că erau familiarizați cu textele anterioare, traduse ori prelucrate în centrele culturale de peste munți, că acestea începuseră să se constituie în adevărate modele, nu numai pentru vorbitorii și cărturarii de peste munți, ci și pentru cei din Moldova și Muntenia.

Alte numeroase exemple asemănătoare, printre care cel mai elocvent ni se pare a fi *rotacismul,* ne întăresc convingerea că textele publicate de D. Șandru prezintă o importanță deosebită nu numai sub aspect dialectal propriu-zis, al cunoașterii graiurilor din vremea în care s-au efectuat anchetele, ci și sub raportul istoriei limbii. În sfîrșit, vom sublinia faptul că ele completează, cum nu se poate mai potrivit, rezultatele obținute, de Sever Pop și Emil Petrovici, pe baza anchetelor întreprinse în vederea realizării Atlasului Lingvistic.

O comparație a stărilor de lucruri de acum 50 de ani, cu cele din graiurile de astăzi, ar avea rostul, în primul rînd, să fixeze, pentru specialiști, valoarea documentară a anchetelor lui Șandru. Cum își poate da seama oricine, cuvintele rare, cu caracter pronunțat regional, pe care le-am, dat

mai sus în vederea individualizării graiurilor respective, nu mai au ponderea de acum o jumătate de veac, în vorbire. Cele mai multe au pierdut teren, în mod evident, şi la unele dintre ele chiar nu mai recurge nimeni decît în cazuri cu totul rare. Dar aceasta nu însemnează că valoarea lor pentru istoria limbii ar fi mai puţin importantă.

Am recurs la exemple numeroase, extrase din textele lui Şandru, tocmai pentru a sublinia utilizarea cercetărilor dialectale, în general, şi, în al doilea rînd, pentru a justifica reeditarea unor lucrări din care dialectologii şi cei care se ocupă de istoria limbii naţionale vor profita deopotrivă.

Pe lîngă lămurirea unor particularităţi vechi ale limbii noastre, textele lui Şandru ne uşurează şi explicarea unor stări de lucruri din graiurile actuale. Într-un curs de *Teoria limbii*, pe care profesorul Al. Graur l-a ţinut la Facultatea de Filologie din Bucureşti, în anul 1950, ni se dă următoarea explicaţie pentru *mierea de albine*: „În vitrinele magazinelor noastre vedem de un timp încoace afişe pe care scrie *miere de albine*, deşi, pe cîte ştiu, noi nu consumăm altfel de miere decît de albine. Adaosul e menit fără îndoială să evite confuzia posibilă în graiul multora care pronunţă *miere* ca *mere*". (p. 26)

Explicaţia justă ne poate fi sugerată de ceea ce Şandru a înregistrat în ancheta sa din Bihor (vezi *Bulletin linguistique,* IV, 1936, p. 144). Din optsprezece informatori, care au indicat sinonimul local pentru *zahăr,* patru au răspuns prin *mńyere,* opt prin *mńyere albă* şi şase prin *ţucor*. Sîntem, prin urmare, în zona de influenţă a limbii maghiare, după care se mai spune, prin Ardeal, pe alocuri, *miere de bold,* adică de prăvălie, în loc de *zahăr.* Opoziţia aceasta ni se pare singura posibilă din moment ce *m* din *miere,* palatalizînd, devine *ń,* iar cel din *mere* se menţine intact, făcînd imposibilă confuzia între ele. În concluzie vom spune că determinativul *de albine* a fost creat nu de teama de a nu se confunda *mierea* cu *merele*, ci din motivul că pe lîngă *mierea de albine* mai există şi *miere de bold* sau *miere albă,* sinonime, amîndouă, ale regionalismului *ţucăr* şi ale cuvîntului literar *zahăr.*

Această opoziţie a fost consemnată, în scris, încă de Al. Ţiplea, în volumul său de *Poezii populare din Maramureş*, Bucureşti, 1906, p. 91, cu deosebirea că el vorbea de *mńere de stup* (= miere de albine!) şi *mńere* (= zahăr).

În marea operă a lui Sadoveanu, cea mai bogată, sub aspectul vocabularului, din întreaga noastră literatură, cum remarca G. Ibrăileanu, încă

în 1912 (v. *Opere*, IX, 1980, p. 103-104), în care întîlnim, printre alte cuvinte, mai multe interjecții neconsemnate în dicționare, apare, la un moment dat, un *vîi*, sinonim al literarului *vai*, în următorul context: „Cînd am văzut că vrea să mă apuce cu laba, mi-a venit așa o spaimă de la Dumnezeu și am răcnit din rărunchi cît am putut de tare: ***Vîi** mamă*! Cît ce-am răcnit eu ***vîi**, mamă*!, ursu n-a mai fost sub mine. Și-a dat drumul jos și s-a dus la dracu! Berta și paznicii, și domnii de la Braniște ascultau pe copil fără să-l creadă. Părea că intrase într-o rătăcire. Acum zâmbea fără noimă, ca și cum el singur nu înțelegea și nu credea asemenea întîmplare.

– Cum ai zis? rîse Berta.

– Am zis: *Vîi*, mamă!".

(*Valea Frumoasei*, 1937, p. 33; *Opere*, IV, 1958, p. 490).

Nu știu dacă această variantă fonetică mai apare în vreo scriere pe undeva; eu n-am mai întîlnit-o nicăieri și n-a fost înregistrată nici de autorii *Atlasului lingvistic român*. În volumul I al acestei lucrări există o hartă (n. 141) pe care sînt urmărite variantele formale ale interjecției *vai, cu* ariile lor de răspîndire, și varianta din cartea lui Sadoveanu, *vîi,* nu apare nicăieri, după cum nu apare nici în dicționare și nici în glosarele pe care le-am putut consulta. Că Sadoveanu n-a inventat-o el, ci a luat-o din graiuri nu încape nici o îndoială. Dar de unde? De pe Valea Sebeșului, din Transilvania, unde se petrecea acțiunea din cartea Valea Frumoasei? Din graiurile ardelenești a înregistra-o și Șandru în lucrarea scrisă în colaborare cu F. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina* (în „Grai și suflet", 1934, p. 324).

Aflu, în ultimul moment, de la Corneliu Dimitriu, că *vîi* este curent și în vorbirea din Dolheștii Mari, județul Suceava („*vîi* dźe mine șî dźe mine!"). Dacă Sadoveanu l-ar fi cunoscut de aici, din apropierea Fălticenilor lui, mă gîndesc că ar fi recurs la el încă din cărțile de tinerețe. Faptul că l-a pus numai în gura unui erou din *Valea Frumoasei*, carte cu inspirație ardelenească, impune concluzia că scriitorul l-a împrumutat din graiurile ardelenești.

Cercetările dialectale ale lui Șandru au pus în lumină unele trăsături proprii graiurilor de peste munți, mai ales în domeniul verbului. Se știe, spre exemplu, că Eminescu, familiarizat cu textele populare ardelenești, utilizează, în scrisul său, relativ des formele verbale de tipul se-*mpuțin*, să *încet, încoardă, încreață*, se *învîrt,* se *prăvăl,* variante populare ardelenești ale formelor literare se-*mpuținează*, să *înceteze, încordează, încrețește,* se *învîrtește,* se *prăvălește.* Asemenea forme, care apar în

limba literară, mai ales, în scrisul autorilor originari de peste munți, sînt bine reprezentate în lucrările lui Şandru: *împart, mă pomen-, înfloare, sfinte* (soarele!), mă *suc*, o *suce*, o *uordz* (= urzesc) (Lăpujul de sus!); te *feri* (= fereşti!) (Bihor); *înfrunde, izvoară* (= izvorăşte) (Almăj); *lucru,* mă *înfric, sar* (= sărez!), *învîrt, socot* (cunoscut din poezia lui Coşbuc!) (Năsăud); *lucru, scurt, slobod,* mă *tîrgui* (Drăguş); să nu ne *mńiruie*, o început *să mugă* (adică să mugească) (Țara Moților).

Numeroase fonetisme, forme sau cuvinte care prezintă importanță atît pentru dialectologie, cît şi pentru istoria limbii, pe care le-am considerat arhaice şi regionale, în acelaşi timp, confirmă părerea susținută de Ov. Densusianu, potrivit căreia limba noastră nu s-a schimbat fundamental în cei trei sute de ani (din secolul al XVI-lea pînă astăzi), de cînd ni se păstrează texte scrise în ea, după cum repartiția dialectală a diverselor particularități nu s-a schimbat fundamental, în această perioadă: „fonetica din secolul al XVI-lea, în totalul ei, după diferite regiuni, îşi regăseşte echivalent în vorbirea românească de astăzi, din aceleaşi diferite regiuni". (*Limba română în secolul al XVI-lea. Lexicul,* 1929-1930, p. 4).

În general, transcrierea lui Şandru nu ridică semne de întrebare decît în cazuri izolate, dintre care unul a fost semnalat acum 45 de ani, de autorul acestei prefețe, cu ocazia publicării materialului provenit din ancheta pe care D. Şandru a efectuat-o în județul Năsăud. Am arătat, atunci (v. BPh. VII-VIII, 1940-1941, p. 300-301) că transcrierea cuvintelor *dejet, fuljeră, jană, muljem, strînjem* etc. nu corespunde realităților fonetice din zona respectivă, că nici *v* nu s-a palatalizat în *j* (cum se afirmă la p. 187 din BL VI) şi nici *gi + e, i* n-a dat *j* (p. 188), că în amîndouă cazurile avem *ź*: *dčźet, fulźerŕ, źană, mulźem, strînźem* şi, prin urmare, toate exemplele de mai jos, extrase din textele lui Şandru, ar fi trebuit transcrise cu *ź*, nu cu *j*: *ajunje* (p. 188), *culeje* (p. 215, 228), *dejet* (p. 194), *fuljera* (p. 204), *înțălčje* (p. 216), *jană* (p. 193), *jemănare* (p. 196), *jer* (= vier) (p. 198), *jespe* (p. 209), *jicol* (p. 187), *jie* (p. 227, 229), *jin* (p. 212, 227), *jinars* (p. 216), *jină* (p. 222), *jinere* (p. 196), *jioi* (p. 216), *jită* (p. 198), *jitreg* (p. 195), *jită* (= vită) (p. 192, 229), *jițč* (= vițea, vițică) (p. 216), *junincă* (p. 198), *mojilě*(p. 217), *mulje* (p. 226), *plînjere* (p. 221), *strînje* (p. 228).

Dacă ar trebui să căutăm o explicație acestei „nepotriviri", mi se pare că ea ar putea fi dată prin faptul că autorul anchetase, anterior, în Țara Moților, unde, într-adevăr, avem *j,* nu *ź,* în cuvinte ca: *ajunje* (BL II,

1934, p. 215), *arjint* (p. 215), să-l *baje* (p. 225), *doaje* (p. 220), *fujě*(p. 213, 220, 222), *fuljerŕ* (p. 228), *jerunche* (p. 213), *juca* (p. 210), *merge* (p. 209, 218, 129, 220, 221, 223, 226, 228), *ninje* (p. 218), *plînje* (p. 222, 223, 227, 238), *rejele* (p. 221), *sînje* (p. 216, 227), *sparje* (p. 221), *sterje* (p. 209). Problema a fost urmărită, în mod special, de I. Pătruț, în articolul *Influențe maghiare în limba română,* publicat în SCL IV, 1953, p. 211-217.

Nu-i nevoie, cred, să mai atrag atenția că *j* este cunoscut şi în graiul năsăudean, dar în alte cuvinte, de obicei în cele în care îl întîlnim şi în limba literară: *betejě, cojoc, jăcuție, jdeab, jidov, jîmară, jîntălău, jîntiță, jîntuit, jopotě, joardă, pajişte, petrinjel,* toate extrase din textele lui Şandru. La acestea trebuie să-l mai adăugăm pe *jîşînă* (= vişină), în pronunțarea lui caracteristică graiului năsăudean, semnalat şi el de Şandru.

Trebuie să-l mai corectăm, pe Şandru, şi în privința afirmației potrivit căreia, la Maieru, s-ar pronunța *zjitreg* şi *zițăl* (p. 187), în loc de *vitreg, vițel,* şi că această pronunțare s-ar datora influenței graiului maramureşan, unde fenomenul este general. Nu. Această influență nu se simte în vorbirea din Maieru, unde cuvintele respective se pronunță tot cu *ź*: *źitreg, źițăl.*

Şi în privința participiilor *găst, şest, văzt* şi *vint* trebuie să spunem că au fost „preluate" din alte arii lingvistice, că năsăudenii spun *găsit, şăzut* (sau *şezut*!), *văzut, vinit.*

Cîteva cuvinte au fost explicate nesatisfăcător: *cubicŕ* nu înseamnă a tăia lemne în formă de cub, ci a le măsura; *căpăluě* nu înseamnă a plivi, ci a prăşi; *lizniți* (plural!) nu denumesc pomii, ci fructele; *pomńiță* nu-i burghiu, ci fragă, eventual agudă. Din cauza acestora, agudului sau frăgarului, cum îi spun scriitorii ardeleni, de la Goga şi Agîrbiceanu pînă la Ana Blandiana, i se spune, pe la Năsăud, *pomnițer.* Pe *frăgar* l-a înregistrat Şandru însuşi, în Bihor (vezi BL IV, 1936, p. 138, întrebarea de sub nr. 26, *nume de arbori*!) şi la Drăguş (p. 137, sub întrebarea 190), unde toți informatorii se rezumă la acest cuvînt, lăsînd impresia că nu mai cunosc şi vreun sinonim al lui.

Singularul *paş* trebuie explicat, mai degrabă, prin influența pluralului *paşi* decît prin cea a verbului *păşi,* aşa cum pluralul *sas,* din acelaşi grai năsăudean, n-a putut lua naştere decît prin influența singularului cuvîntului respectiv.

Cred că trebuie corectat şi *horă,* din Bihor (BL IV, 153), prin *hore*, fiindcă numai acesta este sinonim cu *cîntec*, după cum corespondentul,

local, al lui *cînta* este *horĕ* De aici numele eroului de la 1784-1785: *Horia*. Interesant mi se pare că în textele din Almăj (BL V, 175), apare *hore*, pentru *horă, joc*. Ar însemna că în cele două zone indicate aici s-a produs un transfer de înțeles, fiecare dintre cele două substantive substituindu-se celuilalt, cu care seamănă sub aspect formal, dar se deosebesc sensibil din punctul de vedere al înțelesului.

O situație specială prezintă unele forme de plural, cunoscute numai în mod excepțional, din textele românești vechi (*piuă, Vișauă, părauă*!), dar frecvente în graiurile ardelenești actuale. În textele lui Șandru am întîlnit exemple ca *săcăteáuă* (singular *săcătéu*, traistă, în Jina, Sibiu), *cănceáuă, chindeáuă* (Țara Moților), *copîrșáuă, hîrdáuî* (Bihor), *cocîrbáuă, făgădáuă, harampáuă, păráuă, śerăstáuă* (Năsăud), *copîrșáuă, curcubeáuă, ghebărláuă, lepedeáuă, parapleáuă, păráuă* (Drăguș).

Desinența de plural, *-áuă*, cunoscută, sporadic, încă din textele secolului al XVI-lea și ale celui următor, are un caracter pronunțat regional, dar se bucură de o mare răspîndire, atît sub aspect geografic, prin aria largă de care dispune (Transilvania propriu-zisă, Maramureș, Crișana și nordul Banatului!), cît și prin numărul mare de substantive la care o întîlnim (aproape 180). Cîteva dintre ele au intrat și în literatură, după cum altele sînt cunoscute din toponimie. Cel dintîi cărturar care le-a semnalat prezența, în graiurile ardelenești, a fost Radu Tempea, în cartea sa *Gramatica românească*, Sibiu, 1797, p. 42-43. În gramaticile recente nu le întîlnim, cu siguranță, din cauza caracterului lor pronunțat regional. În graiul năsăudean, ele au fost consemnate acum aproape cincizeci de ani, de autorul acestei prefețe (v. BPh. IV, 1937, p. 57, 60, 78, 86, 87).

Pe lîngă dialectologie, care a fost preocuparea de bază a lui d. Șandru, el s-a simțit atras și de istorie, domeniu în care ne-a dat monografia, unanim apreciată, *Mocanii în Dobrogea* (București, 1946), în care autorul, mergînd, iarăși, pe urmele fostului profesor Ovid Densusianu, aduce o serie de mărturii prețioase referitoare la viața păstorească a poporului nostru și scoate în lumină rolul important pe care l-au jucat mocanii ardeleni în dezvoltarea economică a Dobrogei. Una dintre concluziile de bază ale acestei cărți poate fi rezumată în următoarele rînduri: „*Românii sunt locuitorii de totdeauna ai acestor locuri*; în timp ce toate celelalte neamuri care s-au aciuat prin aceste părți au fost și nu mai sunt sau sînt și nu au fost, *Românii au fost și sînt; ei sînt singurii locuitori de astăzi ai Dobrogei care au trăit aici în toate timpurile...*" (p. 11).

D. Şandru n-a fost numai un cercetător dintre cei mai serioşi ai graiurilor româneşti şi un istoric apreciat, ci şi un profesor prin vocaţie. De lucrul acesta îşi dă seama oricine are ocazia să răsfoiască manualul pe care l-a alcătuit pentru şcolile de ucenici, în care a avut ocazia să predea limba maternă, la un moment dat.

Prin modul cum este alcătuit manualul respectiv, autorul se integrează în rîndul marilor slujitori ai cărţii, din trecut, în sensul că el stă sub semnul unei înalte preocupări instructiv-educative. Bucăţile de lectură, ca şi poeziile, sînt alese cu multă grijă. Prin ele nu se urmăreşte, de obicei, doar o educaţie estetică, relativ greu de realizat în şcolile respective, cît una cetăţenească. Multe bucăţi au fost alcătuite de autorul însuşi, ca şi îndrumările gramaticale, de asemenea foarte bine gîndite. Parcurgerea textelor din acest manual impune concluzia că preocuparea de căpetenie, a autorului, stă sub semnul modelării conştiinţei elevilor cărora li se adresa, că prin el se urmăreşte, cu simţ de răspundere, educarea civică şi patriotică a elevilor, orientarea lor pe un drum sănătos în viaţă.

***

Atitudinea lui D. Şandru, în interpretarea materialului studiat, ca şi în raport cu oamenii cu care vine în contact, prin subiectele tratate, se dovedeşte absolut obiectivă, fapt ce măreşte, în mod evident, valoarea lucrărilor sale.

Elev al lui Ovid Densusianu, care nu se găsea în relaţii de prietenie nici cu A. Philippide, nici cu Sextil Puşcariu, el se ridică deasupra tuturor animozităţilor şi nu se lasă dominat, niciodată, de atitudini subiective. Faptul acesta poate fi urmărit mai puţin în lucrările de dialectologie, în care nu avea cum să polemizeze, decît în cele cu caracter teoretic, mai puţine, ori în recenziile publicate, mai ales, în *Revista istorică,* de sub conducerea lui C.C. Giurescu. Peste tot se vede la el stăruinţa de a scoate în evidenţă calităţile cărţilor recenzate şi contribuţiile aduse, în lingvistică, de fiecare autor de care se ocupă. Eventualele critici, făcute în termenii cei mai urbani cu putinţă, sînt totdeauna la obiect şi se bazează pe concluzii bine gîndite. Elev dintre cei mai apropiaţi ai lui Densusianu, după cum se ştie, Şandru n-a împrumutat nimic din spiritul polemic al profesorului său, ci, dimpotrivă, ne lasă impresia că era animat de dorinţa de a colabora, cu oricine, în vederea instaurării unei atmosfere de perfectă înţelegere între

toți reprezentanții lingvisticii românești, din epoca respectivă. Pe această linie trebuie subliniată, numaidecît, tendința vizibilă, la el, de a se apropia de reprezentanții celorlalte școli lingvistice, în vederea fixării unei terminologii de specialitate, nediferențiată pe centrele universitare, în funcție de fiecare școală. Cititorul atent al lucrărilor sale este surprins, adesea, de faptul că Şandru recurge mai des la termenul de limbă comună considerat ca aparținînd școlii lui Philippide, de la Iași, decît la cel de limbă literară, cu care operau, de obicei, ceilalți lingviști români.

***

Publicarea acestui volum, care însumează aproape tot ce ne-a dat D. Şandru, în dialectologie, constituie un act de dreptate, pentru autor, iar pentru tinerii de astăzi, care se îndreaptă spre studiile de lingvistică, un model de cercetare monografică din care se pot desprinde numeroase învățăminte și sugestii.

Iași, 13 ianuarie 1985

CUPRINS

În camera de lucru a profesorului Gavril Istrate, din apartamentul de pe strada care poartă, fericită coincidență, numele criticului, poţi vedea singurul perete netapetat de mulţimea cărţilor, portretul lui Ibrăileanu, în stînga biroului mare, gemînd de tomuri grele, ediţii rare, reviste de tot felul, manuscrise şi fişe, coli scrise sau neînnegrite încă de cerneală. În această încăpere de sihastru dăruit cărţilor şi limbii române, avîndu-l pe Ibrăileanu în tabloul dinspre inimă, profesorul îşi apleacă peste foile cărţii la care lucrează fruntea mare, frumos boltită peste arcadele puternice, exprimînd voinţă şi energie. Cu faţa brăzdată de tragediile vieţii, dar neîmbătrînită, îşi înalţă privirea spre fereastra care dă spre locul unde, în tinereţile sale, se afla casa lui Ibrăileanu şi, după un suspin neauzit, continuă să scrie. (februarie 2004)

Alexandru Andriescu

Sinteze culturale

ISBN 974-86212-4-0